Дюла (Юлиус) Андраши

БИСМАРК, АНДРАШИ И ТЕХНИТЕ НАСЛЕДНИЦИ

Бостън, Ню Йорк, 1927.

превод Живко Войников, 2026.

БИСМАРК, АНДРАШИ И ТЕХНИТЕ НАСЛЕДНИЦИ

автор граф Дюла (Юлиус) Андраши (младши)

Бостън, Ню Йорк, 1927.

издателство „Хоутън Мифлин Къмпани“

BISMARCK, ANDRÄSSY and their SUCCESSORS

★

COUNT JULIUS ANDRÄSSY

BOSTON AND NEW YORK
HOUGHTON MIFFLIN COMPANY
1927

превод Живко Войников, 2026

СЪДЪРЖАНИЕ

НЯКОЛКО ДУМИ ЗА АВТОРА – 4
КНИГА I. БИСМАРК И АНДРАШИ - 8
ГЛАВА I. ОТ ФРАНКФУРТСКИЯ МИР ДО ГЕРМАНО-АВСТРОУНГАРСКИЯ СЪЮЗ (1871-1879) – 8
1. ПРОМЕНЕНОТО ОТНОШЕНИЕ НА БИСМАРК СЛЕД ФРАНКО-ПРУСКАТА ВОЙНА – 8
2. МИРНАТА ПОЛИТИКА НА ЖЕЛЕЗНИЯ КАНЦЛЕР – 12
3. БИСМАРК И АНДРАШИ – 17
4. РАЗЛИЧНИТЕ ХАРАКТЕРИ НА БИСМАРК И АНДРАШИ – 30
ГЛАВА II. ОТ СЪЮЗА МЕЖДУ АВСТРО-УНГАРИЯ И ГЕРМАНИЯ ДО БЪЛГАРСКОТО СЪЕДИНЕНИЕ (1879–1885) – 38
1. ОТЧУЖДЕНИЕТО НА ГЛАДСТОН ОТ ГЕРМАНИЯ – 38
2. ПОДОБРЯВАНЕ НА ОБТЕГНАТИТЕ ОТНОШЕНИЯ МЕЖДУ ГЕРМАНИЯ И ФРАНЦИЯ – 45
3. РАЗШИРЯВАНЕТО НА ГЕРМАНСКАТА КОЛОНИАЛНА ИМПЕРИЯ – 47
4. ПОДНОВЯВАНЕ СЪЮЗА НА ТРИМАТА ИМПЕРАТОРИ – 53
5. ТРОЙНИЯТ СЪЮЗ – 57
6. СЪРБИЯ И РУМЪНИЯ СЕ ПРИСЪЕДИНЯВАТ КЪМ ТРОЙНИЯ СЪЮЗ – 58
7. СЛАБОСТТА НА СИСТЕМАТА ОТ СЪЮЗИ НА БИСМАРК – 60
ГЛАВА III. ОТ ИЗТОЧНОРУМЕЛИЙСКАТА КРИЗА ДО ПАДЕНИЕТО НА БИСМАРК (1883-1890) – 63
1. НАРАСТВАНЕ НА РЕВАНШИСТКИТЕ НАСТРОЕНИЯ ВЪВ ФРАНЦИЯ – 63
2. ПИСМОТО НА СОЛСБЪРИ ДО БИСМАРК – 66
3. БЪЛГАРСКАТА КРИЗА И ВЕЛИКИТЕ СИЛИ – 69
4. СПОРАЗУМЕНИЕТО МЕЖДУ АНГЛИЯ, ИТАЛИЯ И АВСТРО-УНГАРИЯ – 85
5. ПОДНОВЯВАНЕТО НА ТРОЙНИЯ СЪЮЗ – 88
6. РУСКО-ГЕРМАНСКИЯТ ТАЕН ДОГОВОР (ИЛИ ДОГОВОРЪТ ЗА ПРЕЗАСТРАХОВКА) – 92
7. ОБЯСНЕНИЕТО НА БИСМАРК ЗА ТАЙНИЯ ДОГОВОР – 93
8. ПЛАН ЗА АНГЛО-ГЕРМАНСКИ СЪЮЗ – 97
9. ПАДАНЕТО НА БИСМАРК – 101
КНИГА II. ОТ БИСМАРК ДО БЮЛОВ – 112
ЧАСТ I. КАПРИВИ (1890–1894) - 112
ГЛАВА I. ПОДНОВЯВАНЕ НА СЪЮЗА – 112
ГЛАВА II. РУСКО-ФРЕНСКИ ДОГОВОР – 116
ГЛАВА III. ОТНОШЕНИЯТА С АНГЛИЯ (ХЕЛГОЛАНД, ЕГИПЕТ, ТУНИС, ПРОЛИВИТЕ) – 123
ГЛАВА IV. АНГЛИЯ И СПОРЪТ ЗА КОНГО – 133
ГЛАВА V. ОБОБЩЕНИЕ – 137
ЧАСТ II. ХОХЕНЛОЕ (1894-1897) – 139
ГЛАВА I. ТРОЙНИЯТ СЪЮЗ И АЗИЯ – 139
ГЛАВА II. ОБТЕГНАТИТЕ ОТНОШЕНИЯ МЕЖДУ АНГЛИЯ И ГЕРМАНИЯ – 142
ГЛАВА III. БУРИТЕ – 151
ГЛАВА IV. ОТСЛАБВАНЕТО НА ТРОЙНИЯ СЪЮЗ – 157
ГЛАВА V. АНГЛИЯ, ЕГИПЕТ, АРМЕНСКИЯТ ВЪПРОС, КРИТ – 159
ГЛАВА VI. ВИЛХЕЛМ II И НИКОЛАЙ II – 167
КНИГА III. СВЕТОВНА ПОЛИТИКА – 170
ГЛАВА I. ВИЛХЕЛМ II И БЮЛОВ – 170
ГЛАВА II. СКЛЮЧВАНЕТО НА СЪЮЗИ. ИТАЛИЯ, АВСТРИЯ-УНГАРИЯ, РУМЪНИЯ – 181
ГЛАВА III. БЛАГОПРИЯТНОТО ПОЛОЖЕНИЕ НА ГЕРМАНИЯ – 187
ГЛАВА IV. ПОЛИТИКАТА НА „СВОБОДНИ РЪЦЕ“. ПЪРВИТЕ ОПЕРАЦИИ НА АНГЛИЯ – 190
ГЛАВА V. УСПЕХИТЕ НА „СВЕТОВНАТА ПОЛИТИКА“. ГЕРМАНСКИЯТ ВОЕННОМОРСКИ ФЛОТ – 198
ГЛАВА VI. БУРСКАТА ВОЙНА И КИТАЙСКИЯТ ВЪПРОС – 209
ГЛАВА VII. ПОСЛЕДНИТЕ ПРЕДЛОЖЕНИЯ НА АНГЛИЯ КЪМ ГЕРМАНИЯ – 216
ГЛАВА VIII. АНГЛО-ФРЕНСКАТА АНТАНТА – 227
ГЛАВА IX. РУСКОТО ПРИЯТЕЛСТВО – 235
ГЛАВА X. РУСКО-ЯПОНСКАТА ВОЙНА. ДОГОВОРЪТ ОТ БЬОРКЬО – 238
ГЛАВА XI. ЗАКЛЮЧЕНИЕ – 251

НЯКОЛКО ДУМИ ЗА АВТОРА

Граф Дюла (Юлиус)Андраши (Gyula (Julius) Andrássy) е роден на 30 юни 1860 г. в Тьокетербеш и умира на 11 юни 1929 г. в Будапеща, е известен политик в Австро-Унгария.

Дюла Андрши младши

Той е втори син на граф Дюла Андраши и графиня Катинка Кендефи. Младият Дюла израства на Балхаусплац във Виена, където баща му е външен министър на Австро-Унгария. Не е посещавал държавни училища, а се образова от частни учители. По-късно учи право в университета „Фридрих Вилхелм“ в Берлин.

През 1909 г. Дюла Андраши се жени за графиня Елеонора Зичи (1867–1945), вдовица на по-големия му брат Теодор (Тивадар) Андраши (1857–1905). От връзката си с Тивадар Андраши, Елеонора довежда в брака четири дъщери: Илона (родена 1886 г., починала 1967 г.), Барбара (родена 1890 г., починала 1968 г.), Катинка (родена 1892 г., починала 1985 г.) и Клара (родена 1898 г., починала 1941 г.). Дюла става техен настойник и приемен баща. Самият той няма свои деца.

Кариерата на младия Андраши започва като заместник-секретар в министерството на Шандор Векерле през 1892 г.; през 1893 г. става министър на образованието, а през юни 1894 г. е назначен унгарски министър в Кралския двор, отговорен за поддържането на връзката между виенския двор и министерствата в Будапеща.

През 1898 г., заедно с по-големия си брат Теодор, напускат Либералната партия, но се връща в нея след падането на министерството на Банфи.

През 1905 г. е един от лидерите на Коалицията, която довежда до падането на либералното министерство на Тиса.

През 1906 г. става министър на вътрешните работи в компромисния кабинет на Векерле и заема този пост до падането на министерството през 1909 г. , а впоследствие става лидер на опозицията в Унгарския парламент.

Преди 1914 г. унгарската вътрешна политика се е счита за област само на четирима политици: Михай Каройи, Ищван Тиса, Алберт Апони и Андраши.

През 1912 г. той представлява Австро-Унгария в дипломатическите усилия за предотвратяване на избухването на Балканската война. През 1915 г. настоява за разширяване на избирателното право в Унгария.

Андраши подкрепя Централноевропейски митнически съюз. „Нойе Фрайе Пресе“ публикува мнението му за задълбочаване на съюза с Германия на 7 ноември 1915 г.: „Един отбранителен, митнически и търговски съюз в Източна Централна Европа ще бъде мостът към Югоизтока за Централните сили: Точно както Германия, в съюз с нас, може да отвори сигурен път към Азия, така и ние можем да постигнем целите си на Балканите само с подкрепата на Германия“.

По-късно Андраши се отказва от идеята на Науман за Централноевропейско господство; той си представя нов, чисто отбранителен и хлабав политически съюз.

През 1916 г. Андраши защитава Букурещкия договор, който предоставя на Унгария териториални придобивки, като пример за умерена политика, но описва германската политика в Брест-Литовск като реализация на най-голямата империалистическа концепция, която германският дух някога е замислял. „Брест-Литовският, а не Букурещкият договор като пример за умерена политика, е решаващ за световната ситуация. Ефектът уж е абсолютно същият, ако не бяхме завзели слабо населената румънска гранична област. Територии-те по Карпатските проходи трябва да бъдат последните териториални придобивки на монархията".

В навечерието на мирните преговори в Брест-Литовск, Андраши казвап ред „*Neue Freie Presse*": „Ще е тежка грешка, ... невъзможност, ако се ангажираме със статуквото, което съществуваше преди войната. Това дори няма да има миротворчески ефект, тъй като Световната война, с всичките си ужаси, избухна точно поради това статуквото ... Например, ясно е, че Сърбия не може да бъде възстановена в предишния си вид след войната. Да издигнем решимостта си да не завладяваме нищо до такова принципно ниво, означава да отхвърлим исканията на нашите съюзници (България), които приехме за справедливи, няма да е нито искрена, нито целесъобразна политика."

Като външен министър на Австро-Унгария, през 1918 г., той обявява съюза с Германия за разтрогнат и се опитва да сключи сепаративен мир.

През същата година се оттегля от поста си и през 1920 г. се завръща в Народното събрание като безпартиен делегат. През 1921 г. Андраши е лидер на Християндемократическата партия, и подкрепя опита на император Карл IV да заеме унгарския трон. Затова е държан в предварителен арест в продължение на седем седмици. Накрая подава оставка от мястото си в парламента през 1926 г., но до смъртта си малко след това непрекъснато атакува политиките на правителството на Бетлен от легитимистка гледна точка.

Автор е на „*Ungharns Ausgleich mit Österreich vom Jahre 1867*" (нем. изд., Лайпциг, 1897 г. или „Споразумението за примирение между Унгария и Австрия от 1867 г.") и на труд на унгарски за произхода на унгарската държава и конституция (Будапеща, 1901 г.). Тази книга е преведена на английски и публикувана като „Развитието на унгарската конституционна свобода" (Лондон, 1908 г.).

Дюла Андраши, в зряла възраст

По-късните му произведения включват „*Wer hat den Krieg verbrochen? Interessensolidarität des Deutschtums and Ungartums*" (преведена от Ърнест Й. Еуфрат и публикувана през 1915 г. като „Чий грях е световната война?") и „*Diplomatie und Weltkrieg*". *Berlin/Wien 1920*. (Дипломацията и световната война), преведена на англ. *Julius Andrassy. Diplomacy and the War. London: John Bale and sons, Danielsson, 1921*. Bismarck und Andrassy. Betrachtungen zur Vorgeschichte des Weltkrieges. Zeitungsverlag, Fleischer, 1924 (Бисмарк и Андраши: Размисли върху предисторията на Световната война) и преиздадена и доразширена като „Бисмарк, Андраши и техните наследници" (1927). Публикуването на книгата на немски език, в Германия предизвиква **остри обществени дебати и о смесени реакции**. По това време (периода на Ваймарската република) германското

общество е дълбоко травмирано от Версайския мирен договор и е изключително чувствително по темата за т.нар. *„Kriegsschuldfrage“* (въпроса за вината за избухването на Първата световна война).

Анализите на граф Юлиус Андраши удрят Германия по най-чувствителното място, като предизвикват различни реакции.

Яростна критика от страна на националистите и десницата. За германските консерватори и поддръжници на старата имперска линия, книгата на Андраши е приета като **„удар в гърба“ от доскорошен съюзник**. Националистическият печат го обвинява, че прехвърля цялата вина върху покойния вече Фридрих фон Холщайн и твърде стария Бернхард фон Бюлов (който е все още жив през 1927 г. и пише своите мемоари).

Той е обвинен и в англофилия: Десните критици твърдят, че Андраши е проявил наивност, като е повярвал на „коварните“ предложения на Джоузеф Чембърлейн. Според тях Англия никога не е искала равноправен съюз, а просто е търсила „сухопътен наемник“ срещу Русия е Франция.

Лично аз смятам, че това обвинение има голямо основание, защото от цялата книга лъха една прекалено подсладена англофилия стигаща да пълна наивност. Англо-германският съюз, дори и да беше сключен, щеше да доведе в Европа до ситуация подобна на Седемгодишната война от XVIII век, когато Англия изостави съюзника си Прусия, когато вече не и беше нужна, срещу обединените сили на Франция, Австрия и Русия. Изобщо англосаксонският манталитет е много подъл, двуличен и коварен, за да му се има доверие.

Умерените политически кръгове и левите интелектуалци (социалдемократите) във Ваймарската република и професионалните историци приемат труда на Андраши като **изключително ценен, обективен и проницателен документ**.

Либералните вестници използват книгата, за да атакуват наследството на Вилхелмова Германия. Те се съгласяват с тезата на Андраши, че „дипломацията на свободните ръце“ на Бюлов, мегаломанията около строежа на бойния флот, автократичният режим на кайзер Вилхелм II и лошата дипломация на Бюлов и Холщайн са изолирали Германия и са я вкарали в капана на обкръжението и международната изолация.

Бившият канцлер принц фон Бюлов приема книгата на Андраши изключително лично. По това време той трескаво подготвя своите собствени „Мемоари“ (публикувани посмъртно след 1930 г.), в които се опитва да изчисти историческото си име. Анализите на Андраши принуждават Бюлов и неговите защитници да влязат в полемика. Бюлов се опитва да оправдае действията си от 1898–1901 г. с аргумента, че британският парламент никога нямаше да ратифицира съюз с Германия и че Чембърлейн е действал без одобрението на премиера лорд Солсбъри.

Андраши е обвинен в „унгарски субективизъм“ и опит да прехвърли цялата вина за катастрофата на Тройния съюз върху гърба на Германия.

В академичните среди книгата е призната за **изключително ценен източник от първа ръка**, тъй като Андраши не е просто страничен наблюдател, а учен, който има достъп до австро-унгарските архиви и познава лично много от действащите лица. Дори критиците му в Германия признават, че неговият стил

е обективен, аналитичен и лишен от евтин реваншизъм. Неговите портрети на Бисмарк и Бюлов се превръщат в класика в германската историография, макар и горчива за четене от германците.

В крайна сметка книгата на Андраши Младши затвърждава усещането във Ваймарска Германия, че старата империя е проиграла шанса си поради собствените си грешки.

Но трябва да кажа, че книгата е изпълнена с много субективизъм, апологетика на политиката на бащата на автора, която далеч не е безгрешна, а допуска много грешки с опортюнистичната унгарска русофобия, за което е твърде основателно критикуван и от Бисмарк, защото усложненията които създава Андраши, паралелно с руските хитрувания, предизвикват Берлинския конгрес, където е използван като маша в ръцете на Дизраели и в крайна сметка се стига до разрушаване на политическата система на Железния канцлер.

КНИГА I. БИСМАРК И АНДРАШИ

ГЛАВА I. ОТ ФРАНКФУРТСКИЯ МИР ДО ГЕРМАНО -АВСТРОУНГАРСКИЯ СЪЮЗ (1871-1879)

1. ПРОМЕНЕНОТО ОТНОШЕНИЕ НА БИСМАРК СЛЕД ФРАНКО-ПРУСКАТА ВОЙНА

Съвсем наскоро, германското правителство е оказа огромна услуга на каузата на историческата истина, с поредицата от публикувани дипломатически документи.[1] Именно въз основа на тази публикация реших да предложа на читателя, моите виждания за близкото минало, с твърдото убеждение, че само в миналото може да се намери ключът към правилното разбиране на настоящето, и бъдещето.

Централната фигура и главен герой на шестте тома (1870-1890) от „Голямата политика“, които вече са отпечатани, е Ото фон Бисмарк, Железният канцлер, един от най-великите гении във външната политика, насочвал съдбините на не една нация. Основното съдържание на книгите е разказ за стремежа на известния германски държавник за мир, който осигури на Германия нейното единство и границите, които тя запечата с кръв.

Четейки тези документи си спомням за големият германски държавник и патриот, когото имах възможността да познавам лично и често да разговаряме; спомням си високия му, властен ръст, пронизителния поглед на мъдрите му, изразителни сиви очи под гъстите вежди, напомнящи ми като на унгарец за Ференц Деак, изпъкналото му чело и волевото му лице. Добавете към тези черти излъчването на власт, спокойствие и достойнство, което го обгръщаше, чийто ефект се засилваше от легендарната му слава, драматичния му живот, особения му начин на говорене, изисканите му обноски, и ето ви представата за Бисмарк, какъвто го познавах. Само след няколко минути разговор с него, всеки неволно осъзнаваше, че е в присъствието на един от онези родени гении, които оформят историята на света.

Споменатите публикации позволяват да се надникне в най-съкровените мисли на Бисмарк. Голяма част от тях не е предназначено за обществеността, за да въздействат върху доброто мнение на неговите съвременници и потомството, не целят да го представят в светлината, в която той е искал външният свят да ги види. Единствената им цел е да изложат по ясен начин неговите възгледи и убеждения както за неговия кралски господар и суверен, така и на неговите колеги и служители в правителството и управлението на държавата.

Важно е за нашето време тези томове най-накрая и напълно да развенчаят легендата, разпространявана поради неразбиране и от злонамерени намерения, създали погрешната представа за милиони, която се превърна в един от митовете, са психологическите причини за Първата световна война – легендата, че Германската империя е водила политика на агресия от самото си начало и че

[1] *Die Grosse Politik der europäischen Kabinette, 1871-1914. Sammlung der diplomatischen Akten des auswärtigen Amtes, Берлин.*

единственото нещо, което е предотвратило избухването на войната преди това, е било миролюбието и далновидността на опозицията.

Кореспонденцията на Бисмарк съдържа документи, които доказват с изключителна яснота точно обратното на твърдението.

Германската империя, въпреки че е основана със сила, успа да се консолидира провеждайки мирна политиката.

Характерът на Бисмарк притежава две напълно различни черти. Едната е особено забележителна и рядко срещана и се изразява в способността му напълно да променя поведението си, политическите си възгледи и поведение, да приспособи проницателния си далновиден ум, към променящите се, интереси на страната си.

Клемансо сключи мира по същия начин, по който водеше вътрешната си политика и войната – със силна воля, но изцяло обзет от страстна омраза. Във всеки аспект от живота му, виждаме че е способен единствено на опустошение и разрушение Затова той беше полезен за Франция по време на войната, когато разрушението се смяташе за необходимо; но той ощети нейните интереси с начина, по който сключи мира, когато помирението и възстановяването са от съществено значение, за трайната хармония и добросъседството.

Бисмарк постъпваше съвсем различно. Не подведен от холеричния си темперамент, а воден от проницателността си, той – закоравелият, безкомпромисен държавник, можеше да бъде сговорчив и миролюбив, ако интересите на Отечеството го изискваха. Той разбираше еднакво добре кървавото изкуство да се печелят победи на бойното поле, и мирното отглеждане на плодовете им.

Като министър-председател на Прусия (1862-1870) в рамките на седем години той води три кървави и опасни войни, първата срещу Дания, за да осигури северната граница, в съюз с враждебно настроена Австрия и изложен на зложелателността на цялото обществено мнение на Германия, враждебността на Англия, Франция и Швеция. По-късно той реши да изключи Хабсбургите от Германия и затова умишлено провокира конфликта с Австрия - страна, поголяма от Прусия, въпреки че почти цялото население на Германия по това време беше австрофилско; и постави Прусия между два огъня, докато водещият фактор в Европа тогава, Наполеон III, просто изчаква момента, в който може да предприеме въоръжена намеса. Освен това, братоубийствената война е непопулярна в самата страна.

Накрая, в амбицията си да обедини германския народ, той желаел да преодолее последното препятствие за осъществяването на това единство – а именно френския император[2], въпреки че сянката на отмъщението за Кьонигрец висела над него като Дамоклев меч.

В този момент от кариерата на Бисмарк, наблюдателят е обзет от същото чувство на страхопочитание, както тези които са наблюдавали „Блондин, прекосяващ Ниагарския водопад по въже“[3] – само едно подхлъзване или замайване

---

[2] *Самозванец, парвеню, грандоман, за когото Бисмарк казва още през 1862 г. когато е посланик в Париж, че главата му е твърде малка са идеите които се въртят в нея, т.е. празноглавец със самочувствие без покритие, това представлява Наполеон III. (б. пр.)*

[3] *На 30 юни 1859 г. френският акробат Шарл Блондин влиза в историята, като първият човек, прекосил пролома на Ниагара по въже. Той опъва въже с дължина 1100 фута над водопада, на височина 160 фута над бурните води, и успешно преминава пеша от САЩ в Канада. (б. пр.)*

и той щеше да падне в отворилата се бездна долу. Но в тази смела авантюра, железният му характер, несломимата му смелост го водиха непоколебимо по пътя, който си беше начертал и нито за миг не го изоставиха. Той разсъждава и действа хладнокръвно и със строга логика според обстоятелства, което ще ужаси обикновения човек.

Когато обаче постигна основната си цел – единството на Германия под пруската хегемония, той се промени като по магия и с изключително умение и предпазливост избягваше откритията разрив, считайки мира за безценен дар. Той замени тактиката на Наполеон с тази на Монтекукули. Човекът, който толкова често се осмеляваше да разкъса гордиевия възел от коалиции, който никога не се страхуваше пред най-силните, сега страдаше от кошмар заради тях и се страхуваше да не обиди слабите.

Тази двойственост на Бисмарк, тази промяна на действията му, беше резултат от неговата последователност. Промененото му отношение не се дължеше на умората да поема рискове, нито поради нуждата от почивка, нито поради някаква промяна във възгледите му за морала на войната; той изобщо не беше станал пацифист, нито пък показа склонен да осъжда предишните си действия.

Промяната в него настъпи поради се промяната в световната ситуация и той винаги правеше това, което интересите на Отечеството изискваха при дадените обстоятелства.

Както през зимата се нуждаем от различни дрехи от тези, които носим през лятото, както децата водят различен живот от този на възрастните, а болните от този на здравите, както при бурен северен вятър вдигаме други платна, отколкото когато духа мекият южен бриз: така и една нация намира за необходимо да промени политиката си. Но е необходимо един велик държавник, да се адаптира към такива противоречиви обстоятелства, а Бисмарк *par excellence* беше такъв.

Произведенията на Гьоте или на Шекспир могат да бъдат разпознати по стила им; картините на Рафаело или Дюрер се характеризират с мазките на четката, колорита и стила на майсторите; Сечени, Кошут, Наполеон и Метерних са във всичките си действия класически примери за един и същ тип и качества на държавническо майсторство. Бисмарк обаче можеше да прояви най-противоположни качества, можеше да задоволи най-противоречивите изисквания на живота на своята нация.

В началото на кариерата му го виждаме като прусак, който съжалява и обявява за невъзможно положението на страната си. Прусия, географски разделена е вклинена сред враждебните Австрия, Хановер, Дания, Саксония и Южна Германия. Тя не е независима държава в истинския смисъл на думата. Дните на Олмюц можеха да се завърнат по всяко време, онези дни на срам, когато министър-председател на Прусия Радовиц[4], трябваше да се подчини на Шварценберг, австрийския министър на външните работи. (Доп. пр. под натиска на руския император Николай I)

Затова Бисмарк, като германец, не може да изпитва някакво чувство на удовлетворение. Неговото германско самосъзнание по необходимост се бунтува

[4] *Бащата на дипломата и сътрудника на Бисмарк. (б. пр.)*

срещу разединението и безразличието на своята народ и следователно желае да превърне културното единство в политическо единство. Народът, дал на човечеството Кант, Гьоте, Шилер, имаше право да се утвърди политически.

Извисяващият гений на Бисмарк също осъзна, че ако Прусия изостави утопичните мечти и приеме пангерманската идея, тя има шанса да пожъне постоянни блестящи успехи, съответстващи на действителните условия, в огромна полза за себе си и за нейния народ.

Амбициите на Бисмарк бяха толкова възвишени, толкова великолепни и същевременно толкова практични, че той беше готов да рискува всичко за тях - собствения си живот и живота на хиляди, репутацията си на държавник и което е по-важно и дори по-свято от всичко друго, самото съществуване на Отечеството! Убеден, че без средствата да се утвърдят политически, страната и народът му не могат да живеят живот, достоен за самите тях, че ще бъдат лишени от избора на съдбата, в която той непоколебимо вярваше, и ще деградират в раздори сред безплодни спорове под натиска на дребните условия на съществуване; виждайки ясно, че инерцията рано или късно ще завърши само с разруха, докато смелият тласък – дори и през самите порти на ада, ще ги изведе на Олимп, Бисмарк беше подтикнат от пламенността на своя патриотизъм към политиката на „безнадеждната надежда".

Класическата поговорка на великия унгарски държавник Деак, че „Всичко може да се рискува за Отечеството, но Отечеството не може да се рискува за нищо", не противоречи на политиката на Бисмарк; защото политиката на дързостта е политика на далновидност. Да се откаже от поемане на рискове означава страхлива оставка, която нацията няма да понесе дълго без окончателен да изпадне в морален колапс.

Когато след триумфа си Бисмарк може да нарече Германия (по израза на Метемих) „доволна", той вече смята всеки излишен риск за престъпен и ръководи политиката на консервативната (или „доволна") държава със същия плам и ефикасност, с които преди, в неестествената ситуация, ръководи със силова политика. Оттогава нататък единствената му цел е да запази и ако е възможно, да укрепи с мирни средства спечеленото във войните. Чакането, пасивността вече не са риск, а мъдро изчисление, докато войната е само ненужна авантюра, вид хазарт, който не бива да се играе.

Политици, лишени от неговата далновидност, често съветват Бисмарк в онези дни да атакува Франция или Русия, за да се разчисти сметките с тези враждебни съседи, с аргумента, че рано или късно войната ще бъде неизбежна и вероятно ще избухне във време, когато условията са по-неблагоприятни от тези, на които сега се радват Бисмарк и Молтке. Но той отхвърля тези изкушения още в самото начало. Счита за престъпно лекомислие да се започва война въз основа на подобни прогнози, защото дори мъдрият човек не е непременно пророк, а най-добрите са склонни да грешат. Колко военни опасности са избегнати, без действително да се стига до война! Ще се осмели ли някой отговорен държавник да каже на умиращ или ранен войник: „Трябва да страдате и умирате, защото смятам, че тази война, която започнах, така или иначе щеше да избухне по-късно; но в същото време ще ви кажа, че от победата не може да очакваме никаква полза за Отечеството, а войната със сигурност можеше да из-

бегнем засега без да жертваме жизненоважните ни интереси или загуба на престиж“?

Защото според далновидния ум на Бисмарк, за да бъде оправдана, една война, тя трябва да издържи критиката от най-заинтересованата страна – обикновения гражданин, който е трябвало да пролее кръвта си или да даде живота си.

Бисмарк смята войната за оправдана само ако тя предлага предимства, пропорционални на поетите рискове, или ако ще реши проблем от жизненоважно значение за Отечеството, който не могат да бъде решен с по-малко драстични мерки.

Преди 1870 г. има много подобни случаи, но оттогава не е имало нито един. Това обяснява факта, че като министър-председател на Прусия, Бисмарк е работил с „желязо и кръв“, а като германски канцлер е използвал по-леките средства на дипломацията, търпението, умерността и компромиса.

Наполеон I, този велик военен гений, се провали, защото не беше в състояние да управлява и обуздае буйната си природа, защото не можеше да се адаптира към променените условия, защото след мирните договори от Амиен и Люневил, които осигуриха на Франция независимостта, мощта и дори европейското превъзходство, той не можа да се превърне в миролюбив държавник който пази постигнатото, подобен на Бисмарк след Франкфуртския мир. Но едва ли скритият мотив на Наполеон, корсиканецът, случайно поставен начело на Франция, е бил да защитава истинските и постоянни интереси на Франция: по-скоро неговата собствена слава, неговата неутолима жажда за блясък и упражняването на блестящите му таланти, е да парадира с поразителната си личност пред възхитения поглед на един изпълнен със страхопочитание свят.[5]

В това отношение Бисмарк многократно превъзхожда Бонапарт. Величието на Железния канцлер се корени дълбоко в морална основа, в дълбокото му патриотично чувство. Можем да го наречем груб и безмилостен, да обявим методите му за погрешни, но мотивите му никога не можеха да бъдат оспорени: те бяха почтени, величествени, блестящи примери за германската старателност в областта на политиката.

2. МИРНАТА ПОЛИТИКА НА ЖЕЛЕЗНИЯ КАНЦЛЕР

Сега нека хвърлим един поглед върху методите на Бисмарк за провеждане на мирната му политика. Каква беше неговата система след Франкфуртския мир? До какви методи прибягна той, за да постигне целите си?

Преди всичко той въоръжи. Защото беше наясно, че единствената абсолютно надеждна помощ е винаги и навсякъде, силата на самата нация. Той се ръководеше от фундаменталната концепция за германската политика, която известният стратег Молтке, изрази с кристалната яснота на виждането, когато

---

[5] Наполеон Бонапарт е хазартен играч, като частично Хитлер по-късно, след първоначалните успехи, той не може да спре и се проваля. За разлика от Наполеон, който е можел да спре, Хитлер е принуден да води отбранителна война, наложена му от истинските военнопрестъпници и подпалвачи Чърчил, Рузвелт и Сталин, чрез най-доброто средство – нападението. (б. пр.)

защитаваше сключения с нас договор, че „ съществуването на Германия ще е безнадеждно, ако някога стане твърде слаба, за да воюва сама с Франция“.

Бисмарк беше твърдо убеден, че неговите галски съседи ще нападнат в момента, в който се окажат достатъчно силни, за да победят Германия. Той ненавиждаше Франция от дъното на душата си; не виждаше в нейната история нищо друго освен нападателен, агресивен дух; и смяташе, че в многобройните войни между французи и германци след разпадането на империята на Каролингите, германците винаги са били нападани безразсъдно и несправедливо. Той не можеше да повярва, че французите някога ще простят на германците, че са ги победили, и беше убеден, че Франция ще започне нова война, ако някога дойде време, когато вече не се налага да се страхува от нова германска победа.

И въпреки че разсъжденията му бяха преувеличения, вкоренени в германския му национализъм, заключенията му бяха безспорно правилни, защото можеше да се разчита на мирната политика на Франция само докато поражението ѝ е по-вероятно от победата ѝ.

Чистата воля за мир беше невъзможна защото, че германците бяха завладели територия в Елзас-Лотарингия, която се съпротивляваше на германизацията, чийто френски патриотизъм стоеше непоколебимо срещу всички атаки на Берлин.[6]

Веднага щом Франция може разумно да очаква благоприятен изход, тя щеше да рискува война. Веднага щом се окажеше в позиция да освободи децата си, тя не можеше да ги оставя повече под чуждо иго; би било самоубийствен акт за нея да не обръща внимание на плача им да се върнат към „Отечеството“.

И наистина, френската нация през петдесетте изтощителни години никога не забрави този дълг. Въпреки загубата на Елзас-Лотарингия, Франция, продължи да съществува и да се развива и затова можеше да чака търпеливо деня на осъществяване на своята решимост: да откупи (веднага щом студено политическо изчисление го позволи) децата си под германско владичество.[7] Това отношение на французите увековечи обтегнатото състояние на европейската политика, правейки невъзможно и в голяма вреда на човечеството, искреното и безрезервно сътрудничество между двата съседа. Това струваше огромни парични суми от милиони и представляваше една от психологическите причини за ужасната Световна война. Въпреки това и ние, които особено пострадахме от политиката на Франция, признаваме, че това беше в нейна чест и е славен пример за начина, по който трябва да се държат други нации в подобно положение.[8] Само трябва дълбоко да съжаляваме, че именно Франция, забравяйки собствените си тъжни преживявания, си позволи да създаде толкова много дру-

---

[6] Авторът преувеличава, елзасците са етнически германци и не всички са били прегърнали френския шовинизъм. В Лотарнгия е преобладавал френския елемент. (б. пр.)

[7] Авторът преувеличава много, и изкривява реалната ситуация, според френската реваншистка пропаганда. (б. пр.)

[8] Патриотизъм, патриотарщина, национализъм и шовинизъм да само етапите от една психопатия на човечеството, довела толкова много войни и страдания. Тя никога не трябва да бъде управленческа стратегия. Това което авторът не може да прецени, предвид епохата в която е израснал и възпитан, за Бисмарк, е че той никога не се е оставял да бъде подведен и да се хлъзне от тези емоции. В своята политика, той никога не се е ръководил от национализма. (б. пр.)

ги Елзас-Лотарингии, с постоянна опасност за мира и прогреса за себе си и за света.

Бисмарк осъзнава, че анексирането на чисто френската част от Елзас-Лотарингия е било грешка на се съобразява само с твърденията на Молтке, че притежаването на Мец и Страсбург от Германия ще позволи да се спестят 100 000 войници, разположени по Рейн за защита от Франция. В това отношение великият войник е бил прав, но това не е справедлив аргумент за анексията; защото поради реваншисткия дух на отмъщението, който се появи у французите, германците бяха принудени в продължение на много дълги години да държат под оръжие много повече хора, отколкото по-благоприятната стратегическа граница би осигурила; а въоръженият мир, утвърден чрез анексията, сериозно нарушава икономическото развитие. Той насърчава постоянната враждебност към Франция, която в крайна сметка се превръща в един от съставните елементи на неотдавнашния катаклизъм. И тази грешка повлия в забележителна степен на вторият етап от управленческата кариера на Бисмарк. Цялата му енергия беше необходима в непрестанната борба срещу опасностите, създадени от анексията.

Въпреки това Бисмарк никога не е мислил[9] за единственото радикално решение – поправянето на грешката, т.е. чрез връщане на Елзас-Лотарингия на французите въз основа на подходящи споразумения. Но ние нямаме право да го съдим; огромното мнозинство от германския народ щеше да отхвърли подобно предложение с гръм и трясък; и дори ние, техните съюзници, никога не бихме се сетили за подобно решение. Дори аз самият не успях да го осъзная, докато Първата световна война не наближи последния си етап. Но днес, в светлината на придобитата впоследствие мъдрост, трябва да признаем, че главната причина за нашата гибел е, че мотивът на анексията не можеше да бъде откъснат от плътта на света.

Само ако държавниците на нашето време бяха научили този урок, само ако се бяха опитали да разберат, че един лош, тираничен мир, с неестествени граници, с режим, на който покорената нация не желае да се подчини, с невъзможни икономически условия, винаги ще ощети победоносната война с всичките ѝ плодове, защото тя задължава завоевателя да защитава ситуации, неестествени и следователно невъзможни за поддържане, и закономерно носи в себе си зародишите на бъдещи реваншистки войни за отмъщение. Само да можеха настоящите победители да видят, че единственото ефикасно средство за защита е да се поправят сторените несправедливости, което може да се изисква и от онези, които отстояваха правото на нациите на самоопределение и остро осъждаха анексирането на Бисмарк!

Но само превъоръжението и увеличаването на армията, не бяха задоволителна защита за Бисмарк. Те просто предотвратяваха атака на изолираната Франция, но не и на коалиция, групирана около Франция, която се смята за по-

---

[9] Напротив, мислил е многократно, но предвид силното обществено мнение в Германия и съпротивата на армейското командване, той не може да я прокара, защото това ще му струва политическата кариера. По същия начин във Франция Леон Гамбета, и мн. др. политици стигат до същия извод, за пълното безсмислие от реваншизма и необходимостта да признаят реалността, но не смеят да го обявят или прокарат като политика, по същите причини. (б. пр.)

силна от Германия. Възможността за възникване на такава коалиция обсебваше съзнанието на Бисмарк до края на дните му.

Тук откриваме истинската причина за неговата външна политика. Пред тази заплаха, далновидният и предпазлив канцлер непрекъснато търсеше съюзници, с чиято помощ да изолира Франция или поне да гарантира, че тя със съюзниците си ще бъде несъмнено по-слаба от Германия с нейните съюзници и следователно тя (Франция) никога няма да се реши на агресивни действия срещу Германия.

За тази цел идеалното решение беше съюза с Русия и Австро-Унгария, или т.нар. Съюз на тримата императори. Тази комбинация поддържа Бисмарк достатъчно силен от самото начало, за да изключи всяка друга контракоалиция. В началото той я смята и за най-безопасното решение. За главен стълб и крайъгълен камък на този съюз той смята близостта между Хохенцолерните и Романови, личното приятелство на двамата императори (доп. пр. и тяхното близко роднинство вуйчо и племенник), общия монархически принцип, антиполската политика, модерна както в Санкт Петербург, така и в Берлин, тоест, общите руско-германски традиции, издържали изпитанието на историята, които са позволили на Русия да потуши полското въстание (1863 г.) и да отмени унизителнити Черноморски споразумения (1871 г.) и даде на Бисмарк победите при Кьонигрец и Седан. Бисмарк се стреми да завърши това старо, изпитано приятелство чрез включването на Австро-Унгария, за да не би Франция да ни завърже за колата си; въпреки че основата на комбинацията си остава руско-пруската симпатия.

През 1873 г. Бисмарк постига целта си. Импулсът е утолен от нас. Мъдростта на канцлера да не изисква анексиране, против волята на своя суверен и общественото мнение, дава добри плодове след падането на Бойст, представителят на реваншистката политика.

Андреши, германофилът и приятел на помирението, сега става министър на външните работи: пример за това, че разумният и справедлив мир е толкова мъдър и полезен, колкото неразумният, е суров е опасен.

Първата стъпка, сближаването на някогашните противници, Германия и Австро-Унгария, естествено е последвана от друга. Защото, когато руснаците осъзнаха, че съперничеството между двамата дунавски съседи (което допринесе толкова много за влиянието на царя) е престанало, те започнаха да се страхуват, че ако не успеят да осигурят по-тясна връзка с Германия от досега, може да се сключи германо-австроунгарски съюз. Затова царят предложи писмен договор за съюз на германците.

Бисмарк побърза да се възползва от възможността. Той сключи с Русия военна конвенция, която задължи двете договарящи се страни да си помагат с оръжие срещу нападение от която и да е страна (24 април 1873 г.).

Този договор беше предложен и на Андраши. Както Бисмарк принуди Русия, като се приближи до Австро-Унгария, ни стимулира с руското споразумение. Андраши осъзнаваше, че ако не иска да бъде оставен в затруднено положение, ще трябва да се присъедини към съюза на двамата императори, не желаеше да го приеме в предложения вид. Защото този договор ни обвързва да застанем на страната на Русия, дори ако, поради противоречивите им амбиции на

Изток, царят бъде нападнат от Англия или Турция; също така да защитаваме Елзас-Лотарингия срещу французите: накратко, да застрашим съществуването си в интерес на другите. Андраши беше твърде внимателен към сигурността на страната си, за да подпише такава облигация. В случай на крайна необходимост той не се противопоставяше на войната, но само в името на най-непосредствените и най-висши интереси на собствената си нация.

Първото му голямо постижение във външната политика е успехът му в провеждането на собствената политика срещу споразумението на двамата му могъщи съседи. Той се прикри зад конституционни скрупули и направи такива маневри, че преговорите трябваше да бъдат поставени на нова основа.

Трите императори постигнаха споразумение в Шьонбрун (май 1873 г.), въпреки че никой от тях не пое задължението да защитава другите двама; те бяха единодушни само дотолкова, доколкото трите консервативни монарси, обединени от желанието си да поддържат мира, бяха готови да се стремят и регулират евентуално конфликтните си интереси и в случай на външна опасност, да се стремят да постигнат споразумение помежду си, преди да търсят съюзи навън.

Така ние избегнахме изолацията, без да поемем никакви неприятни или рисковани задължения, и по същия начин Бисмарк осъществи главната си цел – изолацията на Франция.

Но със сключването на този Съюз на трите императори, Бисмарк беше изпълнил само по-лесната част от задачата си. По-трудно беше да се поддържа Съюзът и да му се осигури истинска жизнена сила. Новото дело страдаше от първоначалната грешка на водещи държавници, желаещи да го използват за реализиране на противоречивите си амбиции.

Русия не се нуждаеше от защита. Огромните ѝ размери, щастието ѝ да бъде уязвима само на сравнително тясната си западна граница, я предпазваха от всякакво внезапно нападение и затова нейното правителство търсеше съюза със западните си съседи само за да може да провежда ориенталската си политика под тяхна егида. Горчаков беше казал, че „не иска да се сбогува с политическата си кариера като угасваща свещ, а като залязващото слънцето, чиито последни лъчи хвърлят ослепителен блясък върху пейзажа“.

Суетният стар дипломат копнееше да завърши кариерата си в блясък на слава, равен на този на Бисмарк, и се надяваше да използва Съюза на трите императори за тази цел. С помощта на Бисмарк по време на Френско-пруската война той успя да премахне най-репресивните мерки на Парижкия мир и сега – също с помощта на Бисмарк, се стреми да сложи край на всички пагубни последици от Кримската война и отново да направи Русия основен фактор на Изток. Той е нетърпелив да възроди старите руски традиции, целите на Петър Велики и Екатерина, да стане абсолютен господар на Босфора и Дарданелите и да обедини около себе си балканските християни и славяни.[10]

Противно на това, Андраши приема Съюза на трите императори, за да се сближи с Германия, да спечели нейното доверие и с нейна помощ да отблъсне руските посегателства. Той желае да проведе реформи на Балканите, които

---

[10] *Тук автора преувеличава, Горчаков не желае войната на Балканите, тя е натрапена от общественото мнение на руските панслависти. (б. пр.)*

да осигурят съществуването на Османската империя и същевременно да направят условията по-поносими за християнските народи и така да спечелят ореол на популярност за Австро-Унгария на Изток.[11] Или, в случай че всички тези реформи се окажат безполезни, ако беше невъзможно да се спаси Османската империя, той щеше да се стреми да замени мюсюлманското управление с образувания на християнски държави, които да бъдат независими от царя и които да разчитат на нас, за да защитим тяхното икономическо и културно развитие и прогрес.

Докато и Горчаков, и Андраши са нетърпеливи да използват Съюза за прокарване на различните си източни политики, Бисмарк го създава, именно с цел да елиминира Източния въпрос и да изолира Франция. За Горчаков и Андраши съюзът е бил инструмент за източната им политика, а за Бисмарк – инструмент за нейното изместване на заден план.

Това е ла най-благоприятната възможност за Бисмарк, ако Източният въпрос не се беше изостril. За Русия обаче е детска игра да предотврати това. Трудната турска администрация, постоянният сблъсък между мюсюлманското управление и все по-нарастващото християнско самосъзнание, натрупа маса от запалим материал на Балканите. Националният идеал, подсилен от италианското и германското единство, улесни избухването на пожарите – или ги подхрани, ако вече съществуваха в царството на падишаха и направи трудно избягването им или потушаването им с мирни средства.

Историческото развитие изостри и усложни Източния въпрос (Босненското въстание от 1875 г.) и предотврати съществуването на съюза според ф концепцията на Бисмарк. Следователно бъдещето отсега нататък щеше да зависи от способността му да насочи Източния въпрос (който не можеше да бъде погребан), така че да избегне сблъсъка между руските и австроунгарските интереси в Ориента; или, ако това не се случи, от това дали руската или австроунгарската концепция ще надделее.

3. БИСМАРК И АНДРАШИ

Позицията на Андраши в Съюза на тримата императори беше изключително трудна. Той беше начело на най-слабата сила, разглеждана от военна гледна точка, докато успехът и грубата сила обикновено се свързват едно с друго.

Освен това, дуалистичната монархия получи *damnosa hereditas* (лошо наследство) от Австрия: навсякъде ѝ се доверяваха но я гледаха с подозрение.

В Берлин Австрия отдавна се смяташе за главен враг и Бисмарк не можеше да се отърве от идеята, че ултрамонтанистите могат отново да се проявят и да съживят старата хабсбургска германска политика.

Русия също нито ни беше забравила, нито ни беше простила за Кримската война, а антагонизмът между нея и нас беше показан на Лондонската конфе-

---

[11] Естествено е авторът да хиперболизира баща си, който е в много трудна ситуация поради дуализма, хем да се хареса на императора, хем да се хареса на късогледите унгарски шовинисти, т.е. трябва да балансира като сърфист в бурното австроунагрски море. (б.пр.)

ренция по черноморския въпрос. Нещо повече, полският въпрос представляваше друга бариера между Австро-Унгария и Русия.

Личното положение на Андраши беше трудно. Политическото му минало и основните му принципи го държаха настрана от двамата канцлери. И двамата смятаха Андраши за бунтовник, защото се беше надигнал срещу своя суверен, който дори го осъди на смърт; те игнорираха факта, че въпросният суверен е нарушил грубо унгарските закони и е премахнал противоконституционно независимостта на унгарците. Такива дребни неща бяха под тяхното внимание. Андраши беше служил в 1848-1849 г. като войник и дипломат, за каузата, която Бисмарк искаше с помощта на пруски щикове да смаже и която в крайна сметка беше победена от руснаците при Вилагош.

Нито пък колосалната задача на Андраши беше улеснена по никакъв начин от настоящата му роля. Той беше защитник на парламентаризма, докато Горчаков беше придворен слуга на абсолютизма, а Бисмарк изпитваше силна антипатия към парламентаризма и хвърляше върху неговите привърженици подозрение, че поставят партийните интереси пред тези на страната си.

И двамата канцлери бяха дипломати, горди със занаята си. Андраши беше аутсайдер, чиято дипломатическа кариера, започна от поста на министъра на външните работи. Нямаше ли да има по-добро разбирателство между двамата стари автократи, опитни дипломати и стари приятели, отколкото с начинаещия дипломат, дилетанта, човека, който се застъпваше за свободата и конституционализма? И въпреки всичко това, политиката на Андреши беше успешно проведена! Как беше възможно това?

Скоро се случи така, че Андраши се сближи с двамата си колеги, отколкото те двамата помежду си. Железният канцлер започна да го цени като прям човек, откровен държавник, за разлика от коварния интригант, двуличен, дребнав, руснак, въпреки всички външни фактори, които го разделяха от Андраши и го привързваха към Горчаков. С всеки изминал ден Бисмарк се доверяваше все повече на Андраши, а все по-малко на Горчаков.

От друга страна, руският канцлер смята отношенията си с Андраши за полезни, отколкото с Бисмарк. Той няма нужда да ревнува унгареца, както ревнуваше към германеца, на чиято слава завиждаше. При първата им среща Горчаков се обърна към Андраши с най-високия комплимент, който един прекомерно самонадеян човек може да направи на друг: той сравнява Андраши със себе си.

Малко по-късно (през 1878 г.) Бисмарк започна да се безпокои, да не би двамата му колеги да станат твърде близки и обмисля дали да потърси противовес в Англия или да преговаря за отделен съюз с Австро-Унгария.

През 1875 г. между Германия и Русия възниква сериозен разрив, причинен от Горчаков, коварния приятел и съюзник, който претендира за цялата заслуга за предотвратяването на друга война, която, както се твърди, Германия е възнамерявала да предизвика срещу Франция. В твърдението няма нито дума истина. Както кайзер Вилхелм, така и Бисмарк не са приемали идеята за превантивно нападение срещу Франция.

И по Източния въпрос Горчаков не пропусна нито една възможност да тласне Бисмарк, всъщност против волята му в обятията на Андраши. Неговата

арогантна нетактичност нерядко довеждаше Железния канцлер до неприятното положение да откаже предложение, и всеки такъв случай на отказ издигаше нова бариера, разделяща двамата стари приятели, провокираше един срещу друг и създаваше у Бисмарк съзнанието, че дългогодишното им приятелство е отслабнало, защото у руснака събуждаше опасното чувство на нараненатa суета.

Такъв отпор сполетя Горчаков, когато по време на сръбско-турския конфликт той предложи да свика конгрес, въпреки че Бисмарк се страхуваше от това, знаейки, че не би могъл да постигне неутралитета, който иска да си осигури, и че на такъв конгрес ще се постигне сближаване между Австро-Унгария и Англия, сближаване, което ще обърка политическите му планове. Бисмарк отдаде въпроса на лична суета и липса на съвест от страна на Горчаков (14 август 1876 г.).

Допълнителен отпор беше нанесен на руския канцлер, когато царят неясно и общо взето покани германския император за сътрудничество в неговата източна акция (2 август 1876 г.). Бисмарк беше възмутен и заяви, че „няма да подписва празен чек за никого; Русия трябва поне да го запознае с политиката, за която искаше неговата помощ."

Още по-сериозна грешка беше допусната, когато Горчаков основа претенцията си за предполагаеми услуги, оказани от Русия на Германия в предишни години. Той поиска благодарност от Германия, която не знаеше за какво трябва да бъде благодарна, и която беше готова да окаже всестранна помощ на съюзника и приятеля, но само на принципа на реципрочността, услуга за услуга, нещо което Русия категорично отказа да признае!

Това разклати увереността на Бисмарк в руското приятелство, особено когато царят, уж в най-добри отношения с Австро-Унгария, попита Берлин чрез германския военен аташе в Санкт Петербург: „Какво ще е отношението на Вилхелм I в случай, че Русия започне война с Двойната монархия?"

Този глупав и нетактичен въпрос беше характеризиран от Бисмарк като чисто вероломство! Той разбуди справедливия му гняв и страхувайки се да не бъде притиснат в ъгъла, изрази подозрението си, че ако отговори благоприятно, Горчаков незабавно ще уведоми Виена; а ако отговори неблагоприятно, ще настрои царя срещу Германия. Подозрението най-вероятно беше неоснователно, но няма съмнение, че щом Бисмарк имаше вече, толкова лошо мнение за Горчаков, той вече не може да има доверие в приказките му за приятелството; и самата му предпазливост и далновидност го задължиха да се обърне към онези, които смяташе за неспособни на предателство.

Накрая Бисмарк беше огорчен от това, че царят пое ролята на ощетената страна пред германския посланик в Санкт Петербург и от неоснователното му оплакване срещу поведението на германците на посланическата конференция в Константинопол. След това Бисмарк не пропусна да каже на руския посланик (Убри), че по душа, Горчаков и Игнатиев са по-близки до Франция, отколкото до Германия, че те желаят падането на Андраши и да сключат споразумения с неговия наследник срещу Германия, и че при тези обстоятелства е грубо неизпълнение на дълга му да пренебрегне приятелството си с държавите, на които

може да се наложи да разчита поради политиката на Горчаков (24 януари 1877 г.).

Докато руският канцлер отслаби позицията си в Берлин, Андраши съответно засили своята собствена.

През 1875 г. той не претендираше за никаква слава за това, че е запазил мира, който не беше застрашен, и за това правилно поведение получи благодарността на своя приятел, докато Горчаков не спечели нищо друго освен презрение и гняв.

Андраши беше отлично осведомен за Източния въпрос и интереса на Бисмарк към него и се опита да му отдаде справедливост, доколкото е възможно. Задачата му беше улеснена защото в повечето случаи той смяташе това което е изгодно за Двойната монархия, за съвместимо и с интересите на Германия. Подобно на Бисмарк, той смяташе за безполезна конференцията, предложена от Горчаков; нещо повече, смяташе я дори за опасна. Подобно на Бисмарк, той беше готов да се съгласи с Русия, и нямаше да пречи на ориенталските действия на царя, за да не се обърне руското обществено мнение срещу нас и да не изпитаме съдбата на Турция, изправяйки се пред много тежка руска война.

Андраши не заплашваше Бисмарк, нито го тревожеше с безкрайни дипломатически ноти, а изигра картите си така, че да е в интерес на Германия да ни подкрепи в критичния момент. Така той подобри позицията си в Съюза на трите императори. Въпреки това беше много неприятно и болезнено преживяване, преди да постигне целта си. Най-неприятното от всичко беше, когато трябвало да постигне съгласие с Горчаков, преди Русия да определи своята ориенталска политика и да вкара армията си на Балканите. Тогава той се озова пред дилема: ако условията на споразумението не обещаваха никаква полза за руснаците, възниква опасност царят да потърси пътя към Константинопол (според вкуса и съвета на панславистите) през Виена. Ако, от друга страна, Андреши отстъпил твърде много, това означава отказ от интересите на монархията, или нарушение на дадената от него дума.[12]

Тежко бреме падна от съзнанието на Андраши, когато в Райхщат (1875 г.) беше подписано първото споразумение, като Русия прие неговата гледна точка, т.е. че целта на ориенталските операции е да се поддържа и подобрява статуквото или, ако това е невъзможно, тогава да се създават християнски държави (нито една от които обаче не трябва да бъде голяма славянска държава) и че евентуалните териториални промени трябва да се ограничат до получаването на Бесарабия от Русия и от Австро-Унгария на Босна и Херцеговина, без никакво обещание от наша страна за активна помощ на Русия.

Добре си спомням вълнуващите дни малко по-късно, когато царят, чрез Сумароков-Елстон[13], настояваше за общи военни действия срещу Турция, а Андраши успя да отхвърли това предложение, чиято цел беше разделянето на Турция, без обаче да възпре Горчаков от първоначалната му цел, за да не го подтикне да атакува нас, вместо османците. Добре си спомням трудностите и

---

[12] *Не точно, най-вече е отстъпление пред късогледите унгарски шовинисти, обхванати също като французите от сляпата омраза и идеята за отмъщението, за унгарския Седан – Вилагош от 1849 г. (б. пр.)*

[13] *Тук авторът погрешно предава името на руския пратеник като Suwarow, (Суваров), очевидно го е объркал с това на посланика в Лондон, граф Шувалов. (б. пр.)*

произтичащото от тях, удовлетворение на Андреши от последните преговори преди началото на Руско-турската война, когато отново всичко висеше на косъм и когато имахме основания да се страхуваме, че Русия ще се обърне срещу нас, преди да започне операции на Балканите с вързани ръце, и когато Андраши отново успя да предотврати тази опасност (Будапещенската конвенция от 15 януари 1877 г.), Русия влезе във война, обременена със задължения, при изпълнението на които знаехме, че нашите собствени интереси ще бъдат защитени.

Бисмарк не гледаше на политиката на Андраши с неподправено удоволствие или удовлетворение, тъй като тя не представляваше идентичност на интересите. Докато Бисмарк искаше да укрепи Съюза чрез сътрудничеството на Австро-Унгария и Русия в положителна форма, както в миналото споразумението за разделяне на Полша, Андраши отказа категорично нещо подобно. Крайната цел на Бисмарк по това време, както той самият го обяснява, е Австро-Унгария, Русия и Англия да се споразумеят всяка от тях да вземе на Изток, за сметка на Турция, позиция, която да ги удовлетворява засега и да им попречи да се обърнат една срещу друга, но и да им попречи да търсят помощта на Франция; но по-късно да постави тези сили в конфликт, така че всички те да станат зависими от добрата воля на Германия. С тази цел той запази за Русия (въз основа на взаимно споразумение) източната част на Балканския полуостров, за нас – Босна и Херцеговина, а за Англия – Египет.[14]

Докато Турция устояваше обаче, Андраши нямаше да окупира Босна и Херцеговина. Както казва Бисмарк: „Босна и Херцеговина не е желана придобивка за Андраши, а просто *pis aller* (най-лошия възможен сценарий), които той ще приеме само ако трябва да избира между анексията и панслависткото образувание, застрашаващо другите славянски владения на Двойната монархия (т.е. Далмация и др.)“.

Андраши не е съгласен с Русия да нападне Турция, за да придобие плячка там. Той осъди подобна политика, казвайки, че се срамува от нея.[15]

Веднъж в специалния министерски вагон-салон между Тисадоб (родовото имение на нашето семейство) и Будапеща, Андраши, се обърна към мен и брат ми, синовете му, със следния въпрос: „Ще одобрите ли анексирането на Босна и Херцеговина в сътрудничество с руснаците срещу турците, както мнозина се застъпваха?“ (Той целеше да ни покаже държавническото мислене на синовете си но и да формулира собствените си мисли толкова ясно, че дори млади и неопитни момчета като нас да ги разберат.) И след това той продължи да обяснява с яснота, че ако направи това ще е сериозна грешка; защото ние не сме агресивна държава и трябва да разширим нашата власт само ако няма други средства за защита на настоящите ни владения, защото уважаваме към правата на другите, така и собствените си интереси.[16]

---

[14] *Бисмарк изрично подхвърля пред английския посланик, уж че не вижда нищо лошо, Англия да окупира Египет, за да я вкара в конфликт с Франция, която също има претенции за тази територия. (б. пр.)*

[15] *Тенденциозно и лицемерно, този срам му струваше живота на над 6000 австроунгарски войници и офицери, когато сам трябва да я завладее. (б. пр.)*

[16] *Чисто и тенденциозно лицемерие! (б. пр.)*

Тази разлика в гледните точки обаче не наруши хармонията между двамата държавници. Бисмарк нямаше желание да ни налага своите възгледи, защото като цяло беше доволен от Андраши и знаеше, че той не иска война с Русия. Той Андраши няма да го измами и знаеше от опита си, че унгарецът, за разлика от Горчаков, не настояваше постоянно от него, да заеме страната на единия или другия съюзник. И знаеше много добре силните убеждения на Андраши, за да се опитва да му повлияе и да играе ролята на ментор.

Така до избухването на Руско-турската война (24 април 1877 г.) вътрешното положение на Съюза тримата императори беше следното: Австро-Унгария беше в много по-добри и по-близки отношения с Германия, отколкото с Русия, и отколкото тези две сили помежду си. Андреши общуваше по-лесно и с двамата си съюзници, отколкото те помежду си. Австро-Унгария имаше отделни споразумения с Русия, които предварително определяха какви ще бъдат последиците от войната. Ако Русия спази думата си, и тримата държавници очакваха че до известна степен ще постигнат целите си. Бисмарк щеше да продължи Съюза на тримата императори и да изолира Франция; Андраши можеше да влезе в по-доверителни и приятелски отношения с Германия и да може да защити интересите ни на Изток; Горчаков, нямаше да стане господар на Балканите, както се надяваше, нито щеше да може да осъществи старите руски амбиции, но нямаше да му пречим да замени Парижкия мир, представляващ поражението на Русия, с международни споразумения, осигуряващи предимства за страната му.

Всички тези неща обаче щяха да бъдат възможни само ако Русия беше изпълнила добросъвестно задълженията, които беше поела към нас, а това тя не направи. Царското правителство, разчитайки на ефекта от свършения факт, предвид развълнуваното панславистко обществено мнение, реши да използва постигнатите с такава огромна цена резултати и да провали сключеното с нас споразумение. В Сан Стефано (март 1878 г.) Русия продиктува на Турция условия, които означаваха образуването на голяма славянска държава, окупацията за дълъг период от източната част на Балканите от руски войски и докато Бесарабия беше анексирана, не се споменаваше и дума за Босна! Накратко, тя положи основите на руската хегемония и хладно се отказа от задълженията си към нас.[17]

Това означаваше провал на внимателно замисления план на Бисмарк; чиято слабост беше, че винаги когато се налагаше да се действа, да се упражнява натиск върху една от частите му, цялото се парализираше и частта, срещу която беше насочен натискът, рано или късно се поддаваше - тоест, въпросната държава беше тласната в обятията на Франция. Приятелството е нещо, което не може да се наложи, а Бисмарк се опита по този начин да си осигури двама приятели.

Бъдещето сега зависеше само от един факт, имаше само един въпрос: Коя концепция щеше да надделее, тази на Андраши или на Горчаков? Дали изчисленията на Андраши ще се окажат верни?

---

[17] *Андраши младши казва в прав текст, основната причина за Берлинския конгрес! Руското вероломство, а цената я платихме ние българите! (б. пр.)*

Съгласявайки се с Русия за условията на мира, Андраши разчиташе на царската чест, но в по-голяма степен на собствената си сила, на способността ни да принудим Русия да спази обещанията си. Той беше убеден, че колкото по-далеч напредват руските армии на Балканите, колкото по-близо се доближават до Константинопол, толкова по-ефективна ще бъде нашата дума, толкова по-критична ще стане тяхната позиция, представена от Трансилванските планини и Буковина зад линията им на отстъпление; и беше напълно убеден, че Бисмарк няма да му попречи да се възползва от това стратегическо предимство.

Събитията доказаха, че е напълно прав. Драмата на реалния живот се разгръщаше като пиеса, в добре обмислен, методично подреден ред: сюжет, контрасюжет, кулминация, щастлива развръзка.

Руските сили, изтощени от продължителната кампания, не можеха да ни се противопоставят; положението им беше станало отчаяно. Те щяха да се окажат изправени пред противопоставяне от Англия, която се беше ангажирала в преговорите с Андраши да отстоява интересите си.

Защитавахме се на Балканите; с турската армия, все още в бойна готовност; с Румъния, страдаща от незаслужено вероломство и безсрамна неблагодарност, че след като спаси руснаците при Плевна (Плевен), сега те предложиха да ѝ отнемат Бесарабия![18]

Нито пък можеха да разчитат на помощ от Италия, защото тя беше сдържана от Англия. Тази ситуация можеше да се промени само ако Бисмарк се обърне срещу нас и подкрепи Русия; но и в това отношение изчисленията на Андраши се оказаха правилни.[19] Бисмарк вече имаше по-малко доверие в Русия, отколкото преди, и отказа да рискува свободата си в нейна полза.

Той показа мнението си за политиката на Горчаков, когато заяви, че „през последните три години е извършил всички възможни грешки". Той беше отчуждил всичките си стари приятели, без да си е спечелил нови; настроил е враговете си срещу себе си, без да си осигури средства да им се противопостави. През април 1877 г. Бисмарк заклейми отношението на Горчаков като „нахално" и му показа, че можеше да постигне много по-добри резултати с него (Бисмарк) чрез увереност и добро отношение, отколкото чрез упреци, възражения и дребнава критика. Той заяви, че липсата на искреност у Горчаков го принуждава да се погрижи за добрите си отношения с останалите си приятели.

От друга страна, Бисмарк гласува пълнно доверие на Андраши. Той подчертава, че винаги ще избягва да прави каквото и да е, което ще отслаби позицията на Андраши, защото е в най-добрия интерес на Германия да има надежден човек начело на делата във Виена. Как би могъл той (Бисмарк) да знае дали Андраши, ако бъде принуден да подаде оставка, няма да бъде наследен от някой министър, който да промени неговата външна политика? Следователно

---

[18] Категорично не е вярно, Румъния е знаела цената, още преди да се съгласи да воюва, че ще получи двойно повече в Добруджа, за българска сметка, отколкото заблатената и почти необитаема тогава Бесарабия, но използва ситуацията да получи повече отколкото заслужава, така че вероломството е румънско в случая, проява на вечно наглия и грабителски румънски шовинизъм, който унгарците също ще изпитат през 1918-19 г. (б. пр.)

[19] Не сметките без кръчмар на Андраши, а руската глупост му помогна, защото Бисмарк е бил готов да жертва Австро-Унгария, само срещу руски гаранции за Елзас-Лотарингия, което глупавите руснаци не искат да направят! (б. пр.)

Бисмарк поема сериозна отговорност да съхрани Андраши. Приятелството и доверието, които Андраши си е спечелил, се превръщат в източник на сила за Австро-Унгария.

И при действителните обстоятелства Бисмарк ни смяташе за по-силни дори от Русия.[20]

На 30 януари 1878 г. Бисмарк пише: „Ако на Австро-Унгария се даде свобода на действие срещу Русия (което тя заслужава, ако Русия не спази обещанието си) и ако Австро-Унгария постигне споразумение с Англия (което всъщност се е случило), цар Александър неминуемо ще осъзнае, че делото на неговите доблестни войници е обезценено от късогледото, а не умелото поведение на неговите държавници."

Отново, на 2 февруари същата година: „Аз мога да упражнявам натиск върху Австро-Унгария безнаказано само ако Франция не съществуваше. При сегашните обстоятелства обаче, като се облегна на Русия, мога да се окаже изправен пред австроунгарско-англо-френски съюз, което ако не е отчаяна, е опасна ситуация."[21]

Настроението на Бисмарк се прояви в това, че ни смяташе за по-силна и по-безопасна държава. Когато Андраши заплаши да подаде оставка, ако не бъде свикан конгрес, който да преразгледа наложения на Турция мир, Бисмарк реши да се въздържи от каквото и да било, което да отслаби позицията на унгареца. Той написа, че „дори да няма интереси в Турция, които не е готов да жертва за Русия, в Австрия със сигурност има такива. В интерес на Германия е да бъде в добри отношения с Австро-Унгария и да има във Виена приятелски настроен и надежден министър". Това е неговата отправна точка за приемането на предложения конгрес, защото Андраши го желаеше във форма, удобна и за него.

Царят беше поставен на колене и Конгресът се събра (13 юни - 13 юли 1878 г.). Русия – както на самия Конгрес, така и на предварителните преговори с нас и Англия, се отказа от повечето си придобивки и се показа като по-малко силна на Балканите от нас самите. Бяхме назначени със съгласието на Европа да управляваме региона, откъдето Русия беше изгонена.

Бисмарк би предпочел Андраши да беше изпратил ултиматум на Русия и да се въоръжи (30 януари и 2 февруари 1878 г.), отколкото да беше свикана конгреса, „за да спори и защитава честта на царя", както той пише. От негова гледна точка отношението на канцлера беше напълно разбираемо; тъй като чрез нашето дрънкане на оръжия той ще избегне необходимостта публично да се обявява в полза на която и да е от страните и омразата ще се стовари изцяло върху нас. От друга страна, Андраши беше прав от гледна точка на Двойната монархия.

Беше полезно за нашия престиж, окупацията на Босна и Херцеговина да не бъде обикновен акт на завоевание, плод на войната, или на споразумение с Русия, а резултат от мандат, произтичащ от доверието и консенсуса на Европа,

---

[20] *Груба лъжа, никога Бисмарк не е смятал Австро-Унгария за по-силна, точно обратното, в прав текст казва на престолонаследника Рудолф, че ако направят глупостта да воюват с Русия, с Австро-Унгария ще се приключи веднъж за винаги! Австро-Унгария става съюзник поради липсата на друга алтернатива, заради руската глупост, тя е бреме а не помощ за Германия! (б. пр.)*

[21] *Преекспонира ситуацията. (б. пр.)*

поверен ни в интерес на цивилизацията и човечеството.[22] Това означаваше огромно морално предимство и положително увеличение на нашата сила и престиж на Изток, че Европа – в същия този документ, с който тя унижи претенциите на Русия, нареди на войските ѝ да напуснат Балканите и ограничи привилегиите, които тя едностранно беше придобила, постави нас, наследниците на онази Австрия, която беше обичайно да се нарича гнила, реакционна, потисническа олигархия, на преден план „в името на цивилизацията и човечеството". Така успяхме да защитаваме интересите си, без да прибягваме до груба сила, като се придържаме към пътя на прогреса към световен мир и солидарност.

Но, уви! този „тесен път" отдавна беше изоставен и последва анексирането на Босна и Херцеговина. За наше голямо злепоставяне, ние се опитахме този акт (който беше започнал с окупация въз основа на мандата на Европа) да бъде ратифициран чрез нарушение на международното право.[23]

За наш късмет голяма част от омразата заради случилото се на Конгреса падна върху плещите на Бисмарк.

По този начин великата концепция за Железния канцлер – Тройният съюз на императорите, основан на руско приятелство – стана невъзможна за поддържане, не само защото отношенията между Виена и Санкт Петербург бяха обтегнати, но и защото руско-германското приятелство се беше разпаднало.

За провала си в Берлин, руснаците, за наше щастие[24], хвърлиха главната вина върху Бисмарк — най-великия държавник от всички, прочутия домакин и председател на Конгреса. И това добави масло в огъня на яростта им, че те смятаха Бисмарк, че им е задължен и се преструваха, че виждат неблагодарност в поведението му.

Бисмарк протестира срещу подобна несправедливост; това предизвика неговото възмущение. По-скоро той трябваше да протестира от неблагодарността на руснаците, тъй като съюзът между тях в миналото е бил еднакво полезен и за двете нации. Чрез него Русия успя да потуши полското въстание и да си възвърне свободата на движение по Черно море. В последната турска война Бисмарк попречи на Австро-Унгария да се намеси и даде възможност на царя да победи Турция; докато на Берлинския конгрес той подкрепи всички руски претенции, така че защо трябва да бъде обвиняван за малодушието на руснаците, които нямаха смелостта да настояват за искания, по-задоволителни за самите тях? Как би могъл той да бъде по-руснак от руснаците?

---

[22] Същите претенции изразява Русия за да започне руско-турската война, да бъде мандатьор на Европа, но всичко това е провалено от Англия. Авторът проявява доста голямо лицемерие. Политиката на баща му е глупава заради унгарският натиск, военната партия е била много по-трезвомислеща, искаща съвместна военна намеса с Русия. Тогава нямаше да се стигне до австроунгаро-руския антагонизъм. Всъщност тази глупава политика, предизвиква и падането на Андраши от власт праз 1879 г. (б. пр.)

[23] Авторът лъже безсрамно, естествено целта е присъединяване на двете области, а тези глупости за цивилизация и хуманност, са смешни. Прякото присъединяване на провинциите не става още на конгреса, единствено поради съпротивата и хитрия шантаж на турския представител Каратеодори паша, който просто изнудва баща му, заявявайки че няма да подпише договора. Измаменият е Андраши! (б. пр.)

[24] Напротив, оттогава руската омраза към Австро-Унагрия става нетърпима! За Русия, войната и унищожаването на Двойната монархия става фикс-идея, максимално улеснила избухването на ПСВ. (б. пр.)

Това обаче не беше вярно; аргументите на Бисмарк бяха просто софизми. Макар че е спорен въпрос дали Съюзът някога би могъл да бъде еднакво полезен както за Прусия, така и за Русия, не може да се отрече, че Бисмарк е използвал големия си гений, за да използва възможностите, предоставени от този Съюз, много по-радикално, отколкото Горчаков, и че именно в тази разлика се крие превъзходството на Бисмарк над руския му колега. Също така е безспорно, че не германският натиск е държал Австро-Унгария извън схватката по време на Източната криза. Нашето правителство нямаше намерение да влиза в нея. Съвсем сигурно е също, че политическата ситуация, пред която Горчаков трябваше да приеме и поради която на Берлинския конгрес не можа да постави задоволителни за него искания, лесно би могла да бъде объркана от Бисмарк, ако беше подкрепил царя в същата степен, в която царят подкрепи император Вилхелм през 1870 г. Но по въпроса, че Русия няма право да изисква повече от него, Бисмарк беше напълно прав в твърдението си, тъй като никога не беше обещавал активна помощ; но това не беше утеха за царя, защото „той винаги е очаквал повече от Железния канцлер и неведнъж е посочвал на Берлин, че решението е в негови [на Бисмарк] ръце и Австро-Унгария ще се предаде, ако само Бисмарк сериозно го желае“.

Следователно не можем да споделим възмущението на Бисмарк, нито да се изненадаме, че царят вижда в Берлинския конгрес, както се изрази, „Европа, водена от Бисмарк, противопоставяща се на Русия в интерес на Австро-Унгария“ .

Нямаше значение кой е прав, а важният факт, който повлия на бъдещето, за щастие на Андраши е, че хората в Санкт Петербург държаха Бисмарк отговорен дори за собствените си грешки и по този начин първоначалните морални основи на Съюза на трите императори изчезнаха.

Бисмарк нямаше да бъде себе си, човекът от закалена стомана, многостранният държавник, какъвто го познаваме, ако в нововъзникналата ситуация не беше веднага начертал плановете си за защита на старите си цели, когато видя как руския печат (въпреки влиянието на царя върху нея) ожесточено атакува германското правителство, руските войски се изпращаха на германската граница, Александър II пише до Вилхелм I, намеквайки за Бисмарк, че „е недостойно за истински държавник да води политика, одухотворена от лични симпатии и антипатии“. Когато чу за декларацията на царя, равносилна на завоалирана заплаха, че „Политиката на Германия може да се превърне в повод за дълбоко съжаление и за двете страни“, Бисмарк реши, че е дошло времето да скъса с миналото си и да направи избор между Австро-Унгария и Русия, като замени Съюза на трите императори с Двойния съюз.

Бисмарк предвиждаше две опасности. Първо, той се страхуваше от непосредствена атака на Русия. Предпазна мярка срещу това е създаването на силен отбранителен фронт с Австро-Унгария и Англия. Той пита Англия доколко може да разчита на британската подкрепа в случай на атака, поради политика, която е водил не от егоистични интереси, а от интереси на Англия и Австро-Унгария. Биконсфилд и Солсбъри отговорят благоприятно: те ще подкрепят Германия. Но тъй като междувременно опасността отминава, Бисмарк мълча-

ливо се отказва да преговаря с британското правителство и се задоволява със съюза с Австро-Унгария.

По-отдалечената, но по-трайна и според мен по-сериозна опасност беше, че Франция, възползвайки се от разпадането на Съюза на тримата императори, може да спечели съюзник в лицето на Русия или Австро-Унгария, или евентуално и в двете. Единствената ефективна предпазна мярка срещу подобна възможност е постоянен съюз с Австро-Унгария.

Ако при променените обстоятелства, Бисмарк се придържаше към предишната си идея и се опита да атакува и двамата императори, той щеше само да ги загуби. Ако продължи да търси благоразположението на царя, Австро-Унгария можеше да се отвърне от него; и засега нямаше надежда за Русия, тъй като тя вече беше духовно отчуждена от него. След Берлинския конгрес, според германофобския хумор на московчаните, френската ориентация на Русия можеше да бъде предотвратена само ако разбере, че ще се окаже срещу превъзхождащи я сили. Бисмарк беше зает с тези проблеми, когато получи информация, че Андреши обмисля да подаде оставка от поста си. Той осъзна, че трябва да действа бързо. Ако не успее да убеди Андреши (в когото, както казва той, „има пълно доверие и лесно се разбира с него“) да преосмисли решението си, дори наследник, следващ същата политика, може да потърси помощ от Англия срещу Русия, което ще го сближи с Франция, и Германия да остане в досаден тет-а-тет (очи в очи) с коварната, развълнувана, враждебна Русия, при което царя може да си помири Австро-Унгария и напълно да изолира Германия.

Но германският канцлер, бдителен за всяка възможност, предвиди вероятната възможност руската позиция да вземе решение във Виена, при която веднага ще се сформира еквивалент на коалицията на Кауниц, срещу която дори Фридрих Велики едва ли се противопостави: австро-руско-френски съюз е истинския най-голям кошмар за Бисмарк! Подобна ситуация ще го постави в още по-лошо положение от великия крал, защото е много съмнително дали ще разчита на Англия.

Освен това, опитът на Бисмарк го убеди, че съюзът с нас е по-безопасен и по-траен, отколкото с Русия. Преди това той смятал приятелството на руснаците за по-ценно, доверявайки се повече на твърдото автократично управление, отколкото на обещаната дума на конституционната двойна монархия, която може да бъде повлияна от капризите и колебливата воля на народа.

Но сега, в тревогата си за благополучието на отечеството си, той се страхува от пробуждането на „славянския наполеонизъм“, виждал царя под влиянието на демагогията и заключава, че нашата монархия е по-сигурна гаранция, въпреки конституционализма си. Той е още по-склонен към това мнение поради голямата нужда на Германия от мир, съчувствието на австрогерманците и славянофобията на унгарците. Всички тези съображения го убедиха, че един отбранителен съюз с нас ще е единствено способен да обуздае революционното движение, съпътстващо панславизма, и да върне политиката на царя в пътя, по който Германия се е съгласявала с нея в миналото, както е желала да прави и в бъдеще.

Андраши прие предложенията на Бисмарк с искрено удоволствие; те му доставяха особено удовлетворение. Крайната му цел изглеждаше постигната в

момента на оставката му, и дори благодарение на нея. Въпреки това той не прие предложението с голямо желание.

Бисмарк му предложи отбранителен съюз срещу нападение от която и да е страна. Андраши обаче показа също толкова малка склонност да приеме това през 1879 г., колкото и през 1873 г.; тъй като подобно условие ще застави монархията да пролее кръвта на поданиците си за чужди интереси, да воюва срещу Франция, когато няма причина за спор между тях, а разгромът на Франция ще наруши баланса на силите в Европа. Според Андраши това ще тласне Франция в обятията на Русия и ще създаде френско-руски съюз, към който по-късно ще се присъедини и Италия. Следователно той приел casus foederis само в случай на война с Русия или с някоя коалиция, в която участва Русия.

Андраши предпочита да се откаже от идеята за сключване на договора и да го приеме в предложения вид. Той отдава почит на великия ум на Бисмарк, но предпочита да остане независим от него. Андраши не е жертва на онзи интелектуален снобизъм, моден тогава, който се проявяваше в това, че хората се срамуваха да се противопоставят на Бисмарк, народния идол, всеобщо признатия политически гений – не смееха да повярват в себе си, ако Железният канцлер ги критикуваше. Андраши не приемаше за даденост предстоящото руско нападение и не се страхуваше от последствията от временна липса на успех. Той о убеждаваше, че Германия е също толкова зависима от нас, колкото и ние от нея, и че Бисмарк в свой интерес ще бъде принуден да вземе предвид нашите желания и да ни осигури за свой съюзник.

Съпротивата му беше възнаградена. Бисмарк пише на император Вилхелм с простотата и искреността, които характеризират истинското величие, че „не може да устои на аргументите на Андраши, защото те са абсолютно основателни".

Но умът на императора не беше толкова бърз, колкото този на неговия прочут канцлер, за да схване ситуацията. Той напомни на новия Бисмарк за традициите на стария Бисмарк; той отдаваше големите си триумфи на приятелството с Русия и не беше склонен да се откаже от него; в това виждаше стария австрийски манталитет: страхуваше се от реванш за Кьонигрец и не смяташе за невъзможно ние, разчитайки на Англия и Франция, да имаме намерения срещу Русия, както тенденциозно се твърдеше в Санкт Петербург. И все пак, ако въпреки всичко това беше необходимо да се сключи съюз с Австро-Унгария, той трябваше да бъде само общ съюз срещу всички и всеки, а не специално насочен срещу Русия. Според него предимствата, от договора, са неравностойни, ако Германия трябваше да защитава Двойната монархия срещу нападение от Русия, докато Австро-Унгария ще остане неутрална в случай на конфликт с Франция.[25] Той не осъзна, че паритетът се осигурява от обстоятелството, че Русия заплашваше Германия също толкова, колкото и ние, и че двете договарящи се страни се ангажираха да си помагат взаимно в случай на обща опасност. Напразно Бисмарк посочваше на императора, че според условията на

[25] *Императорът е напълно прав, в случая Андраши изнудва Бисмарк, използвайки затрудненото му положение, поради охладняването на отношенията с Русия. Австро-Унгария ще се превърне във воденичен камък върху гърба на Германия, което най-ясно проличава по време на ПСВ, изключително военно слаб и ненадежден съюзник, водещ сепаративни преговори зад гърба на кайзера. (б. пр.)*

проекта на Андраши, в случай на итало-австрийска война Германия също не е задължена да помага; старият монарх не можеше да разбере, че според условията на проекта на Андраши Германия да не е длъжна да извади меча, според този на Бисмарк тя трябва да го направи. Също толкова напразно Бисмарк уверяваше Вилхелм, че в случай на изолирано нападение на Франция, Германия няма да се нуждае от помощ от никого, точно както Австро-Унгария няма да се нуждае от такава самостоятелно на Италия – но веднага щом някоя от двете страни трябва да се изправи срещу коалиция, договорът ще влезе в сила. По този начин помощта ще липсва само когато не е необходима. Молтке също не успя да убеди императора, че според географското и военното си положение Австро-Унгария можеше да бъде наистина ефективна само срещу Русия, а не срещу Франция.

Вилхелм беше упорит и си затваряше ушите за съветите на своите министри. Той настояваше, че това е акт на нелоялност към царя да сключи таен договор зад гърба му, след като малко преди това се беше срещнал с Негово Императорско Величество и взаимно се заклеха за приятелство. Това беше наистина почтено чувство от страна на Вилхелм I, но е за съжаление, че той не прояви такива фини скрупули срещу тайно споразумение с Русия зад гърба на Франц Йосиф (1887 г.).[26]

В крайна сметка старият император, дори неубеден, беше накаран да млъкне. Бисмарк и целият кабинет заплашиха с оставки. Съвестта на почтения монарх не му позволяваше да се раздели с Бисмарк, неговия доверен и проблемен съветник, германския държавник, който го направи най-видния сред световните владетели.

Така, в края на краищата, проектът на Андраши е подписан (7 октомври 1879 г.) и този договор, в продължение на 40 години определяше посоката на европейската политика и продължаваше да бъде нейният най-важен инструмент, докато не беше залят от морето от кръв, за което беше предназначен да предотврати. Да го изхвърля зад борда стана трагичен дълг за мен (1918 г.), защото се бях вкопчил в него до последно, не само заради славата на баща си, но и защото го смятах за мъдро и величествено дело, което толкова дълго време е служило добре на нашите интереси.

Андраши освободи отговорния си пост в същия ден, в който договорът беше подписан, и с оставката му, ръководството на външните работи на Двойната монархия беше изоставено от единствения човек, който можеше да повлияе на Бисмарк, да се противопостави на волята му и да го накара да поеме по път, който не харесваше, и всичко това, без да губи доверието и приятелството му; единственият човек, който можеше да сътрудничи с Железния канцлер, без да стане просто зависим от него.

---

[26] *В договора за презастраховка няма нищо срещу Австро-Унгария, забележката на автора е некоректна. (б. пр.)*

4. РАЗЛИЧНИТЕ ХАРАКТЕРИ НА БИСМАРК И АНДРАШИ

Преди да продължа, бих искал за момент да се отклоня, за да скицирам политическите характери на Андраши и Бисмарк, като направя паралел между двамата държавници. Между тях имаше много прилики, но и голяма разлика.

Бисмарк беше начело на по-голяма сила от тази на колегата си, той остана по-дълго време на поста си, постигна по-важни успехи, остави по-дълбоки следи върху страниците на световната история, прояви гения си при по-многообразни поводи от Андраши, въпреки че външнополитическата му дейност по Източния въпрос с право може да бъде причислена към най-блестящите постижения на Бисмарк.[27]

И двамата мъже бяха водени еднакво от своите убеждения, от своя патриотизъм, от чувството си за дълг; най-висшата инстанция в случая и на двамата беше тяхната съвест. Нито един от тях не би могъл да понесе бремето на обществения живот, тежката задача, която ангажираше цялата им енергия, ако не притежаваха абсолютната убеденост, че това, което правят, е единственото правилно и най-доброто за съответните им отечества. И двамата можеха да предприемат само това, което съвестта им одобрява; и двамата бяха готови да се изправят пред непопулярност, загуба на позиция, власт и благосклонност; и двамата щяха да се чувстват обезсърчени и слаби, ако бяха недоволни от себе си – напразни щяха да бъдат аплодисментите на народите им или почестите на суверените им.

Рядък пример за това чувство за дълг и съвестност е показан от Бисмарк, когато, дори убеден, че може да спечели блестяща слава, че може отново да съкруши Франция и да смири Русия – единствената непобедима велика сила, той устоява на изкушението, предлагано от тези грандиозните перспективи, достойни дори за Наполеон, и продължава по своя мъчителен път за запазване на мира.

Подобна безкористност на Андраши е демонстрирана, когато руските армии са в големи затруднения на Балканите и пред Константинопол. Дори абсолютно сигурен, че намесата му в борбата ще означава блестяща победа[28], все пак, подобно на германския канцлер, той се отказва от ослепителната роля с бляскавата награда, която дори в наши дни може да бъде спечелена само с помощта на Марс, защото според него войната по това време не е в интерес на страната му: победата ще бъде последвана от поредица от войни за отмъщение, докато отслабената двойна монархия се изтощи и стане лесна плячка за враговете си.

И двамата мъже бяха националисти от глава до пети. Бисмарк веднъж отвърна на опонент, че „ако някога продаде душата си на дявола, това ще е само на германския дявол“. Характерна черта на неговото пламенно национлано съзнание, както чух от семейството му, когато по време на последното си забо-

---

[27] Точно обратното, това е пълен провал за политиката на Бисмарк. До края на политическата си кариера, той се стреми „да оправи нещата“ с Русия, но не успява, доживявайки сключването на френско-руския съюз. (б. пр.)

[28] Пълна лъжа, никой в Австро-Унгария не си е и помислял да воюва с Русия, освен най-безмозъчните унгарски реваншисти. Самият император Франц Йосиф, въпреки обидата от Александър II, нямаше да допусне война! (б. пр.)

ляване му прочетоха биографията на Наполеон, той поиска мрачните епизоди от Йена и Ейлау да бъдат пропуснати, защото (каза той) „го мъчат твърде много“; въпреки че след Седан той беше точно човекът, който си спомняше със спокойствие онази привидно отминала епоха. Бисмарк по същество беше прусак, но от най-редкия и достоен тип. Той разбираше Европа и чуждестранният манталитет. Маниерите му бяха интернационални, очароваха с чара си: качества, рядко срещани у средностатистическия юнкер.

Андраши беше отявлен унгарец. Лицето му беше типично унгарско. Той пламенно обичаше народа си и се гордееше, че е унгарец. Той постъпи на служба в общата австро-унгарска войска не от патриотизъм с тире (т.е. австро-унгарски), а защото вярваше, че може да бъде полезен на унгарската половина от дуализма при тогавашните условия. Той промени възгледите си в много отношения по време на дипломатическата си кариера, но главният му мотив във всички действия беше специфичният унгарски патриотизъм, независимо дали в Хофбург във Виена по време на общите съвети на кабинета, или в Исасег, където воюва в редиците на хонведа, или под стените на Буда, където е улучен в гърдите от австрийски куршум. По време на престоя си на Балплац[29] той възпита децата си в най-безкомпромисен унгарски патриотизъм. Той обаче притежаваше някои качества, които обикновено не се срещат у унгарците: беше човек с широк европейски поглед върху света; Той беше способен да разглежда всеки политически въпрос в неговия международен аспект, въпреки че основният недостатък на унгарския народ, е неговата погълнатост от „унгарския свят“, т.е. липсата на интерес към случващото се отвъд границата. За съжаление, това е вярно дори и днес, когато грешките във външната политика ни доведоха до критичен момент и когато само разумната външна политика може да ни спаси.

И Бисмарк, и Андраши бяха трудолюбиви. Те разглеждаха проблема от всяка гледна точка, преди да предприемат действия, но веднъж взети от решенията си, никога не се отклоняваха и спокойно следваха крайните си резултати.

Дори геният не може да се откаже от упорития труд; и е известно като аксиома, че едно от основните черти на гения е способността да се върши повече работа и то по-интензивно от обикновения човек, да влага повече енергия, да бъде погълнат от дадена идея и да размишлява върху нея, следвайки я до крайните ѝ последици, способността да се анализират фактите и да достига до същността на нещата с по-голяма ефективност от средностатистическия човешки ум.

За Андраши се казваше, че е лекомислен и повърхностен. Виждал съм много държавници на работа, но никой не съм виждал такъв, който да е действал след толкова сериозно обмисляне, дискусии и съвестно обсъждане, като него; никой не е виждал такъв, който да е посвещавал цялата си енергия, здраве и сила на изпълнението на задълженията си, като него; който да е прекарал толкова много безсънни нощи, преди да вземе сериозно решение. Често е заявявал, че е лежал на твърдия, студен под, за да се охлади, загрял се след прекомерно

---

[29] *Австроунгарското външно министерство, преди това е в дворец на Кауниц и Метерних.*

умствено усилие; само така е можел да си набави малко от така необходимия сън.[30]

Във всеки ред от всеки проект на Бисмарк може да се различи съвестното обмисляне, задълбочеността, така характерни за този човек. Той винаги е обмислял най-различни варианти, и изхожда от най-лошите предпоставки, вземайки решения едва след изчерпателен анализ. Тази изтощителна работа е подкопавала дори здравият му организъм.[31]

Истинската практическа държавност е рядък дар от боговете. Има много хора, които се осмеляват, просто защото са слепи и им липсва проницателността да осъзнаят опасностите, които ги очакват, към които лудо се втурват, като гадаринските свине[32]; или пък се осмеляват, защото са суетни и им липсва съвест. Също така нерядко има и такива, които, бидейки дълбокомислещи, виждат жизненоважната част от нещата и по този начин са способни да разпознаят всички възможности, да преценят предимствата и недостатъците, но имайки твърде критичен ум, не смеят да поемат отговорност поради рисковете, свързани с всяко човешко начинание, и особено когато става въпрос за сериозни политически операции с много хора.

Но нито един от тези типове държавници не може да бъде харизматичен водач дарен от съдбата. Колебливият мъдрец може да бъде приемлив съветник за човека на действието; той може да бъде добър мислител, писател и оратор; но ще се окаже опасен водач във време на криза, защото решенията на такъв човек винаги се вземат твърде късно. Прибързаността и колебанието са еднакво вредни за успеха. Безразсъдно прибързаният човек понякога може да постигне удивителен успех и да бъде по-полезен на страната си със силната си воля и светкавичното си решение, стига само да може да съчетае тези качества с определено съобразително поведение, отколкото колебливият, мъдър човек. Въпреки това, такъв държавник може да се окаже много опасен и да поведе страната си в блато, от което може да е невъзможно да се измъкне.[33]

Най-добрият дар на съдбата за една нация е водач, който вижда, знае и въпреки това се осмелява; който избира пътя с най-малък риск, който претегля последствията, обмисля всичко, преди да вземе решение, и след това, поемайки отговорността за възможната вероятност на провала, управлява курса си смело и твърдо сред скалите и плитчините.

Такъв държавник беше Бисмарк; такъв беше и Андраши; и такъв трябва да бъде всеки истински практичен държавник.

И двамата бяха честни и искрени; те отричаха думите на Талейран, че „думите на държавниците, са предназначени да скрият мислите им." Според тях главното изкуство на политиката е да се формира правилната концепция, съответстваща на действителната ситуация, която може да бъде призната; след това енергичните, смели, бързи действия, а не умелото използване на коварство и хитрости.

---

[30] *Силни и комични преувеличения! (б. пр.)*

[31] *Силно преувеличено, подаграта която го е мъчила, показва съвсем друг произход, доста е обичал е трапезите и шампанското. (б. пр.)*

[32] *Гадаринските свине са сюжет от Библията. Притчата разказва как Исус Христос изгонва злите духове от обладан човек и ги превръща в стадо свине. (б. пр.)*

[33] *Типичен пример и Хитлер. (б. пр.)*

От двамата мъже обаче Андраши е по-идеалистичният. Бисмарк е мускулест и як мъж, въплъщение на животинската сила дори до грубост, само че интересът и проницателността добавяха умереност и изтънченост към естествената негъвкавост на характера му. Към силата и решителността на Андраши бяха добавени благородство и изтънченост, като човешки качества, еквивалентни на властта, като вродени инстинкти, които можеха да бъдат потиснати само за момент по волята на благосъстоянието на страната му. Той донесе със себе си в областта на политиката онова рицарство, което беше едно от най-ярките му качества.

Бисмарк вярва, че е издигнат от Провидението, за да води Германия по пътя на прогреса към възход. Въпреки, че прямотата съответства на енергичната му природа, той не познава нито страх, нито жестокост, смята прямотата в политиката за по-добър начин, но все пак, ако е необходимо за успешното постигане на целта, смятана за свой свещен дълг, той не се колебае да използва хитрост, лъжа и дори нахалство, все неща, на които Андраши е напълно неспособен.[34] Максимата на Бисмарк е да бъде с джентълмена – джентълмен, а с разбойника – разбойник. Той смята, подобно на Кавур, че държавникът трябва да е готов да жертва дори личната си чест в името на отечеството си.

Теоретично Андраши също приема това мнение, но никога не може да отрече природата си: той е рицарски и прям във всичките си действия. Цар Александър добре го е познавал като казва за него „Андреши е твърде горд, за да лъже."

По природа Бисмарк е подозрителна; той презрително се отнася към човечеството като цяло; подозира злонамереност във всеки, който има мнение, различно от неговото, или който му пречи; постоянно виждаше интриги, завист, злоба и омраза. На политическата арена той е безмилостен. Не се задоволява само с изваждането на опонентите си от боя, той ги сломява и няма милост към по-слабите, повалени на колене. Той дава пълна воля на тази неприятна склонност, особено във вътрешната политика, където положението понякога става много лошо и канцлерът, въпреки победите и безпрецедентната си слава, се озовава обграден от множество недоброжелатели и врагове. Той вижда в личните си врагове, врагове на Отечеството, което е опасно и вредно отношение за един държавник; тъй като човек, официално обявен за нелоялен и смятан за нелоялен пред общественото мнение, може лесно да се превърне, наистина в такъв.

В много отношения двамата държавници имат различни възгледи за министерските си постове. Бисмарк е пълен със самодоволство, своеволен и тираничен, дори към своя император. И въпреки всичко, той скромно се смята за обикновен чиновник, смирен слуга на своя суверен и ни най-малко не се смущава, когато неговите заслуги и усилия са признати със специални награди.

Случайно се озовах в Берлин по случай неговия юбилей, когато имаше публична подписка за препоръка за канцлера. Някои хора, сред които и Блайх-

---

[34] Тенеденциозно силно изкривяване на реалността, Андраши е коварен и двуличен дори и към Бисмарк и е бил известен като голям интригант, който зад гърба на Бисмарк се заиграва с Англия и т.н. (б. пр.)

рьодер, имаха делови отношения с държавата и дадоха огромна сума за тази цел. Андраши беше озадачен от случая: не можеше да го разбере.

Той се смяташе по-скоро за велик сеньор, отколкото за чиновник, и отказа дори пенсията, на която имаше право след напускането на поста си; а когато по случай срещата на императорите в Санкт Петербург, научи че ще му подарят емфие, инкрустирано с диаманти, направи всичко възможно да го избегне. Не обичаше да получава ценни подаръци от владетелите, когато не можеше да отвърне на комплимента и го смяташе за недостойно.

Специална глава от живота на Бисмарк може да бъде посветена на безмилостната му война срещу жените, които се осмеляват да пречат на плановете му; няма значение, въпреки че принадлежат към кралското семейство. Той винаги е бил нащрек, за да пази своя суверен от всякакви външни влияния и дори успява да го подчини на волята си. Властният, нетърпим нрав на Бисмарк се вижда, когато разбира, че Вилхелм II желае да се отърве от него, той отказва да подаде оставка и налага на младия суверен огромната отговорност пред историята, да го уволни от високия му пост на най-великия държавник, когото Германия някога е познавала и едва ли е вероятно да познава в бъдеще. Андреши никога не би направил подобно нещо: след като се убеди, че е загубил доверието на своя монарх, никакви вериги не са достатъчно здрави, за да го държат за кадифения стол.

Андраши беше оптимист по отношение на своите събратя; поне беше много по-внимателен към тях, отколкото неговият именит приятел. Неговото мнение по този въпрос може да се разбере от отговора, който веднъж даде на въпроса: „Кой е основният ви източник на гордост?“

Той с гордост казваше, че познавайки хората, все пак може да ги обича. Съмнително е дали е имал истински врагове – необичайна ситуация за човек със силен характер.

Той не таеше трайна злоба или озлобление към никого. Личният му чар печелеше всички, с които влизаше в контакт, дори и опонентите му. Той лесно печелеше доверието на хората, благодарение на учтивостта в обноските и личното си влияние. А с хората, с които беше в постоянен контакт, като правило знаеше как да ги стимулира да бъдат позитивни и печелеше повече лоялност, отколкото може един държавник.

И двамата мъже са специални любимци на съдбата. И все пак можем ли да говорим за случайността като един от факторите, в създаването на историята? Не обезценяваме ли великите личности, ако кажем, че успехът им се дължи, дори донякъде, на капризите на непостоянната богиня?

Смятам, че не е така. Случайността играе голяма роля във всички наши дела. Хората, колкото и велики да са, не са всемогъщи; те не могат да създадат нещо от нищото, нито дори да създадат средата, условията, при които да работят. Те не могат нито да избират обстоятелствата, нито да ги оформят по свой вкус. Те не могат да променят способностите на своите началници, колеги, подчинени, или на суверените, министрите и генералите на врага и тези фактори несъмнено влияят много върху успеха или провала на техните планове.

Възможно е всички тези обстоятелства да са неизбежните последици от неизменния, вечен закон на природата, звената във веригата от причини и

следствия; но това не променя факта, че от гледна точка на играещите, тези събития могат да се разглеждат като плодове на случайността. Кой може да отрече, че някои държавници и генерали са постоянно облагодетелствани, докато други са обречени на лош късмет, на провал на най-добрите си планове от обстоятелства, напълно неподвластни на техния контрол? Но това не омаловажава достойнствата им. Без достойнства, колкото траен и истински е един успех, е също толкова слабо очевиден, ако няма благоволението, или поне ненамесата на Съдбата.

Истински великият държавник е този, който може да използва възможностите си така, че да извлече максимална печалба от тях, този който може най-добре да се защити от грубите удари на разочарованието и нещастието. Същността на политическото и военното изкуство е да се хване възможността за рогата, да се използва, да се сведат до минимум неблагоприятните последици. Самият живот е вид хазарт, в който печелят онези, които знаят как да приложат уменията си на помощ на случайността.

Безспорно е, че Бисмарк никога нямаше да достигне висината на възхода си, ако Роон не беше реорганизирал пруската армия, ако Молтке не беше най-великият стратег на епохата. И все пак, въпреки това, цялата кариера на Бисмарк висеше на конец: той никога не би могъл да постигне блестящите си успехи без помощта на Съдбата.

Въпреки военния гений на Молтке и Роон, битката при Кьонигрец щеше да бъде загубена, ако престолонаследникът беше закъснял само с няколко часа. Пристигането на Фридрих в последния момент е обстоятелство, независещо от Бисмарк; това е щастлива случайност за канцлера. Нещо повече, какъв късмет беше за Бисмарк, че се роди във време, което му позволи да служи на такъв великодушен император като Вилхелм I, който толерираше неговата властност, грубост, налагането на мнението му, защото осъзнаваше, че мястото на често „омразния“ за някои юнкер не може да бъде заето от друг!

Отново, колко много Бисмарк дължи на колебливия и идеалистичен темперамент на Наполеон III, както и на влошеното му здраве, или на слабостта и суетата на Бойст и Горчаков, на обстоятелството, че те бяха само остроумни дипломати, а не хора на действието; че Бенедек беше посредствен генерал; че през 1870-1871 г. не е имало французин, достоен да бъде наследник на Тюрен или Бонапарт!

Във всяка област Бисмарк е интересна и блестяща фигура за размисъл на потомството; ако не беше роден под различна звезда, той можеше да бъде просто още един Алберони[35] или Радовиц, а не прочутият основател на германското единство.

Андраши дължи много на това, че е съвременник на Ференц Деак, унгарския държавник, който беше негово идеално допълнение и който с безпрецедентната си популярност и слава го подкрепяше и му отстъпи лидерството, за което няма по-истинско призвание от великия юрист. Андраши дължи много и на здравия разум и проницателността на своя суверен, Франц Йосиф, който разбира политиката на Андраши и го подкрепя лоялно, дори със значителни

---

[35] Хулио Алберони (1664 – 1752), италианец, духовник, кардинал, испански дипломат на крал Филип V от Бурбонската династия. (б. пр.)

лични жертви, тъй като съветите на Андраши често го довеждат до конфликт с неговите традиции и естествени чувства; суверенът който назначава революционера, осъден на смърт, за свой министър, въпреки че импулсивната личност на министъра не е по вкуса на монарха. А колко много Андраши дължи на кралица Елизабет[36] (Сиси), която с женска интуиция разбира унгарците и се застъпва за тях пред техния крал!

Нито Бисмарк, нито Андраши са преживели такъв обрат на съдбата, какъвто сполетя Наполеон I. Основата, положена от великия Бонапарт, не може да издържи, защото е предназначена за свръхчовек като него и е безполезна за посредствения обикновен човек. Той има нещастието да види срутването на световната си империя, като къща от карти и беше предопределен да завърши съществуването си в изгнание, защото легендарният му късмет го изостави, в няколко критични момента, не по негова вина.[37]

Прекомерната суровост на руската зима на 1812 г.; неуспехът на руските генерали да го въвлекат в решителна битка, според плана, близо до границата; опустошителният пожар в Москва; дезертьорството на саксонските му съюзници при Лайпциг; отстъплението на Ней и Груши в последната му кампания, което е довело до твърде късно пристигане на френските подкрепления след Ватерло, докато Блюхер се е появил на лявото френско крило, за което Лойд Джордж казва в една реч, „Уелингтън е осъзнал твърде късно, че битката е загубена". Всички тези обстоятелства са допринесли за трагедията на Света Елена. Въпреки това трябва да се признае, че Наполеон е изкушил Провидението и че неговата дързост е изчерпала търпението на неговия гений (daemon); докато в случая с Андраши и Бисмарк, Фортуна е продължила да им помага, защото не са твърде взискателни в изискванията си към нея.

Те също имат вяра в своите пътеводни звезди и в добро Провидение, което им беше дало сила. Те обаче не злоупотребяват с дара и затова не бяха наказани с отнемането му, както се случи с великия Бонапарт.

Андраши и Бисмарк ще останат за потомството като основатели на една и съща система на външна политика, но техните концепции са напълно различни както за вътрешната, така и за външната политика.

Скъпоценната идея на Бисмарк е а Съюзът на тримата императори; тази на Андраши е Двойният съюз – вид оръжие, представляващо отбранително предимство срещу Русия. Бисмарк приема теорията на Андраши едва когато вижда, че не може да постъпи иначе, тоест, когато по време на Източната криза царят му обръща гръб. Той обаче се надява, че прекъсването на приятелството между тримата императори е само временно и ще бъде възобновено веднага щом царят, осуетен и заплашен от същия този Двоен съюз, бъде накаран да осъзнае грешката си.[38] В очите на Железния канцлер Двойният съюз е просто един вид стъпка към възобновяването на Съюза на тримата императори.

---

[36] Според непотвърдените слухове, между Андраши и Сиси е имало и любовен флирт. (б. пр.)

[37] Изобщо не е до късмет, а до хазартна глупост и мегаломания, в това отношение Наполеон прилича на Хитлер. Целите които си поставя Наполеон са неосъществими. (б. пр.)

[38] Грешките се осъзнават от умните хора, но нито Александър II и още по-малко Александър III са от тях! Нещастието на Русия е, че от Декабристкото въстание до Болшевишката революция, се управлява от посредствени и глупави монарси. (б. пр.)

Андраши от самото начало смята Двойния съюз за своя цел; и когато я постига, той желаел да скъса със Съюза на тримата императори завинаги. Той казва, че „не може да се наслади на нищо, поднесено от Съюза на тримата императори". Той е нетърпелив да завърши Двойния съюз и да му помогне да постигне надмощие чрез съглашение с Великобритания, вместо да включва отново царя.[39]

Той силно вярва, че една близка връзка с Англия може да привлече Италия на наша страна, да отклони завинаги московците от балканските им амбиции и да направи резултата от Берлинския конгрес (т.е. нашата позиция на Балканите) твърд и траен.[40]

Бисмарк също се страхува да не влезе в опозиция с Англия. В случай на непосредствена опасност той е готов да сключи съюз с нея, но предпочита приятелството на руснаците пред това на англичаните и ако имаше свобода на избор, щеше да избере Русия. Винаги се страхуваше, че Англия ще експлоатира Германия, ще я използва, за да извади кестените от огъня и след това ще я остави в беда.[41]

Той иска постоянен съюз и смяташе, че е малко вероятно да го получи от парламентарна Англия. И все пак Андраши, в последните им преговори, изглежда е спечелил Бисмарк за английската ориентация.[42] Това следва от вече споменатия факт, че по това време Бисмарк се обръща към Лондон, и двамата държавници, срещайки се в Залцбург и Виена, постигат съгласие, да се опитат да спечелят Англия за тяхната политика.

Но германският канцлер не харесва Англия, и е подтикнат натам от натиска на общата ситуация. Той иска да продължи приятелството си със Санкт Петербург, въпреки възникналите трудности; той не може да се довери на Англия, но евентуално е можел да допусне някакво сътрудничество с нея (както на Берлинския конгрес[43]) и да поиска нейната помощ.

Андраши от самото начало вижда във Великобритания естествения приятел и съюзник на Австро-Унгария и Германия.[44]

Много важен и може би най-важният въпрос за бъдещето, беше кой ще триумфира накрая, могъщата, негъвкава воля на Железния канцлер или общите обстоятелства, благоприятстващи замисъла на Андраши и които към момента на оставката му бяха готови да се наложат?

---

[39] Андраши е наивен, за Англия той вече не представлява интерес, след като е използвана от Дизраели и Солсбъри, за постигане на техните цели. Англия категорично не иска да се обвързва с Германия, защото вече вижда в нея конкурент. (б. пр.)

[40] Изключително наивно, изводът е, че Андраши е един посредствен и твърде късоглед дипломат, нямащ изобщо широкия кръгозор на Бисмарк. (б. пр.)

[41] Т.е., за разлика от Андраши, много добре познава английския манталитет и английската политика! (б. пр.)

[42] Нищо подобно, това е само временно решение, за средиземноморския пакт. (б. пр.)

[43] Невярно, на Берлинския конгрес, Бисмарк не си сътрудничи с Англия и я ощетява по всички въпроси по които е възможно, в полза на Русия. А император Вилхелм няма никакво отношение към конгреса, защото по това време, лежи тежко ранен, между живота и смъртта, след атентата на социалиста Нойбилинг, който го прострелва с пушка, и оцелява по чудо. (б. пр.)

[44] Подобна глупост, не говори изобщо за държавнически умения, а за наивна посредственост. Естествено авторът хвали баща си! (б. пр.)

ГЛАВА II. ОТ СЪЮЗА МЕЖДУ АВСТРО-УНГАРИЯ И ГЕРМАНИЯ ДО БЪЛГАРСКОТО СЪЕДИНЕНИЕ (1879–1885)

1. ОТЧУЖДЕНИЕТО НА ГЛАДСТОН ОТ ГЕРМАНИЯ

Малко след Берлинския договор и сключването на Двойния съюз се случиха три събития, които промениха аспектите на политическата ситуация.

Първото е промяната във външната политика на Великобритания, която доведе до нейната авантюра в Египет; второто е започването на по-енергичната френска колониална политика; и третото е пробуждащият се стремеж на Германия за своето „място под слънцето".

В резултат на тези събития ситуацията в чужбина попада в светлината на прожекторите, като по-интензивно засяга отношенията на европейските сили помежду си, отколкото в предходните десетилетия.

Промяната в британската политика е предизвикана от общите избори през април 1880 г., които свалят Биконсфилд, империалистическият симеше-ник на Бисмарк и Андраши, и довеждат на власт неговия голям противник Гладстон, чиято политика се различава напълно от тази на предшественика си.

Биконсфилд и Солсбъри, лидерите на консервативна Англия, стават през август 1879 г. толкова германофилски настроени и заявяват в Рим, че ако Италия помогне на Русия срещу Германия или Австро-Унгария, Англия ще го разглежда като *casus belli*; и обещават на Бисмарк, че ако се стигне до френско-руски съюз, който да започне война с Германия или Австро-Унгария, Англия ще заеме страната на централноевропейските сили. Кралицата е поддържа същите възгледи като нейните министри и дори самият принц на Уелс, по-късно Едуард VII, изобретателят на по-късния „Einkreisung" (обкръжението на Германия), възприема позицията на консервативното правителство. Биконсфилд казва за престолонаследника, че „въпреки че харесва много френските жени[45], той е толкова русофоб, че с удоволствие ще скъса с французойките, отколкото да се привърже към московчанките".

Гладстон внася в кабинета съвсем противоположни политически симпатии и вкусове. Падането на консерваторите означава, че държавата се е уморила от империализма на Биконсфийлд, който я въвлича в антагонизъм с Русия, и в опасност от война.

Освен това, поради политическото си минало, Гладстон възнамерява да поеме по нови пътища. Като член на кабинета на Палмерстън, той защитава идеята за италианско обединение с голям плам срещу Австрия и старата му австрофобия отново се утвърждава поради нашата източна политика, която той смята за антихристиянска и противоречаща на интересите на цивилизацията, тъй като се опитва да съгласува интересите на християнството и цивилизацията с укрепването на Турция, държава, която той страстно ненавижда.

На предишните избори известният оратор и агитатор е увлечен от гнева си дотолкова, че използва изрази, толкова обидни за Австро-Унгария, че като

---

[45] *Бърти (бъдещият Едуард VII) е постоянен посетител на парижките публични домове, известен е, че си поръчвал по две проститутки едновременно. В любимият му публичен дом, имал оборудвано специално „любовно ложе" за тройка с две жени. (б. пр.)*

премиер трябваше да ги оттегли. С турците той се отнасяше още по-безмилостно; като заяви, че е време да си „стягат багажа и да се измитат в Азия“.[46]

Бисмарк и Гладстон едва се разбира. Те имат два диаметрално противоположни политически възгледи и са олицетворени в две съвършено различни индивидуалности. Бисмарк и Гладстон имат коренно различни представи за целите и етиката на политиката. Тези двама гиганти имат и различни политически таланти.

Гладстон твърди, че държавникът е слуга на народа. Според неговото кредо, всички партии, всички държавници съществуват само за да просвещават и спечелват народа, и за да изпълняват или още повече да просвещават и влияят на националната воля, разкрита чрез урните.

Най-висшата представа за дълга на Бисмарк е да служи на Отечеството, ако е възможно с народа, но ако е необходимо и срещу него.

Според Гладстон, кралят не трябва да се намесва в правителствените дела, това е единствено право и задължение на народа и министрите, които са отговорни пред него.

Според Бисмарк обаче кралят управлява по божествено право, а министрите са просто негови слуги и са отговорни единствено пред него. Ако убежденията на водещия държавник се противопоставя на волята на неговия суверен, той не може да направи нищо друго, освен да се оттегли. По-голямата част от народа обаче трябва да служи на интересите на страната; ако е необходимо, дори трябвало да бъдат принудени да го направят. Волята на мнозинството не прави впечатление на пруския юнкер. За него е изненадващо, ако се окаже, че няколко души са способни да разберат националния интерес; как тогава може да се предположи, че необразованите и подвластни на демагогия и внушение маси могат да го разберат? Една силно популярна политика ipso facto той гледа с подозрение.

Гладстон смята за сериозно престъпление държавникът да се съпротивлява със сила на волята на народа или да действа против нея. Да спечели популярност е една от основните му амбиции. Бисмарк презира човека, който ще изневери на съвестта си в името на популярността или в подчинение на националната воля.

Властта на Бисмарк се гради върху конфликта му с парламентарното мнозинство, когато той заедно със своя суверен, се бори за увеличаването на военния бюджет.

Успехът на Гладстон се основавана способността му да адаптира и съобразява възгледите си с тези на своето време, така че от консерватор да може да се превърне в либерал, когато звездата на либерализма е във възход.

Гладстон е оратор par excellence и може би предимно оратор. Бисмарк не владее ораторското изкуство, трудно намира изразите си, често се колебае. Точно както препълнена зала се изпразва бавно поради огромното множество

---

[46] *Само може да съжаляваме и то много, че по време на Руско-турската война 1877-78 г. премиерът не е Гладстон, а ужасният нагъл евреин Дизраели! И после, кой каза че случайността не е фактор в историческото развитие, фактор е и то голям. Съдбата на България щеше да е съвсем друга, а с Турция в Европа щеше да се приключи още тогава! (б. пр.)*

от хора, така и Бисмарк трудно изразява мислите си плавно и лесно, заради многото си идеи. Преди да е довършил една мисъл, другата вече напираше на устата му.

Речите на Гладстон буквално вдигат публиката на крака; но когато са четени със студен тон, те не успяват да предизвикат никакъв ентусиазъм.

При Бисмарк е обратното: речите му са много по-завладяващи, когато са четени, отколкото ипровизирани.

Маколи, великият английски историк, пише за „младия Гладстон", че той притежава „едно опасно качество, т.е. красноречието си", което е твърде величествено и самата му възвишеност му позволява да се откаже от яснотата.

Всички изказвания на Бисмарк са конкретно ясни, остри като бръснач, точни, свободни от простото словоблудство; те не са резултат от сантименталност, нито пък иска да внушава такава у другите, в речите му интелектът му се обръща към интелекта на слушателите му.

Бисмарк е по същество човек на действието, а не на думите. Едностранчив, изключително практичен, образованието му е с насоченост към историята и политиката. Гладстон е белетрист, философ. Докато Гладстон е местен политик, Бисмарк е международен политик.

Управляващата амбиция на Гладстон във вътрешната политика е да освободи потиснатите, да подобри икономическото положение на страната и да разшири конституционните ѝ свободи.

Целта на Бисмарк, напротив, е да изгради мощна монархическа държава, силно и здравословно развиваща германския и пруския народ.

Тези две рязко контрастиращи жизнени цели в никакъв случай не са просто резултат от различни личности, но и от различна среда. Тази облагодетелствана земя, пазена от обграждащото я море, люлката на свободата, поддържана от гордите си традиции, е в състояние да служи на идеали, много по-различни от тези на континенталната държава, обградена от ревниви врагове, създадена от крале и защитавана от армии, чието положение на парвеню, все още е гледано с подозрение от външния свят.

Гладстон се стреми да наложи право и справедливост и във външната политика; докато Бисмарк презрително, понякога дори цинично, отбелязва, че „е безразличен към страданията на други народи", и „смята за престъпление да застраши и най-малкия германски интерес в името на правата на чужденците" или „заради мира на другите"; неговото „единствено водещо правило е благосъстоянието на собствената му родина и честта на неговия суверен".[47]

Школата на Гладстон със сигурност е по-приятна от тази на Бисмарк. Единственият ѝ голям недостатък е, че е искрена само в много редки случаи. Днес „свещеният егоизъм" на народите е толкова силен, а службата на собствената им страна е единственият признат дълг и желание на държавниците, че лозунгът „Право и справедливост" е само маска, скриваща националния егоизъм и алчност. Дори когато е другояче, някоя по-привлекателна крилата фраза несъзнателно и неволно попада под влиянието на националните интереси, тъй като средностатистическият ум може да схване като „правилни и справедливи" само неща, които са полезни и печеливши за него самия.

---

[47] *Т.нар. „свещен егоизъм на собствената нация". (б. пр.)*

Политическият идеалист, воден от благородни мотиви, често е по-опасен от политическия реалист, чиято политика е вкоренена в личния интерес. Възможно е една истинска утопия да струва твърде много кръв. Идеалистът обикновено е замесен във всичко и се намесва в дела, които не го засягат. Нещо повече, той не е способен да разбере. Колкото по-голям идеалист е той, толкова по-тираничен и по-нетърпелив ще бъде. Той ще търси правото и разума чрез насилие, само заради добрите си намерения. Опасността от сблъсък на интереси остава дори когато каузата е водена от идеалисти; и към тази опасност можем да добавим и тези на фикс-идеята, непреодолимите предразсъдъци и конфликта, произтичащ от желанието да се дарява блага на другите. Освен това увлечението по амбицията, националния и индивидуален егоизмът, често се маскира като хуманизъм и стремеж за справедливост. Дори най-хладнокръвно пресметливите държавници често е бръщолевят за „права и справедливост".

Историята не може да покаже пример, в който е постигната всеобща справедливост, от предполагаемите намерения на хората, притежаващи властта, да осигурят каузата на справедливостта и човечността, вместо „свещения егоизъм" на нацията.

Френският крал Анри IV и неговият министър Сюли[48] може би искрено са желали да реформират Европа по линия на правото и справедливостта; но кой смее да отрече, че ако кралят се беше опитал да осъществи този грандиозен план, реки от кръв щяха да залеят целия европейски континент; докато в най-добрия случай на успех, единственият осезаем плод на тази красива мечта ще е само преходно френско превъзходство.

Политическите идеалисти трябва да имат предвид, че Наполеон I оправдава безкрайните си войни, ужасните си опустошения и безпрецедентните си агресии с намерението си да осигури на Европа режим на мир и справедливост. Той изрично заявява, че когато най-накрая победата увенчае оръжията му, всички големи международни проблеми ще бъдат решени от конгреси и конференции в съответствие с принципа на справедливостта.

Ролята, предложена за Обществото на нациите днес, Наполеон беше решил да бъде съюз от суверени, разбира се, при условие че го признаятт за най-могъщия и най-висш сред тях.

Наполеон III беше далеч по-идеалистичен от своя прачичо Наполеон I. Той е най-идеалистичния сред водещите държавници на съвременната епоха. Той отваря най-широко поле за възвишени идеали в практическата политика; той повежда война за единството на чужда нация; той провъзгласява от трона, че съдбата на народите не трябва да се решава, без да се питат тези, които са пряко заинтересовани. Но дори и той гледа на световните събития през егоистична гледна точка и виждаше дълга си към човечеството само там, където интересите на страната му са заложени на карта. Разбира се, той служи на каузата на справедливостта, но само там, където според него това е полезно за него и неговия народ.

---

[48] Максимилиан дьо Бетун, херцог на Сюли, е дясна ръка и главен министър на крал Анри IV. Назначен за надзирател на финансите през 1598 г., Сюли спасява Франция от фалит. Той възстановява опустошената от войната икономика, намалява данъците на селяните, насърчава селското стопанство и построява пътища, като оставя огромен държавен излишък. (б. пр.)

Например, той смята италианското единство за полезно; водеше война и проливаше френска кръв в негово име; само, трябва да отбележим, в името на Северна Италия. За идеала за „велика Италия“ на Гарибалди той не е ентусиазиран: това не е съвместимо с френските интереси.

Що се отнася до германското единство, той се страхува от него и прави всичко възможно, за да го осуети. Истинската причина за войната от 1870-71 г. е убеждението на Бисмарк, че французите никога няма да бъдат благосклонни към идеята за германско единство и че единственият път от Берлин до Мюнхен е през Париж.

Наполеон шумно защитава принципа на плебисцита. Само обаче в случаите, когато знае предварително, че резултатът ще бъде благоприятен от негова гледна точка. Той иска плебисцит в района, отнет от италианците, защото вече е осигурил необходимото мнозинство; но смята народната санкция за съвсем излишна, когато иска да завладее левия бряг на Рейн, а също и Белгия, знаейки добре, че няма изгледи за подкрепящо го мнозинство в нито една от тези страни.

Въпреки идеализма си, Наполеон III участва в три европейски войни, а именно Кримската война (1854 г.), Италианската война (1859 г.) и Германската война (1870 г.). Освен тях, неговият пресметлив егоизъм допринася за четвърта – Австро-пруската война от 1866 г.

С изключение на Наполеон III, Гладстон е най-идеалистичният политически лидер. И все пак, въпреки благородните си принципи, Гладстон също се превръща в завоевател. Той подчинява Египет на Англия със сила; бомбардира Александрия (открито пристанище); и предприема катастрофалната кампания срещу бурите, за запазване на британския сюзеренитет, въпреки че само малко преди това е заявил, че не одобрява сюзеренитета, който „е придобит по незаконен начин и е безполезен“. Последицата от неговата идеалистична намеса в интерес на българите е кървавата Руско-турска война, в която Англия едва не се забърква[49], въпреки отличните намерения на Гладстон.

Единственият негов акт, наистина в съответствие с неговите принципи, единствената безкористна стъпка, която някога е предприел в хода на дългата си политическа кариера, е отстъпването на о-в Корфу на гърците, акт нанесъл щети на Великобритания. В края на Първата световна война владението на този остров щеше да има голяма стойност за британската кауза.[50]

Уилсън също е последният велик политически идеалист[51], извършил огромна неправда срещу човечеството. Поради възвишения характер на своите изповядвани принципи и голямата дълбочина на своите убеждения, той имаше дързостта да въвлече нацията си в най-гигантската война, водена някога, и на последвалата мирна конференция да съди живите и мъртвите; неинформиран,

---

[49] Нито Англия нито Австро-Унгария щяха да се забъркат, авторът е наивен до глупост, а Турция не заслужава никакво съжаление. Просто Русия си изигра много лошо картите! Иначе Англия щеше да остане с пръст в уста, или на друго място, а устата на Австро-Унгария можеше да бъде запушена още в Сан Стефано и ръцете на Андраши много лесно вързани. Но панславистки самонадеян глупак като Игнатиев не е способен на това. (б. пр.)

[50] Наивно, в хода на цялата ПСВ, Корфу е под британска окупация, защото Австро-Унгария е толкова слаба, че е неспособна да го окупира. (б. пр.)

[51] Той не е идеалист, той просто е коварен, двуличен демагог! (б. пр.)

без компетентни познания за ситуацията, да решава съдбата на народите, накратко, да причинява огромни разрушения в името на справедливостта.

В европейския лабиринт от география, традиции, многообразни исторически и икономически интереси и национални настроения, Уилсън, опиянен от новото вино на своите Четиринадесет точки, успява да причини такива пакости в Европа, като разярен слон, пуснат на свобода в грижливо поддържана цветна градина.

Първата световна война е грандиозно събитие, което трябва да разбие увереността на човек в ефикасността на идеалистичната политика. Станахме свидетели на такава объркана смесица от най-хиперегоистични империалистически мотиви, съчетани с най-чистите, най-благородните и най-възвишените, че вярата в триумфа на правото и справедливостта е напълно погребана. Кой би могъл да повярва в алтруизъм, когато отвсякъде се чуваше за „ правата на малките нации", „самоопределение" и други клишета[52], леко произнасяни от тези, които държаха и все още държат милиони под иго? Когато онези, които повтаряха „справедлив мир, без репарации или анексии", осакатиха и осъдиха на икономическо робство, като роби приковани към галери, да влачат изтощително съществуване, всички победените нации, по силата на диктатите, погрешно наречени „мирни договори"?

След подобни разочароващи преживявания, философията на Бисмарк (колкото и студено цинична да е) е по-приемлива за мен от тази на Гладстон; и съм склонен да вярвам на онези политици, които без думи признават, че са загрижени само за каузата на собствената си страна, вместо на онези, които постоянно проповядват мир и справедливост, за да прикрият националния си егоизъм.

И днес виждам най-висшата и най-благотворна служба за цялото човечество, скрита зад маската на очевидно по-тясната службата на собствения народ. Каузата на цялото човечество може да бъде обслужена най-ефективно чрез издигането на отделните нации. Напредъкът към епоха, по-съвършена и по-благородна от настоящата, може да бъде постигнат само чрез прогонване на „хищния вълк" от сърцето на човека чрез силата на християнския морал и на негово място чрез внедряване на чувство за справедливост и уважение към неотменимите човешки права, така че спазването на тези принципи, да стане истински интерес на държавата.[53]

Единственото нещо, за което съжалявам и не одобрявам в Бисмарк е, че неговият патриотизъм много често е смесен с цинизъм, а изразяването му винаги с умишлена грубост. Въпреки че със сигурност е голямо предимство за Англия и Франция да се преструват с хуманитарно оправдание за всичките си най-империалистически планове, за Германия беше вредно, че отношението на Бисмарк придаваше егоистичен вид дори на най-миролюбивите и умерени стъпки, които някога е предприемал, и че след като той си отиде от сцената, в

---

[52] Авторът е използвал думата „шиболет" – термин от Библията, който може да се преведе като фалшива парола, а впоследствие е придобил значение на измама, мит, предразсъдък, банално клише без реален смисъл. (б. пр.)

[53] Абсолютно невъзможно, хищническата човешка природа, е неизкоренима, тя е част от самата човешка същност. Целият живот на планетата е изграден върху този принцип. Затова всички идеологии се сблъскват с този проблем и се провалят. (б. пр.)

Берлин, това му поведение беше възприето като истински държавническо от неговите наследници и достойни последователи на Железния канцлер, който следваше политика на суровост и презрение към човечеството като цяло, пострувайки се, че презира общественото мнение и не одобряват всяка политика, която не е безкомпромисно реалистична. Тази традиция и езикът на Бисмарк стават наистина вредни, след като Германия, от континентална сила, постига достойнството на световна сила. Самият този факт естествено създава много завист. Тя влиза в конфликт с нови сфери на интереси и в Берлин жаждата за светлината на прожекторите става все по-голяма, а предпазливостта, все по-малка.

Трудният начин на говорене и реалистичната доктрина на Бисмарк улесняват формирането на онази обща световна коалиция, под чиито обединени удари могъщата Германска империя се срива.

Контрастните манталитети на Бисмарк и Гладстон водят и до лична антипатия. В Бисмарк остро осъжда Гладстон и го обявява за обществено опасен. Той възкликва (по повод на бележка, в която един руски министър е обявен за мошеник и фанатик): „Тогава той е като Гладстон!“ Германецът казва за англичанина, че „той ще съсипе страната си и ще застраши света с радикалната си вътрешна политика, и с подмазващото си отношение към революционния панславизъм“.

Младият Херберт Бисмарк пише с дълбоко презрение за британския премиер, че „не си струва да се обсъжда външна политика с него “ (т.е. Гладстон): „защото той знае толкова малко за нея“.

Нищо не може да бъде по-естествено от това Англия на Гладстон и Германия на Бисмарк да се отчуждят една от друга.

Новата ориентация на Англия става очевидна най-напред по Балканския въпрос, към който тя започна да проявява променено отношение. Докато преди това Великобритания, при изготвянето и изпълнението на Берлинския договор, беше на страната на турците, Гладстон сега се изявява като защитник на Русия.

Бисмарк поддържа предпазлива отбранителна позиция срещу тази нова маневра на Англия.[54] Той обаче не позволява да бъде провокиран да се обърне срещу нея. Той прави всичко по силите си, за да осуети всяко тясно сътрудничество между Англия и Русия, за да не се сближат двамата съперници един с друг в борбата си срещу третия; добре знаейки, че един общ враг може най-лесно да сприятели старите съперници.

Нямам желание да навлизам в подробности за тези дипломатически интриги; достатъчно е да подчертая, че Бисмарк е постигнал целта си и по двата основни проблема на деня Албанския и Гръцкия въпрос, той успя с изключително умение да постигне компромис, без англо-руските и австроунгарските позиции да се окажат в остра противоположност. Той се движи толкова умело, че спечели дори доверието на Турция. Въпреки че малко преди това застъпва политиката за разделяне на Османската империя, сега той хвърли цялата си

---

[54] *Политиката на Бисмарк на Балканите е изцяло в угода на Русия, тъй като той иска да я въвлече отново в съюза на тримата императори, който е възобновен в 1881 г., тя продължава да бъде такава до края на политическата му кариера. А що се отнася до англо-руското сближение, причината е съвсем различна, страха от англо-руско-френска коалиция, т.е. това което стана впоследствие! (б. пр.)*

тежест на везните за падишаха за да въведе султана в германската сфера на влияние.

2. ПОДОБРЯВАНЕ НА ОБТЕГНАТИТЕ ОТНОШЕНИЯ МЕЖДУ ГЕРМАНИЯ И ФРАНЦИЯ

Отчуждението на Англия от нас е политическо събитие с широкообхватно значение и естествено оказва видимо влияние върху френската политика на Бисмарк. Докато през предходните години германският канцлер се опитва да задуши духа на реванша чрез хвалби и натиск, сега той се заема да спечели благоразположението на френския народ и да го умилостиви, доколкото е възможно. И с този по-благоприятен метод той успява.

До този период Франция е вперила поглед към Рейн, с изключение на всичко останало. След поражението на Наполеон III всички погледи са насочени към Елзас-Лотарингия. Общественото мнение и дори опитните политици се страхуват от този „дяволски Бисмарк". Те живеят в постоянно безпокойство да не би този нов „Антихрист" да се възползва от някакъв извинение, за да ги повали отново на земята и да забави окончателното им възстановяване.

По време на Берлинския конгрес обаче това чувство донякъде е утихнало. Бисмарк успява да внуши на водещите френски държавници увереност, че те могат спокойно да се включат в колониални начинания.

И за Бисмарк е късмет, че едновременно с идването на Гладстон на власт, в Англия се засилва много враждебността спрямо Франция, френското обществено мнение се обърна решително приятелски към Германия.

Френският премиер Жул Фери, най-практичният, най-смелият и най-енергичният държавник на републиката, разбира Бисмарк, признава миролюбивите му намерения и се осмелява да насочи вниманието си към придобиването на богатата турска провинция Тунис. (Март—май 1887 г.)

Германският канцлер бързо се възползва от предоставената му възможност. Не за да отслаби съперника си, не за да постави Франция в неудобно положение; а напротив, той полага усилия да я помири и да я привърже по-тясно към Отечеството. С тази цел той насърчава колониалните амбиции на Фери с всички сили и Германия се превръща в ариергард на Франция. Германската дипломация се ангажира да успокои Турция и Италия, чиито търговски интереси пресечени от френското настъпление.

В Мароко (май 1880 г.) Бисмарк също застана зад френската кауза: той е готов да подкрепи Франция дори до степен, противоположна на тази, когато Бюлов и Бетман-Холвег стигнаха до ръба на война в защита на германските интереси.

Германският канцлер ясно заявява, че ще приветства разпространението на френското влияние върху романската раса и няма да гледа неблагосклонно на завоеванията на французите в чужбина. Този завършен политически интригант осъзнава, че отправянето на предупреждения към победените му съседи, независимо дали на Рейн или другаде, само разпалва тлеещата жарава на отмъщението и ще довело до нова война; докато успехите на Франция в чужбина могат да отклонят мислите ѝ, поне за известно време, от Елзас-Лотарингия.

На нашата епоха принадлежи честта да създаде прецедент за политиката на осуетяване на победения враг навсякъде, във всичките му опити да се възстанови, да си възвърне здравето и силите, политика, подкрепена от не малко благовидни аргументи, но въпреки това толкова лоша, че се отразява негативно на цялото човечество. Победителят бива пометен от голямата морална и материална лавина, неизбежно причинена от разрушаването и съсипването на сериозните фактори на цивилизацията и прогреса в Европа.

В днешна Европа е невъзможно безнаказано да се осъждат народите на вечни страдания, мизерия или робство. Една нация може да се отърве от своите опасни престъпници, като ги екзекутира; отделна нация от своя враг, като го убие; но е невъзможно да се елиминират цели народи от редиците на живите. Гилотината или мечът за обезглавяване на цял народ все още не са изобретени от нашите учени. Умиращият народ, неспособен да оцелее, винаги ще бъде източник на зараза за своите съседи, ако не по друг начин, то чрез разпространение на смъртоносните болести на болшевизма и анархията.

Всички методи за убиване на народите, прилагани досега не са издържали изпитанието. Евреите бяха разпръснати, но въпреки това запазиха властта си и днес дори са организирана държава. Поляците бяха разделени, сърбите, гърците и българите подложени на чужда тирания, самите им имена за известно време бяха изтрити от картата, но тези преследвани народи видяха своето възкресение, те се оказаха по-силни от всички договори, сключени за тяхното унищожение; всички хартиени пактове срещу тях се оказаха не по-трайни от самата хартия.

Бисмарк е наясно с тези неща. Заклет враг на Франция, той е подтикван от емоциите си драстични мерки, но мъдростта му го възпира от опити да осуети естественото развитие на нацията, нейното икономическо възраждане и независимост. Затова Бисмарк се държи настрана от най-малката привидност на намеса във вътрешните работи на Франция.

Когато Гамбета става министър-председател (ноември 1881 г.) - Гамбета, безкомпромисният представител на реванша, чиито несъгласни сънародници заявяват: „Гамбета означава война!“, канцлерът заявява, че трябва да уважава френската независимост. И когато малко по-късно (18 ноември 1883 г.) легитимистите го разпитват, той категорично ги уверява, че никога няма да воюва срещу Франция заради нейната форма на управление, въпреки че според него, възстановяването на монархията, вместо република може да доведе до война, защто монархията много по-лесно ще намерило съюзници и няма да разпадне единството на страната толкова, колкото републиката. Той уважава правото на Франция да установи собствената си форма на управление. „Ако тя стане кралство, той ще имал по-малко доверие в запазването на мира; но ще изчака да види дали новият режим наистина означава война. Но във всеки случай, повтаря той,
германо-австроунгарският съюз никога няма да се намесва във вътрешните работи на френския народ“ (2 януари 1884 г.).

В много отношения Бисмарк е човек на грубата сила, вярващ в ефикасността на „проправянето на пътя“ и за това го чуваме шумно осъждан дори и днес.

Но много откровени апостоли на „свободата“, на „правото на самоопределение“ и „човешката солидарност“ са склонни да следват примера на този остарял, ретроградeн стар държавник. Старомодният Железен канцлер отдава повече уважение на правата на другите, отколкото съвременните народни трибуни, които ще превърнат въпроса за законният крал на Унгария според хилядолетната Конституция в *Casus belli* ; или отколкото тирадите за принципите на Уилсън, които ограничават нашето самоопределение чрез същото насилие и груба сила, които те заклеймяват като толкова престъпни, когато са насочени срещу самите тях, защото сме слаби, и в същото време одобряват и аплодират правото на болшевиките да избиват милиони, да водят всеобща война срещу буржоазията и да установят най-ужасното царство на терора, което този свят някога е преживявал, защото са силни!

3. РАЗШИРЯВАНЕТО НА ГЕРМАНСКАТА КОЛОНИАЛНА ИМПЕРИЯ

Напредъкът на Франция в Африка е последван и уравновесен от британското начинание в Египет (където Гладстон се провали заради собствените си принципи) начинание, което не е методично подготвено от натрупаната мъдрост на „Даунинг стрийт“, а импровизирано от империализма с британска кръв и възхитителната инициатива на самия британец. Този империалистически инстинкт с бърз удар поваля египетското национално движение, борещо се мъжествено срещу европейското влияние, отблъсква французите, които досега се ползват със същите права като британците, и превръща британската нация в истинските господари на земята на фараоните (септември 1882 г.).

Този смел ход с времето се превръща в огромно предимство за Англия; той ѝ печели „*point d'appui*“ (опорна точка), което ѝ позволи да демонстрира огромна сила по време на Първата световна война, осигурявайки ѝ непрекъсната комуникация с Индия.

Но тогава, в края на XIX век, първоначално създава за Британия сериозна опасност, заради противоречието с главния ѝ съперник (и по-късно съюзник) Франция, която не може да гледа безразлично как Англия се утвърждава чрез сила и несправедливост точно там, където собственият ѝ колониален апетит е толкова голям, когато обмисля основаването на отвъдморска империя на бреговете на Нил в прекрасен Египет, на бившето бойно поле на Наполеон, към което е привлечена от много традиции и не малко реални интереси.

Какво трябва да направи Бисмарк в тази ситуация? Трябва ли да застане до французите? Трябва ли да се бори за тяхната благосклонност, като заеме решителна антибританска позиция? Трябва ли да се опита да унижи Англия? Трябва ли да имитира Палмерстън, който толкова обичаше да притиска опонента си в ъгъла, да го унижава публично? За да увеличи славата и престижа на страната си, както например, заради египетския скандал, когато унижи Франция през 1840 г., и предизвика падането на Тиер?

Защо Бисмарк да не спъне Гладстон, за да го накаже за неговата германофобия?

Или трябва да продължи по-късно, както направи Германия в случая с Мароко, като поиска компенсация за Египет и по принцип да откаже да позво-

ли на други да разделят и разпределят континенти, без да се съобразяват с него?

Като пруски министър, когато е искал да разстрои съществуващия баланс на силите, той не се поколеба да експлоатира англо-френския конфликт до най-дълбоките му дълбини.

Но той вече не мисли за такива сериозни рискове; сега е толкова предпазлив, колкото преди беше смел. Често сменя методите си, приспособява ги към променящата се ситуация; но главните му цели са стриктно последователни; те никога не са модифицирани, за да отговарят на просто мимолетни нужди.

И най-съкровеното му желание сега е да запази мира, да изолира Франция и да избегне антагонизма, който ще създаде врагове за Германия и приятели за Франция.

За тази цел той използва египетския въпрос, за да поддържа англо-френския спор, добре осъзнавайки, че докато Париж се страхува от англичаните, Германия няма от какво да се страхува от французите.

Бисмарк обаче се въздържа от подбуждане на когото и да е от съперниците към война, както Наполеон III подстрекава Прусия и Австрия през 1866 г., защото сега войната ще наруши баланса на силите по начин, чиито последици са непредвидими и непредсказуеми, докато той е доволен от действителното положение на нещата. Френският император също се справи зле, защото войната, която желаеше, разочарова надеждите му.

По същия начин Бисмарк не може да реши да окаже бърза и енергична помощ на Ке д'Орсе и да спечели приятелството на Франция. Той се страхува, че ще си създаде враг в лицето на Англия, без да успее да спечели Париж и да я накара да забрави Елзас-Лотарингия[55]. Той смята, че разтревоженият английски кабинет може да се откаже от едноличното управление на Египет и сам да направи опити за ухажване на Париж. Той се опасява от англо-френския кондоминиум в Египет, съюза между двете западни сили, резултат от политиката на Гамбета. Бисмарк се въздържа да предприеме каквато и да е конкретна линия на действие или да играе водеща роля по въпроса; той се опасява, че откритата намеса ще накара Франция и Англия да уредят спора си и да се помирят. Последвалите развития напълно оправдават предпазливото му отношение.

При неговите наследници активната намеса на Германия в колониалния въпрос, заедно с разширяването на нейния флот, измести англо-френския антагонизъм на заден план: Египет и Мароко, някогашните огнища на конфликти по времето на Бисмарк, сега се превърнаха в гнезда на Съглашението.

Бисмарк се приближава до Англия. Той уверява Гладстон в Лондон (септември 1882 г.) в готовността си да се съгласи с всичко, което Англия желае в „страната на пирамидите". Въпреки това се сдържа да се покаже застанал до Англия; не рискува да предизвика антипатията на англофобските нации и не иска да участва в унижението на Франция. Загрижен за успеха на работата си в Русия, той се опасява, че съюз с Лондон ще създаде лошо впечатление в Санкт

---

[55] *Което се оказва че е невъзможно, и Бисмарк много добре го знае, но разиграва цялата тази комедия с френското приятелства, за да насочва френската агресия, далеч от Вогезите и да отложи максимално френско-руския съюз, който паралелно се подготвя, пламенно поддържан от френските реваншисти и руските панслависти. (б. пр.)*

Петербург и ще затрудни гладкото протичане на новите отношения, защото руснаците са категорично против окупацията от британците на силни позиции близо до Константинопол, центърът на мюсюлмански свят. Те ще гледат с недоверие на Бисмарк по този въпрос, ако застане до позицията на Великобритания. Следователно Бисмарк дава уклончив отговор (4 септември 1882 г.), когато Гладстон, виждайки, че без добрата воля на германците може да се изправи пред сериозни опасности, пита дали империята е склонна да сключи съюз с Великобритания.

С такава проницателност Бисмарк постигна целите си. Той подобрява отношенията си с Англия; англо-френският антагонизъм става все по-остър, без Русия и Франция да получат основателно извинение да обвинят Германия във враждебност, и без англо-германското сближаване да тласне Париж и Санкт Петербург във взаимни обятия.

Едно напълно непредвидено обстоятелство обаче застрашава стабилността на тази удобна комбинация, което лесно би могло да подтикне Бисмарк, волю-неволю, към антианглийско отношение.

Освен основната му цел, която е подобряването на отношенията му с великите сили, имаше и второ съображение.

Френският успех в чужбина, укрепването на британската власт в Египет, колониалните амбиции на Италия, всичко това има отражение в Германия. Подрастващото германско поколение копнееше да види знамето на Отечеството да се развява над брегове на Африка и Азия.

Старият канцлер осъжда стремежите на „юнген“ (младите) колонизаторите. Той не иска колонии, което ще наложи промяна на континенталната му политика и евентуално ще го въвлече във войни в чужбина и политически кампании у дома. Въпреки това смята, че Германия има право и интерес да притежава скромни колонии, за които се надява, че няма да възникнат трудности в замяна на дипломатическата му любезност спрямо Египет.

Но Гладстон допусска поразителна грешка. Вместо да насърчи германското сътрудничество, което толкова пламенно желае, като се съгласи с наистина много умерените искания на Бисмарк, той осуетява усилията на Германия за придобиване на колонии, или по-скоро кара подчинените си, които го правят. В това отношение той едва ли е воден от някаква съзнателна политическа цел, защото по това време Гладстон изпуска нуждата от германска помощ: по-скоро той дава пълна воля на инстинктивната ревност, която англичаните винаги изпитват към всяка сила, освен към самите тях, която се осмели да придобие колонии. Неговото отношение се оказва погрешно. Положението на Великобритания вече е твърде сериозно, за да се отприщи британските империалистически инстинкти във всички посоки. Британските колониални части претърпяват поражение в Судан (ноември 1883 г.); настъплението им в Египет навсякъде е съпроводено с ревност: в Санкт Петербург се опасяват, че Англия ще контролира Константинопол и Дарданелите през Египет, дори по-силно от преди, следователно хората по брегове на Нева обмислят кой е най-ефективният контраудар. Те ще да се опитат да стигнат до Индия през Средна Азия. Въпреки русофилството на Гладстон (или разчитайки на това и на известната слабост на английския премиер), те се опитват да заемат позиция в Средна Азия, ком-

пенсираща британската власт над Суец, и да позволи на царя да усмири един друг Палмерстън или Биконсфилд. Автократът нетърпелив да увеличи влиянието си в Афганистан, поне наравно с това на Англия по Нил.

Колкото по-силна е Англия близо до Константинопол, толкова по-близо царят искаше да стигне до Хималаите. Въпреки че политиката му е все още в ранен и неразвит етап, нейните последици вече се забелязват през септември 1882 г. Дилке се оплака на Хърбърт Бисмарк от руската офанзива в Азия.[56]

Положението на Англия не се подобри, след като Жул Фери за щастие на Бисмарк, става министър-председател на Франция (февруари 1883 г.). Това е човекът, който има смелост да върви ръка за ръка с германския канцлер и с негова помощ да завладее Тунис. Сега ще се види дали Фери, подкрепен от германците, ще успее да отслаби британското господство в Египет. Дали Бисмарк ще предвещае евентуална англофобска политика, като сключи окончателен мирен пакт с Париж под ръководството на Фери, и да накара Англия, да се окаже срещу обединена Европа?

Тази опасност е още по-непосредствена, тъй като Европейската конференция (28 юни - 2 август 1884 г.), чиято задача трябва да подобри финансовото положение на Египет, не успява да го направи, което изостря още повече египетския въпрос.

Бисмарк вижда че губи влиянието си. Той действа с безмилостна енергия (пролетта на 1884 г.). Не се старае да смекчи гласа си. Той използва изнудване; разиграва два сценария. Твърдо заяви, че ако Англия не му помогне да задоволи колонизаторските си стремежи, ще ѝ обърне гръб (април 1884 г. - януари 1885 г.). Той е готов да сключи споразумения с Англия, но ако тя е враждебна към него, ще заложи цялата си тежест на Франция срещу Англия. Досега не заради собствените си интереси в Египет той е заставал на страната на англичаните, а защото се надява, че отношението му ще накара Англия да възприеме прогерманска политика. Ако е разочарован в това отношение, е в негова власт да промени политиката си без най-малки затруднения или неудобства.

Бисмарк обаче само сготви малко парче месо на този голям огън. Той кипи и гърми убеден, че проявата на енергия ще му позволи скоро да постигне целта си, че Англия няма да рискува да загуби Египет заради Англа-Пекена.

Отношението на англичаните е обидно за него; въпреки това той иска да избегне обидата на британското обществено мнение. Няма да се възползва неправомерно от благоприятното си положение. Не се страхува да се скарва с Гладстон, но иска да избегне сериозно нараняване на *amour propre* на британския народ, който е истинския владетел на Англия.[57]

Престоренията му гняв не го отведе и на косъм по-далеч от това, което възнамерява да направи. Той набляга на възможността за сътрудничество с Великобритания в бъдеще, когато пожелае; няма да остави трън в петата на Англия. Засега няма да сключи съюз с нея, но иска да остави пътя отворен да го направи по всяко време в бъдеще.

---

[56] *Това са глупости, Русия никога не е имала такива стремежи, защото първо, няма целенасочена и смислена външна политика, и второ е твърде слаба военно и икономически за такова грандиозно начинание. (б. пр.)*

[57] *Изключително глупаво, истинските владетели са задкулисната олигархия, която управлява Англия. (б. пр.)*

Неговите идеи са най-добре илюстрирани от отношението му към Хелголандския въпрос. По повод приятелските предложения на Гладстон, Бисмарк се възползва от възможността да намекне за размяна на острова, който е във владение на Великобритания. Той твърди, че островът не е от полза за Англия, освен в почти немислимия случай на война с Германия, но е безценен за Германия, защото увеличава отбранителната мощ на империята и защитава устието на Елба. Той обаче се отказва от проекта, осъзнавайки, че британският народ е против него. И няма да го придобие чрез насилие или натиск, за да не предизвика враждебност. Единствената му цел е да предпази действителните възможни колониални владения за Германия от застрашаващ спор с Англия. С тази цел той прави на Франция още по-важни предложения от преди. Той представя в Париж (чрез посланика си), (4 август 1884 г.) своите планове за континентална коалиция (както през XVIII век) на всички останали морски държави, срещу морското превъзходство на Великобритания, с лозунга „въоръжен неутралитет“. Франция, втората военноморска сила в Европа, трябваше да бъде водача на тази коалиция и да има доминираща роля в морското равновесие. Бисмарк възнамерява да използва Франция като таран и да я подтикне към по-интензивно англофобска политика. Но не успява, защото Жул Фери не е склонен да изгори моста, свързващ го с коварния Албион. Той е твърде проницателен, за да бъде хванат неподготвен. Новооткритото му приятелство с германците не го заслепява до степен да забрави френската аксиома, че Германия е главният враг на Франция.

Въпреки всичко Бисмарк успява да постигне сътрудничество между германците и французите, нещо, което изглежда невъзможно и което съответно повишава престижа на Германия в Лондон.

Фери се ангажира (октомври 1884 г.) да не предприема никакви стъпки по отношение на Египет, без първо да се консултира с Германия. По въпроса за Конго, Бисмарк действа съвместно с Фери и чрез обединения им натиск изтръгват отстъпки от Англия.

Настроението на двамата съпренци се подобри толкова много, че френският дипломат Барер казва на Херберт Бисмарк, че „френско-германският съюз би е чудесно нещо за нас“ (французите), а френският военен министър Камперон дори се осмелява да изрази пред германския военен аташе мнението, че „френско-германският съюз може да доминира в света и да запази мира; необходимо е само да оставим миналото, да си остане минало“.

Осъзнавайки тази ситуация, Великобритания трябва да отстъпи. Тя никога не проявява открита опозиция и само разиграва картите си зад кулисите, за да осуети колониалната експанзия на Германия. Британската премиер прехвърля отговорността за действията на правителството първо върху министъра на външните работи, след това върху секретаря по колониите, отново върху местните служители, по-късно върху отделните колонии, докато накрая (7 март 1885 г.) след ожесточените преговори, водени от Херберт Бисмарк, канцлерът триумфира. Англия се съгласи да приеме всички негови конкретни искания, докато Бисмарк, отново се съгласи да подкрепи британските схеми в Египет.

По време на тези преговори се случва пикантен инцидент. Дилке публично обявява (5 октомври 1884 г.) намерението си да се откаже от международни-

те споразумения под предлог от необходимост! Херберт Бисмарк е неизразимо учуден и посочва, че „ако една държава наруши по този начин тържествените си ангажименти, никой договор няма да струва и хартията, на която е написан, и цялата структура на международното право ще се срути“.

Но няколко десетилетия по-късно, в много по-трагичен момент, когато съдбата на европейския континент висеше на косъм, на друг германски държавник се падна да направи подобно изявление на англичанина. Тогава английският народ не се разгневи! Такова нечувано нещо! Тържествен договор, просто късче хартия! Сякаш подобно съобщение е най-грубата обида за онази нация, чийто министър е първият, който го предложи!

Бисмарк печели политическата битка, започната от Гладстон. Поражението на британския държавник не се ограничава само до отстъпката по въпроса за германските колонии; световната позиция на Великобритания е разклатена, когато сред трудностите си в Египет тя реши да се скара с най-могъщия фактор на континента. Докато Биконсфилд, в приятелски отношения с Андраши и Бисмарк, успя да спре победоносните „московци“ пред самите порти на Константинопол[58], Гладстон отчужди Германия и остана безсилен да попречи на Русия да се приближи до Индия.[59] Не му оставаше друго, освен да подпише най-незадоволителното споразумение в подножието на Хималаите. Собствената му политика е обърната срещу него. Той кокетира с Русия и сега тя го държи в ръцете си: трудно ще е избегне война с нея. Той се беше разгневил на турците, но сега единствената му надежда за спасение се крие в обекта на някогашната му измама - да му позволи да отвори Проливите, за да може могъщият британски флот да достигне Черно море и да се сблъска с неговия безспорен враг. Но как смее да се надява на това, както казва Бисмарк, „глупаво беше пропилял традиционното влияние на Великобритания над Високата Порта“?

Как очаква да намери изход от лабиринта, когато Турция може да бъде принудена само от натиска на Калноки и Бисмарк да промени антигладстонския си курс; а Бисмарк, отчасти благодарение на политиката на Гладстон, е много по-близо до Русия, отколкото до Англия, и следователно му е препоръчано съвсем обратното (март-юни 1885 г.)?

Как и може Гладстон да се надява да постигне целта си, когато дори Франция се е отчуждила от него заради политиката му в Египет, така че никой не приема позицията му? Той се изолира и затова загуби играта, освен че беше унижен да види, че е „заложил на грешния кон“.

За разлика от провала на Гладстон, Бисмарк успява по всички въпроси. Той постига всичките си колониални искания.

Той ги донася у дома то Англия, с логиката на студените факти, че не можеше да се справи без нея. За провала на Гладстон британското обществено мнение не обвинява Бисмарк, а по-скоро неспособността на собственото си правителство; така че сътрудничеството на Англия с Германия скоро отново

---

[58] Нелепо и глупаво сравнение без капка истина, плод на емоционалната унгарска русофобия на автора. И Бисмарк и Андраши са очаквали, че руснаците ще превземат Константинопол, и този момент е посочен в Райхщадското споразумение! (б. пр.)

[59] Също глупав пример, показващ пълното неразбиране на хаотичното руското поведение от автора. Акцията на генерал Кауфман се свежда до лека поправка на границата с Афганистан, и е напълно своеволно негово решение, впоследствие одобрено от Александър III. (б. пр.)

попада в обхвата на практическата политика. И докато пътят между Берлин и Лондон остава отворен и докато отношенията между Берлин и Санкт Петербург стават все по-приятелски настроени, между Лондон и Париж, както и между Лондон и Санкт Петербург са издигнати бариери. Така Бисмарк постига своята основна цел, а също и второстепенните си задачи. Той укрепва дипломатическата си позиция в Европа, поставя Франция и Англия на ръба на конфликта и получава колониите, за които младите германци копнеят.

4. ПОДНОВЯВАНЕ СЪЮЗА НА ТРИМАТА ИМПЕРАТОРИ

Сред ежедневните събития в политическия свят Бисмарк работи неуморно, използвайки ги за изграждане на система от съюзи, подходящи за запазване на мира, както и за опазване на придобивката от последната война на Германия – т.е. Елзас-Лотарингия.

Съюзът с нас му е недостатъчен. Той се връща към старата си любима схема, Съюза на тримата императори, не обаче вместо, а като допълнение към Двойния съюз. Той желае да поднови Съюза на тримата императори отделно от Двойния съюз от 1879 г., тъй като това представлява по-ефективна гаранция за мир, към която твърдо се придържа, защото поради разпространението на социализма се страхува, че една световна война ще помете съществуващия обществен ред. Както впоследствие заявява (1887 г.), „победените народи оттук нататък ще държат своите правителства отговорни за своите нещастия. Победената руска автокрация ще бъде заменена от република; победена Австро-Унгария ще се разпадне на редица малки републики; и дори в победена Германия монархическият принцип и обществото на средната класа ще бъдат застрашени.“[60]

Бисмарк се придържа към Съюза на тримата императори, защото очаква от него силна вътрешна политика, която ще прогони „зверовете на Революцията и Радикализма обратно в леговищата им“ и ще се окаже непревземаема крепост на консерватизма.

Прав ли беше Бисмарк? Кое вероятно ще се окаже по-ефективно в противодействието на духа на разрушението: силата, или постепенният напредък към свобода и самоуправление? Желязната ръка на автократа или истинският конституционен живот?

Нямам намерение да обсъждам този интересен проблем, а само да подчертая, че дори революционната пропаганда да бъде посрещната с енергични репресии и в подходящия момент суровите мерки са неизбежни, единственото средство срещу революцията е личната свобода и зачитането на закона, основани на подходяща автономия.

Известният юнкер държавник вижда в безразсъдния реформаторски дух на Гладстон предвестник на революцията; той смята Франция, Италия, Испания и Англия за демократични държави, сигурни и неминуеми жертви на революцията; и смятал, че само владенията на императорите са в безопасност от тази напаст. Събитията обаче доказаха обратното. Парламентарните Англия, Италия и Испания все още са монархии; Франция е най-консервативната от

[60] *Изключително точно казани пророчески думи, точно така става след ПСВ. (б. пр.)*

европейските държави; Италия е заклет враг на болшевизма; докато троновете на тримата императори паднаха под настъплението на революцията.[61] Въпреки всичко, революцията се оказа най-пагубна в онези страни, където народът се радваше на най-малко свобода!

Ако някой се опита да обясни този факт с обстоятелствата, че най-автократичните държави са победените в Първата световна война, моят отговор е: Италия, Франция, Белгия, Сърбия и Румъния също бяха много близо до окончателно бедствие, без критичната военна ситуация да разруши вътрешните им фронтове; докато в териториите на „Тримата императори" вътрешният разпад беше основната причина за техния абсолютен военен колапс.

И обяснението е лесно. Необходимите репресивни мерки са много полезни за прилагане в страна, където редът се поддържа от широкообхватно правителство, подкрепяно от широки слоеве от населението, от активен, спазващ закона народ, отколкото където правителството е поверено на няколко автократични министри, разчитащи на пасивното подчинение на широката общественост.

Царският режим не успя да се докаже като консервативен фактор. Напротив, именно царизмът проправи пътя за най-кървавата и най-опустошителната революция, която този свят някога е виждал.

Абсолютната власт, упражнявана от царете, пося семената на болшевизма, драконовите зъби на червения терор. Една крайност поражда друга, стремяща се надолу към Авернус.[62] Само в социален ред, основан на сляпо подчинение, какъвто беше царска Русия, ленинизмът можеше да се вкорени и разцъфне, този ленинизъм, който е само азиатска форма на царизъм плюс анархия. Руският народ не можа да избегне сегашните си изпитания, причинени от реакционните мерки на цар Александър III и Николай II, и нищо по-малко от систематични реформи, широкообхватни и драстични в подходящия момент, не можеше да го спаси.

Но да се върнем отново към нишката на разказа на събитията. Колкото и силно да се нуждае Бисмарк от Съюза на тримата императори, той не бърза. Той търпеливо чака. Знае, че ако някой се стреми към съюз или търси приятелството на другите, той обикновено се оказва в неизгодно положение. Въпреки, че през 1879 г. Бисмарк поема инициативата по отношение на нас и отправя предложения към Андраши, обстоятелствата са доста необичайни. По това време той предвижда възможността за незабавно руско нападение. Страхуваше се, че ако Андраши подаде оставка преди сключването на съюз, може да има трудности с наследника му. Сега обаче ситуацията е различна: той държи в джоба си уверението на Двойния съюз; вече няма причина за страх от никоя страна. Да преследва руснаците с молбата за съюз, ще се изтълкува в Санкт Петербург като сигурен знак за неговата слабост. Той знае, че може да постигне целта си да възстанови Съюза на тримата императори, само ако царят си е взел поука от миналото, респектиран е от Двойния съюз, и се опасява от разпрост-

[61] *Сравнението е напълно невярно, плод на либерални заблуди на автора и неразбиране на същността на събитията. Много скоро Испания и Италия ще станат диктатури. (б. пр.)*

[62] *В Южна Италия се намира кратерното езеро Авернус (Аверно) . В древността хората вярвали, че отровните му изпарения убиват птиците, прелитащи над него. Затова римляните го смятат за вход към подземното царство на мъртвите.*

ранението на нихилизма и революционния дух в Русия, за което ще потърси помощ от двамата си велики и консервативни съседи. В този случай той е убеден, че царят ще почука на вратата на Берлин.

И това действително се случва. Царят прави първата крачка към Германия.[63] Но веднага щом автократът го направи, Бисмарк продължи с голяма енергия и възстанови Съюза на трите императори във Виена (18 юни 1881 г.). Хаймерле, подобно на своя предшественик Андраши, показва предпочитание към Двойния съюз, но няма достатъчно смелост открито да противоречи на канцлера. Ако го беше направил, щеше да е напразно, защото Бисмарк има лошо мнение за Хаймерле.

Когато канцлерът го среща за първи път, отбелязва, че му е много трудно да разбере разсъжденията му, защото не са ясни. Те се различават по отношение на Египет, и Бисмарк сухо отбелязва, че „хората във Виена не могат да предвидят събитията с повече от няколко дни напред." По-късно, в разговор с британски държавник, той споменава с шега колебливия характер на своя виенски колега, който „винаги произнася категорично „Не" два пъти, когато става сутрин, за да се подкрепи срещу обвързване с каквото и да било през деня."

Когато Хеймерле отправя остра нота до Берлин относно икономическия договор, Бисмарк избухва в ярост и отговаря, че „Германия е достатъчно велика, за да толерира подобна наглост, дори временно, но ако Виена се осмели да се отнася по подобен начин с малките балкански държави, да не се изненадва, ако се окаже обградена от врагове."

Жалко е, че нашите дипломати нерядко оправдават язвителните забележки на Бисмарк, като съчетават малодушното си действие с хвалебственото перо; твърде малко от тях са усвоили изкуството на истинското държавническо майсторство, на съчетаването между *suaviter in modo* (удобството в ума) и *fortiter in re* (силатана въпроса). Надявам се, че моите унгарски сънародници не са наследили тази злощастна черта, но нека винаги помнят, че само комбинация от възвишена смелост и неизменна учтивост може да ни помогне в настоящите ни трудности.

Новият съюз на трите императори се различава от стария. За разлика от предишния, той не се основава изцяло на консервативни принципи, а предвижда обща политика по отношение на Балканите, с което ние загубихме възможността да се възползваме от благоприятното положение, предоставено ни от Берлинския договор и съюза ни с Германия, за да разширим икономическото и моралното си влияние върху Балканите и накрая да изместим руснаците.

По същия начин новият договор се различава от стария и е неблагоприятен за нас, доколкото е насочен срещу Англия; както и в делата на Пролива, e*xpressis verbis* (с изрични думи) заема пруска позиция и антибританско отношение, въпреки че на Изток интересите на Англия бяха по-сходни с нашите, отколкото тези на Русия, а Англия никога не ни пречи, докато Русия представлява непосредствена опасност за нас.

---

[63] Не е царят, а мъдрият му външен министър Николай К. Гирс. Съюзът е подготвен още докато е жив Александър II. След трагичната му гибел (13 март 1881 г.), все още ненавлезлия в политиката негов наследник, го приема за свършен факт. (б. пр.)

Стремежът на Русия винаги е бил и винаги ще бъде, докато е велика сила, да има право на преминаване на флота си през Дарданелите към Средиземно море и Адриатическо море, но същевременно да затвори Проливите за чуждестранни кораби и да запази черноморското крайбрежие защитено от вражи атаки. Тази красива мечта почти се материализира, когато великият цар Николай I застана на страната на султан Мохамед срещу Мохамед Али, паша на Египет, и в награда за ценните му услуги автократът поиска падишахът, когато е необходимо, да отваря Дарданелите за него, но да ги държи затворени за всички останали – накратко, султанът да заеме поста пазач на портата на царя.[64]

Ярък пример за трайността на интересите, при които географията и властта са свързани, е сегашната ситуация, когато Ленин и Чичерин (комисаря по външните работи) при съвсем различни обстоятелства се опитват да постигнат временното постижение на Николай I и Мустафа Кемал наистина е обещал, подобно на султан Мохамед, да пази за известно време югозападната порта на Русия в замяна на помощта на Съветска Русия в неговите революционни планове.

По време на възобновяване на Съюза на трите императори, руснаците, под действието на Берлинския договор, по необходимост са по-скромни. Те не мислят за монополи; трябвало да се задоволят с това затварянето на Проливите да бъде превърнато в международно задължение на Турция, от което тя не можела да се откаже без съгласието на всички подписали сили (една от които е Русия).

Но дори това по-малко претенциозно искане противоречи на възгледите на Англия: тя желае да направи откриването и затварянето изцяло въпрос на „свободната воля" на султана, което казано по-просто означава, че Британия ще управлява входа и изхода на Черно море, като убеждава или сплашва Високата Порта, според нуждите си.

По този въпрос Съюзът на трите императори възприема позицията на Русия и заявява, че ако султанът отвори Проливите без съгласието на Европа, съюзните империи ще се откажат от гаранциите си като сили, подписали Берлинския договор.

По Балканския въпрос съюзниците се споразумяват да уважават взаимните си права и интереси и да постигнат споразумение помежду си преди каквато и да е промяна на статуквото. Освен тези общи задължения, съюзниците се споразумяват и по някои конкретни въпроси. Те признават правото на Австро-Унгария да превърне окупацията на Босна и Херцеговина в анексия; ангажираха се да не възпрепятстват обединението на България и Източна Румелия, ако желанието е взаимно и спонтанно. Освен това ще противопоставят на окупацията на билото на Балкана от турците, въпреки че те имат това право от Берлинския договор[65]; и освен това, да протестират в случай на нападение на България срещу Турция и разбутване на Македонския въпрос.

---

[64] Това е изкл. глупава постъпка на Николай I, вместо да подкрепи Мохамед Али, подкрепян от Франция, и да приключи с Турция още тогава, в максимално благоприятна за Русия европейска обстановка. (б. пр.)

[65] Само ако губернаторът на Източна Румелия го поиска изрично, но не и по тяхно усмотрение! Това условие е извоювано от Бисмарк в изгода на Русия, срещу искането на противното от Англия и Австро-Унгария. (б. пр.)

Така делото на Бисмарк е завършено. Той подновява съюза, който смята за най-добър за родината си, но който дотогава е възпрепятстван от Източната криза. Постижението на Андраши, Двойният съюз, продължава, като допълнение, желано от германския канцлер, но не от него (Андраши).

Остават въпросите: с какъв дух ще бъде вдъхновена мъртвата буква на Съюза; дали обща политика за Балканите от Австро-Унгария и Русия няма отново да се окаже невъзможна; и дали сблъсъкът на интереси, който преди разруши Съюза на тримата императори, няма отново да се изостри? Кое ще надделее, мъртвата буква или живият дух?

5. ТРОЙНИЯТ СЪЮЗ

Колонизационните успехи на французите, особено придобиването на Тунис, дават възможност на Бисмарк за нов съюз. Италия отдавна хвърля алчни погледи към пристанището Бизерта и ценния му хинтерланд. Тя гледа със завист напредъка на Франция и търси помощта на Германия за ограничаване на по-нататъшното разширяване на романската ѝ сестра.

Бисмарк няма никакво доверие в съюза с Италия. Той смята италианското правителство за слабо, неспособно да провежда непопулярна политика и да изпълнява договор, денонсиран от общественото мнение (октомври 1880 г.).

Не може да повярва, че Италия ще се осмели да извади меч срещу Франция (декември 1881 г.). Не цени изобщо военната сила на Италия. Въпреки тези недостатъци обаче, канцлерът е склонен на съюз.

Отказът от договора ще отслабил монархията в Италия, докато предложеният съюз ще я укрепил. Далновидният държавник разбира също, че отказът може да накарал Италия да направи предложения на Франция; и че в случай на война, самата злонамереност на италианците ще блокира австроунгарските армии на Изонцо и ще им попречила да действат на Висла.

Бисмарк смята, че ако иска да получи нещо от италианците, е грешка да се втурне след тях, той първо възприема безразлично отношение към италианския подход и предлага като предварително условие, първо да се споразумеят с Виена и да се откажат от иредентизма си, т.е. териториалните претенции към Австрия.

Калноки, министър на външните работи на Австро-Унгария, който наследява Хаймерле, е по-малко взискателен от Бисмарк: той не настоява за официално отхвърляне от страна на италианците на техните иредентистки претенции. Подобна умереност спомага създаването на Тройния съюз, между Германия, Австро-Унгария и Италия (20 май 1882 г.), редом с предишно съществуващите съюзи – този на Тримата императори и Двойния съюз.

Условията на този по-късен договор са особено тежки за нас, тъй като ни задължават да окажем военна помощ на Италия в случай на нападение от Франция, докато Италия не поема подобно реципрочно задължение към никоя страна, обещавайки ни военна помощ само в случай на нападение от коалиция от велики сили. Това, което Вилхелм I погрешно вижда в Двойния съюз на Андраши, поради което той толкова дълго отказва съвета на Бисмарк, сега приема-

ме по отношение на Италия, като едностранна тежест. Удивително е, че Калноки не настоява Италия да ни подкрепи в случай на руско нападение.

Германия се справя много по-добре с договора, защото в замяна на помощта, която е длъжна да окаже срещу Франция, Италия поема подобно реципрочно задължение към Германия.

За Италия договорът е великолепна сделка; тя трябва да бъде защитена срещу Франция както от Германия, така и от Австро-Унгария, докато Италия трябва само да помага на Германия и то само срещу Франция!

Това е още по-необяснимо е Италия, която е молителят и по-слабата страна, се противопоставя сама на вече съществуващия Двоен съюз.

С този договор Двойната монархия се отказва от принципа, който дотогава неотклонно следва, да не се ангажира с въоръжена помощ срещу Франция.

Що се отнася до ожесточения унгарофобски дух, проявяван сега от някои французи, ще отбележа, че унгарският народ винаги е бил против ангажирането във война срещу Франция. Андраши защитава това мнение и се придържа към него толкова упорито, че дори заплашва да не сключи Двойния съюз. При сключването на Тройния съюз, Калноки е възпрепятстван да поеме по-широки задължения срещу французите от унгарското обществено мнение, повлияно от традициите на Андраши.

Защото без съмнение, ако не беше унгарското обществено мнение, външният министър щеше да отиде по-далеч, отколкото го прави.

Първоначално той обмисля съюз от общ характер между трите сили, който да ангажират общи обединени действия срещу всяко нападение, включително и нападение срещу Германия от Франция. По-късно външният министър се съгласява *casus foederis* да бъде нападение на Франция, независимо дали Германия или Италия са жертва на френска агресия. Накрая той не сключва такова споразумение, защото унгарците не виждат как Франция може да застраши Двойната монархия и следователно не желаят да се ангажират срещу Франция. За пълнота ще добавя, че профренското отношение на Унгария е очевидно дори в по-късен период. Например, когато става въпрос за продължаване на Двойния съюз (Австро-Унгария и Германия), Бисмарк предлага да се разшири *Casus foederis*, за да включи френска агресия. Калноки отхвърля това веднага, с оправданието че унгарският премиер Калман Тиса е обявил, че Унгария ще откаже да удължи договора. Калноки казва на германците, че идеята французите някога да влязат в конфликт с унгарските интереси е невъзможна вероятност, която никой унгарски ум не може да приеме (27 февруари 1883 г.).

6. СЪРБИЯ И РУМЪНИЯ СЕ ПРИСЪЕДИНЯВАТ КЪМ ТРОЙНИЯ СЪЮЗ

Бисмарк и Калноки разширяват своята система от съюзи и на Балканите. Силните винаги могат да си намерят приятели; само слабите имат затруднения с това. Концепцията за Велика България на Игнатиев и Санстефанският мир, отчуждава сърбите от руснаците, а курсът, предприет от Берлинския конгрес, убеждава Милан Обренович, че волята на Австро-Унгария ще надделее на Балканите, особено на запад, където поради окупацията на Босна и Херцеговина нашата армия заема преобладаващо положение.

В Берлин този „надарен принц“[66] вижда, че Австро-Унгария е склонна да защитава интересите на Сърбия. Той е задължен на Андраши, че Берлинският конгрес му дава повече[67], отколкото получава от руснаците в Сан Стефано. В резултат на тези преживявания Сърбия се обедини с Австро-Унгария и съответно беше сключен договор между двамата съседи (28 юни 1881 г.). Обещахме на Милан да признаем кралския му ранг, ако го приеме, и да не поставяме пречки по пътя на сръбската експанзия на юг, а да я насърчаваме. В замяна сърбите се ангажират да спрат иредентистката си пропаганда.

Сърбия, като се ангажира да не сключва никакви политически договори без наше съгласие, стана напълно зависима от нас. Вярно е, че няколко месеца по-късно (1 октомври 1881 г.)

Милан обяснява това необичайно и за него унизително условие на новия сръбски министър, че то просто задължава сръбското правителство да не сключва с чуждестранни правителства договори, които са в противоречие с тяхното споразумение с нас. Това обяснение е хитрост, целяща да заблуди сръбския министър на външните работи, защото Милан (октомври 1881 г.) подновява с обвързваща сила задължението си да не сключва какъвто и да е договор с трета страна без наше съгласие (viele Pribram: Die politischen Geheimver träge Oesterreich-Ungars) и тържествено заявил, че ще спази княжеската си дума.

Сърбия е последвана от Румъния. Братиану, просветеният баща на настоящия румънски премиер, признава, че истинската опасност за Румъния не е в числено малката унгарска нация, а в панславизма. Той вижда, че Румъния ще загуби независимостта си, ако Русия задържи хегемонията на Балканите, ако получи постоянно влияние в България, защото Румъния ще се превърне в магистралата между Санкт Петербург и София, която Русия ще трябва да си осигури. Братиану заявява, че подкрепата на Австро-Унгария и Германия ще бъде единствената гаранция за румънската независимост. Въпреки че, като истински румънец, никога не се отказа от идеята за разширяване, той ни уверява, че не мисли за Трансилвания, тъй като призна, че тя никога не е била румънска територия, а по-скоро Бесарабия, от която московците лишиха своя румънски съюзник няколко години по-рано.[68]

Братиану посещава лично Бисмарк; на когото не прави добро впечатление. Канцлерът пише за него, че „е твърде приказлив“. Въпреки липсата на доверие в Румъния, Бисмарк смята, че трябва да постигне разбирателство с него. В много буквален смисъл той вижда в бъдещето, че чрез договор румънците да бъдат обвързани поне до края на царуването на крал Карол! Съответно, Калноки и Бисмарк сключват с Братиану защитен договор, насочен срещу Русия.

Както и през 1879 г. обаче, русофилските настроения на германския император се събуждат отново и той е изключително неохотен да подпише договор, очевидно насочен срещу Русия.

Сега Виена послушно се оттегля от прецедента и отстъпи. Тя успокои съвестните скрупули на стария император, жертвайки собствените си интереси. Докато ние (за да избегнем назоваването на руснаците) се ангажирахме да я

---

[66] *По-скоро шовинистичен сръбски глупак! (б. пр.)*

[67] *Изцяло за българска сметка. (б. пр.)*

[68] *Доста непохватна лицемерност! (б. пр.)*

защитаваме от агресия от всяка страна и по този начин се обвързвахме да я защитаваме и от България, Сърбия и Турция, и се намесвахме в споровете на балканските държави, Румъния е длъжна да ни окаже помощ само в случай на нападение от някой от нейните съседи, т.е. Русия, България или Сърбия; във всички останали случаи тя си осигурява неутралитет.

7. СЛАБОСТТА НА СИСТЕМАТА ОТ СЪЮЗИ НА БИСМАРК

Целта на Системата от съюзи, създадена от Бисмарк в периода 1879-1884 г., е поддържането на мира, а нейният характер е отбранителен. Но методите, към които той прибягва, са разнообразни и дори непоследователни. Първо, договорите целят да издигнат бастион срещу изтока и запада - т.е. срещу единичните или съюзни нападения на Франция и Русия; И второ, те целят да изолират Франция, като спечелят Русия.

Това е сложна работа. Едва ли може да бъде другояче. Такива различни цели могат да бъдат защитени само от сложна система. Тя се основавана пет отделни договора, напълно независими един от друг и изтичащи на различни дати. И участват шест държави: Германия, Австро-Унгария, Италия, Русия, Сърбия и Румъния; на всяка от които има различни задължения. Някои от техните владетели, въпреки че не са сключили договори помежду си, се оказват в определени отношения, само по силата на споразуменията си с трети страни! Крайните резултати от Системата могат да бъдат обобщени по следния начин:

При нападение на Германия от Франция, само Италия трябва да ѝ помогне; При нападение на Италия от Франция, Германия и Австро-Унгария ще трябва да ѝ помогнат.

При руско нападение срещу Германия, Австро-Унгария или Румъния, и трите сили са длъжни да воюват заедно. Подобно задължение съществува и ако Австро-Унгария и Германия бъдат нападнати от трета сила и Русия се присъедини къмнападателката или заплаши с военни мерки.

Ако Сърбия нападне Австро-Унгария, за Румъния и Германия ще възникне *casus fcederis*. Най-ефективната защита получава Румъния, защото единствена при нападение може да разчита на подкрепата на двете велики сили Австро-Унгария и Германия. Ако Германия, Австро-Унгария и Италия бъдат нападнати от две или повече сили, тогава тези три държави са длъжни да се обединят и да воюват заедно.

Германия, Австро-Унгария и другите си обещават взаимно доброжелателен неутралитет и морална подкрепа към Русия ако влезе във война срещу друга велика сила, без оглед на въпроса кой е агресорът.

Изключение от това обаче е направено в случай на спор с Турция, срещу която задължението може да се прилага само ако предварително бъде сключено споразумение между Силите за целите на войната. Австро-Унгария и Сърбия си обещават взаимна подкрепа във всички военни действия без изключение.

Подобно задължение е получено за Германия, Австро-Унгария и Италия, ако една от тях бъде нападната от две или повече сили или ако една от тях счете за необходимо да обяви война на някоя сила поради действия, застрашаващи собствената ѝ безопасност. Изключение от това е направено с Великобритания,

срещу която Италия е освободена от всички задължения по силата на специално споразумение.

Договарящите се страни се ангажират да провеждат обща политика само в изключителни случаи. Германия, Австро-Унгария и Италия, и Австро-Унгария и Румъния, са задължени да обсъждат помежду си всички политически и икономически въпроси, които могат да възникнат, и да подкрепят политиката си взаимно, доколкото тя е съвместима със собствените им интереси.

По-конкретно ограничение се съдържа само в Съюза на тримата императори и Австроунгарско-сръбския договор за точното премахване на съперничеството, произтичащи от конфликта на интереси.

Чрез такава сложна структура Бисмарк се утвърждава като господар на Европа.[69] Както в миналото Наполеон I, Метерних и Наполеон III, сега е негов ред да ръководи европейската политика. Не само личното му влияние, но и особената му слава като държавник и дипломат му спечелват уникалното му положение. Не само безспорното превъзходство на съюзниците и липсата на какъвто и да е контрасъюз, но и поради най-благоприятното разположение на Германия в рамките на Тройния съюз, дава сила и на нейния канцлер, да има решаващ глас в делата на континента. Германия образува свързващото звено във веригата от съюзи, тъй като е по-близо до всички останали, отколкото те една до друга.

Австро-Унгария не се представя толкова добре в новата система. Може дори да се каже, че Двойната монархия значително отслабва от високата позиция, която заема до момента на оставката на Андраши.

Решаващото влияние, което упражнихме върху Балканите по време на Конгреса, повиши престижа ни до забележителна степен.[70] Надеждите и стаховете на балканските народи започват да се съсредоточават около нас. Те ни виждат с пълна свобода да отстояваме правата си и да защитаваме интересите си на Изток; освен това виждат, че сме силно подкрепени от основните сили. Виждат, че Англия следва източна политика, идентична с нашата, докато Германия ни подкрепя толкова енергично, че дори накара царя да охлади своята политика на Балканите.

Сега обаче народите на Истока започнаха да забелязват, че отново търсим приятелството на руснаците; че възнамеряваме да следваме политика, успоредна на тази на царя. Това изведе на преден план въпроса дали в крайна сметка не трябва да платим за това, като жертваме или някои от собствените си източни интереси, или тези на нашите балкански приятели. У някои от тях се породи подозрение, че панславистката идея ще бъде засилена защото западните сили търсят приятелството на царя.

Но структурата има сериозни слабости дори от гледна точка на създателя си. Такива са например грижите по изготвяне на договорите.

След сключването на съюза с Италия, Бисмарк обявява, че не е отговорен за текста; въпреки това го приема, защото ще е грешка да отхвърли същността поради несъвършенството на формата. В международното право, където из-

---

[69] Силно казано, никога не е бил господар на Европа, а заложник на своя „кошмар от коалиции" който ще го измъчва до края на дните му. (б. пр.)

[70] Празно самохвалство без никакво покритие! (б. пр.)

пълнението на договор зависи изцяло от добрата воля на договарящите се държави, думите имат по-малко значение, отколкото в гражданските договори, където волята на страните трябва да се изпълнява според думите, които в случай на спор ще бъдат тълкувани от безпристрастен съд, поставен над договарящите се страни, дори против волята на едната от тях. Въпреки това, погрешен текст в международно споразумение е опасен, защото води до небрежност при изпълнението си. Задължение, ясно формулирано с недвусмислени думи, не е толкова лесно да се избегне, колкото когато текстът е неясно съставен и е податлив на погрешно тълкуване.

Истинската ахилесова пета на постижението обаче е в обстоятелството, че съюзът между Италия и Австро-Унгария, от една страна, и между Русия, Германия и Австро-Унгария, от друга, не съответства на настроенията на засегнатите народи; той е изкуствено творение, нямащо корени в общественото мнение.

Италия никога не забрави ролята на Хабсбургите в миналото, нито пък се примири с границите, определени през 1866 г. Въпреки че нямахме враждебни намерения към Италия, и Франц Йосиф великодушно се отказа от всички идеи за отмъщение, заедно с уважението с което се ползваше в Италия, в Австрия все още имаше голяма вражда срещу врага от 1848, 1859 и 1866 г. Италианският съюз е един вид *mariage de convenance* (брак по сметка) и във Виена се смята за унизителен и неестествен, а в Рим се смята за окови по необходимост. Политическият темперамент на италианците не съответства на нашия. Ние сме напълно консервативни; Италия се стреми към експанзии. Ние сме напълно доволни от статуквото в Европа и Средиземноморието. Но Италия категорично не е; за нея статуквото е необходимо зло, от което трябва да се направи най-доброто. Ако се примирим с италианските стремежи, може само да се натоварим с неудобни усложнения, и цели далеч от разбиранията ни. Като ограничаваме нашия съюзник, ще го отчуждим и тласнем в противоположния лагер, където да търси възможности за експанзия. Андраши не одобрява Тройния съюз; той не е запознат със съдържанието му, но въпреки това е убеден, че има антифренски оттенък (нещо, което той иска по всякакъв начин да избегне) и следователно ще доведе до френско-руски съюз. Той също отдава голямо значение на приятелството с Италия, но смята, че може да се осигури по-добре чрез действие в хармония с Англия[71], отколкото чрез писмен договор с Рим; Желаният резултат ще се постигне по-рано чрез добри отношения с Великобритания, отколкото чрез категоричен съюз с Италия.

Неудобното положение на Русия в Съюза се вижда, че докато един от договорите обвързва нея и двамата ѝ съседи да следват приятелска политика, в другия договор същите двама съседи са настроени категорично срещу нея.

Цар Александър III много уместно пита каква е стойността на приятелските отношения, регулирани от договори, двама от членовете на които вече са във враждебен съюз срещу третия? Не показва ли това, че между съюзниците липсва доверие и има конфликт на интереси, който обезсилва реалната стойност на договора?

---

[71] *Толкова „умният“ Андраши, така ли не разбира, че на Берлинския конгрес е използват от Англия да вади нейните кестени от огъня, след което, той вече е абсолютно безинтересен за Лондон. (б. пр.)*

Друга неудобна черта на Съюза беше, че договорите в тяхната цялост са известни само на „Вилхелмщрасе“ и „Балплац“[72], докато останалите съюзници са запознати само с документите, които самите те са подписали. Дали такава система може да издържи, когато се повдигнат въпроси за дебат, в които интересите на отделните съюзници се окажат противоречащи си, ако Източният въпрос доведе до усложнения?

И дали сближаването на Австро-Унгария и Германия с Русия няма да доведе до усложнения в царското правителство до поведение, насочено към повдигане точно на такива въпроси?

Силната ни отбранителна позиция на Берлинския конгрес и намекът за Двойния съюз потиснаха, а може би и с времето щяха да потушат панславизма. Но не означава ли отказът от тази позиция и подновяването на Съюза на тримата императори връщане към традициите на Петър Велики?

Няма ли този съюз да възобнови всички онези опасни вражди, които в миналото го направиха невъзможен и които Бисмарк се опитва да предотврати чрез този по-късен съюз?

ГЛАВА III. ОТ ИЗТОЧНОРУМЕЛИЙСКАТА КРИЗА ДО ПАДЕНИЕТО НА БИСМАРК (1883-1890)

1. НАРАСТВАНЕ НА РЕВАНШИСТКИТЕ НАСТРОЕНИЯ ВЪВ ФРАНЦИЯ

Годината 1885 е повратна точка в политическата обстановка. Влиянията, обсъдени в предходните глави, които промениха взаимоотношенията между европейските сили от 1879 г. насам, сега се прроменят, а обстоятелствата, произтичащи от Франкфуртския мир и Руско-турската война, отново се излизат напред. Важните трайни интереси и интелектуалните течения се оказват посилни от преходните страсти и волята на отделните личности.

Франция отново се върна към идеята за реванша и Елзас-Лотарингия. Нацията не може да последва Жул Фери по пътя на сближаването с Германия. Чрез своята дипломация и реални услуги оказани на Франция, великият германски канцлер, се доближи до някои от нейните лидери, но не успява да промени френските национални инстинкти. Ако подобно нещо е възможно, задължителното условие за това във вътрешната политика на Бисмарк, толкова блестящи във външната си политика, е да се помири с населението на Елзас-Лотарингия и да спечели неговата лоялност при новите условия. Но докато шепотът и оплакванията достигт до Париж отвъд новата граница, нито Тунис, нито Мароко, нито Конго могат да излекуват кървящите рани.[73]

Франкфуртският мир е като воденичен камък на врата на Германия и всъщност на цяла Европа.

---

[72] *Външните министерство но Германия и Австро-Унгария. (б. пр.)*

[73] *Учудваща е пълната некомпетентност на автора по този въпрос, и той само повтаря клишетата на френската пропаганда. Населението на Елзас-Лотарнигия повишава многократно жизнения си стандарт след включването в Германия. Недоволство има само във френската част на Лотарингия. (б. пр.)*

И днес положението е подобно. Траен мир, искрено приятелство между победители и победени, никога не могат да бъдат постигнати, докато правата на малцинствата не преминат от хартията към реалността. Докато германци, унгарци, словаци, турци, българи и други имат причина да се страхуват за своя език, култура и собственост в поредицата от нови Елзас-Лотарингия, създадени от различните мирни договори, нито Голямото съглашение, Малкото съглашение, Лигата на нациите, икономическите бойкоти, нито каквито и да било договори могат да сложат край на сегашното напрежение. Дано само политическите лидери на днешния ден изучават световната история! Върху същата скала, която разруши могъщия гений на Бисмарк, ще се разбият и схемите на нашите съвременни империалисти.

В разцвета на успеха си Фери е пометен от преходен на злощастен военен инцидент (3 март 1885 г.) и тревога че по-нататъшните колониални начинания ще разпръснат мощта на Франция в чужбина, и ще я отслаби по Рейн, като накрая абрави най-свещения си дълг към Елзас-Лотарингия.

Победоносното ултранационалистическо и шовинистично движение е водено от „Тигъра Клемансо“, който проницателността на голям патриот постигна поражението на своя народ и осакатяването на страната си; който живееше само заради реванша с възхитителна последователност, и в напреднала възраст не само го видя, но и сам участва в постигането му.

На този упорит човек беше дадено подобно на Мойсей, да види Обетованата земя, но и да влезе в нея и да забие своето знаме върху почвата, за която милиони сърца копнееха.

Кое беше правилно по въпроса за колониите? Чии възгледи бяха оправдани от последвалите събития – на Фери или на Клемансо?

Не може да се отрече, че Френската колониална империя, основана от Фери с толкова много усилия, възпрепятства реванша, напротив, тя го насърчава. Опасенията, които се разпространяват в определени среди, че тези колонии ще имат ролята на Мексико по времето на Наполеон III, да деморализират армията и да я направят неспособна да изпълнява дълга си в Европа, се оказват неоснователни.

Всъщност, африканските негри се оказаха ценни помощни сили в немалко критични моменти по време на Световната война. Може дори да кажем, че съдбата на войната е решена от извъневропейските сили –САЩ, Япония и колониите на Антантата, тъй като на европейския континент Централните сили несъмнено бяха превъзхождащи.

Действията на Фери са оправдани от събитията, защото Бисмарк няма намерение да се възползва от моментната слабост, причинена от колониалния въпрос, за да започне нова война. Всъщност, след като успява да отчужди Франция от Англия и Италия, той няма никаква идея да я вприми или нарани допълнително, както смята Клемансо. Съвсем сигурно е, че този благоприятен резултат не е просто нещо естествено, ако събитията бяха поели по различен път, колониите можеха сериозно да възпрепятстват последващото постигане на реванша. Ако идеята за превантивна война се беше наложила в Германия, Франция можеше да плати скъпо за колониалната си политика, защото рисковете от германското нападение, много пъти, са провокирани от начинанията на

французите в чужбина. Дори смятам, че когато настъпи денят на разплатата, ако Франция нямаше подкрепата на Великобритания, и враговете ѝ бяха посилни по море, силите в колониите щяха да са изключително необходими на бойните полета в Европа. Така начинанието на Фери смятано за изключително рисковано, в дългосрочен план, благодарение на късмета му и уменията на неговите наследници, то се оказва полезно за Франция. Но същото се отнася и за всяко велико човешко начинание.

Дори най-добрият ум е неспособен да предвиди всеки резултат от действията си. Най-мъдрите и правилни комбинации могат да се окажат неуспешни, ако вследствие на грешка и лош късмет последващите развития поемат в грешна посока. Казвам това не за да насърчавам хората на действието към безразсъдство: искам само да отбележа, че във всички светски дела е невъзможно да се изключи елементът на случайността, винаги има неизвестна несигурност, с която трябва да се съобразяваме, и човекът, който не е склонен да поема рискове, никога не бива да излиза на политическата арена.

Френските избори (октомври 1885 г.) са победа за германофобите. Клемансо постави за военен министър генерал Буланже. Генералът смята, че само чрез бдителна антигерманска политика, съпроводена с трупане на въоръжения, може да се запази достойнството на френската нация и нейната безопасност; че Франция трябва да бъде готова за нападение от Германия във всеки един момент и следователно да се въздържа от прахосване на енергията си в нерентабилни и неудобни начинания в чужбина.

Не знам дали Буланже наистина е смятал, че е дошло времето за реванша , но е сигурно, че е живял с надеждата за него и насочва цялото си внимание към разпалването на нацията за наближаването на великия ден на разплатата.

Самият Буланже е един посредствен човек: силата и влиянието на политиците обаче не винаги е пропорционално на личната им стойност, на духовната и моралната им стойност, а на теченията и идеалите, които представляват; Също зависи много от обществените настроения за момента. Популярният „Храбър генерал“ разбира душата на френския народ и я споделя. С войнската си фигура и харизма, яздещ белия си кон, той представлява отличен пропаганденобраз , впечатлявайки галския ум с идеята, че е поредният Човек на съдбата изпратен да отмъсти за Седан и да възстанови избледнялата слава на френската нация. Това суеверие осигурява политическото му влияние в продължение на няколко години.

Стрелите, насочени към него от държавници, далеч по-способни от него, не успяват да пробият бронята на неговата популярност. Когато пада като министър, той става още по-силен като партиен лидер. Изборите доказват, че популярността му е толкова голяма, и цялата републиканска система е разтърсена до основи. След падането си, научавайки за намерението на правителството да го арестува, той бяга обезсърчен; но когато изчезва от политическата сцена, той вече е създал обществено мнение, което според Жул Фери прави политиката невъзможна за цяло поколение. „Буланисткото настроение“ на френския народ поради инцидента при Шнебеле[74] (април 1887 г.) почти предизвиква война и

[74] *Инцидентът с Шнебеле от 1887 г. е свързан с провокативния арест на елзаския френски граничен служител Гийом (Вилхелм) Шнебеле (етнически германец) от германските власти на границата*

отново прави френско-германския антагонизъм главен и най-мощен фактор в международната ситуация.

Това нито изненадва Бисмарк, нито го заварва неподготвен. Той винаги има предвид такива вероятности и никога не е имал голямо доверие в трайността на правителството на Фери. Когато напрежението се подновява, канцлерът незабавно се връща към предишната си политика. Той не настоява за сътрудничество. Целта му сега е да отблъсне френската атака възможно най-дълго, за да печели време. Отношението му към Париж обикновено е хладнокръвно учтиво, избягвайки всякакви провокации; понякога дори е отстъпчив, както при инцидента със Шнебеле. В други случаи е негъвкав и можеше да заплашва, както в речта си от февруари 1887 г., в която обяви, че ако му се падне да победи отново Франция, той напълно ще я смаже и ефективно ще я обезвреди завинаги да не бъде опасност за Отечеството.

Възможно е за момента речта да е имала желания ефект. Но след много години дойде моментът, когато тя се оказа грешка. По време на Световната война тя беше използвана от германските и френските националисти и шовинисти, като претекст за оправдание на тежките мирни условия, въпреки че речта е произнесена с единствената цел да изплаши французите и да ги отблъсне от войнственото им отношение, както Бисмарк обяснява в Лондон и Санкт Петербург, а също и на граф Валдерзее, заместник-началник на германския генерален щаб.

Истинските убеждения на канцлера са обобщени в думите, че „невъзможно е да се унищожи нация от 40 милиона с талантите и самосъзнанието на французите; и следователно, в случай на друга германска победа над тях, е препоръчителен мир, толкова снизходителен, колкото този, който сключихме с Австро-Унгария през 1866 г.“

Осъществимостта на главната цел на Бисмарк – запазването на мира и германското превъзходство, обаче зависе не толкова от ефекта на тази реч и подробностите на политиката, която ще следва спрямо Франция, колкото от готовността на Европа да приеме превъзходството на Германия; въпросът е дали другите сили няма да подбудят Франция, дали там няма да се вкорени антигерманско настроение срещу доминиращата сила.

2. ПИСМОТО НА СОЛСБЪРИ ДО БИСМАРК

От изключителна важност за световното положение е второто основно събитие през 1885 г. – отклонението на махалото на британската политика от Франция към Централна Европа, водена от Германия. Мирът е по-сигурен, защото докато Франция се покланя пред светилището на Марс Ултор, в Англия германофилският дух се разпространява.

през април 1887 г. На 20 април 1887 г. Шнебеле, е поканен от германския полицейски комисар в Мец, Гаутш, да дойде за лични разговори с него, заминава за Германия, но едва пресича границата, когато е арестуван по обвинение в шпионаж. Инцидентът бележи последния етап от остра криза във френско-германските отношения, причинена от реваншистките действия на френския военен министър Жан Буланже, и желанието на германските милитаристични кръгове за превантивна война срещу Франция. (б. пр.)

Когато Гладстон постига победа на огромната вълна от популярност, Бисмарк решава, че е невъзможно да се разчита на Англия, защото външната ѝ политика е ненадеждна поради капризите на общественото мнение. Последвалите събития обаче показаха обратното. Стана ясно, че подобни обезпокоителни обстоятелства и мимолетни промени в народните настроения не могат за дълго да повлияят на британския народ, известен със здравия си разум, и да го отклонят от пътя на неговите традиции и интереси. Една временно отчуждена сила няма да накърни неговото достойнство, нито ще провокира го с политика, която да го застраши. Тъй като Бисмарк се предпазва от това, Англия скоро се върна към политиката, продиктувана от тогавашните ѝ интереси. Както видяхме, самият Гладстон откри, че неговата германофобия е грешка и предложи съюз на Бисмарк. Другите либерални лидери на външната политика – Джозуеф Чембърлейн, Дилк, Роузбеъи, Харкорт, всички се обединиха в осъждането на остарялата политика на своя лидер. Един от най-добрите експерти по външна политика в Либералната партия, лорд Роузбъри, който впоследствие става премиер, характеризира ориентацията на Гладстон като опит за приятелство с Русия, което се оказва непрактично. Този русофилството ще напълно дискредитирано от политиката на Гладстон. Последиците от това са изолация, едва избегната война с Русия и връщането на британското обществено мнение към стария път. Провалът на външната му политика е една от причините за падението на Либералната партия. Следователно е естествено наследникът на Гладстон, лорд Солсбъри, когато става премиер (юли 1885 г.), да се върне към традициите на Консервативната партия и нейния покоен лидер, Биконсфилд, и да желае приятелството на онази трупа държави, която представлява естествената опора на Великобритания и дори с най-силната военна сила на континента, не представлява заплаха за сигурността на Британските острови, както на времето техният съсед при Луи XIV и Наполеон I; нито заплашва Индия, както направи цар Николай I[75]; нито пък имае амбицията да се противопостави на британската морска сила, както Испания, Холандия, Франция - или в наши дни Вилхелм II, проявявайки полуанглийския си произход.

Солсбъри едва поел поста си, пише на Бисмарк (юли 1885 г.) с толкова добронамерени думи, че неговият колега, лорд Рандолф Чърчил (бащата на Уинстън Чърчил), вижда в писмото предложение за съюз и ако Бисмарк -желае, това дори може да доведе до съюз.[76] За съжаление, Бисмарк тогава не обмисля идеята.

Лоялен към предишното си кредо, той отдава по-голямо значение на запазването на добрата воля на Русия, отколкото сближаването с Англия. Поради липсата на интерес от канцлера, промяната в британската политика не успява да доведе до официален англо-германски съюз, тя само приближи Англия до нас. Създава се впечатлението, че най-големият флот и най-ефективната армия в света си сътрудничили за запазването на мира.

---

[75] Абсурдно твърдение!? Николай I, не се интересува от Средна Азия! Той се интересува от наследството на „болния човек“ на Европа – Турция. (б. пр.)

[76] Наивно, Англия никога не предлага съюзи, а използва „глупаците на континента“ както се изразява Бисмарк! (б. пр.)

Ако Буланже е имал някаква мисъл да ни нападне, това размишление сигурно е охладило смелостта му и го е накарало да се замисли два пъти. В същото време германското превъзходство не предизвиква никъде враждебни чувства, които да застрашат мира.

За този щастлив резултат сме задължени на мъдростта и умереността на Бисмарк и защото никога не е търсил евтини победи чрез дипломатически преврати, за да не се превърне унижената (но не победена) държава във враг на Германия. Той никога не пречи на другите, освен ако важни национални интереси не му оставят алтернатива. Напротив, той винаги ласкае суетата на другите народи, да насърчава с думи желанията им за експанзия, за да не видят в него пречка за своите стремежи и да се обърнат срещу него. Железният канцлер обикновено приветства всякакви амбиции, които не са пряко против интересите на Отечеството, защото те противопоставят великите сили и ги подтиква да търсят благоразположението на Германия.

Той е много далеч от сляпото мислене, толкова разпространено след Световна война, което кара държавите победители да експлоатират завоеванията си до краен предел, без да се съобразяват с разума или човечността, за което те тепърва ще трябва да платят скъпо, както вече направи гръцкият Венизелос.[77]

Бисмарк никога не е обзет от суета; не е повлиян от съображения за престиж, както Наполеон III, и донякъде Вилхелм II. Славата му е толкова истинска, толкова голяма, докато смята Германия за толкова могъща, че е може ясно да различи постоянното и непреходното от повърхностното и мимолетното; и никога не е бил заблуждаван от външния вид.

Той е достатъчно велик, за да бъде умерен, когато виждаше, че това е в интерес на страната. Никога не парадира неправомерно или своеволно с господстващото си положение, нито се стреми да играе водеща роля заради самото него. Предпочиташе да прехвърля тежестта на плещите на друг, освен ако благосъстоянието на Германия не налага той сам да я носи. Никога не се намесва в дела, които не са пряко негови, за да не си създаде врагове, които иначе може да избегне.

Бисмарк казва за Наполеон III, че „хората му приписват всичко, което се случва по света, дори го обвиняват за лошото време в Китай".

Тъй като няма амбиция за подобна позиция, канцлерът предпочита да не се превръща с времето в толкова непопулярен и недолюбван, както обикновено става с човек, който държи толкова много власт в ръцете си.

Бисмарк насърчава напредъка на Австро-Унгария на Балканите, подпомага колонизаторските стремежи на Франция, окуражава Англия в Египет (той се въздържа от унижението на Гладстон заради Египет), въпреки антипатията си към британския държавник) и подкрепя Италия в Африка и Албания. Тази политика въвлича Англия, Русия и Италия в спорове, което му позволява да настрои Фери срещу Гладстон, да спечели Италия и дори да постигне разбирателство с Англия въпреки епизода с Гладстон. Възходът на държавата не е възпрепятстван от завистта или ненаситността на германците.

Ако Железният канцлер беше действал по друг начин, ако винаги беше властен, ако осуетяваше проектите на други нации, ако беше изисквал, под

---

[77] *Има предвид напълно заслужения разгром на Гърция във войната с Ататюрк. (б. пр.)*

претекст за запазване на баланса на силите – компенсации за завоеванията на другите, ако политиката му беше да има пръст във всяка сделка, тогава Антантата щеше да бъде сформирана още приживе и ситуацията щеше да се промени в неблагоприятна за него посока. Неговите наследници също не искаха война, те също не водеха агресивна политика, но не успяха да запазят онзи вид на мирна умереност, който прави отношението към превъзходство поносимо.[78]

3. БЪЛГАРСКАТА КРИЗА И ВЕЛИКИТЕ СИЛИ

Третото важно събитие през 1885 г. е възобновяването на Източния въпрос. Дори в нова форма, той е същият, тъй като Русия отново се бори за господство на Балканите. Този път обаче царят не се интересува от Турция, а насочва усилията си срещу България, която е основал (б. пр. не той а баща му Александър II)

Русия винаги е гледала с подозрение на свободна България: тя желае покорна и благодарна България[79], която да бъде авангард на царизма. Веднага щом Русия осъзнава, че България се стреми към независимост, тя се обърна срещу нея. Методите на автократа са заговори, подбуждане към бунт и подкопаване на националните чувства, всичко това в името на панславизма и православието. Такива методи са като двуостри оръжия. Те наранява не само този, срещу когото са насочени, но и този който ги насочва. По време на Първата световна война автократът на цяла Русия, представител на деспотичната власт, трябваше да плати наказанието за интригите, извършвани в продължение на десетилетия от неговите служители (б. пр. и неговия баща) в негово име. Чрез подобни трикове в чужбина и реакционните си методи у дома, царизмът си играеше с огъня и накрая беше погълнат в последвалия холокост (б. пр. поточно е да се каже геноцид, на който са подложени големи групи от руския народ, от болшевишките престъпници.)

Чрез погрешна разпоредба на Берлинския договор е се допусна възможността за силното руско влияние в България, веднага използвана от Русия. Вместо една силна България, Конгресът създаде две, които бяха твърде слаби, за да процъфтяват, и народът им е недоволен. Биконсфилд е главно отговорен за грешката, защото той, заедно с Андраши, осуетиха основаването на Игнатиева

---

[78] Авторът прекалява с мнимото превъзходство на Германия. Няма такова нещо, Германия никога не демонстрира превъзходство. Напротив тя отстъпва навсякъде където може, като в двете мароканси кризи. Политиката на Бисмарк е изцяло отбранителна, целяща единствено обезвреждането на Франция. И тъй като това е невъзможно, тя се проваля. Германия постоянно е заплашена от изолация на континента, поради географското си положение и завистта на другите. Единственият изход за нея е съюзът с Русия, който е невъзможен заради глупостта на руснаците. Едва в такъв съюз тя вече става водеща сила в Европа. Затова британските геополитици (Макиндер) най-много се страхуват от този вариант. Съюзът с Австро-Унгария, изостанала и военно много слаба, е брак по неволя, бреме за Германия, без никаква полза. Впоследствие ще се появява и завистта на Англия заради бурното икономическо развитие на Германия, което ще я подтикне към образуването на Антантата, и провокирането на Първата световна война. (б. пр.)

[79] Желае го и днес, и за съжаление в България има много глупави русофили, които пригласят! Самият ни национален празник 3 март, и напълно сбъркан, отбелязваме една чернова, един предварително примирие, и изпадаме в глупави русофилски благодарности, за една некадърна война и още по-некадърно освобождение, с отдавна минали срок на актуалност! (б. пр.)

България, като я възприеха за твърде голяма. Така те (Биконсфилд и Андраши) създадоха две малки по територия държави.

Всяка от тези крайности щеше да има абсолютно същия резултат: твърде голяма България ще попаднала под руско попечителство поради размера си, а двете малки Българии, поради неспособността си да справят самостоятелно. Първата ще трябва да търси защитата на Русия от многобройните ѝ завистливи врагове, както и да изпълнява изискванията, наложени от размера ѝ; докато втората трябва да се обърне към царя за преразглеждане на наложените невъзможните граници.

Игнатиева България не може да се бори с враговете си освен с руска подкрепа. Толкова близо до Константинопол, с твърде многобройните си сръбски, гръцки и турски поданици[80] и бореща се с първоначалните трудности, новата държава ще е безсилна срещу враждебните си съседи Турция, Сърбия, Румъния и Гърция, без активната помощ на царя.[81]

И двете Българии, родени от Берлинския договор, можеха да търсят съюз само от един и същ имперски източник, тъй като България е разделена против волята на царя, докато той допълнително отстоява идеята за революция на Изток.[82] Нещо повече, Русия възнамерява да се възползва от това предимство. Тя е готова да играе ролята на помирител. Тя вече прави първата стъпка към осуетяване на Берлинския договор.

Царят[83] подновява непопулярния Съюз на тримата императори, с което също цели да си възвърне влиянието на Балканите, която беше загубил малко преди това чрез действията на другите два съюзника[84] и сега със съгласието им, съюзът е възстановен.

Този съюз по никакъв начин не може да бъде приет от панслависткото обществено мнение, освен ако не разруши, поне частично работата на Берлинския конгрес. Цар Александър прави първите стъпки в тази посока, като убеждава двамата си имперски колеги да приемат обединението на България, поне

---

[80] Тук авторът греши много, в Игнатиева България сърби няма, дори Игнатиев дава българските райони на Лесковац и около Ниш (самият град е силно сърбомански) на сърбите. Гърците са пренебрежимо малко и ако се бунтуват, могат да се изгонят, както става впоследствие, а турските поданици са групирани в Източна България и никога не са представлявали опасност за държавата. Точно обратното, една силна, консолидирана България, много по-бързо щеше да се освободи от руската опека и да тръгне по свой път на развитие. Дори ако Игнатиев беше приел предложението на Андраши за голяма България д Вардар с автономна Македония, българският въпрос щеше да се реши много по-бързо и безболезнено. Така че всички глупави русофили днес които боготворят тази авантюристична личност на дипломата панславист, трябва да знаят, че той сам унищожи собственото си творение, с глупавия си панславистки инат и изобщо не е приятел на българите! Включително се е гласял да стане княз на България, ако русофилските бунтове след детронирането на Батенберг, бяха успели! (б. пр.)

[81] Те и сърбите си мислеха, че България е безсилна в 1885 г., но получиха достоен урок! (б. пр.)

[82] Авторът се изразява неправилно. Руски цар и революция са две напълно несъвместими понятия. Предполагам, че има предвид, силова промяна на статуквото, съединение на двете български области, но под руско ръководство. Това не стана и България си навлече гнева на Александър III, и скъсване на отношенията, до неговата смърт. За България това е добре, но заслепените от русофилски заблуди българи, така и не използват това време пълноценно. (б. пр.)

[83] Както посочих, Александър III, германофоб до дъното на душата си, е против този съюз но е поставен пред свършен факт. Възстановяването става по инициатива на Бисмарк и с активната роля на Н. Гирс и съгласието на баща му Александър II, малко преди да бъде убит. (б. пр.)

[84] На на двамата, а на единия съюзник Австро-Унгария, превърнала се по-неволя в маша на Биконсфилд. (б. пр.)

по принцип, а също и като го защитят на място от своите дипломатически агенти.

Има обаче едно обстоятелство, което го въздържае от всякакви прибързани действия. Тъй като избраният княз на България, Александър Батенберг не успя да се докаже като послушен вицегубернатор на Русия, и остана верен на клетвата си да служи на българската кауза, царят, разчитайки на помощта на Бисмарк и незаинтерисоваността на Калноки, предлага да детронира „неблагодарния" княз, преди обединението да бъде осъществено. Целта на руснаците е да представят обединението на България, като руско дело, и българите да са доволни и признателни.

Но тук бяха изпреварени. Съединението става свършен факт, преди Русия да има време да промени България според своя вкус или да отстрани Батенберг. Царят възнамерява да извърши този акт, за своя слава и изгода, а княз Александър го постига чрез революционен преврат. Той провъзгласява Българското съединение (6/18 септември 1885 г.); и така семето, посято от руски ръце и полято от руски градинари, дава плодове, които са горчиви в устата им.

Ситуацията се усложнява от факта, че Сърбия и Гърция, ревниви от внезапната промяна на статуквото, правеща България, по- голяма, искат компенсации.

Тенденцията във външната политика през следващите години се дължи на това събитие, което става обект на дипломатически спорове. Под негово влияние Европейският концерт претърпява безпрецедентна промяна. Сякаш с докосване на магическа пръчка политиките на почти всички кабинетите се променят и великите сили, подобно на партньорите в кадрила, разменят местата си.

Положението на Русия става изключително трудно. Тя смята да осуети точно това, което сама е подготвила; трябва да защити това, което преди това е осъждала; трябва да принуди християните да се подчинят на върховенството на султана, въпреки че само малко преди това води война, за да ги освободи от османското иго. Точно това, което Русия трябва посрещне с ликуване като справедливост и волята на народа, ако беше извършено от Каулбарс или Енрот от нейно име, тя трябва да обяви за нарушение на договорните задължения и революция, защото е дело на мразения от нея, Александър Батенберг.

Новоизбраното британско правителство също се озовава в неудобно положение. Солсбъри е министър на външните работи в кабинета, който създаде Източна Румелия и прокара границата по Балкана, за да запази баланса между Изтока и Турция. Трябва ли сега да се противопостави на предишното си „аз"? Трябва ли сега да разруши това, което е изградил преди това? Или трябва да се подчини на политиката на царя, да осъществи падането на Батенберг и да върне България под опеката на Русия?

Последователността във формата е непоследователност по същество; защото английските консерватори през 1878 г. възразиха срещу „Велика България" от страх, че Русия ще увеличи силата и влиянието си в близост до Дарданелите и Босфора. Ако Англия при променените обстоятелства сега поиска това, за което настояваше в Берлин, тя ще застраши целта, към която се стреми-

както тогава, така и сега – а именно, Константинопол и Проливите да бъдат обградени от сили, независими от Русия.

Султанът също е изправен пред дилема. Той трябва или да санкционира революцията, насочена срещу него, или да се съобрази с желанията на Русия и да свали от власт Батенберг, който се е освободил от неговото васалство.

Австро-Унгария е в малко по-добро положение, въпреки че и тя гласува за Източна Румелия на Берлинския конгрес, но само в името на Англия и против желанието на Андраши.[85]

Одобряването на Съединението от Австро-Унгария е толкова по-малко непоследователно, че в „Съюза на тримата императори" под впечатлението, че обединена България ще бъде по-независима от Русия, Калноки приема идеята за обединение на двете части. Въпреки това обаче нашата позиция не е нито проста, нито лесна. Беше ни трудно, защото според клаузата на „Съюза на тримата императори" трябва да се съобразяваме с интересите на Русия на Балканите, но и защото според клаузата в договора със Сърбия бяхме обещали да подкрепим разширяването на тази държава на юг. Ако подкрепим Милан и неговата антибългарска политика, ще пропуснем възможността да спечелим благоразположението на България; Ако оставим Милан в затруднено положение и нарушим обещанието си към него, това ще докаже, че е лоша сделка да тръгнем с нас, застрашаваме трона на нашия съюзник.[86]

Как действат различните кабинети в такива моменти на сериозни затруднения? Англия и Русия се съобразяват най-пълно с новите обстоятелства.

Солсбъри не е отличният партиен лидер и блестящ оратор, какъвто беше неговият опонент и предшественик Гладстон; той не притежава гения на Дизраели[87]; но притежаваше повече английски здрав разум от двамата, макар че не е, като тях под смущаващото влияние на личната суета. Тази особеност е от огромна стойност.

Защото Бисмарк е прав, когато казва, че „истинската стойност на държавника е остатъкът от интелектуалните способности и сила, останали след изваждането на неговата суета".

Солсбъри доказа истинността на това твърдение. В решителния момент, от всички държавници на отговорни позиции, той е първият, който разпознава правилния път, скъсвайки с миналото си, застава зад българското обединение. Така не само защитава каузата на Великобритания в чужбина, като отслабва руското влияние близо до Константинопол, но и у дома, като основава истинската си печалба на приятни са общественото мнение, внушителни аргументи – правото на нациите на самоопределение и голямата сила на свършения факт – когато убеждава едновременно империалистите и идеалистите сред своите съ-

---

[85] Авторът премълчава истината, Андраши гласува плътно с Дизраели по въпросите за Източна Румелия! (б. пр.)

[86] Там е голямата грешка на Андраши, че заложи на „грешния кон". Наследниците му ще го разберат, ама много късно, когато „коня отиде в реката". Другата голяма грешка на Австро-Унгария е, че не използва нарушението на Берлинския договор от България, за да обяви анексията на Босна и Херцеговина, клауза залегнала в подновения договор на тримата императори. Тогава щеше да стане много по-безболезнено. (б. пр.)

[87] Напротив, много по-умен и далновиден е от Дизраели – късоглед, твърдоглав, праволинеен хазартен играч и шантажист. (б. пр.)

народници. Той прави хитър ход срещу руснаците и едновременно с това разоръжи Гладстон. За идеализма на последния, новата политика е много по-близка от тази, представена от Дизраели и Солсбъри на Конгреса.

Русия също скъсва с миналото. За нейно нещастие обаче, стъпката е провокирана от гнева на обидения автократор, а не от истинските ѝ интереси. Гирс, честният бюрократ, смиреният слуга на господаря си, за да му угоди, упорито се обръща срещу Батенберг и се опитва да наложи статуквото преди, с уговорката, че обединението трябва да бъде осъществен по-късно от самия цар в интерес на режим, зависим от Русия.

Калноки се доближава до гледната точка на Солсбъри. Първата му идея, поне (29 септември 1885 г.), е да протестира срещу обединението, осъществен чрез сила, но да го санкционира по силата на ново международно споразумение. Ситуацията несъмнено е улеснена за него, защото предшественикът му Андраши го подкрепя.

Бившият външен министър, който болезнено осъзнава, че Съюзът на тримата императори отново е насочил вниманието на царя, на Изтока, което разрушава благоприятната влиятелна позиция т, която той е придобил, вижда че сега е моментът да поправим грешката, която допуснахме. Само трябва да се възползваме от още по-голямата грешка, направена от Русия, която се обръща срещу собственото си дело.

Андраши обяснява политиката си в меморандум, представен на императора Франц Йосиф (24 ноември). Подобно на Калноки, той протестира от правна гледна точка срещу извършеното нарушение, но същевременно е за признаване на Съединението. Както и на Конгреса, той все още смята, че България трябва да получи пълна независимост, за да се избегнат спорове с Портата. Той предлоага известно коригиране на границите в полза на Сърбия и Турция, като на последната се предостави малката част от Източна Румелия, населена предимно с мохамедани. Основната разлика между проектите на Калноки и Андраши е, че докато първият търси решение в рамките на Съюза на тримата императори заедно с Русия, вторият смята силите, подписали Берлинския договор, за компетентен съд и претендира за инициативата за Австро-Унгария.

Андраши твърди, че Европа е единственият законен, както и най-подходящ съдия по въпроса. Той подсъзнателно вярва, че Англия, Италия и Франция ще приемат неговото мнение, че Германия няма да се заяжда; но се страхува, знаейки че в рамките на Тримата императори Бисмарк ще гласува в полза на царя и против нас.

Но съгласието във възгледите на Калноки и Андраши не дава резултат; защото докато Андраши пише своя меморандум, Калноки изоставя първоначалните си намерения и слуша Бисмарк, който гледа на събитията от съвсем различен ъгъл.

Както при Тунис, Мароко и Египет, съдбата на България не интересува германския канцлер. Той иска да експлоатира българския въпрос, без да се съобразява със справедливостта или интересите на засегнатите народи, а за да запази и укрепи позицията си сред великите сили и да държи Франция изолирана. Както и в миналото, така и сега той използва амбициите на другите, за да се възползва от усложненията, които предвижда да възникнат.

Първо, той успява да отчужди Франция и Италия заради Тунис; след това, Англия, Франция и Италия заради Египет; а сега се надяваше да отчужди Русия от Франция заради България.

На времето, след Кримската война, император Наполеон III се оправдава, че я започнал, защото не можел да позволи на руския флот да има в Средиземно море роля, която „по право“ принадлежи на Франция.

Бисмарк се надява, че Френската република също няма да одобри приближаването на Русия към ключа към Средиземно море - Дарданелите. Той особено се надява, че напредъкът на Русия на изток ще сложи край на сближаването ѝ с французите. Има обаче голяма разлика между случая с Тунис и Египет и този с България.

Докато преди Бисмарк е напълно безразличен с кого ще се противопоставят подкрепяните от него френски и английски схеми, сега цялата му система може да се разпадне, ако Русия се сблъска с Австро-Унгария, ако отново трябва да избира между двамата императори, ако приятелят, когото е пренебрегнал, се превърне в негов враг, ако Съюзът на тримата императори се разпадне в сблъсъка със скалите на Балканите, преди руските и френските амбиции на Изток да се сблъскат помежду си. Бисмарк със сигурност иска царят да се конфронтира с Франция заради балканския въпрос, но не и с нас.

Следователно той желае да постигне споразумение между Австро-Унгария и Русия и с тази цел ни подтиква към угодничество.

През 70-те години, когато е в подобна ситуация, той действа различно. Тогава не принуждава Андраши да приеме неговата външна политика, знаейки добре, че унгарският магнат е труден за управление, защото може да се откаже от поста си, вместо да поеме отговорност за политика, която не одобрява, и че смяната на външния министър на Австро-Унгария е по-вредна за Германия, отколкото да остави Андраши да си върви по собствен път.[88]

Сега обаче Бисмарк не смята Калноки за способен на такива самостоятелни действия; той не се притеснява за последствията от натиска си върху Виена; единственият му страх сега е заради руснаците, те са единствената му тревога. Той иска да избегне повтарянето на ситуацията от 1879 г., която го принуди да сключи съюза с нас.

Това събитие е класическа илюстрация за важността на личността на водещия държавник и предпазливостта, с която трябва да приемаме опитите на външния министър да оправдае неуспехите си с мотива, че те са неизбежни; защото умението на лидера е един от най-важните фактори във всяка ситуация; самото мнение за талантите му, което се споделя от неговите приятели и врагове, оказва значително влияние върху резултатите от неговите действия.

---

[88] Напълно невярно, истинската причина е, че Русия упорито избягва по-тясното обвързване с Русия, не иска да даде гаранции за Елзас-Лотарингия, което е крайната цел на политиката на Бисмарк. Иначе, Андраши много лесно щеше да бъде накаран да приеме това което той му каже. Дори Игнатиев можеше да го направи, ако беше го поканил да участва в преговорите с Турция и подписването на мирния договор. Именно Бисмарк в желанието си максимално да угоди на Русия го натиска да приеме голяма България до Вардар и автономна Македония, а глупавите руснаци изтърват този шанс, кой то щеше да ги спаси от конгреса, или вече като съюз, трите империи щяха да наложат волята си, изолирайки Англия и разделяйки цяла Европейска Турция. Най-големият враг на Русия е руската глупост. Неслучайно мечката (силно но глупаво животно) и Иванушка глупака, са нейни символи. (б. пр.)

Не само издръжливостта и волята за победа на нацията са повлияни от личността на човека, който ръководи кораба на държавата, но и от отношението на другите народи към него – тяхната гордост или смирение, също е повлияно от престижа му и мнението, което другите имат за него.

Това, което Калноки не успява да постигне, и което ситуацията прави невъзможно за него, е защото Бисмарк разбира ограниченията му, знае точно какво ще се осмелил и какво няма да се осмели да направи, можеше да бъде постигнато от Андраши. Под негово ръководство т Двойната монархия вероятно щеше да се представипо много различен начин на политическата арена.

Следователно Бисмарк не обръща особено внимание на Австро-Унгария от Калноки и възприема руската позиция, срещу него. Той предпочита Съединението на България и Източна Румелия да бъде отменено, според него ще последва усмиряването на Сърбия и Гърция[89], удовлетворението на царя, запазването на мира на Балканите и отстраняването на Батенберг, когото канцлерът сега ненавижда повече от всякога, защото въпреки нестабилната му политическа позиция, той иска да се ожени за принцеса Виктория, внучка на германския император.

Благодарение на огромното влияние на канцлера на срещата на посланиците в Константинопол (ноември) европейските държави вземат решение в съответствие с неговите възгледи и Калноки, въпреки своите различни мнения, и възприемат неговата позиция. Но всичко е напразно; въпросът остава нерешен. Англия отказва съгласието си и без Англия султанът (на когото е поверено изпълнението на решението) не смее да помръдне.

Сред тези дипломатически препирни оръдията на Милан започнаха да гърмят. Той има странното предимство, че и двамата съперници, Русия и Австро-Унгария, гледат на неговото начинание с еднакво одобрение, но по различни причини. И двамата желаят победата на Милан и вярват, в нейната сигурност. И двамата опоненти залагат парите си на един и същ кон и бяха сигурни в победата, но възнамеряван да използват печалбите си за различни цели, т.е. Русия да навреди на Австро-Унгария, а Австро-Унгария да навреди на Русия.

Калноки се надява, че Милан (и чрез него Австро-Унгария) ще получи водеща роля на Балканите и че едновременно с това България ще получи такива благоприятни мирни условия, които ще я привържат към нас.

Гирс се надява, че победата на Милан ще предизвика отстраняването на Батенберг, когато Русия ще се намеси, за да спасява България и да ѝ наложи правителство под руска опека.

И двамата обаче са разочаровани. Сърбия е победена от българите, под командването на княз Александър Батенберг, в решителната битка при Сливница. Калноки се намесва с опит да постигне примирие, последвано от мир. Ролята, която царят искаше да има в София, сега против волята ни, отпада от само-себе си, а за нас, не се налага да защитаваме Сърбия. Посланикът на Двойната монархия, блестящият, но плиткоумен Кевенхюлер, дава прибързано тълкуване на умишлено неясните и двусмислени инструкции на Калноки и възпира българите с чисти заплахи. Впоследствие външният министър одобря-

---

[89] Гърция не е проблем, тя няма обща граница с България и единствено може да получи един здравословен турски шамар, който заслужава. (б. пр.)

ва позицията на своя посланик и се задължава да се противопостави на Батенберг със силата на оръжието, в случай че той продължи войната.

С това Източната криза навлиза в нова фаза. Какво ще направи Русия, ако нашите войски победят бившето ѝ протеже България, когото тя се надява в крайна сметка да я спечели за себе си? Ако нашата армия се появи на Балканите, царят ще се възползва ли да окупира България, за да възстанови равновесието?

Така сръбско-българската война, можеше да се превърне в дуел между Австро-Унгария и Русия?

Бисмарк най-много се опасява от това и категорично осъжда политиката на Калноки. С пророческа проницателност той ни посъветва да се пазим от угаждане на мегаломанията на Сърбия, което при променени обстоятелства, ще я насочи към в Банат на Унгария същата безразсъдна политика, която сега проповядва с нашето окуражаване в България, предупреждава ни той, Сърбия няма да прояви към нас повече благодарност, отколкото ще прояви към Русия. Основното му възражение обаче е, че действията на нашия външен министър не е в хармония с духа на Съюза на тримата императори. Той смята за тревожна стъпка на Кялоки да заплашва княз Александър, без първо да се консултира с Русия; и смята нашите едностранни военни действия на Балканите за нарушение на договора. Защото споразумението задължаваше Австро-Унгария да зачита интересите на Русия на Балканите и предписва всяка промяна в териториалното статукво на Турция да се извършва само по взаимно съгласие.

А Бисмарк тълкуваше временната окупация на Сърбия като такава промяна в статуквото. Няма ли Калноки да сметне, пита той, окупацията на България от Русия без съгласието на Австро-Унгария за нарушение на договора?

Недоволният канцлер също обвинява нашата политика, че сме тласнали българите, които се доказаха като по-силния противник, в обятията на Русия, без да се уверим в сърбите: защото те, със сигурност ще заявят, че щяха да победят, ако не е намесата на Австро-Унгария.

Но по-ефективно от всички тези аргументи е изявлението на Бисмарк, че не се счита за длъжен да ни помогне, ако се забъркаме във война с Русия, заради грешката на Калноки.

Този намек накара Калноки да извърши отстъпление. Той признава, че Бисмарк е прав. Въпреки всичките си предишни аргументи за противното, Калноки критикува собствените си действия, като признава, че според условията на договора, е принуден да се споразумее с Русия, преди да продължи с намесата си.

Несъмнено Съюзът на тримата императори е сериозно бреме и е трудно да съобразим предишното ни поведение с онази клауза от договора, която задължава всички страни да уважават взаимно интересите си.

И все пак Бисмарк прекалява, като тълкува планираните от нас военни мерки в Сърбия като териториална промяна на Европейска Турция, както е посочено в договора на Тройния съюз; защото не се предвижда никаква териториална промяна, а само военни действия с цел защита на териториалното статукво.

За щастие на Калноки обаче, мирът между двете воюващи страни е сключен въз основа на съществуващото статукво, преди да вземе окончателно решение, дали под натиска на Бисмарк да се въздържи от изпълнението на сериозните си заплахи, или да се противопостави на канцлера.

След това острият конфликт между Австро-Унгария и Русия престана, българският въпрос, с всичките му усложнения остана.

Победата на Батенберг не успява да го спаси. Малко след това той става жертва на руски военен заговор, пленен е и насилствено изведен от България. Тази измама обаче има само краткотраен успех. По-скоро тя допринася за най-големия триумф на княз Александър. Неговият народ лоялно го подкрепя и го върна обратно. Но уви, в този труден момент князът загуби самообладание, а с това и играта, защото приключи кариерата си, като предаде доброволно абдикацията си в ръцете на царя (7 септември 1886 г.).

Княз Александър притежаваше много прекрасни качества. Той беше добър войник и умел дипломат в трудни времена; но краят му доказа, че му липсва упоритост, непоколебима воля и желязна психика, без които великите дела, като успешното водене на нацията във времена на бури и напрежение, са невъзможни за постигане.

Самият Батенберг потвърди предсказанието на Бисмарк, че „царуването му ще се превърне в приятен спомен от младостта му“.

Разглеждана обаче от гледна точка на световната политика, тази трагедия не означава реална промяна. Тя не донася решение на проблема. Мястото на Батенберг е заето от силен мъж, Стамболов. Този мускулест българин е първият представител на големите политически таланти на своята нация. Той се застъпва за независимостта на страната си срещу руската агресия и подкрепен от мнозинството от своите сънародници, успява да запази Съединението, докато Събранието, под негово ръководство (7 юли 1887 г.), не избра друг княз в лицето на Фердинанд Кобург, който по-умел и способен от своя предшественик на трона, насочва курса му безопасно през коварните напречни течения и водовъртежи на ориенталската политика и накрая успя да утвърди здраво управлението си в страната.

За известно време обаче всеки играч на дипломатическата шахматна дъска продължи предишната си игра. Русия продължава кампанията си срещу Българското съединение, срещу регентството на Стамболов, а по-късно и срещу избирането на Фердинанд Кобург – срещу всичко, което укрепва и стабилизира обединена България, осъществено без нейно съгласие.

Гирс иска налагането на руски губернатор да подготви изборите на Събранието и да постави на българския престол принц, удобен на царя, за да направи Съединението законно под руска опека. Всичките му усилия бяха напразни; хартиените му протести остават безполезни, защото няма кой да ги наложи. Положението на могъща Русия е подобно на това на Франция след примирието във Вилафранка. Наполеон III, преди да извади меча срещу Австрия през 1859 г., обещава на италианците пълна свобода от Алпите до Адриатическо море. След Солферино обаче той спира по средата на пътя, при Минчо, вместо при Адриатическо море. Но той пропуска италианския патриотизъм от сметките си, забравя, че трябва да се съобразява с неуморимия Виктор Еманоил, ве-

ликия Кавур, героичния Гарибалди. Италианците продължават да работят, за да затвърдят единството на страната си. Те решават да завършат без помощта на Наполеон задачата, която са започнали в сътрудничество с него и ако е необходимо, дори срещу него. Френският император е бесен, но не може да се противопостави на собствената си програма и на собственото си протеже. Така той е принуден да позволи делото, започнато от него от егоистични подбуди, да бъде завършено без него и с цената на престижа му.

Подобно на новия цар Александър III, Наполеон III се оказва на пътя си срещу Англия. Англия веднага поема ролята, отстъпена от Франция и Русия. Англия защитава Пиемонт и България; и Англия пожънва реколтата от семето, посято от французите и руснаците.

Двете събития се различават само дотолкова, доколкото Наполеон III се придържа към първоначалното си мнение по-твърдо от Александър III; тъй като първият не позволи на Австрия да използва въоръжена сила срещу италианците, за да наложи мирните условия, които им беше наложил, докато царят се озова в такава опозиция срещу себе си, че дори е готов да прибегне до турците, за да осуети съединението на България.

Тази разлика обаче няма решаващи последици, защото султанът не иска да бъде „котешка лапа", която да вади кестените от огъня за царя. Високата Порта не се доверява на автократора и вижда съвсем ясно, че след Батенберг, Стамболов и Кобург, ако самият падишах доведе руски генерал в София, тогава не само България, но и Турция ще стане васал на царя. Следователно руската политика не можа да се наложи. Тя се задоволи с обикновени дипломатически действия, когато се видя, че статуквото може да бъде променено само със силата на оръжието. Както на италианска територия, и тук свършеният факт се оказва по-силен от договора, като единственият проблем е, че антипатията на царя към собствената му предишна програма е по-дълбока и трайна, от тази на Наполеон III, защото царят прояви по-упорита съпротива срещу българите, отколкото Наполеон срещу италианците. Правното признаване на свършения факт отне повече време в случая с Балканите, отколкото в случая с Италия, а отчуждението между руснаци и българи става по-дълбоко от това между французите и италианците.

След окончателното падане на Батенберг, Бисмарк продължава старата си игра. Както и в миналото, той подкрепя Русия. Опитва се да убеди двамата си съюзника да си разделят сферата на влияние – западната част на Балканите за Австро-Унгария, а източната –за Русия. Има много аргументи за идеята си. Дали някога е изпитвал затруднения с аргументите, за да докаже нещо, което изисквали интересите му? Според него разделението на влиянието на Балканите е пряка логична последица от Берлинския договор, както и от подновения съюз на трите императори.

Това тълкуване обаче е доста произволно. Бисмарк се е застъпва за въпросното разделение, когато външен министър е Андраши, но той никога не го е прие[90], но Железният канцлер не настоява толкова упорито.[91] И ако приемем,

---

[90] *Там му е грешката, Австро-Унгария щеше да си спести всички по-нататъшни усложнения, ако в синхрон с Русия, беше окупирала Босна и Херцеговина и Новопазарския санджак. Тогава Русия щеше да бъде поставена при свършен факт и нямаше да има основание за протести. Точно това е било и за Бис-*

че мисията на руския генерал Сумароков-Елстон преди Руско-турската война има предвид такова разделение на влиянието, то никога не е надхвърля пожеланието. Както казахме, Андраши никога не приема предложението. И дори ако преди Руско-турската война е постигнато споразумение между двете империи, което е ограничава операциите на руската армия на запад, постановявайки, че тя не трябва да преминава сръбската граница, това също не е доказателство, че то е имал отношение към нещо различно от военни операции, ставайки невалидно в края на войната и никога не е предвиждало постоянно разделение на влиянието за сметка на Портата. Берлинският договор не предвижда България да принадлежи на руската сфера на влияние. Защото именно заради България възниква отчаяните конфликти между Русия и нейните врагове; че Берлинският конгрес измени Санстефанския договор, който (т.е. договорът) е в съответствие с възгледите на Русия. Именно България е разделена и намалена, противно на волята на царя (б. пр. и на българския народ, но това не се отчита от Андраши, старши и младши), по време на окупацията на страната от руските сили. Как щеше да се случи всичко това, ако в Берлин бяхме признали България за част от руската сфера на влияние? Бисмарк никога не е представил нито един документ или декларация в подкрепа на твърдението си.

Германският канцлер напълно погрешно интерпретира външната политика на Австро-Унгария под ръководството на Андраши. Не разделянето на Балканския полуостров, а точно обратното е нашето намерение.

След Плевна и Сан Стефано, Андраши избягва военно решение на проблема, въпреки твърдата си увереност в нашата победа[92], защото вярва, че е способен чрез правилна политика да постигне без война главната ни цел на Балканите: премахването на руското господство.

Това е в съзнанието на Андраши, когато е вмъкнал навсякъде в мирния договор думите „правата на Европа“ вместо „правата на Русия“; когато се стреми да създаде независима и доволна България[93]; и се е опитва да сключи система от съюзи, за да ни осигури свобода на действие на Балканите, да повиши престижа ни там и да противодейства на руското настъпление. Това, че временно толерира руското владение на определени територии (двете България), придобити от тях чрез победоносната им кампания, по никакъв начин не означава, че ги е признал за постоянни и неотменими права, а че е смятал за по-добре да изчака търпеливо неизбежната реакция срещу московската тирания и желани-

---

марк идеалния вариант на ситуацията. Англия щеше да бъде избутана от Балканите без до може да се съпротивлява. (б. пр.)

[91] *Напротив, упорито настоява, но Андраши и Горчаков и двамата императори се договарят тайно, без знанието на Германия! Самият Александър II, след това забравяйки за тайната, словоохотливо запознава вуйчо си в Берлин, за преговорите в Райхщад, направени зад гърба му. (б. пр.)*

[92] *Смешно, никой в Австро-Унгария не вярва във възможна победа срещу Русия, дори и Бисмарк. А колко струва австроунгарската армия си проличава при завладяването на Босна и Херцеговина – 6000 убити и то не срещу редовна руска армия, а срещу местните мюсюлмански башибозуци, което струва и поста на „умния“ Андраши! Но е разбираемо, синът хвали баща си и иска да ни убеди, че посредствените му качества и действия на държавник, са „гениалност“. Всъщност точно късогледата посредственост на Андраши старши заложи бомбата, която избухна по-късно в Сараево и погреба Двойната монархия. (б. пр.)*

[93] *Как, като откъсна от нея Македония, Моравско, Родопите, Беломорието!? (б. пр.)*

ето за свобода от страна на засегнатия народ. Главната му цел е елиминирането на последните остатъци от руско влияние, остава непроменена.[94]

Освен това, няма доказателства, че Двойната монархията след оставката на Андраши приема идеята за разделяне на сфери на интерес.[95] Съюзът на трима-та императори няма намерение да ни предоставя привилегии в западните Балкани, а на Русия в източните, и признава правото ни да анексираме Босна и Херцеговина след евентуалното българското обединение. Калноки справедливо посочва, че Австро-Унгария не е придобила никакви права по силата на това споразумение, което само е признава положението, създадено от царя в Райхщад, преди Берлинския договор. Нито пък Русия е придобива каквито и да е привилегии в България, защото царят според договора, има същите права като останалите страни в съюза. Всички специални права и привилегии са изключени от текста на договора, който подкрепя обединението, създадено единствено чрез вътрешното естествено развитие, и отрича законността на всяка друго обединение извършено под чуждо влияние, независимо дали е руско или друго.

Но Бисмарк изтъква и политически аргументи, за да оправдае разделянето на сфери на интерес. Той твърди, че военната сигурност на Двойната монархия по отношение на Русия ще се подобри, ако тя окупира Константинопол и България, защото Русия ще влезе в конфликт с Великобритания, а може би дори с Франция (пламенната надежда на Бисмарк); а военните ѝ силите, ангажирани на Балканите, ще липсват в Галиция, така че руските войски там, ще се оттегрят от оперативната им база, насочвайки се към Проливите.

Тези аргументи на Бисмарк са също толкова погрешни и безполезни, колкото и другите. Ако Австро-Унгария беше дала на Русия свобода на действие, окупацията на България ще се осъществи само с малка сила и без такава продължителна кампания, която до изтощи Русия там и значително за я отслаби на другите фронтове. В този случай Англия не е сама, тя никога нямаше да предприеме военни действия заради България и ще бъде принудена да се споразумее с Русия, както направихме и ние.

Освен това, ако русофилската партия в България дойде на власт, Русия лесно ще постави българските войски под командването на руски офицери, да ги обучават и възпитават в руски дух и да ни постави между два огъня. (доп. пр. Така става, за наше съжаление с идиотския русофилски кабинет Гешов-Данев.)

Нашето влияние в Сърбия не осигурява задоволителен еквивалент, нито възстановява баланса на силите. Нашето влияние в Сърбия никога не може да има толкова дълбоки корени, колкото руското в България, особено ако моско-

---

[94] Много глупав извод. В резултат на тази тъпа опортюнистична, предимно унгарска политика (австрийците са за реципрочни действия съвместно с Русия, но императорът е под влиянието на унгарския интригант), руското влияние след смъртта на Александър III става много по-силно в България, и абсолютно в Сърбия, след превратата от 1903 г. с идването на проруската династия Караджорджичи. А закъснялата анексия на Босна и Херцеговина, още повече усложнява и отслабва австроунгарската позиция като Русия вече има силата да подкрепи атентата в Сараево и убийството на Франц Фердинанд, за да създаде casus beli към който така се стреми. (б. пр.)

[95] Има и наскоро унгарският изследовател Габор Деметер го доказва, като публикува различните австроунгарски проекти за разделянето на Балканите на сфери на влияние. (б. пр.)

виците бяха успели да представят на българите желаното обединение след неуспехите на опита им за независимост.

Самият Бисмарк подчертава този факт, като заявява (б. пр. напълно пророчески), че руското влияние ще се разпростре върху Сърбия дори по-лесно, отколкото върху България. Естественият копнеж на сърбите за освобождение на техните братя, разпръснати из Унгария, Босна и Херцеговина и Турция; лозунгът за славянство и православие; очарованието от „звъна на рублите"; проницателната руска дипломация, специално пригодена за балканската ситуация, всичко това представляват мощни руски оръжия в Сърбия; така че руското господство в София и Проливите рано или късно ще означава руска хегемония над целия Балкански полуостров. Руският триумф в София има морално влияние, разпростиращо се в целия регион.

Дали Бисмарк щеше да запази самообладание, ако Франция например беше забила клин в Дания, или Полша, и беше поела военната мощ там? Дали ще е достатъчна утеха за канцлера да му кажат, че френските сили в Дания или Полша, съответно ще отслабят галските армии на Рейн? Със сигурност не.

Когато интересите на Отечеството са под въпрос и когато е замесена собствената му репутация, Бисмарк мисли съвсем различно, отколкото когато просто трябва да съветва. Тогава неговите изказвания не са научни разсъждения за достигане до истината, а политически действия, целящи да събудят, да сплашат или да убедят, според обстоятелствата.

Единственият неоспорим аргумент на Бисмарк е, че ако нашето несъгласие с руската окупация доведе до война, *casus foederis* (отпадането на договора), установен през 1879 г., няма да влезе в сила. Възможно е да се оспори справедливостта на това изявление, но в края на краищата значението на изказването не зависи от неговата абстрактна истина, а от волята зад него. Канцлерът е в правото си да тълкува задълженията на Германската империя и следователно неговото мнение надделява в този случай.

И въпреки всички тези аргументи, натиска който Бисмарк оказва с голямото си влияние, не успява да постигне решителен успех. Никъде извън Германия тази теория не е приета. Той не успява пред царя, който се отегчава от многократните молби да защити интересите ни в Сърбия (ноември 1888 г.). Не постига по-голям успех и пред руското обществено мнение. Херберт Бисмарк беше прав, твърдейки, че повечето руски държавници желаят да подчинят целия Балкански полуостров под свое управление. На тази забележка баща ми, саркастично добави: „Включително и Бохемия!"

Нито пък канцлерът успя да постигне по-добър успех с нас. Дори угодливият Калноки го остави в затруднено положение. Нашият външен министър не споделя възгледите на Бисмарк и представя сериозни аргументи срещу тях, макар че щеше да отстъпи на по-могъщия си колега, ако не беше подложен на контранатиск.

Гордият австроунгарски благородник е човек на здравия разум, опитен и проницателен дипломат с отлични постижения, но му липсва инициатива, смелост, способност за внушение и следователно неволно попада под влиянието на превъзхождащата индивидуалност на Бисмарк. Той най-накрая щеше да

се поддаде, ако не беше контранатискът на Андраши и унгарското обществено мнение, които го принудиха да поеме по обратния път.

Досега е имало различия в гледните точки между Андраши и Бисмарк, но докато и двамата са на власт, те постигат съгласие. Сега обаче личната комуникация е недостатъчна, за да преодолее пропастта на антагонизма и те влизат в ожесточен конфликт. Андраши не е желае войната както и Бисмарк, но е убеден, че е по-лесно да се избегне война чрез независима източна политика, отколкото чрез подлъгване към руснаците. Той вярва, че ако Австро-Унгария, подкрепена от Германия, Великобритания, а също и Италия (на която може да се разчита в този случай), се съпротивлява упорито на руската експанзия, ако панславизмът се разочарова от България и установи, че балканските народи желаят своята независимост, тогава руснаците ще насочат вниманието си към Азия, където имат по-голям залог за успех, отколкото на Балканите, докато няма да имат смелостта да ни атакуват. Може да се очаква Франция да сдържи Русия докрай, без да има намерение да се излага на обединената сила на Великобритания, Германия и Италия, срещу каузата на панславизма.[96]

Андраши твърд, че разделянето на сфери на интереси, ще отложи войната, но няма да я направи по-малко неизбежна. Това просто е средство за създаване на нови антагонизми. Източните и Западните Балкани представляват единна политическа единица, и в известен смисъл сплотена. Ако Русия стане господар на силната стратегическа база на Черно море, нейният напредък не може да бъде спрян от никаква изкуствена хартиена граница: като мастилено петно върху лист попивателна хартия, то ще се разпространи, докато покрие целия регион. Ако позволим това увеличение на руското влияние, ние ще станем неин роб; ако сега се провалим, без да нанесем удар, по-късно ще трябва да се отърсим от оковите си, като се борим при далеч по-неблагоприятни условия. В съдбоносния момент ще се окажем между дявола и дълбокото море, атакувани от Варшава и линията Белград-Цетиние, и с последващ вътрешен разпад.

Дълбоко вкорененото убеждение на Андраши е, че съдбата на Двойната монархия ще се реши на Балканите, че нейната жизненост и сила ще се увеличат от отсъствието на руско влияние на Балканите и зависимостта на балканските народи от нас. И обратно, нашето съществуване ще бъде застрашено, ако Русия успее да ни вкара между славянските ножици и разчитайки на послушанието на балканските народи, чиито расови роднини са многобройни в Двойната монархия. Неотдавнашната съдба на монархията доказа, че Андраши е бил прав. Нейното съществуване висеше на косъм, от момента, в който влиянието на Русия върху югославяните окончателно се установи.[97]

Андраши е убеден, че Бисмарк може да бъде спечелен на страната на по-активната източна австроунгарска политика. Той знае от опит, че канцлерът - всъщност няма доверие в руското приятелство и не желае да бъде оставен на милостта на враждебно настроените по същество московци като негови главни поддръжници. Въпреки че осъзнава, че Бисмарк ще доминира, доколкото може,

---

[96] *Погрешно, това което интересува Франция е единствено реваншизма и тя знае че той може да бъде осъществен, единствено в съюз с Русия, която открито демонстрира антигерманските си настроения. (б. пр.)*

[97] *Върху сърбите. Голямата грешка на Австро-Унгария е че не спечели по-рано българите на своя страна, за да елиминира русофилщината, толкова вредна и за самите българи! (б. пр.)*

Андраши смята, че ако бъдем твърди, канцлерът в крайна сметка ще избере понадеждния приятел от двамата, както през 1879 г., когато ни подкрепи без никакво задължение от своя страна и дори против истинското си желание.[98]

Андраши също вярва, че ако Русия поеме риска от война за да постигне амбициите си, ние трябва да победим. Той я смята за колос на глинени крака, корумпирана, дезорганизирана империя, обезкървена от тероризма на революционния вампир. Знае, че тя никъде няма да намери достатъчно съюзници, за да победи Централните сили, подкрепяни от Великобритания.[99]

Правилността на тази прогноза се доказва от мнението на Молтке, известният стратег, и неговият началник-щаба Валдерзее в края на 1887 г. които съветват да се прровокира война тогава, защото условията за победа никога повече няма да бъдат толкова благоприятни, колкото са били по онова време.[100]

Въз основа на това убеждение Андраши очаква повече енергия и инициатива от нашето правителство. Той предвижда, че ако Европа не успее да повдигне въпроса заради Русия, князът на България рано или късно ще бъде принуден да направи поклонение в Санкт Петербург (което Фердинанд действително прави през 1896 г., когато спечели, с цената на религията на сина си, признанието, което обединената добра воля на Европа не му осигури). За да се избегне подобно унижение, Андраши съветва признаването на новия княз и признаване на българското съединение от Европейския концерт.

За това Андраши е подкрепен от по-голямата част от унгарската общественост. Опозицията, водена от граф Албърт Апони и Силаги, е напълно съгласна с него; и дори премиерът Калман Тиса, с безпогрешния си тактически усет, осъзнава, че това е въпрос, с който трябва да се съобрази. Така защитата на независимостта на балканските народи става лозунг на цялото обществено мнение на Унгария. Калноки, очевидно подкрепен от това движение, или може би принуден от него, изоставя идеята за сферите на влияния.

Въпреки това Калноки далеч не следва политиката на Андраши. Официалната политика според печата е приемственост с политиките на Андраши и Бисмарк, умело маневриране между натиска от двете страни. Калноки препраща унгарците и Андраши към Бисмарк, Бисмарк към нас; той се идентифицира с политиката на Андраши, доколкото тя предотвратява руската агресия и военна окупация, и открито заявява, че независимостта на балканските народи е негова цел. Но той се ограничава до защита и не прави опит да разреши бъл-

---

[98] Защото е бил в състояние на силен стрес и действа необмислено и прибързано, като окончателно си отрязва пътя към Петербург. (б. пр.)

[99] Изключително голяма заблуда, която показва за пореден път, колко късоглед и посредствен държавник е бил Андраши старши. А ако не беше Германия, „колосът на глинени крака", щеше да влезе в Будапеща и Виена, най-късно до края на 1914 г. Великата империя е бита дори от сърбите през 1914-15 г., до намесата на България, какво да очакваме от пряк сблъсък с Русия!? (б. пр.)

[100] Ненапразно Бисмарк нарича Молтке добър войник, но „дървена глава" по отношение на политиката. Това което предлага е самоубийство за Германия, защото Франция веднага ще използва момента за реванш и ще се развие ситуацията като в 1914 г. Дори принципно да е прав, т.е. в случай че Англия не се намеси, и Германия успее правилно да разпредели силите си едновременно воюващи на два фронта, което е почти немислимо, но ако все пак усмири Франция, с Русия въпросът е много по-сложен. Бисмарк правилно казва, че не може да се очаква достигане на стабилен рубеж, където да се приключи войната, създава се едно разтеглено във времето военно положение и германците ще имат съдбата на Наполеон. (б. пр.)

гарския въпрос положително; той дори не възразява срещу усилията за разрешаването му според виждането на руснаците, с надеждата, че те не могат да се справят без прилагане на сила, за което смята, че няма да се решат. Калноки обаче не прави опит да се възползва от възможността да притисне руското влияние на Балканите и да реши потенциалните въпроси според собствената си воля и интересите на засегнатите народи. Той се задоволява с пасивния успех от поддържането на статуквото, неодобрявано от руснаците, а ние – за да избегнем непоносимата ситуация.

Въпреки това, Бисмарк е недоволен и ядосан на унгарците, и особено на Андраши. Той е толкова свикнал да разчита на Виена, че смяташе нас, унгарците (и съвсем правилно) за основно отговорни за независимостта на дуализма. Той ни обвини, че търсим отмъщение за Вилагош (1849 г.), забравяйки, че ако такъв е бил унгарският манталитет, Андраши щеше да го постигне по-лесно след Плевна, отколкото по времето, за което се говори.[101] Бисмарк отвърна (септември 1886 г.), че е сключил съюза с императора, а не с хора като Апони и Ирани[102], унгарските Винторст и Рихтер. Това е най-острото осъждане от Бисмарк, защото споменатите личности са смели противници, на които Железният канцлер никога няма да прости; те са знаменосци на католицизма и либерализма, проповедници на доктрини и принципи, които ултрапротестантският[103] и автократичен Бисмарк ненавижда. Той възразява срещу подчиняването на германската политика на унгарските „щребери“ (нахални хора, но казана с презрение); приспособявайки я към удобството и тактиките на унгарските партии и глупостите на празноглавите шовинистични унгарски парламентаристи. Сега - каза той, екстравагантната роля, играна от унгарските парламентаристи, си отмъщава: игнорирайки факта, че самият той, чрез унищожаването на австрийския абсолютизъм (1866 г.), е поставил същите тези унгарски парламентаристи на власт и им е дал своята благословия.[104]

Когато царят питал Швайниц (август 1887 г.) дали Бисмарк все още има предишното си високо мнение за Андраши, посланикът отговоря уклончиво. Бисмарк вероятно щеше отговори с по-остри думи; със сигурност мнението му се е променило. Според него поведението на Андраши е причина за големи пакости. Той директно го обвинява в политически амбиции. Отдава политиката му на желание за власт и положение. Подобно обвинение е в съответствие с характера на стария „тиранин“, който не търп противоречия. Как може Андраши да иска да си върне поста, който е напуснал при първата благоприятна

---

[101] Смешно, Бисмарк нямаше да им позволи подобни своеволия. При такава ситуация, стресната Русия щеше да мобилизира всичките си ресурси, да разгроми австроунгарците и да окупира цяла Европейска Турция. Бисмарк всъщност е напълно прав за унгарците – късогледи реваншисти и опортюнисти, които са главната причина за разпада на империята, защото спъват еманципацията на славянските народности, и така ги правят благодатна почва за плевелите на панславизма. Затова чешките дивизии се предават под строй на руснаците през 1914 г.

[102] Даниел Ирани (1822 – 1892) е унгарски политик и парламентарист.

[103] Куртуркампфа не е борба за протестанско надмощие, а против намесата на църквата изобщо в работата на държаната! А самия Бисмарк, като интелигентен човек е очевиден атеист и стои над религиозните глупости и предразсъдъци. (б. пр.)

[104] Само мога да кажа, че Бисмарк е изключително прав, за напълно безотговорното поведение на унгарците, шантажиращи Франц Йосиф. Основната причина за антагонизма с Русия идва изцяло от унгарците. (б. пр.)

възможност изцяло по собствена воля?[105] Той винаги е воден само от най-твърдото убеждение, че интересите на Двойната монархия изискват политиката, която той следва, правното продължение на политиката, довела до договора от 1879 г., и че като външен министър е възпирал дори Бисмарк по задоволителен начин.

Разбира се, той щеше да се ангажирал, ако е необходимо, да изпълни програма си (б. пр. т.е. да се върне на власт), но само ако Франц Йосиф го покани да го направи. Личните отношения, възникнали по време на дългия период на служба, правеха невъзможно за него да принуди суверена, с натиска на парламентаризма да приеме неговата (на Андраши) политика.

Но Бисмарк, въпреки самохвалството си, се оказва неспособен да осъществи програмата си. През декември 1886 г. той официално заявява, че идеята за „сфери на влияние" е отхвърлена както от Австро-Унгария, така и от Русия и в крайна сметка, да признае в Сърбия според австроунгарските, а в България руските интереси, той няма намерение да прави или да привлича други последователи на тази доктрина.

4. СПОРАЗУМЕНИЕТО МЕЖДУ АНГЛИЯ, ИТАЛИЯ И АВСТРО-УНГАРИЯ

Когато Бисмарк вижда, че схемата му за сфери на влияние, не е успяла да сложи край на съперничеството между Австро-Унгария и Русия на Балканите и че любимата му идея, Съюзът на тримата императори, се превръща в празна форма без съдържание, той измисля нов и изключително гениален план. Той не е прекалено самоуверен, няма онази суета, често свързвана с авторството, действията му винаги са необходими или препоръчителни, според действителните обстоятелства. Той има няколко железа в огъня на своята ковашка пещ, едновременно и веднага щом едното изстинеше, хващаше другото, което е запазил нажежено за случая. Веднага щом осъзнава неспособността си да съгласува възгледите на двамата императори, така че да не се страхува от конфликт между тях, той преразглежда целия си план за действие и с двойна цел разработва ново групиране на държавите.

Една от целите му е да укрепи Австро-Унгария с оглед на потенциален конфликт, другата е да запази свободата на действие на Германия, възможно най-дълго, за да може да разчита на относително сърдечни отношения със Санкт Петербург, и до последния момент да осуети очаквания френско-руски съюз, въпреки разединението между Русия и Австро-Унгария.

Показателно за съвестността и чувството за дълг на Бисмарк е, че въпреки силната си субективност и страстна природа, докато упорито се бори срещу политическия идеал на Андраши, когато осъзна, че не може напълно да го победи, той потърси начин да го използва в интерес на Отечеството. И това означава, че той намери в съюза на Австро-Унгария, Италия и Великобритания защита на общите им интереси на Изток. Въпреки че Германия остава извън, тя все пак дава на съюза мълчаливата си добра воля и благословия.

---

[105] *Глупости, принуден е да го направи, заради провала на политиката му, изобщо не е по собствена воля! (б. пр.)*

Бисмарк наистина е спрямо нас *deus ex machina* (бог на действието). Само преди малко той ни доведе до по-близки отношения с руснаците и ни спечели за съюза с Италия; сега иска да накара Италия и Англия да подкрепят нашите източни интереси. Той е наясно, че Италия ще гледа с известно безпокойство на знамето на великата славянска сила в Средиземно море и Адриатическо море, че традицията на Кавур, който е участвал в Кримската война, все още е жива в Рим и че следователно Италия ще е готова да оспори върховенството на Русия на Изток. Но той знае още, че освен това съображение, можем да разчитаме на италианците и съюзът с Италия ще е надежден, само ако тя може да разчита и на Англия. За осъществяването на проекта си, той трябва да постигне приятелски отношения между Рим и Лондон. С тази цел той използва лоста първо срещу консултациите, препоръчвайки на италианското правителство да предприеме стъпки за трайно привличане на Англия (декември 1886 г.). Той набляга на докладите на военни експерти, според които Италия ще се окаже в сериозна дилема на френския фронт, ако бъде принудена да щурмува хълмовете и да защитава собствената си дълга брегова линия едновременно, освен ако не владее морето и не е в състояние да заобиколи алпийските крепости по вода, като извърши десант в Марсилия. Започнатите по този начин англо-италиански разговори скоро се връщат при своя инициатор. С други думи, Англия естествено се обръща към Бисмарк за информация относно предложенията на Италия, тъй като германският канцлер е най-могъщият човек на континента, точно човекът, с когото Солсбъри иска да бъде в добри отношения и който се възползва от предоставената му възможност, за да осъществи собствения си план.

С красноречиви думи той обясни на сър Едуард Малет, британския посланик (3 февруари 1887 г.), че Англия не може да си позволи да се изолира от големите европейски проблеми, тъй като, ако го направи, никой няма да се интересува от нея, никой няма да се съобразява с нейните интереси и следователно тя ще бъде оставена на студа. Ако Англия не е склонна да окаже реципрочни услуги, Германия няма да има друг избор, освен да подкрепи французите в Египет и руснаците на Изток.

„Германия“, каза Бисмарк (и последвалите събития доказаха, че е напълно прав), „трябва да бъде в тясна връзка или с Англия, или с Русия“. Ако не може да се свърже с Англия, той трябва да се насочи към Санкт Петербург. Австро-Унгария също не може да се противопостави на Русия, освен ако не може да разчита на Англия и Италия; последната е необходима на Двойната монархия и поради втората важна причина, че без британска военноморска подкрепа Италия не може да рискува да изложи себе си и дългото си крайбрежие в името на съюза си с Австро-Унгария. Канцлерът подкрепя аргументите си с обещанието, че ако Англия го подкрепи, тя ще намери желаещи сътрудници сред Централните сили и още повече, Германия, в случай на Източна криза, ще принуди Франция да запази неутралитет и ще спаси Англия от единствената сериозна опасност, която я заплашва.

Тези аргументи стигат до англичаните с убедителна сила. Солсбъри силно желае помощта на германската дипломация по египетския въпрос, който отново се усложнява, той пита Бисмарк дали е готов да окаже същата подкрепа, ако

той (Солсбъри) приеме позицията, желана от канцлера. Отговорът на Бисмарк е безрезервен и недвусмислен утвърдителен.

Отначало той използва Египет като средство за отчуждаване на Англия и Франция, за да получи благоразположението на Англия по въпроса за германските колонии, но сега използва трудностите на Нил, за да накара Англия и Италия да подкрепят балканската политика на Австро-Унгария. В стремежа си да спечели Солсбъри, канцлерът дори се ангажира да не използва влиянието си в Константинопол в полза на руснаците.

Но той не даде никакво обещание на британския премиер относно България и откровено му призна, че ще продължи да прилага плана си за сфери на интереси. По отношение на Сърбия той възприема австроунгарската, в България - руската, а в Египет - английската позиция.

Това не е изненадващо, защото той не може да постъпи иначе, без да се откаже от плана си. Затова, че иска да привлече Англия и Италия за нашата кауза, той иска да избегне противопоставянето си на Русия, за да не е принуден да заема страна в началото, като основна цел на цялата ситуация.

Маньоврата е да ни осигури ариергард, без да въвлече Русия в обятията на Франция, като я отблъсне още в самото начало.

Уверението на Бисмарк задоволява Солсбъри. Той сключва с Италия (12 февруари 1887 г.) споразумението, предложено от Бисмарк, като се превърна в пасивен партньор в могъща континентална политическа фирма.

Той не приема всички широкообхватни препоръки на италианския премиер Робилант; отказа да бъде твърдо с Италия по отношение на всички варианти за война срещу Франция; въпреки това се обвърза с размяна на ноти, избягвайки появата на формален съюз. В тях двете сили всъщност се ангажират да поддържат статуквото по бреговете на Средиземно, Егейско и Черно море; да се противопоставят на всяка чуждестранна окупация там, като това е насочено както срещу френската експанзия в Мароко и Триполи, така и срещу руската в България и към Проливите. В съответните си ноти Италия обещава на Англия *expressis verbis* (с изрични думи) свобода на действие в Египет, а Англия – същото за Италия в Триполи.

Сближаване обаче се оказва недостатъчно за Бисмарк. От самото начало истинската му цел е да засили източната политика на Австро-Унгария и затова той информира поверително Балплац за англо-италианския договор, сключен чрез негово посредничество, и предлага Двойната монархия да се присъедини към съюза като *tertium quid* (като трети) (15февруари 1887 г.).

С това предложение Бисмарк демонстрира поразителна промяна в позицията си. През есента на 1886 г., когато подобна комбинация е обсъждана от Англия, той раздразнено и подигравателно я нарече „*Bauernfängerei*“ (измама, букв. пр. селски номера). За Калноки обаче, който все още има подозрението, изказано от Бисмарк малко преди това, планът има някои трудности. От изявлението на външния министър става ясно, че той е готов да се съгласи с Англия само когато обстоятелствата направят подобна стъпка необходима. Учудващо, той възприема такъв ценен съвет по-скоро като нещо лошо, което му е наложено, отколкото като положително предимство.

Бисмарк не искал да се набива на очи в преговорите. Ако Русия разбере, че той е постигнал споразумението, се излага на отмъщението на царя и метафорично казано, ще се окаже в първите окопи, където няма никакво желание да бъде. Канцлерът също не иска да играе главната роля на посредник, да не направи невъзможно от самото начало отделното уреждане на Източния въпрос без участието на Франция (11 март), план, който ще се осуети, ако тайната му бъде разкрита на Нева. Той смята, че най-доброто нещо, което Австро-Унгария може да направи, е както толкова често е настоявал преди, да възприеме руската позиция в България. Ако обаче тя не желае да направи това, единственото друго нещо, което може да посъветва, е да се съгласи с Англия и Италия. Калноки не се колебае дълго и подписал пакта с Англия и Италия на 23 март 1887 г.

Съдържанието на това Тройно споразумение е по-обширно от англо-италианското двойно споразумение, като целта на е запазването на статуквото „само по крайбрежията", докато първото предвижда запазването на статуквото във „всички територии и региони, съседни на крайбрежията".

Заслугата за това постижение се дължи на Бисмарк; то е доказателство и плод на неговата интелектуална гъвкавост, и неговия умел опортюнизъм. Той е изслушван еднакво в Рим, Лондон и Виена; влиянието му се усеща и в трите столици; съветите му са търсени отвсякъде и, нещо повече, дори бяха следвани.

5. ПОДНОВЯВАНЕТО НА ТРОЙНИЯ СЪЮЗ

Сега започват тежките преговори за подновяване на Тройния съюз между Германия, Австро-Унгария и Италия.

Робилант, италианският премиер, и Калноки заемат противоположни страни, като първият се застъпва за ново споразумение, а вторият се застъпва за удължаване на срока на старото. Бисмарк действа като арбитър в спора; той обаче не е безпристрастен.

Италианецът проявява по-решителен характер: той е по-решителен, по-очарователен в маниерите си; и затова Бисмарк, не желаейки да се противопостави на него, му се отстъпва, признава неговите предпоставки, оказва ни натиск в свой интерес, и като цяло се държи услужлив спрямо Робилант. Изтъкнатият познавач на човешката природа (Калноки) за пореден път се съобрази с мнението на колегата си, и отново за наша сметка.

Робилант започва преговорите с изключителна ловкост. Той се хвали със заемите, които е получил от французите, и изтъква че италианското обществено мнение е недоволно от Тройния съюз и можеда бъде спечелено на негова страна само ако осигури на Италия не само благоприятна отбранителна позиция, но и възможността да проведе политиката си на колониална експанзия.

За това Робилант е напълно прав. Известно е, че италианците трудно могат да бъдат спечелени за приятелство с нас.

Освен въпроса за нейната почтеност, Италия беше обидена към нас заради небрежността на Франц Йосиф, да върне посещението на Виктор Емануил във Виена, както и заради уважението на австроунгарския монарх към папата, кое-

то е причина да избягва посещение в Рим.[106] По време на управлението на Андраши императорът посещава отстъпената територия, но след оставката му, не повтаря визитата си. При такива обстоятелства съюзът може да бъде популярен в Италия само чрез осезаеми резултати. Ако въпреки Тройния съюз, Италия пострада от по-нататъшни френски успехи в Африка, той ще се разпадне от общата антипатия.

Следователно Робилант предлата да разшири casus foederis, за сметка на досегашния чисто отбранителен характер, до евентуална война на Италия срещу Франция поради, колониалните амбиции за крайбрежието на Африка.

Той настоява още да се ангажираме и следваме обща политика с Италия на Балканите, за да не се окаже Италия неочаквано изправена пред неприятно/свършеното положение, предвидено от Съюза на тримата императори.[107] Договорът трябва да постанови, че общата цел на договарящите се страни в тяхната източна политика е да запазят статуквото; и че ако по всяко време се наложи изменението му по отношение на азиатските и егейските брегове или турските острови, същото може да се извърши само по взаимно съгласие и въз основа на компенсация.

Идеята на Калноки, запазването на първоначалния договор е по-благоприятна за нас. Но Бисмарк отказва да я подкрепи и приема изменения договор, въпреки че и той не е съгласен с някои подробности от италианския проект. Нашият външен министър е готов да приеме исканията на Робилант по отношение на Франция, при условие че Италия се съгласи да ни защитава от Русия, като компенсира пропуска в първоначалния договор. Той също приема по принцип италианското предложение по Източния въпрос, но с някои изменения. Той одобрява общата защита на статуквото и дори е готов да го разшири от бреговете до целия Балкански полуостров, посочвайки, че интересите на Австро-Унгария са по-застрашени там, отколкото на брега, това обаче само при условие, че Италия се съгласи да се откаже от претенцията си за обезщетение, тъй като вижда в това реална опасност и източник на безкрайни усложнения.

Поради настояването на Бисмарк, споразумението е приключено след продължителни преговори. Робилант отстъпва по африканския въпрос, въпреки че не получихме нови уверения за помощ в случай на руска агресия. Този компромис е постигнат от канцлера, този път по изключение, с цената на жертви от своя страна, като поема сам задължението, което Робилант е поставил и за нас, да помогнем на Италия в случай на война с Франция поради експанзията ѝ в Северна Африка. Бисмарк обяснява самодоволството си по този въпрос с изявлението, че не предприема нищо повече от това, което интересите му го задължават; защото каквато и да е причината за конфликта, веднага щом Франция и Италия се сбият, интересите на Германия налагат победата на Италия.

---

[106] *Тогава Италия и папата са в конфликт, тъй като папата е лишен от светска власт и му е отнет гр. Рим, обявен да столица на Италия. (б. пр.)*

[107] *Гладните италиански чакали искат колония и на Балканите – Албания. Италия е колоритния образ точно изразен с българската поговорка „та гол тумбак, чифте пищови“, т.е. пълното несъответствие от реалното положение на бедна изостанала и почти балканска по манталитет държава, с мегаломанските амбиции на велика сила парвеню. (б. пр.)*

Но в споразумението за Източна ние получихме определено най-лошото от сделката. Крайният резултат е дори по-лош, отколкото ако бяхме приели първоначалното италианско предложение; защото италианците приеха нашата собствена препоръка статуквото да се разшири до целия Балкански полуостров, а не само по крайбрежието, докато ние приехме принципа на компенсациите, въпреки че предложихме разширяването с надеждата, че въпросът за компенсациите ще отпадне. Калноки осъзнава недостатъка и предпочита първоначалното италианско предложение. Но е твърде късно. Бисмарк го притиска толкова силно, че Калноки е принуден да подпише текста, който дотогава отказва. Не му е позволено дори да, допълни скромното си желание, евентуалните обезщетения да се извършват само от чужда територия, а не от тази на договарящите се страни. Канцлерът отхвърля предложението ни с шегата, че „такова нещо не може да стане: все едно безусловно да се довериш на банката на партньора си в хазарта и същевременно да изискваш от него честна дума да не ти украде“.

И все пак подобно споразумение е препоръчително, въпреки няма да е достатъчно ефективно. Възможно е комарджията, желаещ да повери банката на партньора си, да счита съдържанието на джоба си за своя собственост по силата на давностното право, по-висше от всеки договор.

Този злощастен договор е отмъстен при избухването на Световната война. Вследствие на лошото, небрежно и погрешно изготвяне, Италия беше в позиция да иска от нас да се договаряме с нея, преди всяка военна операция в Сърбия, за обезщетението, което ще ѝ бъде дадено. И поради този дефектен документ колебанието на Двойната монархия да приеме въпросното искане е тълкувано от италианското обществено мнение като обидно и провокативно нарушение на договора, тълкуване, което джингосите (шовинистите) не пропуснаха да използват максимално.

Когато по време на войната разбрах за това, бях изненадан, и италианския аргумент ми се стори повърхностен. Днес обаче, познавайки предшествениците по-добре от тогава, трябва да призная, че италианците имаха основание за своята гледна точка.

Аргументът, че според договора Италия може да иска компенсация, само ако нашите операции се провеждат на турското крайбрежие, изглежда много несъстоятелен, но не случайно споразумението е разширено да обхване целия Балкански полуостров, вкл. и Сърбия; в текста няма грешка, а това е направено по наше собствено предложение, защото смятахме, че турското крайбрежие не е достатъчно обширна зона, и умишлено се постарахме да включим в договора не само крайбрежието, но и вътрешността на страната.

По-нататъшното ни твърдение, че „временната окупация по време на война не означава териториална промяна и следователно не може да бъде използвана от Италия като основание за обезщетение“, е обезсмислено от тълкуването на Бисмарк, който, разглежда временната окупация на Сърбия като териториална промяна.

Без това обяснение е несправедливо да се упреква Калноки, че е приел небрежно съставения договор, вместо да настоява за премахване на абсурдното условие, че в хода на войната врагът не може да бъде атакуван на собствената

си земя, а победените му войски да преминават границата без предварително получено съгласие и удовлетворение от неутралната държава. Но с оглед на предишните събития, приемането на такъв безсмислен текст се разглежда като огромна грешка, неразбираема за един държавник.

След тълкуването на Бисмарк, италианското тълкуване не може да се разглежда като абсурд, срещу който не е необходимо да се защитаваме. Нашата грешка е още по-сериозна, и според документите Калноки не може да постигне успех, защото в началото Италия не настоява толкова силно за принципа на компенсацията, а се стремеше да получи по-голяма подкрепа в Северна Африка, отколкото преди; на Балканите тя просто съзнателно се въздържа за провокирането на неочакваната конфронтация с Австро-Унгария при едностранни завоевания.

Нашата позиция в преговорите е като цяло благоприятна. Не бяхме задължени да сключваме споразумението на всяка цена. Отношенията между Италия и Франция по това време бяха толкова враждебни, че не се опасявахме, Рим да на смени мястото си в световната схема, като се съюзи с Франция, както впоследствие направи. Отговорността на Калноки е още по-утежнена от обстоятелството, че той можеше да улесни значително тактическото ни положение, като направи Балканския въпрос един от въпросите, които трябва да се обсъждат с англичаните; защото Англия със сигурност никога няма да се съгласи на компенсации, чийто предмет не е очевиден и които а могат да ѝ държат ръцете в случай на война.

Но не може да се отрече, че Тройният съюз, такъв какъвто беше сключен, представлява загуба на още една част от ценното наследство, завещано от Андраши.

Съюзът на трите императори вече ни върза ръце и крака на Балканите, където съдбата ни в крайна сметка ни насочи. Но сега трябваше да си сложим нови окови. Отсега нататък, колкото и спешна, колко належаща да е някаква защитна мярка, първо трябва да се споразумеем поотделно с две държави, чиито интереси са противоположни, от които едната е наш главен съперник, докато другата лесно можеше да стане такъв!

Сега на Балканите бяхме в сходни отношения не само с Русия, но и с Италия, въпреки, че за нито една от тези сили положението на полуострова не беше толкова първостепенно, толкова жизненоважно, колкото за нас.

В този период (май 1887 г.) могъщата мирна комбинация на Бисмарк получава нов, изключително ценен член, поради географското си положение: Испания сключва споразумение с Италия, в което първата се ангажира да не сключва никакви споразумения с Франция, насочени срещу Италия, Австро-Унгария или Германия, особено по отношение на северноафриканското крайбрежие; и ако е необходимо, да влезе в по-тесни отношения с Тройния съюз, за да запази статуквото в Средиземно море (Прибрам, Тайните договори на Австро-Унгария).

6. РУСКО-ГЕРМАНСКИЯТ ТАЕН ДОГОВОР (ИЛИ ДОГОВОРЪТ ЗА ПРЕЗАСТРАХОВКА)

Едва старият канцлер изпълни трудната си задача да поднови Тройния съюз, едва осигури отново старата линия на защита срещу французите, когато пред него се изправи друга деликатна задача. Наближава времето на изтичане на Съюза на трите императори – този съюз, по силата на който Бисмарк се опитва да направи войната невъзможна, чрез изолацията на Франция.

Съюзът на трите императори е силно изтощен от хода на събитията. Двама от членовете му (Двойната монархия и Русия) водят противоречива политика и ден след ден нарушават задължението си, да зачитат взаимно интересите си. Неговият предшественик (сключен през 1873 г.) беше автоматично прекратен от Руско-турската война и причинения от нея антагонизъм между Русия и Австро-Унгария. Дали новият съюз на трите императори, сформиран от Бисмарк, ще сподели същата съдба? Не можеше ли да възникне нова криза на Изток, която да предотврати подновяването на договора?

Германският канцлер отдавна е предвидил тази опасност; водещият мотив на цялата му политика е да я уравновеси и да даде на Източния въпрос посока, която ще улесни сътрудничеството между тези две държави. Той желаеше да запази любимата си схема — съюзът на трите императори, дори когато за всички, истинското сътрудничество е очевидно невъзможно, тъй като липсва искреност. Той предпочита просто формално съществуване, отколкото пълен разрив. И виждайки, че не може да се справи дори с формалното подновяване, защото Санкт Петербург не иска да сключи съюз с нас, и дори услужливостта на Калноки не успя да обезоръжи царя, Бисмарк трябваше да реши дали да сложи край на връзката си със Санкт Петербург или да се съгласи с Русия без нас. Концлерът избра втория път (10 януари 1887 г.).

Отначало той няма намерение да крие решението си. Той информира Калоки (17 януари) за готовността си да продължи съглашението с руснаците, ако е необходимо и без нас. По-късно обаче напълно игнорира Кялоки и не го информира, че е започнал преговори с Гирс и е сключил договора зад гърба на австроунгарският външен министър (15 юни). Той дори не благоволи да спомене договора, след като е бил сключен. И спазва строга сдържаност към всички. Приложението към договора е „строго секретно“. Гирс го нарича „la partie archi-secrête“ (свръхсекретна част). Съответно Бисмарк съветва император Вилхелм да отговори уклончиво и да скрие истината, ако Франц Йосиф го затрудни с този въпрос.

Това тайно споразумение обвързва двете страни с доброжелателен неутралитет във всички възможни войни, освен в случай на нападение на Франция срещу Германия или на Русия срещу нас. Освен тези двустранни ангажименти, договорът налагаше едностранни задължения на Германия. Бисмарк се ангажира с руската политика на Балканите. Той признава историческото право на руснаците в този регион, особено решаващото им влияние в съединените България и Източна Румелия. Той обещава да се противопостави на всяка промяна на статуквото, настъпила без Русия да е дала съгласие и да е обсъдено с нея.

Дори обещава морална подкрепа и дипломатическа помощ от Германия, в случай че Русия сметне за необходимо да завладее ключа към дома ѝ – Дарданелите.

7. ОБЯСНЕНИЕТО НА БИСМАРК ЗА ТАЙНИЯ ДОГОВОР.

С това споразумение Бисмарк поема по неизпитани пътища, които са в противоречие със задълженията, поети към нас. Самата секретност е крещящо противоречие на Тройния съюз, който предвижда, че е задължение на съюзниците да се информират взаимно за плановете на чужди държави по отношение на статуквото на Балканите. Задължението на Германия за доброжелателен неутралитет към Русия, ако я нападнем, е нарушение на член 1 от Договора за Тройния съюз, в който ние се заклехме във вечно приятелство и заявихме, че никога няма да влезем с каквото и да е споразумение срещу който и да е от нас. Такова задължение може да го въведе в конфликт и с друго задължение, произтичащо от Тройния съюз, според което той е длъжен да прояви доброжелателен неутралитет към нас в случай на наше нападение срещу която и да е сила (включително Русия), поради това, че въпросната сила заплашва нашата безопасност с поведението си (член 4).

Приятелските договорни отношения между нас са нарушени от самия факт, че Бисмарк се ангажира да насърчава руските схеми, в които, както той добре знае, ние виждаме голяма опасност и срещу които самият той даде идеята за съюза на средиземноморските сили. Договорът е несправедлив и за Солсбъри. Той се присъедини към Средиземноморския съюз, защото е предложен от Бисмарк, който му обещава, че няма да упражнява в Константинопол никакво влияние в посока, нежелана за съюза, може с право да възрази, ако научи за задълженията поето от Бисмарк, в пълно противоречие с английските интереси, т.е. да подкрепи руския план. Солсбъри подписа договора въз основа на обещанието на Бисмарк да възпрепятства намесата на Франция, ако Англия се въвлече във война с Русия вследствие на договора, ще загуби доверие, ако научи, че приятелят му съзнателно се оказва в ситуация, в която няма да може да изпълни това обещание. Защото английският премиер може с право да попита: Как Бисмарк ще направи *casus belli* от това, че Франция се е застъпила за Русия, когато самият канцлер приема и е принуден да подкрепи руската позиция?

Какъв беше предметът на този таен договор? Какво очаква да спечели Бисмарк от него? Дали това е промяната в посоката, която досега е следвал? Дали евентуално не е желал, както през 1872 г., да постави центъра на отбранителната си политика отново на бреговете на Нева, но приключи с Горчаков, загуби доверието си в руснаците и потърси подкрепа в нас?

Всички знаци сочат обратното. Бисмарк мами Русия и Англия, а не нас. Той не иска да променя съюзите. Не се нуждае от никаква подкрепа на Нева. Русия остава негов потенциален противник, срещу когото се въоръжава и на която не вярва. Единственото му желание е да поддържа договорните отношения с нея, за да избегне повдигането на casus foederis срещу нея, което е установено в няколко договора, които Бисмарк смята за обвързващи и възнамерява да прилага и в бъдеще. Тайният пакт не предвижда съюзник в случай на война.

Споразумение, целящо предотвратяване на военни действия, е просто компромис между враговете, нищо повече. Бисмарк смята, че жизненоважните интереси на Германия са обвързани с нашата позиция. За да не може царят да сключи съюз с французите, което да доведе до световна война, вероятността, която Бисмарк със забележителна пророческа прозорливост предвижда с ужас като прелюдия към могъщ социален катаклизъм, сега иска да примами царя с красиви фрази и справедливи обещания, чието стриктно изпълнение ще го довело до конфликт със задълженията му към другите. Той обаче няма намерение да ги спазва стриктно или да окаже на Русия някаква наистина ценна услуга. Няма намерение да ни остави в беда заради московците. Той нито обещава, нито възнамерявада окаже каквато и да е позитивна военна помощ; той се ограничава до дипломатическа и морална подкрепа. И такива еластични термини винаги могат да бъдат тълкувани от хитрия стар дипломат, който винаги, когато е необходимо, беше първокласен софист, по такъв начин, че той да не си навлече проблеми, Русия да не спечели, а ние да не си навредим от това.

Опитният държавник не се страхува, че в рамките на измерим период от време ще се наложи някаква решителна стъпка, при която изпитаните му умения ще бъдат недостатъчни, за да преодолее пропастта между противоположни задължения. Защото самите руснаци смятат, че решението на проблема с Проливите е малко вероятно да бъде постигнато в обозрим период от време. Посланикът Шувалов обяви, че първо трябва да бъде построен нов черноморски флот, което ще отнеме между 20 и 30 години, и едва тогава Русия ще е готова за решителни действия в Дарданелите. Гирс смята окупацията на Проливите за толкова отдалечена вероятност, че германските обещания по този въпрос, според него, нямат голяма стойност. Защо тогава Бисмарк да не обещае за следващите три години платонична подкрепа, която вероятно няма да е необходима в продължение на няколко десетилетия?

Освен това, Бисмарк предвиди, че руското правителство, че поради своята нерешителност, руското ръководство не прибягва до средствата, чрез които да постигне целта си; той предвижда, че мегаломанските руски планове само ще ги превърнат във врагове на Балканите и със сигурност ще настроят Англия и Италия, а може би и Франция, срещу тях. Защо Бисмарк да пречи на Русия да отслаби себе си и да обърка делата си, когато знае, че няма да получи благодарност за това? Добрият му съвет само ще се приеме с възмущение.

Начинът на мислене на Бисмарк се проявява в неговите коментари, написани в полетата на дипломатическите ноти и доклади. Те са от решаващо значение, защото са предназначени за служителите му във външното министерство. Например, една такава бележка в полетата гласи, че е излишно да се информират руснаците за безсмислието на техните планове, германската дипломация трябва да се ограничи до оказване на определена помощ на руснаците по време на криза. Това прикриване се вижда и в аргумента му към Калноки (17 юни 1887 г.): когато унгарецът заявява нежеланието си да бъде кръстник на мъртвородените деца на руското правителство, Бисмарк го уверява, че това е напълно ненужно и че е едно да се насърчават лудите планове на Русия, а друго е, да се намесва, за да ѝ се попречи да ги осъществи *ad absurdum* (поради абсурда им).

С хладната си преценка на ситуацията, канцлерът разчита на обърквaнето на руснаците и няма намерение да се кара със Санкт Петербург, за да ги спасява от фиаското. Неговата притворност се вижда отново в разговора му с Калноки за *Casus fcederis*; обяснявайки отношението си към собственото си външно министерство с забележката, че трябва да насърчава волята за война на Двойната монархия само ако изясни въпроса кога трябва да я подкрепи, което очевидно означава, че подобно изясняване изисква да бъде благосклонен към нас.

В друг случай Бисмарк проявява подобна хитрост, когато обяснява натиска, който е оказал върху Виена, защото има предвид, че е полезно като стимул, Австро-Унгария да се въоръжи (6 и 15 декември 1887 г.).

Бисмарк не казва, че няма да ни подкрепи, ако ние сме нападащата страна, само подчертава, че в този случай не е задължен да го прави, заради обещанието си към руснаците и защото това е подбуждане към война, от нас. Накратко, той си запазва всички решения относно casus fcederis, защото разглежда случая по същество, когато е възникнал, без да се ангажира с по-нататъшни действия(11-ви и 20-ти декември 1887 г.).

Същият дух на прикриване с вижда от декларацията на Бисмарк, че веднага щом види, че руско-австрийската война е неизбежна, той няма да приеме *casus foederis* твърде строго, а бързо ще се мобилизира и ще се намеси (8 януари 1888 г.); и че при тълкуването на условията на съюза той не трябва да се ръководи от буквата, а по-скоро от факта, че е жизненоважен интерес на Германия да предотврати нашето поражение (17 януари 1888 г.).

Всичко, което Бисмарк прави през този период, е в строго съответствие с тази фундаментална идея. Винаги, когато руснаците се обръщат към него за активна помощ, той може да намери претекст за „*non possumus*“ (не можем). Подкрепата, която им оказва, е да ни чете лекции за безобидността на руската политика и нашите собствени грешки. Той знае, че може да разчита на нас да приемаме неприятните му смъмряния с вид на уважение и иска да ни предпази от конфликт с Русия. Веднага щом обаче тя поиска действена помощ, той прибягва до уклончиви отговори.

Това е напълно в съответствие с неговото съзнателно намерение да избягва насърчаването на руската политика и същевременно да елиминира антагонизма между руснаците и нас, и да запази за себе си възможно най-дълго тяхната добронамереност, защото контраприличането на Париж да отслаби връзката, произтичаща от роднинството между германския кайзер и руския цар.

След вече споменатия англо-италиански средиземноморски пакт, и обещанието си към Солсбъри, Бисмарк нарежда на Радовиц, посланика във Високата Порта, да се въздържа от застъпничество на руската позиция както преди, а сега да бъде безразличен и безпристрастен (17 февруари 1887 г.). И след руския таен договор Бисмарк действа в духа на тази инструкция, въпреки че е нарушение на въпросното тайно споразумение и руснаците изискват обещаната помощ. Накратко, канцлерът действа в съответствие с обещанието си към Англия, а не с това към Русия, по договора.

Когато османският министър на външните работи (вероятно за да разбере истинските намерения на Бисмарк и да се съобрази с руските искания, само ако канцлерът сериозно го желае) моли Бисмарк да препоръча в Рим, Виена и Лон-

дон, българската мисия на руския генерал Енрот, канцлерът отговоря (3 септември 1887 г.), че ще го направи само ако бъде „официално и публично предложено съвместно от Русия и Турция“, защото знае много добре, че точно това те се стремят да избегнат, тъй като очакват успеха си, единствено от инициативата на Бисмарк и не искат да рискуват отхвърлянето ѝ.

Също когато (декември 1887 г.) руснаците искат от канцлера да подкрепи действията им в Константинопол (където противодействието на Великобритания, Австро- Унгария и Италия са насърчавани от Бисмарк и където дотогава демонстрираната му резервираност и упоритост засилват пасивната съпротива на турците, канцлерът се отказва, заявявайки, че няма интереси в Константинопол и че Русия трябва да поеме инициативата. Той евентуално може да помогне, но не и да ръководи. Той е още по-малко склонен да вземе каквото и да е видно участие по въпроса, тъй като тонът на руската печат по това време е толкова недружелюбен към Германия, че всякакви услуги, които Бисмарк може да окаже на Русия, ще се тълкуват само като признак на малодушие.

Когато Робилант иска Casus fcederis да бъде разширен срещу Франция, Бисмарк се съгласява с мотивацията, че независимо от причините за конфликта, той няма да позволи Италия да бъде победена. На същото основание сега става желателно Бисмарк да ни подкрепи при всяко прибягване до оръжие на Балканите. Балансът на силите в Европа също толкова сигурно се променя; Русия е същата заплаха, ако ни победи заради България, Проливите и Сърбия. В такъв случай интересите на Германия не са компрометирани от причината, а от следствието, от войната. Бисмарк със сигурност знае това.

Сигурен съм, че Бисмарк е абсолютно искрен, като е казал на Солсбъри след подписването на тайния договор (27 юли 1887 г.), че съюзът с нас ще бъде постоянен, независимо от определения брой години, за които е сключен, защото всеки германски канцлер, който ви изостави заради руснаците, със сигурност ще си навлече неприятности със собствения си народ; а също и в писмо до император Вилхелм I на 28 юли 1887 г., когато мастилото върху договора едва е изсъхнало, че чувствата и интересите на германския народ правят „невъзможно“ за Германия да сключи пакт с Русия, който застрашава Австро-Унгария, и че Отечеството никога няма да пожертва съюза с Двойната монархия, дълбоко вкоренен във взаимна симпатия, заради приятелството на Русия, което не притежава такъв източник на сила.

От искрено убеждение, малко по-късно, по повод посещението на младия император Вилхелм II в Санкт Петербург, пише, че поведението на германския император спрямо руснаците трябва да бъде подчинено на съображението да не се прекъсват връзките на приятелство с Австро-Унгария, защото то е по-добро и по-безопасно от това на руснаците, тъй като първата държава е зависима от Германия, докато втората не е. Освен това, едното вече съществува, а другото все още не е придобито; и накрая, претенциите на Франц Йосиф са много по-скромни от тези на царя.

Ако Бисмарк не а ни обеща безусловна помощ, както направи с Италия, причините му за пропуска са чисто тактически. Той няма намерение да направи за нас по-малко, отколкото за Италия, в която има по-малко доверие, отколкото в нас, и чийто съюз смята за много по-малко ценен от нашия. Той обеща на

Балплац по-малко от консултация, просто защото смята първото обещание за неизгодно, а второто за безразлично. По това време той няма причина да щади Франция и следователно можеше да разшири *casus foederis* срещу нея заради на италианците; но той се стреми да избегне противопоставяне на царя и затова няма да предприеме нов *Casus belli* срещу Русия в наш интерес. Той очаква Франция на Буланже и Дерулед да води антигерманска политика, без значение текстът на споразумението с Италия; и смята, че това ще доведе Русия в обятията на Франция, ако той открито се обяви от самото начало против нейните ориенталски амбиции и предварително се обвърже с абсолютно безусловна солидарност с нас, дори при евентуална агресия от наша страна. Това различно третиране се дължи и на обстоятелството, че Бисмарк е убеден, че Калноки нито ще търси, нито ще намери пътя към Санкт Петербург, колкото и недоволен да е от Берлин; докато се страхува, че Робилант, ако бъде пренебрегнат, лесно може да спечели приятелството на французите и да го приеме вместо това на германците.

Бяхме напълно подчинени на заповедите на Бисмарк, нямахме друг избор и затова той не ни пощади. Но Италия можеше да изостави Германия, и ако реши, може да се справи и без нас; затова Бисмарк ѝ угоди.

Тази политика не предизвиква симпатии, тя не е праволинейна, но не произтича от суета, нито от желание за по-висок престиж или разширяване на територията, а единствено от похвално усилие да се предотврати ужасна катастрофа – световната война (доп. пр. която той предвижда), от чиито тежки последици, днес страда цялото човечество.

8. ПЛАН ЗА АНГЛО-ГЕРМАНСКИ СЪЮЗ

Намеренията на Бисмарк по време на сключването на тайния договор са осветени от по-късните му действия. Предположението, че се е стремял да направи руското приятелство основа на политическата си система, е напълно изключено, защото след подписването на договора той възпрепятства Русия със същата упоритост, както преди. Дори сега Бисмарк не се задоволява да позволи на Русия да си блъсне главата в стена, той дори се погрижва да издигне стената за тази цел.

Солсбъри (за да разбере дали германският канцлер подозира, че ако той се сближи с Русия, Великобритания също може да промени посоката на своята политика) проведе разговор с германския посланик (17 август 1887 г.), който създаде впечатлението, че вместо предишната австроунгарска ориентация, Англия желае сближаване с Русия.

Ако канцлерът наистина иска да промени посоката и склонността си към Русия, той, британският премиер, ще приветства с удоволствие и мълчаливия намек. При тогавашното положение Бисмарк се страхува от подобно развитие. В коментар в полето той пише, че „първоначално желае запазването на англо-австро-италианското споразумение и само в случай, ако това е невъзможно, ще приема идеята на Солсбъри". Единствено поради тази причина той не се изказва открито против нея, защото тогава Солсбърище разбере, че Германия може да бъде сплашена от кокетството му с руснаците, а Бисмарк не е склонен да

предостави в ръцете на британското правителство такова оръжие, което да бъде използвано срещу него.

Въпреки това, всяка негова дума е насочена срещу англо-руското сближаване. Той открито предупреждава двора на Сейнт Джеймс, че Германия трябва да се откаже от каквото и да е участие в споразумения, враждебни на нас. Той посочи също, че ако Англия търси приятелството на царя, може да се случи Австро-Унгария и Турция да я изпреварят и Италия да се сближи с Франция. Германия, каза той, няма да бъде засегната от тази промяна в британската политика, защото може да съживи Съюза на тримата императори срещу западната демокрация. В хода на разговора Бисмарк отбеляза, че се съмнява дали Русия ще спази обещанието си и особено препоръчва на Солсбъри, вместо да променя политиката си, да се придържа към приятелството на Австро-Унгария и Италия и да се опита да се приближи до Санкт Петербург заедно с тях.

Бисмарк прави всичко възможно, за да насочи вниманието на британския премиер към всички точки, целящи да го възпрепятстват да промени политиката си; и Солсбъри разбира. Осъзнавайки, че Германия възнамерява да се придържа към старата ориентация, той решава да направи същото (18 август).

Това обаче не е достатъчно за Бисмарк. Цялото му политическо ръководство е белязано от факта, че той е недоволен, че успя да убеди Солсбъри да не променя политиката си. Той е решен да увеличи силата на Средиземноморското споразумение, защитавайки дуализма.

Под влияние на баща си, че тази средиземноморска схема, може да бъде най-добре завършена чрез сътрудничеството на турската армия, Херберт Бисмарк в Лондон предлага идеята посланиците на съюзническите сили в Константинопол да се опитат да спечелят Високата Порта и да я освободят от влиянието на Русия. И по силата на това предложение посланиците действително се споразумяват за проекта за нов договор.

Според този проект, трите сили трябва съвместно и поотделно да заявят, че ще положат всички усилия, за да попречат на султана да даде на Русия каквито и да било привилегии на Балканите и да позволи на Русия да ги получи със сила. Ако султанът се замеси във война с Русия по тази причина, трите сили трябва да постигнат споразумение относно размера и качеството на помощта, която ще му бъде предоставена. Освен това те решават, че ако турците се поддадат на руския натиск, силите трябва да осигурят защитата на своите интереси, като заемат подходящи позиции (20 октомври 1887 г.). Тази схема, подобно на повечето важни политически творения, е завършена на Вилхелмщрасе, центъра на европейската дипломация. Преди да вземе окончателното си решение, Солсбъри се обръща към Бисмарк - фактическия лидер на континента, за ясно разбирателство, лишено от всякаква двусмисленост и уловки, дали одобрява новата групировка: дали младият принц Вилхелм, въпреки добре познатото му русофилство (б.пр. наследено от дядо му), ще следва политиката на Бисмарк. Канцлерът, с одобрението на стария император Вилхелм, е нетърпелив да „насърчи" своя английски колега; и затова изпраща на Даунинг стрийт извлечение от договора за съюз между Германия и Австро-Унгария, като доказва, че Германия е свързана с нас чрез здрави връзки, които всеки император трябва да уважава.

Освен това, канцлерът в обширно частно писмо възхитително обобщи причините, които правят антируската групировка необходима в общия интерес както на Германия, така и на Англия.

В този документ, който по-късно става заслужено известен, канцлерът обяснява, че императорът, напълно независимо от личните си вкусове и наклонности, може по всяко време да следва само политика, съответстваща на интересите на Германия, тъй като единствено със съгласието на милионите си граждани може да прибегне до задължителна военна служба и германският народ не може да си позволи да разруши позицията на Австро-Унгария като Велика сила, защото Германия не може без нейната помощ. Без това тя е изложена на риска от коалиция между Франция и Русия без каквато и да е континентална отбрана. Той обяснява, че Англия, Австро-Унгария и Германия са „наситени" (т.е. консолидирани), докато Франция и Русия са недоволни и следователно първите трябваше да бъдат подготвени срещу всяко избухване на агресия от страна на вторите. Франция винаги е била и сега е агресивна държава, а Русия започваше да имитира ролята на Луи XIV и Наполеон I.

Революционерите искат война, за да я използва за сваляне на царизма; а царизмът също иска война, за да обуздае революционния плам, чрез победа. Бисмарк предпочита да избягва война, но докато Австро-Унгария и Англия не променят посоката си, Германия ще продължи да бъде техен верен приятел, готов да защитава независимостта и статута на Двойната монархия, както и на Англия и Италия, и да предотврати поражението им от френско оръжие. Но с Русия и срещу естествените си съюзници (Австро-Унгария и Англия) Германия никога няма да извади меча.

Той напълно одобри категоричното предложение и съветва приятелите си да сформират коалиция за защита на техните специални интереси на Изток. Надяваше се, че съюзът ще бъде достатъчно силен, за да държи руския меч в ножницата или, ако бъде изваден, да го счупи.

Бисмарк подтикна обединението на средиземноморските сили, като съветва приятеля си Криспи, новия италиански премиер, ентусиазиран поддръжник на франкофобско-германофилската политика, ветеран революционер, който неси на новия си пост целия плам и ентусиазъм на младостта си, да се съгласи с Калноки по отношение на Източния въпрос. Увереността и смелостта на Криспи се увеличава от декларациите на канцлера, че ако съюзът, сформиран от него между Италия, Англия и Австро-Унгария, се включи във военни действия заради Източния въпрос, той ще действа като техен ариергард, готов да се намеси с оръжие, и че няма причина да се страхува от Русия, която има ахилесова пета в Полша. Основаването на независима Полша под ръководството на австрийски ерцхерцог вече е предвидено за осъществяването на плана.

Положението ни в Първата световна война щеше да бъде значително облекчено, ако наследниците на Бисмарк бяха разбрали интересите си толкова бързо, както го направи Железният канцлер и бяха поели по предложения от

него път. Вместо това обаче, с какво колебание, нерешителност те отслабиха лоста, който полското национално чувство можеше да ни даде![108]

Така, благодарение на неуморната енергия на Бисмарк, е сключено новото споразумение между Англия, Австро-Унгария и Италия – подобрено и разширено издание на първото споразумение, предложено и осъществено от него. Това ново споразумение, подобно на първото, е насочено срещу Русия. В своята нота (30 ноември) Солсбъри подчертава, че сред блестящите заслуги на Бисмарк е, потушаването на руската агресия. Съдържанието на договора е идентично с предложенията на посланиците (декември 1887 г.), с допълнението, че за защитата на Проливите той се простира не само до Балканите, но и до Мала Азия.

Това обаче не е единственото постижение, показващо, че великият германец се е стремял, дори след сключването на руския таен договор, да запази нашата позиция; също толкова очевидна беше ролята, която той е предвидил за Отечеството си, ако съюзът, сформиран от него, бъде принуден да нападне Русия заради нейните източни интереси (Балканите и Проливите).

Генералните щабове на Австро-Унгария и Германия се опитват да сключат взаимни военни споразумения, които скоро да доведат до война. Молтке, повлиян и убеден, че руснацните се готвят за военни действия и че военното положение на Централните сили може само да се влоши, ако се изчаква, и иска да предотврати заплашващата опасност чрез бързи превантивни действия срещу Русия. Бисмарк обаче не е съгласен, не защото не желае нашата победа, защото неизменно се стреми да ни направи силни и настоява за необходимостта от увеличаване на армията ни, не защото напълно осъжда подобна стъпка, защото заяви (на 15 декември), че ако е водещ министър на Дунавската монархия, с перспективата да бъде подкрепен от Англия, Италия и Турция, ще предизвика такъв конфликт, а защото иска да отреди специална роля на Германия в него.

Той смята (15 декември 1887 г.), че в такъв случай Германия трябва да се обърне срещу Франция, а не срещу Русия, и да се намеси в източната война едва след като си е уреди сметките с галите.

Той желае да избегне кампания на два фронта и предпочиташе да използва неразделената военна сила на Германия първо срещу Франция, и едва след като я разгроми, срещу Русия.

Не съм компетентен да преценя от военна гледна точка кой е прав, Бисмарк или Молтке. Но един факт е ясен: тази концепция за канцлера не е повлияна от руския съюз, а е замислена като изпълнение на Средиземноморския съюз срещу руснаците и има своите корени в лоялността към нас.

Според мен тази концепция съдържаше всички принципи, от които се е ръководи Бисмарк. Той е пестелив на обещания; не ни обещаваше нищо; въздържаше се да ни съветва да започваме военни действия; но ако някога се окажем във война, той ще изпълни ангажимента си като ариергард и да държи

---

[108] *Играта с поляците е много опасна, защото една частична полска автономна държава от австрийската и евентуално руската част, много бързо ще се насочи към пълна независимост и откъсване на пруската част. Аналогични планове но с обратен знак имат и руснаците, вкл. и част то панславистите. (б. пр.)*

Франция настрана. Той щеше да направи, дори повече, отколкото се е ангажирал да направи: след като победи Франция, ще се справи с Русия.

Същата ориентация се проявява и в обстоятелството, че Италия се привързва по-тясно към антируската коалиция. Досега, освен задълженията, произтичащи от Средиземноморския съюз, Италия не е задължена да помага на Австро-Унгария или Румъния при руска агресия. Сега е постигнат решителен напредък в това отношение. Италия се присъединява към съюза на Австро-Унгария и Румъния (1888 г.) и се ангажира, че когато се появи Casus foederis, ако възникне предвиденото в договора, тя незабавно ще се посъветва с нас относно общи действия (Прибрам).

Съответно Бисмарк нее станал по-русофил, а обратното. Приятелството на Англия сега е по-важно в неговите очи, планът който той се стреми да осъществи през 1879 г. в сътрудничество с Андраши. Това доведе до новия Средиземноморски съюз. И тази ориентация става толкова ценна, че противно на предишното му мнение, канцлерът (на 10 януари 1889 г.) отправя на Англия официално предложение за съюз, в случай на нападение срещу нея от страна на Франция. Той се позова на факта, че такъв съюз ще направи войната невъзможна, защото нито Франция, нито Русия ще се осмелят да провокират военни действия, ако знаят, че Англия е с нас; и че това защитава Англия от нашествие, което, предвид сегашното бързо развитие на науката и техниката, при липса на предложения съюз е въпрос на време, увеличаването броя на корабите в Ламанша в решителния момент.

Солсбъри обаче не желае съюз срещу Франция; и следователно не по вина на Бисмарк, приятелството на Англия, което той така грижливо поддържа и култивира, не се разви в по-тесни политически отношения.[109]

9. ПАДАНЕТО НА БИСМАРК

Планът за съюз с Англия беше лебедовата песен на Бисмарк във външната политика. Дори когато го публикува, Великият канцлер е на прага на падението си; съдбата му вече е предопределена.

На теория Бисмарк признава една-единствена форма на управление – монархия, в която върховното ръководство е поверено на суверена; на практика обаче неговата собствена могъща личност води до превръщането на този идеал във всемогъществото на самия канцлер.

Вилхелм II, който вече се беше възкачил на трона, с цялата енергия и плам на своята надарена младост, предпочита да управлява според чистата и непроменена доктрина на своя известен политически учител. Моделът на младия император е Фридрих II Пруски, който винаги предприема всичко лично и издава решения и заповеди по всеки възможен въпрос, свързан с управлението на страната му. Подобно на своя велик предшественик, Вилхем II е твърдо убеден,

---

[109] *Авторът преекспонира много както значението на този напълно формален и твърде хлабав средиземноморски съюз останал само на хартия, така и „приятелството" на Англия, страната която с горд краен егоизъм заявява, че няма приятели, има само интереси, които в крайна сметка ще доведат до британската мегаломания за световно господство – една от причините за световната война. (б. пр.)*

че упражнява кралските правомощия и прерогативи по божествено право, считайки се отговорен за действията си единствено пред Бога. Тълкувайки по този начин правата и задълженията на своето възвишено положение, младият император не оставя място за упражняването на онази власт, която известният канцлер, упражнява, благодарение на властната си личност, редом с патриархалния Вилхем I и по-късно поради случайното обстоятелство на фаталната болест на неуправлявалия император Фридрих. Новият император Вилхем се нуждае от послушен инструмент, слуга, а не от тираничен господар, какъвто старият държавник винаги е бил към всички.

Високото чувство за дълг на Вилхем II, личната му амбиция, неудържимата му енергия, особените му мнения по различни въпроси, освен вътрешната и външната политика, които се различават значително от тези на канцлера, всичко това се съчетава, за да го накара да управлява империята, наследена от баща му и дядо му, според собствените си възгледи. А тълпите от подмазвачи, само го подтикват с ласкателствата си да тръгне по този фатален път.

Режимът на Бисмарк продължи твърде дълго; сега вече е остарял. Той беше славен, но безмилостно суров към противниците на Железния канцлер, който се отнася към всички с подозрение и нетърпимост. Враговете му са принудени да осъдят методите му, тъй като в противен случай не са сигурни, че „ерата на Бисмарк“ ще приключи дори с неговата смърт. Те виждат в сина му Херберт наследник, от когото трябва да се страхуват дори повече, отколкото от стареца. Граф Херберт Бисмарк е надарен със свеж и буден ум, богат опит и отлична способност за рутина; образован от най-добрия учител, който може да си представим, несравнимия му баща; той е верен приятел, и непримирим враг (особено към враговете на баща си); приятен, достоен, полезен човек: но въпреки това мнозина се тревожеха да не продължи режима на баща си, с наследената тиранична склонност, но е лишен от изключително редкия гений на Тевтонския титан.

Младият император, лесно повлиян от ласкателства, е увещаван от всички страни да се отърве от стария си канцлер. Но как да стане това? Бисмарк се придържа към поста си с упоритостта на пиявица. Въпреки че знае, че никога няма да може да работи с Вилхелм II, той отказва да подаде оставка, защото ще да прехвърли върху младия си суверен омразата и отговорността за уволнението се, пред съвременици и потомци. Той смята, че е неизпълнение на дълга му да стои настрана; той е незаменим; няма друг Бисмарк под ръка с неговия опит, неговия престиж, такъв стълб на Германия. Кой може да го осъди за това отношение? Кой може да се изненада от неговата упоритост? Доста посредствени носители на власт, които не са му равни, много често мислят и действат по този начин, когато дойде време за пенсионирането им от държавна служба.

Подмазвачите, които падат заедно с тях, провъзгласяват доктрината, че страната със сигурност ще отиде на ръба на пропастта, ако други заемат мястото на техния водач и на самите тях, и я повтарят уместно и неуместно, докато накрая не повярват в нея. В хода на собствената си политическа кариера често съм наблюдавал, че един от мотивите за упорито вкопчване в длъжността е мегаломанията, породена от ласкателствата на подчинените. Тъй като околните губят от падението на своя покровител и тъй като той бърка клиентите си със

самата нация, падащият лидер е склонен да смята личното си нещастие за национална трагедия. Той открива грешката си едва когато очакваната катастрофа не се случва, когато вижда, че светът се върти както преди и дори не изглежда, той да липсва на някого.

Но положението на император Вилхелм е много трудно, поради упоритостта на стария канцлер. Самият суверен трябва да го отстрани, казано просто, да „изгони" човека, на когото дължеше императорския си трон, основателя на империята, човека, който целият германски народ почита като свой най-прославен син.

Ерата на Бисмарк завършва в потискащ раздор, сред всички признаци на човешкото несъвършенство. Слънчогледите – „мамелюците" – го изоставиха; подобно на някой от древните, те се отрекоха от падналия си господар. Тези мъже които дължаха всичко, възнаграждения и почести на Бисмарк, сега се обърнаха от него към императора за потвърждение в длъжността си. По случай сватбата на граф Херберт и графиня Хойос във Виена станах свидетел на не малко очевидни случаи на тази срамна нелоялност, която с право предизвика възмущението на семейството му.

По този повод осъзнах за първи път в живота си дълбочината на неблагодарността, опортюнизма, службогонството, пребоядисването и пълната липса на принципи, под смазващата тежест на които по време на последните революции, династиите, владетелите и самата структура на толкова много държави бяха безмилостно пометени; и на тяхно място са създадени правителства, подкрепяни от верните привърженици на която и да е партия, която би била на власт за момента, заедно с вечно многобройната тълпа от злобни, безгръбначни службогонци и кариеристи.

***

Този текст е заключението на първото издание на книга I, от този труд, като самостоятелна книга озаглавена *Bismarck und Andrassy. Betrachtungen zur Vorgeschichte des Weltkrieges. Zeitungsverlag, Fleischer, 1924* (Бисмарк и Андраши: Размисли върху предисторията на Световната война) издадена на немски език. Впоследствие авторът я използва като основа, която доразвива и написва предоставения на читателя труд „Бисмарк и Андраши и техните наследници".

***

Бисмарк постига забележителни успехи, които с право стоят редом до поблестящата и по-истинска, слава на основаването на Германската империя. Това, което е придобил чрез смела и рискована политика, с кръв и желязо, той успява да запази недокоснато в продължение на почти двадесет години с благоразумна мъдрост, самодисциплина и предпазливост и да го консолидира чрез обширна система от съюзи, без никога повече да се налага да прибягва до сила.

Следователно нищо не е по-естествено от това някои да отдадат катастрофата на Световната война на факта, че наследниците на Бисмарк са изоставили изпитаната система на великия майстор и са поели по нови пътища, като не са подновили договора за презастраховка с Русия. Това мнение според мен, е погрешно.

Бисмарк също е принуден да прави промени в тази система. Виждам проблема не в това, че наследниците на Бисмарк търсят други пътища, а защо-

то им липсва гения на Бисмарк и не винаги имат уменията на своя велик предшественик. Позицията, която Бисмарк заема, е разклатена и изисква прегрупиране. Първоначалната цел на тази система е просто временна; тя служеше само за борба с непосредствените опасности, използвайки наличните в момента средства.

Временният характер на системата се вижда и от обстоятелството, че еднаединствена недискретност е достатъчна, за да я срине и да постави Германския райх в несъстоятелно положение. Злонамерено разпространение от онези, които могат да спечелят от подобна недискретност и които изпитват дълбоко вкоренена омраза към германците, може да изолира Германия и да я въведе в конфликт с всички сили, с които Райхът е обвързан с взаимни отбранителни задължения, както и с тези, срещу които Германия желае да се защити.

Бисмарк ще загуби всякакъв авторитет не само в Австро-Унгария и сред съюзниците на монархията, но и в Русия, ако във Виена, Лондон и Рим се разбере, че е обещал подкрепа за плановете на Русия относно Проливите, и ако в Санкт Петербург се разбере, че изковава мощен съюз срещу тези руски амбиции.

Съвсем отделно от тази ахилесова пета на съюзническата система на Бисмарк, тя е неподходяща за дългосрочна стабилност в други отношения. Както правилно отбелязва наследникът на Бисмарк, Каприви, тя е твърде сложна. Слабостта на системата става очевидна още по време на канцлерството на Бисмарк, въпреки огромния му авторитет и превъзходни умения. Неговите наследници постъпват мъдро, като дори не се опитаха да нахлузят неговата кираса (броня). Тежкият му меч не е подходящ за обикновения човек. Дори самият Бисмарк го намира за труден за боравене.

По време на неговия канцлерски мандат доброто настроение в Австро-Унгария, предпоставка за траен и надежден съюз, се влошава. Това е неизбежно; не можеше да бъде другояче. Защото канцлерът попречи на Австро-Унгария да постигне това, което целият ръководен кръг на монархията, заедно с владетеля, смятаха за *conditio sine qua non* (задължително условия) за защита на независимото съществуване на монархията. Бисмарк е досаден във Виена в продължение на години, пораждайки подозрения и тревоги. Самият той признава, че е упражнявал натиск във Виена, който не може да бъде изтърпян по никакъв друг начин, дори от приятел. И този натиск е съществен компонент на неговата система, който не може да се поддържа без него, защото руското приятелство е сериозна политическа възможност само ако Виена поне донякъде се съобрази с волята на Санкт Петербург. А икономическата политика на Бисмарк, високите му селскостопански мита, предизвикват недоволството на земеделските класи, които съставляват мнозинството от Дунавската монархия.

Когато по време на анексирането на Босна, Франц Йосиф хвали лоялността на кайзер Вилхелм II, той ми каза, че наставническото държание на Бисмарк и тиранията на Берлин са станали непоносими. Въпреки че Франц Йосиф толерира опеката на Бисмарк, едно е сигурно: присъщото му недоволство от съюза в крайна сметка е несъвместимо с тези условия. Какво ще се случи, ако постоянният натиск и безкрайните поуки по Бисмарк не бяха упражнявани от този велик човек, не от възрастния кайзер Вилхелм, а от министри с по-нисък прес-

тиж и по-малко умения в работата с младия кайзер, към много по-възрастния Франц Йосиф? Може ли съюза да издържи в дългосрочен план, в който съюзниците заемат противоположни позиции и следват противоположни политики по разглежданите въпроси, където единият съюзник постоянно осъжда и не харесва другия, като същевременно винаги се съгласява и насърчава противника? Не трябва ли Германия да очаква, че славянофилските наклонности на Таафе[110] ще надделеят и във външната политика на монархията? Чешкото и полското влияние, икономическото недоволство, негодуването на унгарците, чиято политика на самозащита спрямо Балканите е най-яростно осъдена от Бисмарк, схващането, че германският съюзник действа във Виена като защитник на Русия, всички тези обстоятелства допринасят за укрепване в монархията на онези политики, свързани с традицията от принц Кауниц, вече са популярни в австрийските ръководни кръгове: ориентацията към Париж и Санкт Петербург, която има дълбоки и естествени корени в дългогодишните антипруски настроения? Самият Бисмарк разглежда тази възможност; той смята, че силовите фактори по Нева и Дунав могат да се обединят в ущърб на Германия. (29 декември 1887 г.).

А основата на съюзническата система в Санкт Петербург е още по-нестабилна. Успехът, постигнат там с цената на недоволството на монархията, е просто формалност; той се изчерпа от негативите на съюза между Франция и Русия. Както отбелязва известният френски историк Албин, дори и да не е записано, то се е запазило в съзнанието на хората. „Важни са не мъртвата буква, не формулите, а чувството, волята, животът, реалността“. И дори този оскъден успех не може да се отдаде на успеха на Бисмарк да спечели Русия и да я обвърже чрез тайния договор, тъй като царят признава пред германския посланик (януари 1888 г.), че руското правителство е направило предложения към Франция в Париж в интерес на съюз, но Франция не е склонна да сключи официален съюз. Французите се опасяват, че такъв съюз може да доведе до война и въпреки че внимателно култивират духа на отмъщението, те не желаят да застрашат съществуването си и засега се задоволяват с близостта, която се е развива между обществата на двете страни. Самото съдържание на германския таен договор доказва, че Русия в определени случаи се смята за съюзник на Франция дори без писмени споразумения и не крие този факт. В този договор Русия отрежда на Франция същата роля, която Бисмарк отрежда на своя открито признат съюзник. Русия, прави изключение от задължението за доброжелателен неутралитет в случай на германско нападение срещу Франция, точно както Бисмарк, в полза на Германия, е предвидил изключение в случай на руско нападение срещу монархията.

В Санкт Петербург самият Бисмарк също е гледан с подозрение. Великият княз Пьотър[111] заявява това съвсем ясно в Берлин: брат му, царят, дори да уважава интелектуалното превъзходство на Бисмарк , смята, че той ще го предаде

---

[110] Едуард Таафе (1833–1895): австрийски държавен деец от XIX век, заема поста министър-председател на Цислейтания в продължение на два мандата.

[111] Авторът греши, Александър III няма брат Пьотър, а по-малък брат Павел Александрович. Така че или авторът е объркал името, или става дума за друг велик княз от рода, напр. Пьотър Николаевич, по-малкия брат на Николай Николаевич младши, главнокомандващия в първия период на световната война. (б. пр.)

(април 1888 г.). Този страх е по-труден за разсейване, защото съдържа много истина. Царят е по-близо до реалността от своите съветници, които се доверяват на Бисмарк. Голямото недоверие и негативно мнение на царя се демонстрира когато вярва на фалшивите слухове (ноември 1887 г.), че Бисмарк е насърчавал българсикя княз Фердинанд Кобургски в писмата си да следва антируска политика, (т.нар. писма на Фердинанд – доказан френски фалшификат), докато Бисмарк н приема легитимността на Фердинанд, в съответствие с настроения в Санкт Петербург.

От прогерманската политика на Санкт Петербург остава само малка част: царят, външният министър Гирс, и няколко посланици, изразяват прогермански настроения пред германски държавници и при това много дискретно. Царят не смее открито да използва авторитета и силата си в полза на приятелството с Германия. Той е принуден да толерира антигерманска агитация; всъщност, той се стреме да повиши популярността на правителството си, като дори официални кръгове демонстрират за Франция и срещу Германия. От членовете на правителството само външният министър поддържа правилна позиция. Министърът на вътрешните работи Толстой, високоуважаваният председател на Светия синод и лидер на реакционните сили Победоносцев и началникът на Генералния щаб Обручев: всички работят открито в панславистко и антигерманско направление. Дори печата, зависим от правителството, пише срещу официалната политическа линия. Великият княз Николай Николавич произнася агресивен тост в Париж. Изключителният панславястки писател Катков се превръща в истинско правителство в сянка, чието влияние съперничи на на официалното, което не смее сериозно да му се противопостави. В Киев се провежда голяма панславистка демонстрация и шествие (юли 1887 г.), без царска намеса. Всъщност самият цар се прекланя пред тази тенденция: вдигайки тост той нарича а Никола, княза на Черна гора, свой „единствен приятел“ (май 1888 г.), жест към който с право негодува неговия роднина и приятел, Вилхелм II Хоенцолерн.

Ситуацията може да се обобщи по следния начин: в Русия съществува противоречие между обществените настроения и тайното споразумение, като последното е изцяло спекулативна и безсмислена реторика, защото дори в автократично управляваната Руска империя не е възможно в дългосрочен план да се води външна политика против волята на нацията.

Дори владетелите знаят, че това е опасна игра. Историята доказва, че омразата към един омразен съюз може да свали дори най-могъщите династии. Кауниц и приятелството му с Австрия допринасят значително за загубата на популярността на Бурбоните във Франция. Прякорът „Австрийска“ доведе до гилотинирането на нещастната кралица Мария Антоанета. Приятелството на Луи Филип с Метерних подкопа трона на Орлеанците. В светлината на всички тези примери, ще има ли царят смелостта да застане до германците и да се дистанцира от симпатизиращите французи? Антагонизмът между двамата тайни съюзници вече не се ограничава само до сантименти, а се проявява в официалните отношения. Русия получава заем от Франция за производство на оръжия, след като посредникът руски генерал заявява, че тези оръжия няма да бъдат използвани срещу Франция (ноември 1888 г.), което французите съвсем пра-

вилно разглеждат като вид съюз. Тази връзка бележи началото на поредица от финансови транзакции, които с течение на времето изграждат по-тесни отношения между французите и руснаците, отколкото може да постигне който и да е държавен договор. И точно когато тези златни нишки започнаха да се носят между двете страни, разделителните стени се издигнаха между руснаци и германци. Селскостопанската политика на Бисмарк натежава дори повече на Русия, отколкото на Австро-Унгария. Тя нанася щети на най-важния сектор на руската икономика - износа на селскостопански продукти, и веди до икономическа борба, която е достатъчна, за да направи руско-германските отношения несъстоятелни в дългосрочен план. Чуждестранни земевладелци са изгонени от западните провинции от руското правителство, ход, който засяга основно германските граждани (пролетта на 1887 г.) и кара Бисмарк, като ответна мярка, да изключи руските ценни книжа от Берлинската фондова борса.

Междувременно двамата тайни съюзници се въоръжават и Бисмарк се чувства принуден да отправи заплахи срещу Русия, а не срещу потенциалния враг, в реч пред Райхстага (март 1888 г.).

И тези обтегнати отношения не са резултат от изолирани, спорадични грешки, а от органично следствие от цялата система. Докато Бисмарк поддържа показен съюз с онези сили, които водят враждебна към Русия политика, докато самият той е готов и задължен да се вдигне срещу Русия в определени случаи, дори и най-голямото му умение няма да е способно да спечели искреното доверие и истинското приятелство на Санкт Петербург. Никакво изкуство, никакъв дипломатически такт и никакво превъзходство не могат да доведат до точката, в която гордият цар, който мисли толкова високо за себе си, вижда надежден приятел в този, който открито се въоръжава срещу него и е задължен да воюва срещу него. Никой не може да бъде едновременно истински приятел и враг, обречен на война, в едно и също лице. С Франция, единствената голяма сила, която не може да позволи Русия да бъде победена при никакви обстоятелства, която не води антируска политика и която не участва в никакъв съюз, насочен срещу Русия, Германия не е в състояние да се конкурира в дългосрочен план.

Германската дипломация добросъвестно информира Бисмарк за тази ситуация. Германският посланик в Париж, Мюнстер, точно характеризира същината на ситуацията, когато заявява в доклад (22 юни 1888 г.), че е без значение дали е сключен договор между Франция и Русия или не, тъй като тези две сили неизбежно ще се сблъскат с нан в случай на война. Бюлов, бъдещият канцлер, подчертава този момент неведнъж в своите проницателни доклади (декември 1887 г., януари и октомври 1888 г.), че германците са дори по-мразени от руснаците, отколкото австрийците. Посланикът в Санкт Петербург, Швайниц, пише, че преобладаващото мнение там е, че Бисмарк подстрекава Австрия към война срещу Русия (декември 1887 г.), а друг път, че руският шовинизъм се състои от любов към французите и омраза към германците. Той съобщава, че царят дори обвинява Бисмарк за враждебната политика на Австро-Унгария, тъй като Монархията ще се предала, ако канцлерът замахне с юмрук.

Разбира се, че Бисмарк е наясно с всичко това, знаел е за всичко. Той никога не храни илюзии; винаги е способен да разпознае дори неприятните истини. Руското правителство напразно се е опитва да го подведе, официалният свят

напразно се е опитва да го накара да се довери; той все още няма доверие в приятелството на Русия. Напразно Гирс говори за „проклетите французи“ („*les sacres francais*“), френските празни приказки; напразно казва той, който няколко години по-късно сключва съюза с Франция, че французите са глупави, ако вярват, че заради Клемансо, цар Александър III ще вдигне ръка срещу вуйчо си (декември 1886 г. и януари 1887 г.); напразно вярва на обещанието на царя, че никога няма да вдигне ръка срещу кайзер Вилхелм, сина му или внука му (ноември 1887 г.); напразно заявява, че никога няма да се съюзи с гнилата „с основание“ република; напразно (и с право) той нарича Сърбия „мръсна свиня“ („*cette sale cochonne de Serbie*“ 1887)[112]: Бисмарк знае много добре, че не може да разчита на Русия, че тайният договор е само временен, палиативен по природа и не е стабилно решение, че вече е загубил сърцата на руснаците и не може да ги спечели обратно. Той споменава често, че единственият приятел на Германия в Русия е царят, който ще претърпи същата съдба като баща си Александър II, който не е искал Руско-турската война, но въпреки това я започва, защото не му е стигнала смелостта да се изправи срещу общественото мнение в подходящия момент. Той препоръчва кайзер Вилхелм да посочи на братовчед си, че войната е неизбежна, ако позволи на руснаците да продължат да насърчават реваншисткия дух на отмъщението във Франция (декември 1887 г.), независимо дали иска война или не.

При такива обстоятелства системата на Бисмарк не може да избегне съдбата си. Ако неговият наследник се придържа здраво към нея и ако Берлин искаше да поддържа добри отношения както с Русия, така и с Австро-Унгария в дългосрочен план, в крайна сметка ще се окаже между чука и наковалнята. Ако твърдо се придържа към политиката на половинчати мерки, ще възникне обичайната опасност от компромис. Това обаче не можеше да се случи с Бисмарк. Неговата сложна система така или иначе постигна целта си: тя запази мира. Преди осезаемите слабости на системата да са проявят, преди горчивите ѝ плодове да узреят, със сигурност Бисмарк, щеше да преструктурира системата. За него политиката не е просто прилагане на принципи, нито изливане на чувства и страсти, а сложно изкуство целящо постоянно задоволяване на безбройните, постоянно променящи се и противоречиви нужди и изисквания на живия организъм сред безбройните житейски изпитания, естествено чрез използване на наличните, еднакво променливи и разнообразни средства. Съюзите, които служат на целта днес, може да са отживелица утре и именно поради тази причина Бисмарк работи неуморно за усъвършенстване и подобряване на външната си политика, адаптирайки я към нуждите на деня. Може спокойно да се предположи, че и този път ако беше жив, и на власт, ще действа по същия начин.

Единственият въпрос е в каква посока ще се стреми да трансформира системата си. Ако трябва да се справя сам с Франция, изглежда най-вероятно да избере превантивната война като решение. Тъй като не е може да разчита със сигурност на изолацията на Франция и смята бойните действия на два фронта

---

[112] *Много точно определение за свинския „вечно гладен“ шовинистичен сръбски манталитет. (б. пр.)*

за твърде сериозен риск, може да предположим, че и този път ще предпочете мирно решение. И пред него се откриват два пътя.

Един от вариантите е да се задълбочи съществуващата съюзническа система на Централните сили и да се постигне споразумение с Англия, ако е необходимо чрез пълно изоставяне на договорните отношения с Русия. В този случай той ще сложи край на флирта с Русия и ще приложил политиката, която Андраши застъпва и която е склонен да възприеме през 1879 г.

Вторият вариант е да се удовлетвори Русия, ако е необходимо, с цената на изоставяне на Австро-Унгария.

Лично аз вярвам, че Бисмарк ще поеме по предишния път, пътя, който Каприви също искал да поеме след него .

Вероятно е той да е осъществи смяната на фронта по различно време и по различен начин, да действа с по-голямо умение от своя наследник, но целта е същата.

Последните му действия във външната политика сочат това. Както видяхме, Бисмарк, непосредствено преди и след тайните споразумения с Русия, се стреми с всички сили да обедини Англия, Австро-Унгария и Италия в съюз; последният му акт е предложение за съюз с Англия.[113] Това се вижда от мощната, ясна диалектика, с която той многократно оправдава предишната си политика по това време и чиито аргументи могат да се обобщят в надеждата за реална помощ, съюз в случай на война, между Централните сили, подкрепяни от Англия, а за Русия се надява, че тя ще запази неутралитет и няма да се превърне във враг. По каква причина той можеше да промени тези дългогодишни принципи? По каква причина ще скъса с изпитаната система, по каква причина ще направи скока в неизвестното, защо да се противопоставя на общото настроение, защо да предаде своя обичаен съюзник, чиято надеждност е извън всяко подозрение?[114] Защо да търсил подкрепа там, където преди това вижда само враждебна атмосфера, и след всичко случило се, той вече не може дори да си представи по-тесните отношения с Русия, и всякакви опити са ненужни?

Несигурността на италианското приятелство го кара да потърси нови пътища? По времето на Робилант и Криспи той няма причина да се страхува от измяната на Италия. Там все още преобладават антифренските настроения, заместващи симпатиите към монархията. И „английското лепило“ също присъства, в което Бисмарк с обичайната си проницателност, вижда гаранция за италианското приятелство.

Или не би могъл да разчита на това английско лепило, за съюза с Англия? Няма ли да навреди непременно върху икономическото развитие на Германия,

---

[113] Тези действия показват единствено слабост и загубата на трезвомислието, измъчван от кошмара на френско-руския съюз, той иска да направи невъзможни, фантастични неща, Англия е хлъзгава като змиорка, Италия – абсолютен аутсайдер първеню с невъзможни претенции, този фиктивен съюз е като между орел, рак и щука. (б. пр.)

[114] Напротив, Бисмарк изобщо не вярва в надеждността на Австро-Унгария, защото вижда нейната военна слабост и вътрешна нестабилност. Неслучайно критикува Андраши и късогледата антируска реваншистка политика, която довежда до обтягането на отношенията в Съюза на тримата императори. Така че Австро-Унгария, той винаги е готов да я жертва пред недостижимата му цел – съюза с Русия. (б. пр.)

конкуренцията между германския и английския износ и да влоши това приятелство?[115] Ще пожертва ли това икономическо развитие в името на Албиона.

Не може да се очаква, че някоя страна доброволно ще жертва своя просперитет и търговия на олтара на политиката или съзнателно ще се откаже от богатството си в името на приятел. Но фактите доказват, че това изобщо не е било необходимо.

Англо-германската икономическа конкуренция вече е в своя пик, а английският законодателен орган вече е приел законопроекта „Произведено в Германия", насочен срещу германската конкуренция, когато прогерманската политика на Солсбъри е в разцвет. Англия създава този закон (август 1887 г.) между двете Средиземноморски конвенции, които сключва със съюзниците на Бисмарк по негов съвет, за да си осигури подкрепата на Германия.

Колко естествена и необходима е приятелската връзка между Централните сили и Англия, най-ярко се демонстрира от инстинктивната, несъзнателна, органична сила, присъща на нея. Тази връзка не се е разви, нито продължава, докато трая канцлерският мандат на Бисмарк, защото водещите държавници които я желаят, е трябвало да се адаптират към нея, да се подкрепят взаимно, защото интересите на страните са го изисквали.[116]

Позицията на Англия по време на Френско-пруската война оставя у Бисмарк неприятни спомени. Освен това, Бисмарк е дълбоко пропит с антипатия към английската система на управление. Той е разгневен от властния маниер на англичаните. Престоренията дендизъм, живото въображение и суетата на Биконсфилд го дразнят.

Простият германец, в своята щедрост, не е изпитва никакво привличане към безспорно еврейския манталитет на великия английски държавник. И в Англия също имало много причини срещу съюзяването с Германия. Общественото мнение на островната нация винаги изпитва инстинктивен страх от най-силната сила в Европа. То осъжда суровата мощ на другите. Англосаксонският идеализъм, който винаги е забележително способен да се хармонизира с практичността, дори с егоизма (б. пр. най-вече с крайният егоизъм, което е основната черта на „нагло-англосаксонците"!), не харесва юнкерския цинизъм на Бисмарк.

Биконсфилд завижда на огромната слава и лично богатство на основателя на Германската империя, а Англия и Германия, Бисмарк и Биконсфилд въпреки това намират общ език за сътрудничество; всъщност, те стават приятели. Те стават взаимно зависими по време на Източната криза и Берлинския конгрес. В края на канцлерството на Бисмарк, преди падането на Биконсфилд, официалният германско-австрийско-британски съюз е неизбежен и волята за сътрудничество преобладава и в трите правителства.

Но възникват нови трудности пред хармоничното сътрудничество. Бисмарк и Гладстон не могат да се разберат; те са истински противоположности. Новото мнозинство в Англия разглежда политиките, приети на Берлинския

---

[115] Точно това е основната причина, за английското вдъхновяване, ръководене и провокиране на световната война! Главният подстрекател е Англия, а Франция и Русия са нейната континентална ножица. (б. пр.)

[116] Изключително наивно твърдение, плод на англофилските заблуди на автора, наследени от баща му! (б. пр.)

конгрес, като противоречащи на принципите за християнската цивилизация, свободата на източните народи и жестокостта и варварството на турците, лозунги, с които печелят изборите. Тази промяна на посоката събуди недоверието на Бисмарк към Англия. Позицията на Гладстон по германските колониални въпроси наранява самочувствието му. И двамата предпочитат да се съюзят с Русия, отколкото помежду си. И все пак ограниченията на отношенията предотвратяват окончателния разрив между Бисмарк и Гладстон; това ограничение дори ги сближава и ги отдалечава от Русия. Гладстон е принуден да се обърне към Берлин с предложение за съюз. И Бисмарк, избягвайки война срещу Русия, подкрепя Англия в Египет, въпреки че може да унижи островната нация. В Англия инерцията се измества към Германия и съображенията за нейните по-висши интереси вземат превес.

И дипломацията започва да вплита своите нишки. Първата стъпка е писмото от Солсбъри, което проправя пътя за приятелство, дори съюз с Германия, вплита нишките на двете средиземноморски конвенции, обединява Англия и Тройния съюз в един лагер и още преди падането на Бисмарк, цели да го убеди, противно на предишните му теории, да направи предложение за съюз на Лондон. Това, което винаги преобладава въпреки всякаква опозиция, това, което се изразява почти автоматично с всеки един важен политически завой на новия Германски райх: всичко това може да се основава само на реални сили, на големи интереси и със сигурност би триумфирало отново, ако Бисмарк беше подложил системата си на съюзи, на ревизия.

Както през 70-те и 80-те години, Бисмарк отново използва невъзможността за руско приятелство през 90-те години, за да тласне Германия към Англия, въпреки че предпочита да остане в съюз с Русия. Но няма ли да застраши окончателното изоставяне на споразумението с Русия, и съюза между Тройния съюз и Англия световния мир? Не, смятам, че щеше да се случи точно обратното.

Най-силната военноморска сила в съюз с най-силните армии, представлявала непоклатима сила.[117] Единственият проблем с мира е, че този съюз не водил политика на война и не възприема агресивна, завоевателна позиция, която ще предизвика държавите извън съюза, и ще ги принудила да атакуват в инстинкта си за самосъхранение.

Бисмарк трябваше да действа в духа на предишната си външна политика и той продължи да го прави със своята доказаната умереност.

Без умереност никоя система не е способна да осигури мир. Ако посилната страна пренебрегне самочувствието и жизненоважните интереси на по-слабата страна и я постави в непоносимо положение, тогава никога не може да има перспектива за траен и сигурен мир. Както вътрешният, така и външният мир може да се поддържа само чрез проницателността и готовността за компромис от страна на по-силната страна.

И настоящата световна ситуация, новият баланс на силите, ще се запази без войни, които разтърсват света из основи, само ако се променя чрез непрекъснато развитие, ако се създаде поносима ситуация за по-слабите в момента държави и народи. Запазването на настоящата ситуация твърдо ще доведе до

---

[117] Смешно, австроунгарската и италианската армии са най-слабите в Европа и го доказаха в световната война!? (б. пр.)

пълен колапс и нови кървави катастрофи, точно както отхвърлянето на вътрешни реформи и твърдата политика на репресии обикновено водят до вътрешни сътресения.

Централните сили не са изпаднали в по-неблагоприятно положение, защото обкръжението на Едуард VII е заменило това на Бисмарк; това не е защото Централните сили са водили различна политика, защото са искали да се откажат от приятелството с Русия и да се приближат до Англия.

Грешката на Централните сили е в неспособността им да отговорят напълно на изискванията на тази политика и са подкопали крайъгълния камък – приятелството с Англия[118], чрез изграждането на военноморски сили, превръщайки това в повод за вражда, но без да възстановят съюза с Русия или да елиминират френската заплаха.

Не бих искал обаче да се спирам на това убеждение тук. Това ме отвежда към историята от последните години и предпочитам да продължа, едва когато германското външно министерство възобнови публикуването на своите сборници с документи.

КНИГА II. ОТ БИСМАРК ДО БЮЛОВ

ЧАСТ I. КАПРИВИ (1890–1894)

ГЛАВА I. ПОДНОВЯВАНЕ НА СЪЮЗА

Наследникът на Бисмарк, генерал Каприви, се стреми във всяко едно отношение да следва пътя, поет от неговия именит предшественик. Неговата главна цел е поддържането на мира и свързаното с него германско превъзходство. Той се застъпва за мир не само защото Германия, както казва Бисмарк, е „наситена“ и има повече да губи, отколкото да печели от войни, но и защото Вилхелм II е миролюбив, съдейки по импулсивната му природа и сърдечен характер, да не говорим за високото му чувство за дълг, както може да се разбере не само от публичните му изказвания, но и от личните му бележки с коментари, които е свикнал да прави в полетата официални документи.

Когато например е информиран, че италианският външен министър е изненадан, че кайзерът, млад мъж с такава огромна армия, няма военни стремежи, той прави следния многозначителния коментар, „защото не е кондотиер, а Хохенцолер“.

И когато на 20 февруари 1902 г. Санкт Петербург е разтревожен, за да не извърши „лудостта“ да нападне Русия, Вилхелм написва следния коментар, „подобно действие е подлост, а не „лудост“.

Записано е едно просто събитие от този период, което вероятно е хвърлило сянката на съмнение върху неговия миролюбив нрав. Това обаче се е основа-

---

[118] Заблуда пълна, но предвид материалите с което е разполагал и англофилските му заблуди, е разбираемо! (б. пр.)

ва на недоразумение и не доказва някакво агресивно намерение на кайзера, а само волята за мир на неговия съюзник, Франц Йосиф. По повод военните маневри при Сомбатхей, след изчерпателни разговори между двамата имперски приятели, Франц Йосиф отбеляза на германския посланик, че е грешка да се омаловажава силата на руснаците, както прави германският кайзер, защото въпреки че не безупречна, руската армия, дори само числено е сериозен фактор. Възрастният владетел изглежда загрижен да не би младият му колега да не приеме сериозно руската мощ и да се реши на война, без да пресметне риска. Германският император написа в полето на доклада на своя посланик за инцидента, че Франц Йосиф го е разбрал погрешно. Думите, които е казал в похвала на австроунгарските войски, са имали за цел само да разсят песимизма на Виена, а не да подтикнат съюзника му към война. Той добавя, че не може да се противопостави, ако Франц Йосиф, който е загубил толкова много кампании, тълкува оценката на силите му като желание да започне нова война.

В началото изглежда сякаш Вилхелм II се опита да сложи край на постоянната и дълбоко вкоренена германофобия на французите или поне значително да я смекчи. Той не можеше да бъде обвиняван за Седан; притежава различни характеристики, подобни на французите; изпитва живо съчувствие към своите добродушни галски съседи, подобно на които често е повлияван от чувствата си: така се надява да бъде разбран в Париж. Неговата любезност спечелва всички французи, с които има възможност да влезе в контакт.

Известният лидер на левицата Жул Симон, е напълно очарован от императора при срещата му на трудовия конгрес в Берлин. Защо Вилхелм да не успее също толкова да спечели цялата френска нация? Разбира се, младият император има много ласкатели. Неговите придружители го уверяват и дори си вярват, че е способен да постигне всичко.

Той би го направил. Затова беше естествено за него да си помисли, че може да превземе Париж по мирен път. Прекрасна идея! Благородна амбиция, достойна за един великодушен млад монарх! И на пръв поглед експериментът изглежда многообещаващ за успех.

Участието на императора в траура на френския народ за загубата на техния идолизиран художник Мейсоние имаше огромен ефект в Париж. Освен това, благоприятно влияние оказва облекчаването от страна на германското правителство на паспортните разпоредби по отношение на анексираните провинции, които дотогава причиняват големи търкания и огорчение сред засегнатото население.

Граф Мюнстер, посланик в Париж, на 19 февруари 1891 г. съобщава, че френската германофобия видимо е намаляла и че между гражданите на двете страни се наблюдава подобрение в отношенията. Дипломатите от старата школа обаче започват да проявяват безпокойство от тези нови тактики на Вилхелм II. Кидерлен, началник на отдел в берлинското Министерство на външните работи, заявява (18 април 1890 г.) опасението си, че подобно кокетство с французите няма да доведе до нищо добро: то само ще възбуди завистта на Англия и Италия и ще доведе до сближаване на тези сили с Франция.

Но императорът продължава с спокойния си път. Той избира майка си – проницателната и тактична, но същевременно очарователната и благородна

вдовица на император Фридрих (чиито удивително красиви, изразителни очи си спомням дори от този момент), да насърчи доброто разбирателство между тевтонските и галските съседи в областта на културата. С тази изключително достойна цел императрицата-майка посещава френската столица, за да покани френските художници за сътрудничество в планираната Берлинска изложба. Отначало високопоставената дама, е посрещнато сърдечно, но скоро настъпва негативна реакция. Шовинизмът на французите започва да се пробужда; художниците, които са обещали участието си, се уплашват и се оттеглят и не участват в изложбата, като инициативата води до фиаско. Всеки момент можеше да се случи някой „нелеп инцидент". Дори евентуалната война не е изключена.

По-късно и Вилхелм II се опитва да се доближи до душата на французите чрез някои приятелски предложения. Той изпраща свой представител на погребението на маршал Макмахон. През юли 1894 г., след убийството на президента Карно, той освобождава от затвора двама заловени френски шпиони. Тези действия обаче вече не се разглежда като политически, а просто като изолиран израз на добра воля, целящ да смекчи противопоставянето.

След посещението на императрица Виктория (вдовица на Фридрих III) в Париж, на Вилхелм му става ясно, че французите никога няма да се примирят с Франкфуртския мир и че тяхната германофобия е толкова дълбоко вкоренена, че дори онези държавници на Републиката, които най-съкровено желаят мир и приятелство с Германия, нямат смелостта да заявят своите убеждения и да се противопоставят на народните предразсъдъци.

След това фиаско става очевидно, че единствената политика, възможна за Германия, е тази на Бисмарк и че единствената правилна цел е да се направи антипатията на французите безобидна, както беше направил Бисмарк.

И неговият наследник желае да използва същите средства като Железния канцлер. При Каприви, Тройният съюз формира основата на германската политика, чиято цел е да поддържа такова превъзходство в силите, че ефективно да възпре жаждата на французите за евентуален реванш.

Но е невъзможно да се поднови Тройният съюз без сериозни затруднения. Както и в миналото, Италия също очаква да получи нови предимства. Подобно на Робилант, който през 1887 г. успя да подобри статута на Италия в рамките на Тройния съюз, сега Рудини се стреми към нови придобивки, без обаче да приема нови тежести. До този период само Австро-Унгария е обвързана да сътрудничи с Италия за поддържане на статуквото на Балканите. По този въпрос Германия си запазва свобода на действие. Сега обаче Рудини се стреми да накара Германия да поеме същото задължение и да се ангажира да защитава статуквото на Балканите.

И дори това не е достатъчно: той настоява за по-благоприятни условия в Северна Африка. Робилант подобри позицията на Италия там, като убеди Бисмарк да обещае, че ще подкрепи Италия, ако тя бъде принудена да воюва с Франция заради нейната експанзия в Северна Африка. Сега Рудини отива по-далеч. Той иска Германия да подкрепи Италия дори в случай, че тя иска компенсация за разширяването на която и да е друга сила в Северна Африка, ако

такова искане доведе до война. Извинението е поддържането на баланса на силите.

Германската дипломация не е склонна да приеме нито едно от двете задължения. За Балканите, министърът на външните работи Маршал посочва нецелесъобразността Германия да се обвързва, защото губи всякаква възможност за натиск срещу унгарските шовинисти, ако те извършат някаква груба глупост, като например намеса в българския въпрос.

А Кидерлен, друг водещ човек на Фридрихщрасе, заявява, че подобно изменение на договора е равносилно на писмено признание за слабостта на балканската политика на Бисмарк. Берлин не е склонен да предприеме допълнителни задължения за Северна Африка. Защото, задължението което италианците искат от Германия, означава германска намеса срещу Турция, предвид италианските амбиции за окупация на турската територия, т.е. Триполи и в очите на Берлин подобна стъпка е чисто „разбойничество и несправедливост".

При тази ситуация, Германия ще се скара с Англия заради Италия, перспектива, която Берлин иска да избегне.

Една грешка на французите улеснява приятелите да се споразумеят. Френският министър Рибо, който по-късно се справи блестящо в Санкт Петербург, сега внася печална бъркотия в Рим с изнудваческите си експерименти.

Той изнудва Рудини да предаде тайните на Тройния съюз, т.е. съдържанието на договорите. Той уверява Рудини, че Франция няма да нападне Италия, и ще спазва статуквото в Средиземно море, стига тя (Франция) да е убедена, че някои членове на Тройния съюз не са по-опасни за Франция от разпоредбите на Австро-германския съюз. Ако Рудини откаже исканата услуга, (тоест, ако не разкрие тайните на договора), тогава Франция ще стане неприятна за Италия. Впоследствие Рибо опитва същия блъф и пред краля на Италия, с подобен неуспех. Кралят хладно отговоря, че подобен въпрос не може да бъде предмет на сделка и е под неговото достойнство.

След това Рибо се обръща към Ротшилд. Банкерът предлага на Италия заем при щедри условия, при условие че Рудини ще информира Франция при най-строга конфиденциалност за точните условия, при които Италия е била задължена да подкрепи Германия. Днес международните заеми вече са най-одобреното средство за подкупване на европейските държави, но по онова време предложението за заем с такова унизително условие наранява чувствителната съвест на Рудини. Споменавайки въпроса в разговор с германския военен аташе, италианският държавник казва, че има голямото желание да изгони „мръсния евреин", който се е осмелил да му донесе посланието на Ротшилд; той обаче не го прави, защото това ще е недостойно за маркиз ди Рудини, затова го изпраща с подигравката, питайки пратеника как той, италианец, може да се поддаде на такава унизителна мисия.

Тези настойчиви настоявания а на Франция обаче дават смелост на Рудини да бъде по-нахален спрямо нас. Той се отказва от балканския си план и обвърза сътрудничеството в Северна Африка с предварително официално споразумение. И тъй като договорът постановява, че Англия трябва да бъде спечелена за споразумението в Северна Африка, е невъзможно договорът да бъде представен като антибритански инструмент.

Подновяването на Тройния съюз е последвано от съюз с Румъния. По време на преговорите, недоволството на румънците в Унгария създава проблеми. Крал Карол маневрира, за да доведе на власт партията, враждебна на Тройния съюз, с тайната надежда, (както съобщава Бюлов, който впоследствие става канцлер и по това време е посланик в Букурещ), че новото правителство няма да издържи дълго и след неговото падение, договорът ще бъде подновен.

Император Вилхелм е отвратен от трика на крал Карол, го коментира като „неморален". Това илюстрира високото чувство за дълг на императора, но също показва нетърпеливата, строга и повърхностна критика, която той често отправял към действия, различни от неговите собствени, и които му спечелват много врагове.

Според Вилхелм, министърът е инструмент на суверена, изпълнител на политиката му; ако владетелят няма доверие в държавник, не бива да му дава власт. Но след като веднъж е назначил министър, суверенът трябва да се идентифицира с него. Това е прекрасен, възхитителен принцип, но само в случай, че самият суверен управлява и е господар на ситуацията. При парламентарното управление суверенът е принуден да назначава кабинет, дори който смята за вреден за интересите на страната, и при такива обстоятелства не е упрек за суверена да се радва на евентуалното му падане, защото не е направил нищо, което да нарушава конституционните му задължения.

Въпреки това, делото с договора е задоволително приключено без никаква смяна на страните. Смяната на лицата е достатъчна. Политиката на съюза със сигурност е засилена от договора, подписан от либерала Братиану, който е подновен от консерваторите Катаржиу и Лаховари. Трябва да си спомним със съчувствие Карп, който направи толкова много за насърчаване на сключването на договора и ни подкрепя толкова твърдо през целия си живот. Този изключително надарен и силен държавник стана по време на войната мъченик за своите принципи. Румънците днес трябва да се гордеят с него, дори и да не споделят неговите възгледи. Той не беше подвластен на злободневните тенденции, а истински честен човек сред група опортюнисти, чест за страната, на която лоялно служи.

Договорът е подновен (27 юли 1892 г.) без каквито и да било съществени промени.

Скоро след този успех, с това ново консолидиране на източното крило на Централноевропейския фронт, ситуацията се стабилизира и на запад. Испано-италианският договор е подновен, което означава, че бастионът на отбранителната политика на Бисмарк запазва старата си сила.

ГЛАВА II. РУСКО-ФРЕНСКИ ДОГОВОР

Системата на Бисмарк има две основни опори. Едната е мощният Континентален съюз, а другата – сърдечните отношения с двете велики световни сили извън съюза: Русия и Англия.

Както вече видяхме, Каприви успява да поднови отбранителните съюзи, основани от Бисмарк. Но как се справя той с другото наследство на Бисмарк – изолацията на Франция?

Нека първо видим как са се развиват отношенията с Русия. Бисмарк беше обвързал Русия с таен договор, задължаващ царя да запази неутралитет в случай на френско нападение, и Германия да остане неутрална в случай на австроунгарско нападение и да подкрепи Русия по въпроса за Босфора и Дарданелите.

Каприви не се съгласява с подобен съюз с Русия. Той смята, че задълженията, свързани с него, са твърде обременяващи. Обещанието по отношение на Изтока противоречи на позицията на Германия, която вече е убедила и двамата си съюзници, Австро-Унгария и Италия, да сключат споразумение, за да противодействат на ориенталската политика на Русия. Това противоречи на обещанието и декларацията на Бисмарк към Солсбъри, когато посредничи в интерес на договорите между Англия, Италия и Австро-Унгария (1887 г.).

Някои точки от пактовете на Бисмарк за взаимна сигурност са в крещящо противоречие с условията на Тройния съюз. Новият канцлер се опасяваше, че Русия, ако публикува договора за презастраховка, ще провали Тройния съюз и да злепостави Германия като вероломна. Друг аргумент срещу договора на Бисмарк е неяснотата му е много слабата му ефективност, той не може да постигне напълно целта си. Въпреки че формално пречи на царя да сключи писмен договор с Френската република, руско-френското приятелство се засилва с всеки изминал ден. Съзнанието за обща съдба по това време сближава двамата съседи на Германия. Самият Бисмарк не вярва в руската неутралност и възприе необходимостта, за подготовката за война на два фронта.

Поради тази причина Каприви не иска таен договор с Русия. Във всички основни аспекти обаче той се придържа към бисмарковите традиции и цели по отношение на руснаците. Той желае да следва същия курс спрямо тази страна, както Бисмарк, целите му там са идентични с неговите, с единствената разлика, че не желае официално да се ангажира да осъществи намерението си.

Подобно на Бисмарк, Каприви признава особените права на Русия в България, по въпроса за Проливите и отказва да приеме позицията на Австро-Унгария и Англия. Видяхме, че искането на Италия за защита на статуквото на Балканите е отказано от Каприви, точно както и от неговия по-известен предшественик.

Новият режим е също толкова нетърпелив да си осигури приятелството с Русия, колкото и старият. Младият император изпраща на царя послание, в което се казва, че приятелството с Русия е политика не само на Бисмарк, но и на дядо му Вилхелм I, и на самия него. Той съветва Австро-Унгария да се опита да постигне споразумение със Санкт Петербург. В Кьосег, по време на военните маневри, той убеждава в тази доктрина Калноки; и когато вижда начално сближаване между Виена и Петербург, в коментара си в полето на доклада, си приписва заслугата за това на добрия си съвет. Нека руснаците вземат Константинопол, а австрийците Солун.

Новият режим е напълно прав, като пледира, че не е в състояние да продължи системата на Бисмарк, която е твърде сложна и носи риска Германия да се окаже седнала между два стола. За всеки човек, по-малко надарен и по-малко уважаван от Бисмарк, е абсолютно непрепоръчително да следва неговия път.

Поведението на Вилхелм II е достойно за съчувствие и показва неговия справедлив характер.

Но е жалко, че поради вярното придържане към предишната русофилска политика се оказва изключително трудно да се замени приятелството на Русия с Англия и да се направи Тройният съюз толкова тесен, колкото можеше да бъде, ако членовете му следват съгласувана политика на Изток и ако Англия беше станала надежден поддръжник на Тройния съюз.[119]

Резултатите от този недостатък са още по-пагубни, тъй като Каприви, осъществявайки тази политика, допуска някои сериозни грешки, които застрашават приятелството на Русия много повече, отколкото самото разваляне на тайния договор на Бисмарк.

Според доклада на Швайниц, посланик в Санкт Петербург, руският външен министър Гирс, който не против френската ориентация, отдава голямо значение на замяната на по-късния таен договор с друг, независимо колко неясен може да е той. В такъв договор, предви че имената на двамата суверени са подписани под него, според мнението на посланика ще попречи на честния[120] цар Александър III да сключи договор с французите.

Правителство на Каприви обаче не искаи да чуе за това и отказва да сключи каквото и да е споразумение, така че тънката нишка, свързваща Санкт Петербург и Берлин, вече е прекъсната завинаги.

По този начин канцлерът прекали с целта. Швайниц вероятно е прав: самият факт на споразумение между царя и императора щеше да направи френско-руския пакт изключително труден. От друга страна, договор, който не е в противоречие с Тройния съюз и не ангажира Германия с каквато и да е антианглийска или антиавстрийска ориенталска политика, какъвто беше тайният договор на Бисмарк, не притежава никакви недостатъци, нито застрашава другите приятелства на Германия. Но прекъсването на договорите между Санкт Петербург и Берлин премахват всички препятствия по пътя на сближението между Париж и Петербург и води до руско-френския съюз (юни 1890 г.).

Неохотата, проявена от германците да сключват каквито и да е договори, кара цар Александър III да подозира, че император Вилхелм подготвя война; затова смята, че е по-добре да се съгласи с французите. Впечатлението му се потвърждава от необичайно показното афиширане на подновяването на Тройния съюз.

Тук трябва да заявя официално, че строго погледнато, Тройният съюз е първата стъпка към разделянето на Европа на два враждебни лагера. Пактът от 1879 г. между Бисмарк и Андраши не може да се счита за такъв; не само защото де факто не е последван от формирането на противоположна група, но и поради съдържанието му. Двойният съюз от 1879 г. е чисто отбранителен – само срещу Русия. Той не засяга позицията на Франция като велика сила. Германия не получава съюзник срещу изолирана Франция и оставя напълно непокътнато естественото превъзходство на французите над много по-слабата Италия.

---

[119] *Следвайки наивните предразсъдъци на баща си, авторът не може да проумее, че Англия никога няма да сключи подобен съюз. (б. пр.)*

[120] *Швайниц греши, Александър III е коварен и му липсва почтеност, нерешителен да, но не и почтен. (б. пр.)*

С изключение само на случая с руската агресия, Двойният съюз от 1879 г. е основан като защита срещу коалиция. По този начин той не може да насърчи формирането на коалиции, а напротив, предотвратява тяхното формиране, като предварително осигурява средства за защита срещу тях.

Тройният съюз променя всичко това. Той осигурява на Германия подкрепата на Италия, а на Италия – подкрепата на Германия и Австро-Унгария срещу изолирана Франция. Той се изправя срещу единично нападение на Русия или Франция, с коалиция от Централните сили. И това създаване на Обединен фронт за отблъскване на атака от Русия или Франция кара двете сили да сформират съюз като естествен и логичен контраудар. Двойният съюз на Германия и Австро-Унгария е само отбранителен, докато Тройният съюз при определени непредвидени обстоятелства подкрепя италианците и в офанзива срещу французите.

Вярно е, че Тройният съюз е таен, но той постоянно смущава Ке д'Орсе, защото там се смята, че присъединяването на Италия към Централните сили срещу Франция придава на Тройния съюз по-опасен характер, защото означава включването на нов член, който след успеха на Франция в Тунис, следва отчетливо антифренска и проанглийска политика.

Тази идеяе изразена от Рибо, френският министър, когато при подновяването на Тройния съюз той обявява готовността си да промени отношението си към Италия и да даде гаранции за поддържане на мира, стига само да се увери, че клаузите на Тройния съюз не са по-заплашителни от австро-германския съюз. Французите обаче не успяват да получат такова удовлетворение и недоверието и нервността им се изострят.

Обявяването на подновяването на Тройния съюз и очевидният факт, че Англия симпатизира на него, водят до все по-голяма необходимост от сближаване в Париж и Санкт Петербург, в момента, в който Русия окончателно не е обвързана с никакви договорни отношенията, с Берлин, умишлено прекратени от политиката на Германия.

Така едновременно в Париж и Санкт Петербург назрява намерението, отдавна развиващите се близки отношения между двете страни, да придобият характер на официален договор.

Преговорите с тази цел са започнати от Гирс. Но водеща роля в тях, разбира се, има френското правителство, което е по-заинтересовано от Русия от сключването на официален договор. Според мен едно близко приятелство без договор е по-полезно за Русия от договора; защото последният, когато бъде сключен, не обвързва Франция да ѝ оказва активна помощ, тъй като според френската конституция война можеше да бъде обявена само със съгласието на парламента, а руското правителство не желае да публикува договора. Царят заявява предварително, че договорът ще стане недействителен, ако бъде публикуван.

Русия не получава никакви нови предимства от договора. Отдавна е ясно, че веднага щом може да започне конфликт с Германия, оръдията на Франция ще загърмят сами, защото Републиката никога няма да гледа спокойно германска война на брегoвете на Висла; докато Русия лесно може да се въздържи от френската реваншистко война и ще подкрепи борбата за Рейн само ако

интересите ѝ в момента го правят желателно за нея. Предишната „свободна любов“ сякаш беше предоставила на разположение на царя силите не само на Русия, но и на Франция; така че той разполагаше с две дипломации, две армии, два флота и две хазни.

Гирс предлага споразумение, просто защото се страхува, че Германия може да нападне Русия в момент, когато Франция трябва да се е уморила от дългото чакане и любовта ѝ да е изстинала, точно когато помощта ѝ ще е най-ценна и необходима.

Поради гореспоменатите интереси обаче е лесно да разберем, че Гирс желае да поеме възможно най-малко задължения и само да заяви, че в случай на непосредствени военни действия двете сили ще започнат преговори, каквито и двете страни сметнат за необходими в момента. Но французите не са доволни от тази дипломатическа „светена вода“; подобни думи не са гаранция за защитата, от която се нуждаят. Те искат повече и го получиха.

В преамбюла на споразумението е специално подчертано, че основната цел на двете подписали сили е поддържането на мира и че основната *raison d'être* (смисъл) за него е, подновяването на Тройния съюз и сближаването на Англия с въпросния Троен съюз. Самият документ се състои от две части: първата постановява, че двете сили ще преговарят по всички въпроси, свързани с риска от война; докато във втората част е декларирано, че в случай на опасност от нападение на една от подписалите сили, двете договарящи се страни ще постигнат споразумение относно мерките, които трябва да се предприемат.

Тук става въпрос за нещо повече от обикновени преговори. Договарящите се страни поемат позитивно задължение да се споразумеят относно мерките, които трябва да се предприемат.

Вярно е, че договорът не определя *casus belli*, но по време на преговорите двете правителства декларират намерението си за взаимна подкрепа в случай на война.

Така сключеният съюз формално е дори по-дефанзивен от Тройния съюз, който в интерес на Италия придоби известно нападателно предимство; руско-френският пакт обаче е по-широк по обхват от Тройния съюз, като е насочен срещу всички държави без изключение – срещу Япония и Великобритания, както и срещу нас, докато Тройният съюз е насочен единствено срещу посочените в документа сили или коалиция от сили.

Но дори този благоприятен резултат не успява да задоволи французите. Фрейсине, тогавашен военен министър, един от най-добрите умове на съвременна Франция, се опитва (ноември 1891 г.) да определи още в началото обхвата и посоката на силите, с които в случай на война съюзниците трябва да си помагат взаимно. Гирс се затруднява от това искане. Под различни предлози той го отлага. Той споменава на германските дипломати, че французите трескаво искат да се споразумеят с него, но ги увери (така каза), че нищо няма да бъде направено.

Но руснакът не спазва думата си.[121] И французите постигат целта си. Париж, най-величественият град в света, който толкова години е влияел на тен-

---

[121] *Не той, а царят. Александър III е основният инициатор от руска страна, Гирс е принуден да изпълнява заповедта на своя суверен. (б. пр.)*

денциите в европейската политика, който толкова често е претендирал да бъде световна метрополия не напразно възприема култа към всичко руско.

Неслучайно „великата нация“ признава привързаността си към грубите московци. Дори студеният и надменен цар не е може дълго да остане нечувствителен към подобна почит, която е от историческо значение. Както малко порано автократът стои гологлав в знак на уважение, към френсикят химн - революционната „Марсилеза“, така сега той самодоволно подписа желаната военна конвенция със своя „принципен противник по формата на управление“, Френската република, срещу своя имперски роднина, с когото имат общи интереси. Под блясъка на френските военноморски тържества в Тулон, и повлияно от последния военен закон на Германия, руското правителство най-накрая (декември 1893 г.), след двегодишно забавяне, подписва договора.

Договорът обаче не дава на французите всичко, за което желаят. Точно както ние през 1879 г. не бяхме склонни да обещаем помощ на Германия срещу френска агресия, така и Франция сега се колебае да се обвърже с подкрепа но Русия, ако тя влезе във война с Австро-Унгария.

Французите са наясно, че Двойната монархия на Франц Йосиф не е враждебна на френските интереси и дори е желателна от гледна точка на баланса на силите в Европа. Но френските дипломати не са толкова независими по отношение на руснаците, колкото Андраши е с Бисмарк през 1879 г. След това Бисмарк отстъпи; сега Рибо, който обещава същата помощ на руснаците срещу нас, както и срещу Германия, е наясно че няма противоречиви интереси и настроения между Републиката и Двойната монархия. Като компенсация на тази отстъпка Франция постига важния резултат, че когато Тройният съюз или дори един от членовете му се мобилизира, Русия и Франция също са длъжни да се мобилизират. Друг голям успех за Франция е уточняването в договора на точния брой войски, които да бъдат призовани и изпратени спешно към германската граница, така че Германия да бъде едновременно атакувана от изток и запад от огромното мнозинство от силите на Франция и Русия.

Важна характеристика на тази военна конвенция е, че тя е насочена единствено срещу Тройния съюз, без да задължава за общи действия нито срещу Англия, нито срещу Япония. Така Франция избягва риска да заема страна поради операциите на Русия в Азия и да се наложи да действа в своя полза там.

Задължението за мобилизацията е важно и защото реваншът е свързан с политиката на договорите и въвлича Русия в него. Защото, ако Франция, чрез агресивна политика провокира Германия да се мобилизира, царят също е задължен да се мобилизира; което означава неговото участие във войната, защото е напълно ясно, че общата мобилизация на наборните армии няма друго значение, освен започването на война.

Този съюз и военна конвенция предизвикат голяма промяна в политическата ситуация. Въпреки че не прави нищо повече освен придаването на официална форма на това, което вече съществуваше от години, той представлява нов силов фактор, като превръща политическата вероятност в свършен факт, и засилва много смелостта на Париж. Гирс е донякъде прав, като казва на френския посланик, че съюзът слага край на германското превъзходство и възстановява баланса на силите. Няма съмнение, че той клони в тази посока, дори е

съмнително дали мирът се е утвърдил по-здраво по този начин. Върховенството на Германия досега запазва мира по простата причина, че никой не е достатъчно смел да атакува Тройния съюз - то Франция, нито Русия, които не могат безрезервно да разчитат една на друга, докато водещите членове на Тройния съюз, Германия и Австро-Унгария, и Великобритания, са толкова заети, че не могат да помислят да провокират разрив. Още по-малко могат да си помислят, защото още Бисмарк смяташе френско-руското приятелство и без съюза за толкова силно, че предпочиташе да избягва всякакво евентуално нарушаване на договора з презастраховка. Смяташе, че рискът е твърде голям, за да се опитва с военни средства да укрепва германското превъзходство, както толкова често го призоваваха военните му съветници.

Сега обаче, след като Франция и Русия знаят, че отсега нататък могат спокойно да разчитат една на друга, не е и ли много по-вероятно да избухне война? Тъй като и Франция, и Русия имат своите големи исторически амбиции, които трябва да бъдат реализирани за сметка на статуквото – първата в Елзас-Лотарингия, а втората в Босфора и Дарданелите, какво ще се случи, ако тези две сили се почувстват достатъчно силни, за да направят опит да ги постигнат?

Цар Александър III казва на френския посланик, че французите няма да заслужават името „патриоти“, ако не очакват с нетърпение да си върнат загубените провинции; той обаче се утешава с надеждата, че реваншисткият дух не е обхванал изцяло съзнанието им и ще могат да „чакат с достойнство“.

Но дали това ще бъде възможно за дълго, ако нямат разумна надежда да освободят „страдащите си братя“? Царят предвижда тази опасност и се надява само, че голямото му влияние може да надделее над шовинистичните копнежи на Париж.

Кой би могъл да каже дали няма да се разочарова в тази похвална надежда? Единственото сигурно нещо е, че Франция с времето ще стане по-смела и по-съзнателна. Тя ще престане да бъде победената страна, с която никой друг не се интересува да търси съюз; тя ще се измъкне от омагьосания кръг на Седан. И след като може да сключва съюзи, ще възприеме по-категорична и по-смела външна политика от преди. Непрестанните ѝ усилия са насочени към, постепенното развитие и укрепване на армията.

Нейната внимателна, напориста и в основните си черти последователна външна политика дава първите си плодове. Тайната любовница става открито призната законна съпруга; отречената връзка е заменена от брак, съюз, изповядван пред Бога и хората.

Френският генерален щаб (февруари 1890 г.) оценява силите на двете съюзнически държави като по-многобройни от тези на Тройния съюз, т.е. 3 150 000 срещу 2 180 000. Въпреки това благоприятно разкритие, французите не са склонни към прибързаност. Те вземат предвид, че численото им предимство над Централните сили, е компенсирано от по-бързата им мобилизация. И знаят че централното положение на противниците им има други ценни предимства; затова решават, че започването на война е нецелесъобразно.

Дори да приемем, че новите съюзници искрено желаят да избегнат военни действия, възниква въпросът, дали противоположните политики на привидно

равноправните и самоуверени сили и техните постоянни сблъсъци, изострящи се ден след ден, ще доведат до конфликт?

Франция може да възобнови своята отвъдморска експанзия, без да бъде, както по времето на Жул Фери, зависима от добрата воля на Германия. Тя няма да се съгласува действията си на никаква цена, ако се разминава със своя тевтонски съсед по колониалния въпрос, защото сега ще разчита на руската подкрепа. Какво ще стане с мира в Европа, ако противопоставените съседи на Рейн влязат в антагонизъм за отвъдморските райони?

Дълго време нашите правителства отказват да повярват в сключването на новия съюз. Руснаците отричат договора (май 1893 г.). Гирс дори казва на Калноки, че няма да слуша французите, нито ще поема каквито и да е задължения към тях, тъй като те са обзети от реваншисткия. Когато нашите правителства не могат повече да игнорират факта, те се преструват, че се радват на съюза и виждат в него гаранция за мир. Но това отношение не може да бъде искрено.

Мюнстер и Швайниц съобщават съответно от Париж и Санкт Петербург, че дори да няма причина да се страхуват от непосредствен разрив, те са обезпокоени от бъдещето. Мюнстер (октомври 1893 г.) казва, че дори французите сега да не обмислят война, те се подготвят за тази вероятност, като се стремят да отчуждят Италия от Германия чрез икономически натиск, а Австро-Унгария – чрез засилване на славянското влияние.

Новината за съюза (октомври 1893 г.) потиска император Вилхелм. Той се опасява, че несговорчивите французи рано или късно ще предизвикат война. Той оприличава съществуващия мир на човек, страдащ от сърдечно заболяване; въпреки че такъв човек може да живее години, той винаги е заплашен да умре всеки момент.

Формирането на двойния френско-руски съюз е първото отстъпление от позицията на силовото превъзходство, която бяхме достигнали при Бисмарк, отстъпление, което с времето ще бъде последвано от по-нататъшен спад.

ГЛАВА III. ОТНОШЕНИЯТА С АНГЛИЯ (ХЕЛГОЛАНД, ЕГИПЕТ, ТУНИС, ПРОЛИВИТЕ)

Френско-руският договор налага повече от всякога запазването на завещанието на Бисмарк: приятелството в рамките на Тройния съюз. Разпределението, на силите пречи на руско-френските съюзници, да се въздържат от враждебни проекти, само ако трябва да се съобразяват с Англия като потенциален враг. За съжаление Каприви не е толкова успешен, колкото Бисмарк, в оказването на влияние върху британското правителство, въпреки че шансовете бяха както винаги добри.

Благодарение на мъдростта на канцлера, германофилската политика се утвърди в Англия. В последните години от канцлерството на Каприви младият император Вилхелм е показно поздравяван в Лондон. Принцът на Уелс (по-късно крал Едуард VII), вдигайки тост за императорския гост, споменава възможността британският флот и германската армия заедно да поддържат мир. Императорът, от друга страна, напомни на английския си домакин за бойното им другарство при Малплаке и Ватерло. По време на падането на Бисмарк,

Солсбъри председателства британския кабинет. Този държавник е най-големият авторитет на своето време по английска външна политика, който дотогава се е стремял да провежда германофилска политика и сега може да следва убежденията си още по-лесно, тъй като опонентите му във външната политика – либералите, вече не го атакуват с такова единство и последователност, както в миналото. В онези дни парламентарната борба не е доминирана от външната политика, както беше преди и след Берлинския конгрес, когато Биконсфилд е победен на изборите от лозунга на Гладстон „Без империализъм". Сега вечният Ирландски въпрос все повече се налага на преден план.

Самият Гладстон не е този човек, който някога беше. По време на последното му премиерство, заради египетското си начинание той е принуден да следва германофилска и антифренска политика. А лорд Роузбъри, най-добре осведоменият по отношение на външната политика в Либералната партия, един от най-изтъкнатите ѝ членове и амбициозен държавник, предпочита да следва консервативната политика на Солсбъри, вместо да остане лоялен към либералната традиция. Той също е толкова голям империалист, колкото и самият лидер на торите. Дори признава, че е приел поста заместник-министър на външните работи в кабинета на Гладстон единствено за да поддържа приемствеността на британската политика и да държи Англия в пътя, утъпкан от Солсбъри. След като става външен министър в правителството на Гладстон, той подчертава, че подобно на своя предшественик, ще има подкрепата на Тройния съюз и ще провежда външната политика според собствените си убеждения, дори ако възникнат различия между него и неговия началник, „Великия старец", който не е запознат с външните работи и не го отрича. Нещо повече, той вече е твърде стар, изостанал и неспособен да ръководи с онази енергия и решителност, които е демонстрирал толкова блестящо в миналото. Основната идея на Солсбъри, а след него и на Роузбъри, е свободно сътрудничество между Англия и Тройния съюз, основано на общност на интереси, взаимно доверие и добра воля, но не е фиксирано с договор и не е свързано с правно задължение. Такава политика няма да провокира двамата съперници на Великобритания, Франция и Русия, докато при евентуални военни действия, той е достатъчно силен, за да се трансформира незабавно във военен съюз. Той дава свобода на действие на Англия; не я принуждаваше да участва във война, която ще се окаже непопулярна, опасна и трудна; избягва риска от изолация и подготвя пътя за мощен съюз в критичен момент. Изглежда, че съчетава предимствата както на изолацията, така и на съюза, като същевременно избягва техните недостатъци и издигаше могъща стена в защита на мира и статуквото.

Каприви не е доволен от тази английска гледна точка. Той иска да стигне по-далеч от Солсбъри. Отдава голямо значение на приятелството с Англия, по-голямо, отколкото на това с Русия, с която смятал войната за неизбежна рано или късно. Има обаче по-малко доверие в Англия. Затова се стреми към сключване на обвързващ договор, но не между Великобритания и Германия, а между Великобритания и континенталните съюзници на Германия, т.е. Австро-Унгария и Италия, с клауза по Източния въпрос. Той е амбициозен да следва успешният пример на Бисмарк. Всъщност той дори желае да надмине Бисмарк в придаване на по-голям обем на договора, да го направи по-стабилен и опре-

делен. Тази схема поставя Англия пряко срещу Русия и косвено срещу Франция, съюзник на последната, без Германия да губи шанса си да се намеси в случай на конфликт между собствените си съюзници, от една страна, и Русия и Франция, от друга, и дори да играе ролята на арбитър между тях. Накратко, той крои планове да си запази възможността за намеса в евентуално прибягване до оръжие в най-благоприятния за страната му момент.

Новият режим започва добре. Вилхем II вижда изпълнение на неговото дългоочаквано желание. Англия (юли 1890 г.) разменя Хелголанд за определени германски позиции в Африка. Някои от британските министри възразяват срещу тази сделка с мотива, че „въпросът за война между Англия и Германия не е изключен завинаги" и тогава Хелголанд представлява безценно оръжие в ръцете на Германия за защита на бреговата ѝ линия. Въпреки тези възражения, Англия се съгласява на размяната, и доказва, че подобна война е далеч от нейните мисли; тя смята за напълно изключено британци и тевтонци някога да се срещнат като врагове. Затова размяната можеше да проправи пътя за по-голямо доверие и да доведе до укрепване на англо-германското приятелство.

За съжаление, германското обществено мнение не успява да осъзнае стойността на Хелголанд, смятайки го за безплодна скала, неравностойна за Занзибар, с който е разменен.

Първоначалният резултат от новия режим не подобрява положението между Великобритания и Германия. Дори го влошава; особено след като Бисмарк осъжда размяната и я атакува с цялата ярост на опозицията. Ирония на съдбата е, че безмилостният критик на сделката е далеч по-уважаван сред народа, отколкото човекът, който говори от името на Отечеството и чийто дълг е да го ръководи. Острото осъждане на сделката от Бисмарк поражда всеобщото убеждение в Германия, че тя е наложена от хитрите англичани; въпреки че военната мощ на Германия е значително засилена. Това, което трябва да сближи двете страни, послужи за отчуждение една от друга.

Египетският въпрос също в този момент повлия благоприятно на англо-германските отношения. Най-важните характеристики на ситуацията са следните: Франция не може да се примири с идеята, че търговците на коварния Албион ще властват над тази древна омагьосана земя, която е сцена на славните победи на Бонапарт. Тя се стреми към постепенно изтласкване на Великобритания от долината на Нил. Англия обаче здраво се окопава в Египет и отказва да помръдне или да се откаже и сантиметър от земята на Тутанкамон. Тя вижда в Суецкия канал свързващото звено с нейната отвъдморска империя. Така за известно време Египет представлява опасна ябълка на раздора между двете съседни сили.

Най-добрата помощ срещу Франция може да бъде оказана на Англия от Германия, тъй като тевтонците нямат никакви интереси в долината на Нил и затова лесно възприемат египетската политика според изискванията на британското приятелство.

Бисмарк се възползва максимално от предоставената му възможност. Той последователно подкрепяше англичаните в Египет. Спечели Гладстон и подхрани още англо-френския спор. Въпреки това, винаги когато можеше да го

направи без риск, той никога не пропуска египетската ситуация, за да изтръгне колониални отстъпки от Англия.

Вилхелм II и Каприви желаеха да следват същия път. Когато е информиран за голяма липса на доверие между Париж и Лондон поради египетския въпрос, императорът отбелязва, че „се надява това да продължи дълго време". Също така, когато научава, че султанът е насърчаван от Париж да иска евакуацията на Египет от англичаните, Вилхелм информира веднага Лондон.

Каприви прави много, за да повлияе на султана в полза на Англия. Той иска да постигне споразумение между Високата Порта и Великобритания, чрез което тя да признае сюзеренитета на султана над Египет, а султанът да оттегли искането си за евакуация на британците. Но германското правителство не успява в тази цел и Каприви, следвайки примера на Бисмарк, няколко пъти използва доста безразсъдно трудностите на Англия в Египет, за да изнудва отстъпки, което не насърчава англо-германското приятелство.

Мюнстер, германският посланик в Париж, смята че египетската ситуация, пречи на всякакво сътрудничество между Франция и Англия, е много далновиден, когато намеква на правителството си, че бариерата, образувана от Египет между Париж и Лондон, може да се срути в момент на някаква голяма криза.

По това време англо-германските отношения са значително засегнати и от северноафриканската територия на запад от Египет. Тези отношения са особено важни поради убеждението, преобладаващо в Рим, Лондон и Берлин, че Франция се стреми да придобие Мароко и Триполи, както и да укрепи позицията си в Тунис, анексирането на територията, така и построяване на военноморско пристанище в Бизерта.

Монополизиране на Северна Африка от Франция е посрещнато от Англия с подозрение, а от Италия с дълбока тревога. Не би ли това положение на нещата обединило Италия и Англия за общи действия в защита на взаимните интереси, създавайки връзка между Тройния съюз и Великобритания, която да обвърже и Германия и стабилизирала приятелските отношения между две страни?

Италия е разочарована, че африканските провинции на древната Римска империя са в ръцете на Франция, въпреки че тя (Италия), естественият наследник и правоприемник на великата световна империя[122], претендира за тях и е наследила големите търговски и военни интереси, които са подтикнали Сципионите и Цезарите да се разширят в Африка.

Италия се присъедини към двамата императори и прикри антипатията си към Австрия, за да попречи на владетеля на Картаген да завладее и другите стари римски провинции и да си осигури значителна част от Северна Африка в случай на крах на статуквото в този регион. Криспи е енергичен защитник на тази политика. Точно както Бисмарк е преследван от кошмара на коалициите, така и Криспи прекарва много безсънни нощи в тревогата си, ако твърде силната Франция завземе териториите за които претендира Италия.

Германия трябва да се съобразява с този инстинкт и тревога на Италия. Бисмарк беше отбелязал, че добрите отношения с Италия предполагат отстъпки в нейна полза или в Африка, Албания, или в посока Триест.

---

[122] *Пълна глупост, Италия няма нищо общо с Римската империя от древността. (б. пр.)*

С не по-малко остра визия Бюлов (който се премества от Букурещ в Квиринала) отбеляза, че „ако на Италия не се позволят никакви възможности за експанзия в Африка, тя ще „експлоатира своя иредентизъм“ за сметка на спокойствието на Европа“.

Вероятната промяна на статуквото в Африка поставя Германия пред дилема. Пренебрегвайки стремежите на Италия и нейната непоколебима воля, Германия рискува да загуби италианското приятелство. Ако, от друга страна, Германия подкрепя италианските амбиции, тя ще се заплете в интриги, които няма да бъдат одобрен от германския народ, и тази политика няма да събуди онзи ентусиазъм, както беше казал канцлерът, е основното условие за успех. Пред такова плачевно събитие Каприви предпочита дори разпадането на Тройния съюз. За война заради Северна Африка, особено без помощта на Англия, дори не може да се мисли. Както Бисмарк някога беше заявил сред аплодисментите на нацията, че „цяла България не струва живота на един-единствен пруски войник“[123], защо сега нацията да не каже същото за африкански оазис, чието име е непознато за много образовани германци? И не е ли подобна политика на Германия само наливане на масло в огъня на френския реваншизъм? Няма ли само да се увеличил запалимият материал, ако Германия се превърне в антагонист на Франция не само в Европа, но и в Африка?

Каприви иска да избегне трудността на избора, като изведе Англия напред и я привлече на страната на Италия в Африка. Защото Англия, подобно на Германия, предпочита растежа на италианската мощ в Средиземно море пред този на нейния галски съсед, вече достатъчно могъщ, който дори тогава гледаше с недоверие на британското управление в Египет, съюзил се с Русия, друг голям съперник на Англия, заплашващ нейната Индийска империя.

Ако Каприви успее да убеди Англия да подкрепи италианците срещу французите, тогава Франция и Англия отново ще се окажат в конфликт; Англия ще бъде принудена да се приближи до Германия, докато Италия може спокойно да се придържа към предишната си политическа ориентация.

Това е мотивът на канцлера, когато Криспи го информирал (август 1890 г.), че Франция възнамерява да анексира Туат, оазис на мароканската граница, и да превърне Бизерта във военноморска база. Тогава Каприви предприема маневри, за да държи италианския държавник бездействащ и да изнерви Англия. Той казва, че според него военноморското пристанище в Бизерта представлявало по-голяма опасност за мощта на Англия в Средиземно море, отколкото за Италия. Той подчерта важността на това Англия да разшири до Средиземно море договора, сключен през 1887 г. с Италия и Австро-Унгария относно Егейско и Черно море. И прави всичко възможно, за да убеди британския премиер да обещае на Криспи, че поне ще започне разследване по отношение на Бизерта и ако бъде убеден, че тя ще бъде превърната във военноморска база, тогава сериозно ще обмисли какви стъпки може да предприеме по въпроса.

Каприви се опита да нахвърли и критики към Англия, когато става ясно (януари 1891 г.), че Франция обмисля „коригиране на границите“ за сметка на

---

[123] *Но въпреки това, предлага 50 или 100 000 армия в помощ на Русия при Плевен, което Горчаков надменно отказва, т.е. зависи от ситуацията и дългосрочната цел – руски гаранции за Елзас-Лотарингия! (б. пр.)*

Триполи. След това предлага на Солсбъри да протестира пред султана срещу подобни действия.

Същото желание движи германците и в мароканския въпрос. Веднага щом Германия разбира, че Англия желае Мароко, и когато Солсбъри информира германския посланик, че Англия има апетит за тази територия, Каприви го приема за щастлива случайност. Той силно желаее Англия да води по-енергична политика в Северна Африка и се страхува единствено, че ентусиазмът му ще бъде забелязан в Лондон.

Но докато разпалва пламъка на британската алчност, той в същата степен възпира Италия, да не би без Англия, да се скара с французите. В спора за Мароко той съветва Рим и Мадрид (октомври 1891 г.) да не провокират французите, без първо да се уверят в сигурността на британската подкрепа.

Той планира да притисне Англия в ъгъла, като съветва испанското правителство (ноември 1891 г.) да се увери директно от Лондон какви стъпки е склонно да предприеме британското правителство, за да превземе Туат, който е заплашен от французите, но да не поема никакви рискове, без категорична успокояваща декларация от Албион. Англия трябва да знае, че никоя нация не ще се изложи на риск в името на британските интереси, и само ако Англия поеме част от тежестта, поддръжници ще бъдат на разположение.

Англия обаче разбира трика и отказа да се поддаде на предложението. Тя отговоря, че възразява срещу прекалено енергичното разширяване на Франция между Египет и Гибралтар; симпатиите ѝ са по-скоро към Италия, отколкото към Франция; в случай на световна война тя вижда мястото си до Тройния съюз и следователно настоява Италия да продължи своята ориентация; тя осъзнава, че предварителната стъпка към това е Италия да не търпи натиска от Франция, какъвто е понесла, когато е в изолация; въпреки това Англия не желае да се излага в името на тези интереси.

Както Солсбъри, така и Роузбъри заявяват съвсем открито в Берлин, че британското обществено мнение няма да толерира подобна война и нямя да се обвържат с подобна политика. Те са готови да вървят по пътя, желан от германците, но не се ангажират с активна военна помощ. Те са готови да подкрепят Италия, но не поемат никакви задължения. Когато италианците се опасяват, че французите са на път да нахлуят в Триполи, предупреждават Солсбъри, въпреки декларацията му, че е против интересите на Великобритания да позволи на Триполи да споделя съдбата на Тунис, той не предприе никакви стъпки в тази насока и предупреждава Италия да се въздържа от всичко, което ще разтревожи султана, законния суверен на Триполи.

Подобна цел преследва и от Фергюсън, заместник-министър на външните работи, в отговорите си на две интерпелации. На едната (август 1891 г.) той казва, че италианските държавници са наясно, и британското правителство е съгласно с тях за необходимостта от запазване на статуквото в Средиземноморието и симпатиите на Англия ще бъдат на страната на онези, които защитават толкова важната за нея ситуация; но не обещава съдействие.

В другия случай (юли 1891 г.) Фергюсън заявява, че добрите отношения между Англия и Франция остават ненакърнени, но Англия ще съчувства на

онези, които желаят мир и спазват международните договори (т.е. италианците), но внимава да не обещава нищо повече от съчувствие.

Същата цел преследва и Роузбъри, когато заявява, че ако Франция нападне Италия, личното му мнение е, Англия да я подкрепи, провокирано от интересите ѝ както в Средиземноморието, така и в Индия, както и от симпатиите, които тя изпитва към каузата на италианската свобода; но в същото време той не се обвърза с нищо конкретно. Той к изразява личното си мнение, че ако и когато възникне опасност, ще бъде сключен така желаният от италианците отбранителен съюз.

Тези предпазливи изявления постигат целта си да успокоят италианците, които за това време не търсеха нови средства, а се задоволяват със симпатиите на Англия и Тройния съюз.

Съдбата на политиката на Каприви спрямо Англия окончателно се урежда в преговорите, които се провеждат по Източния въпрос в тесния смисъл на думата, от една страна между Германския канцлер, Англия и Турция, а от друга страна между Англия, Германия, Австро-Унгария и Италия, по въпроса за споразумението, което Бисмарк е сключил с тях през 1887 г.

Първите преговори са открити от Солсбъри, като заема позицията на статуквото, при условие че бъде осигурена помощта на Турция за евентуална необходимост от защита на статуквото с оръжие. Той отбеляза на Хацфелд, че за да предотврати Русия да го постави пред свършен факт, винаги държи британския флот толкова близо до Дарданелите, че винаги да стигне там преди Русия, и че единственото, от което се страхува, е султанът да позволи на руския флот да влезе в Проливите, преди британският флот да се появи на сцената.

Кипърският договор обвързва Англия едностранно да защитава целостта на Турция, оставяйки султана свободен по отношение на Англия. Следователно е важно тя да отстрани този сериозен недостатък, да компенсира задължението на Англия към Турция, като получи обещанието на Турция да охранява Проливите и да иска помощ от Англия за тази цел.

Ако Каприви успее да убеди султана да даде такъв ангажимент, той може да обвърже Англия с политиката, която свърза Дизраели с Андраши и Бисмарк, Солсбъри с Калноки и Криспи, и да подготви пътя за разширяването и потвърждаването на Средиземноморския договор, сключен от последните три държавници, без самата Германия да се налага да поема каквито и да е допълнителни задължения на Изток.

Следователно, когато Каприви се намеси между Портата и Англия по въпроса за Египет, той споменава и въпроса за Проливите. Поемането на постоянни задължения обаче не се вписва в системата на свръхпредпазливия и хитър Абдул Хамид; неговата фундаментална концепция за управление е чрез настройване на различните европейски сили една срещу друга. Желанието му винаги е да може да се присъедини към която и да е от тях, която се окаже посилна. Ако Германия се е привързала към политическата кола на Англия, тя (Германия) вероятно ще повлече султана със себе си; но тъй като Каприви се проваля в това, Абдул Хамид е предпазлив да се изложи, без германска подкрепа, на риска от война с Русия.

Така германската намеса е безплодна по отношение на Проливите и не води до подобряване на отношенията между Лондон и Берлин. Резултатът не е по-добър и по въпроса за англо-италиано-австроунгарското споразумение от 1887 г.

По този въпрос Каприви намира твърд поддръжник в лицето на Калноки. Сближаването между Франция и Англия предизвиква безпокойство на Балплац, че Русия, окуражена от това, отсега нататък ще преследва целите си по-енергично; ще някой хубав ден да постави Европа пред свършения факт на окупация на Проливите. Австро-Унгария и Италия не се чувстват достатъчно силни, за да се справят с обединения натиск на Русия и Франция и да запазят статуквото на разклащащата се Османска империя, ако бъдат лишени от помощта на Англия. Първото положение не предоставя достатъчна гаранция; тъй като задължението на Англия да ги подкрепи, в съответствие със споразумението, сключено по времето на Бисмарк, е твърде еластично и неопределено за Виена и Рим.

Калноки предлага да компенсира това, чрез сключване на позадоволително споразумение с Англия. Ако това се окаже невъзможно и той не може да каже предварително дали може да се разчита на Англия в момента на криза, той смята за по-добре да постигне своевременно споразумение с руснаците; защото това е станало осъществимо, защото Русия вече не отдава такова решаващо значение, както преди, на българския въпрос, от който Двойната монархия е по-тясно заинтересована, и руските стремежи на Балканите са ограничени до проливите, които интересува Англия, а не Австро-Унгария.

Германският посланик в Лондон, Хацфелд е умен държавник, когото Бисмарк нарича „най-добрият кон в дипломатическата конюшня на Германия“, вижда разумността на амбициите на Калноки и желае да ги насърчи по най-добрия възможен начин. Той твърди, че е пагубно, ако Австро-Унгария трябва да се споразумее със Санкт Петербург; защото последицата ще бъде, надмощие на Русия в Константинопол, Австро-Унгария ще загуби позицията си на сила на Изток и ще падне на второстепенно място в световния ред, а Англия в крайна сметка ще се откаже от настоящата си ориенталска политика (декември 1893 г.). За да предотврати тази опасност, германският посланик обяснява на Роузбъри, че ако Великобритания не желае да види Италия и Австро-Унгария принудени да се присъединят към руския лагер, тя ще трябва да заяви мнението си по-ясно, отколкото досега. Хацфелд смята, че Лондон вижда въпроса в тази светлина и е склонен към по-енергична политика на Изток. Въпреки това всички усилия ще са напразни, докладва посланикът, ако Англия остане с впечатлението, че не може да разчита на помощта на Германия, въпреки че тя е изпълнила всички желания на германското правителство.

За съжаление обаче Каприви не вижда ситуацията толкова ясно, колкото Хацфелд, и съответно действа по начин, направил успеха невъзможен, по думите на посланика.

Роузбъри (февруари 1894 г.) информира Калноки, че Англия може да се справи с Русия по море и следователно всичко, което тя иска от Тройния съюз, е да попречи на Франция да се намеси, ако тя (Англия) се замеси във война с царя заради Проливите. За съжаление, Каприви приема това предложение за

прекомерно. Той се колебае да даде желаното обещание, подозирайки, че Роузбери и Калноки са в съюз, за да го накарат Германия да подкрепи политическите им законопроекти. Той възразява, че ако обещае, Англия няма да бъде задължена да пречи на Русия и може да сключи споразумения с нея; тя може да осуети плановете на Русия или не, както реши, докато Германия ще бъде задължена по всяко време да защитава Англия от Франция. Освен това Германия поема риска от война на два фронта, без това да засяга *Casus belli*, който ще зависи изцяло от волята на Англия. Каприви упорито се придържа към основната си идея – той желае да не обезкуражава Австро-Унгария и Италия, но да си запази свободата на действие, за да се намеси за мир веднага щом британските кораби произведат първите си изстрели (март 1894 г.).

Още по-малко желае да се обвързва с Англия, тъй като английското парламентарно правителство не може да говори от името на страната: то може да говори само за себе си като правителство, докато гласът на германското имперско правителство е гласът на цяла Германия.

При тези обстоятелства Калноки трябва да се оттегли. Без Германия той не може да спечели Англия . Нищо друго освен натискът на целия Троен съюз не е достатъчно мощно, за да принуди френския меч да се върне в ножницата или да го счупи. Без целия Троен съюз, Англия смята за твърде рисковано да предприеме война срещу Франция и Русия, с възможност дори Турция да се присъедини към коалицията срещу нея.

Калноки неохотно е принуден да приключи преговорите си, започнати с толкова големи обещания, като заявява, че е почти невъзможно Русия да се опита да реши въпроса за Проливите със сила, и е достатъчно, ако те се споразумеят относно стъпките, които трябва да бъдат предприети в случай на мирни действия на Русия.

Тези действия създават впечатление в Англия, че не може да разчита на Германия и следователно е опасно да се обвързва с поддържането на статуквото на Изток. Опитът за по-тясно привличане на Англия в антируската политика завършва с неуспех.

Политиката на Капри е категорично погрешна. Калноки е прав, настоявайки, че Англия трябва да бъде превзета при нейните собствени условия и ако не можем да сключим с нея официално споразумение, валидно за дълъг период, трябва да се справим без него. Либералното правителство, включително самият Гладстон, се съгласи с нас, и освен това, че Англия и ние следваме паралелни политики в продължение на няколко години, което би трябва да създаде благоприятна атмосфера за нас сред британското обществено мнение, което е единственият арбитър на политиката на Англия.

Фаталната грешка на германското правителство е в разсъждението, че е невъзможно да се сключи с Англия правно обвързващ дългосрочен таен договор, затова е по-добре изобщо да не се сключва споразумение. Такова мнение е погрешно; защото можеше лесно да се придаде на договора форма, която не обвързва правно и Германия, означавайки само временно морално задължение и за двете страни. Има много примери за подобни споразумения. Самият договор, чието удължаване сега се обмисля, сключен през 1887-88 г. по предложение на Бисмарк от Солсбъри, Калноки и Криспи, е такъв в първоначалната си фор-

ма. Въпреки че не е трайно обвързващ за подписалите го държави, политиката на всички страни оттогава се ръководи от този документ. Дори след падането на Солсбъри неговият наследник, Роузбъри, желае да действа в съответствие с него, заявявайки, че се смята за обвързан от него, докато не бъде отменен.

Руснаците и французите са по-малко трудни и педантични от Каприви. Първите, се бяха обвързали безрезервно с Франция, въпреки че подписът на френското правителство не им налага задължение да обявяват война. Въпреки това този едностранен пакт се оказва достатъчно силен, за да издържи изпитанието дори на Първата световна война. Руските дипломати не се опасяват, от теоретичната възможност френската камара в последния момент да не гласува за обявяване на война. Англо-френските и англо-руските „антанти" нямат никакви писмени основания и няма клаузи, обвързващи страните да се подкрепят взаимно; но въпреки това тази тройна Антанта имаше важна роля в определянето на световната история, обединявайки в един лагер всички страни, подписали „сърдечните сопразумения". Тези споразумения, съответстващи на чувствата и интересите на съответните нации, ги карат да осъзнаят общата си съдба, водят народите си по-близки един до друг, и заставят правителствата си да следват обща политика; така че формално несъвършените и правно оспорими договори успяват по-добре да обединят народите, отколкото не малкото напълно валидни и тайни договори, като например този между Румъния и Австро-Унгария, който въпреки своята секретност и безспорна валидност се оказа без никаква сила.

Каприви е подведен от учението на Бисмарк, който често твърди, че обещанието на държава с парламентарно управление не е равностойно на обещанието на императора и следователно не е полезно да се сключва съюз със страна като Англия. Ако обаче Каприви е свидетел на делата на Бисмарк и можеше да се издигне до тяхната висота, ефектът от примера на Железния канцлер ще е съвсем различен.

През 1887 и 1888 г. Бисмарк се намира в ситуация, подобна на тази на Каприви по това време. Преди да сключи с Австро-Унгария и Италия договора, предложен от Бисмарк, Солсбъри го пита за същото, което неговият наследник сега пита Каприви, т.е. дали може да разчита на германска подкрепа, ако се замеси във война заради договора. И Бисмарк го успокоява. Той доказва с най-ясната и здрава логика, че интересите на Германия са свързани с поддържането на позицията на Англия и Австро-Унгария като велики сили и че никое германско правителство не може да пренебрегне защитата на тези интереси. Това е достатъчно за Солсбъри. Той вижда в писмото и декларациите на Бисмарк такова морално задължение и гаранция, че незабавно сключва споразумението със съюзниците на Бисмарк. Хацфелд, който вече е посланик при управлението на Бисмарк напомня на Каприви за този прецедент и за факта, че след това, по искане на Солсбъри, той заявява в Лондон, че ако Англия поради съюза се въвлече във война, тя може спокойно да разчита на подкрепата на Германия.

Но на Каприви му липсва смелостта да стигне дори до такова кратко разстояние. Той хладно заявява, че не може да поеме никакви задължения към Англия и не е в състояние да подпише договор, който да го задължава да ѝ окаже помощ. Следователно не е изненадващо, че се провали там, където Бисмарк

беше успял, въпреки че положението на Железния канцлер е изключително по-неблагоприятно от това на Каприви. Бисмарк беше задължен, по силата на тайния договор с Русия, да подкрепи последната по въпроса за Проливите, докато Каприви е напълно свободен. От него не се очаква да направи дори толкова, колкото Бисмарк си мислеше, когато го помолиха за това, което британците сега се опитват да накарат наследника му да направи.

Когато убеждава Солсбъри да сключи Средиземноморското споразумение, Бисмарк обмисля идеята незабавно да се обърне срещу Франция и след като я победи, да се намеси в Източната война с Русия; докато сега всичко, което Роузбъри иска от Каприви, е да държи Франция мирна.

Каприви може много по-лесно да задоволи желанието на британския премиер, защото действа в съответствие с неговия дух. Винаги, когато настъпва момент на опасност, той също няма да рискува да остави в затруднено положение силите, към които Германия клони и от чиято помощ се нуждае, колкото и Железният канцлер. Многобройни декларации от този период доказват това (март 1894 г.).

В същия момент, когато обявява позицията си по Източния въпрос, канцлерът заявява, че винаги ще подкрепя Австро-Унгария, тъй като това е необходимост за Германия, Двойната монархия да продължи да бъде сила.

Императорът обаче се изразява с още по-голяма яснота. В Абация (сега Опатия в Хърватия), през март, кайзер Вилхелм уверява Франц Йосиф, че ако, Англия стреля първа в Средиземно море и дори един член на Тройния съюз участва във войната, целият съюз ще изпълни дълга си. Това изявление вероятно е просто празнословие на младия император и е провокирано от приятелство и възхищение към неговия по-стар имперски колега, но затова може да се приеме като искрен израз на германската политика.

Но както и да съдим за отношението на германското правителство, фактът остава, че не бяха установени по-нататъшни или по-тесни отношения между Великобритания и Тройния съюз. А експериментите и безплодните интервенции с цел да се направи възможно тясно сътрудничество по Източния въпрос между Германия (или поне другите членове на Тройния съюз) и Англия правят решително неблагоприятно впечатление в Лондон. Въпреки стария русофобски дух, идеята че е по-добре да се отворят вратите към Русия и Англия да се споразумее с царя и по въпроса за Турция, става все по-силна.

ГЛАВА IV. АНГЛИЯ И СПОРЪТ ЗА КОНГО

В последните години на канцлерството на Каприви, за съжаление, се появи опасност Англия и Германия да станат врагове. Според мен тя е естествен резултат от британската политика.

Изграждането на по-здрави връзки става невъзможно поради недостатъците на германската политика, но въпросният сблъсък е пряко следствие от империалистическите тенденции на англичаните. Една от най-поразителните черти в английския характер е непоклатимото убеждение, че морето е тяхно специално и специфично притежание, че само Британия има правото да владее вълните и че на Англия е възложено „бремето на белия човек“ да поддържа и

разпространява европейската цивилизация до най-отдалечените краища на земното кълбо. Възгледът, който Роузбъри живо и с класическа точност излага, когато каза по време на своята реч: „Ние трябва да придобием не само колониите, от които се нуждаем сега, но и тези, от които ще се нуждаем в бъдеще“ и че „наш дълг е да наложим британския си печат върху света, преди някоя друга нация да ни изпревари“.

Това убеждение, равносилно на обсесия, допринася много повече за развитието на световната империя на британската раса, отколкото действията на всички техни правителства. Британската империя не възниква от концепцията на отделен суверен, династия или държавник: подобно на Прусия, която дължи произхода си на Хохенцолерните и Бисмарк; подобно на Русия, чийто възход може да се проследи до Петър Велики, Екатерина II и Николай I; като Франция, изградена от постоянната борба на своите крале срещу техните васали и провинции; или като Австрийската империя, създадена от Хабсбургите.

Британската империя, напротив, дължи практически всичко на всепроникващата инициатива и империалистически таланти на британската раса. Силният им инстинкт за господство се демонстрира най-ярко в техните колонии, тези оживени кошери на имперско развитие.

Повечето колонии желаят да завладяват и да се разширяват в свой собствен интерес. Всички те ревниво се грижат никоя чужда сила да не процъфтява в съседство; те и никой друг да не присвояват всички пристанища, икономически пазари, важни стратегически точки и т.н., които служат за насърчаване, или са в ръцете на чужденци, за да предотвратят тяхното развитие. Тази черта в британския характер често се е оказва изключително полезна и винаги насърчава каузата на Империята. Но въпреки това е нож с две остриета, защото предизвиква сериозен конфликт с нации, с които тя може по общи съображения да върви ръка за ръка. Това затруднява да създава и поддържа приятелства, тъй като британският инстинкт за господство в един неочакван момент може да ги постави в опозиция с която и да е друга сила. Индивидуалната инициатива може да застраши мира в най-критичен момент и да постави правителството в неудобно положение: принудено или да се противопостави на общественото мнение на колониите (дори на това на родината-майка), или да се скара най-неподходящо със сила, с която е можело да следва обща политика.

В разглеждания сега период (80-те и 90-те години на XIX век) колониалните интереси и стремежи на Великобритания неведнъж противоречат на пътищата на Франция, Италия, Португалия, Германия и САЩ.

По времето на Каприви възниква първият сериозен колониален спор между Англия и Франция.

Точно когато германският император се наслаждава на приятно прекарване в Англия (август 1895 г.), Роузбъри с драматична тържественост търси незабавен контакт с германците. Той им внушава, че е изправен пред проблем от огромна сериозност, тъй като французите изискват незабавното изтегляне на британските кораби от сиамските пристанища, искане с което той не може да приеме.

В тази ситуация войната между Англия и Франция надвисва толкова очевидно, че Хацфелд пита Берлин дали подобно съревнование е в интерес на

Германия, тъй като тя едва ли ще се въздържи от него. Каприви не смята тази ситуация за неблагоприятна от гледна точка на вътрешната си политика и смяташе, че от военна гледна точка няма да има голямо значение дали борбата ще се започне тогава или по-късно. Според него със сигурност е най-добре за Германия военните действия да бъдат открити с изстрели от английските военни кораб. В никакъв случай не бива да се приема предложението на Англия, Италия да се намеси и да бъде изтласкана на преден план. Не бива да се извършва никаква намеса, докато не избухне очакваната англо-френска война.

Другите министри също стигат до заключението, че е нецелесъобразно да се оказва дипломатическа помощ на Великобритания, защото Франция ще се оттегли и ще излее гнева си върху Тройния съюз, вместо върху Англия. Те могат да се изявят само когато Англия изстреля първите изстрели или сключи обвързващ договор с Тройния съюз относно войната.

Тези изключително важни преговори обаче скоро стават безполезно. Роузбъри нито заповядва да се произведат първите изстрели, нито показва готовност да постигне споразумение с Тройния съюз, а вместо това постига споразумение с Франция. След няколко часа френският ултиматум е обявен за „грешка“ и по-важните различия са уредени по взаимно съгласие. Малко по-късно Роузбъри обяснява компромиса, казвайки, че сиамският въпрос „все още не е достатъчно узрял за споразумение с Франция поради състоянието на британското обществено мнение“.

В Берлин и Рим обаче действията на Роузбъри създават много лошо впечатление: и в двете столици го смятат за доста недостойно отстъпление. Те са особено разочаровани от пренебрежението на Англия, след толкова непосредствена опасност, дори да се опита да изясни отношението си към Тройния съюз и да си осигури неговата помощ за бъдеща подобна ситуация. Берлин остава с впечатлението, както казва Маршал, „Лондон иска Берлин само като гръмоотвод, а не като съюзник“.

Трябва да призная, че смятам това подозрение и гняв за неоснователни.[124] Роузбъри не е предприел нито една стъпка, която основателно да го изложи на обвинението в двуличие. Страхувайки се от избухването на война, той отправя предложения към Берлин, с цел да привлече германска помощ. Но веднага щом непосредствената опасност отминава, желаейки да избегне война, той се връща към политиката да не продължава постоянните договори и иска само да поддържа достатъчно добри отношения с Германия, за да може от тях да произтече съюз, ако е необходимо. Германия няма право да упреква Роузбъри за нежеланието му да обяви война заради сиамския въпрос; различията по този въпрос наистина не си струват проливането на кръв. Безопасността на Индия по никакъв начин не е застрашена от споразумението.

Английският външен министър първоначално е помислил за война само защото страната му е унижена и престижът ѝ в Азия е намален, ако се предаде на френския ултиматум. Но е разбираемо и приемливо, че той приема с удоволствие навременното предложение за мирно решение отказва да рискува позицията на Великобритания като велика сила за сравнително незначителни

[124] *Напротив, то е много основателно и много точно формулирано! (б. пр.)*

съображения и да поеме ужасната отговорност, свързана с прибягването до оръжието.

Ревността на Великобритания към колониалната експанзия на други държави застрашава добрите ѝ отношения и с Италия. Когато тя се установява в Абисиния, италианците откриват, че англичаните ги смятат за натрапници и се страхуват, че ще хвърлят око и на Судан, който е претенция на Египет и който Великобритания категорично не желае да отстъпи на която и да е друга държава. Тази ревност обаче не водо до сериозни усложнения и общността на интересите между двамата съперници преодолява пропастта, причинена от различията, така че на 5 май 1894 г. е сключено споразумение, което прави възможно сътрудничеството между Англия и Италия.

Само няколко дни след това споразумение Великобритания се озовава едновременно в опозиция срещу Германия и Франция, като първата е сключила със Свободната държава Конго (12 май 1894 г.) договор, който е счетен от двете споменати сили за вреден за техните интереси. Хацфелд скоро преценя значението на случая и с безпогрешна преценка установява, че Германия може да действа твърдо и смело без сериозен риск. Той основа това уверено убеждение защото Германия тогава е в състояние да постави различни пречки към укрепването на Великобритания в Египет, като повдига умели възражения срещу английските предложенията пред международните форуми; освен това Франция също е недоволна от договора от Конго и със сигурност иска да го осуети.

Император Вилхелм се съгласява със своя посланик. В полето на доклада му е пнаписал коментара си: „*Vorzüglich*!“ (Отлично!)

Многобройните дребни забележки, с които Англия дразни Германия по няколко колониални въпроса, и окончателният провал на преговорите по отношение на по-важните политически въпроси, повлияват на търпението на императора и той влиза в арената на спора с целия плам и прекомерна ревност, толкова характерни за него.

Щетата, която Германия претърпява по този въпрос, е особено сериозна и дълбока. Действията на Англия не могат да не създадат впечатление, че тя игнорира германските интереси и желания. Такова впечатление е неизбежно от отдаването под наем от Англия на региона Конго, обграждащ Германска Източна Африка, и отрязването му от Свободната държава Конго, като същевременно водш до непосредствен контакт между Британска Източна Африка и Британска Южна Африка; независимо, че Великобритания веднъж преди това се е отказала от тази сделка в знак на уважение към протестите на Германия. Берлин може само да заключи, че Англия възнамерява умишлено да се противопостави на волята на Германия.

Търканията между двете сили се изострят. И двете заплашват да променят посоката на световната си политика. Берлин и Париж се обединяват срещу Англия. Калноки и Криспи се тревожат и бързат да предложат посредничество. Накрая (18 юни) британците се поддават на обединения натиск на Франция и Германия и се съгласяват на желаните отстъпки, като измени договора по такъв начин, че германските интереси да останат непокътнати.

Този инцидент обаче има пагубни последици. Взаимното доверие се разклаща все повече както в Германия, така и в Англия. Всяко правителство се прес-

трува, че е ощетено от другото. Роузбъри отрече, че е воден от злоба; той заявява, че някои подчинени служители са допуснали грешка поради недостатъчно познаване на въпроса. Въпреки че открито признава, че е допусната „глупава" грешка, той е безсрамно ядосан на Германия за провала. Той е особено огорчен и неблагоприятно впечатлен от проявата на необичайна жар и импулсивност на императора. На два пъти (1 и 14 май) Вилхелм отправя лични критики към сър Едуард Малет, британския посланик в Берлин. Той намеква за нелоялността на Англия; заявява, че Роузбъри не го е измамил, тъй като винаги е знаел, , че не е приятел на Германия. Негово Императорско Величество обръща внимание на непоправимите последици от сблъсъка и това по донякъде по заплашителен начин. Вилхелм отбеляза по-късно, че сър Едуард почервенял от напрежение; Той изглежда изненадан и не отговоря на императорската еуфория. Това е напълно разбираемо. Подобна лична намеса в дипломатическите дела на суверенен владетел е напълно безпрецедентна. В Лондон кайзерът е определен като англофоб. Неговият огорчен изблик има моментен успех, но повлиява на бъдещето по неблагоприятен начин.

Аферата в Конго е последната от официалните действия на Каприви. Няколко седмици по-късно (29-1 октомври 1894 г.) императорът го уволнява. Главната причина за падението му е вътрешната му политика. Канцлерът е честен войник, човек със здрав разум, но въпреки това не е гений и е неспособен да понесе тежкото бреме на наследството, завещано му от великия Бисмарк. След заминаването на дипломатическия гигант той се превърна в истински пигмей.

Каприви е наследен от стария принц Хохенлое, бившият държавен служител на Бисмарк, който като министър-председател на Бавария има видна роля в основаването на Германската империя след събитията от 1870-1871 г. Кайзерът се обръща към него най-вече с надеждата, че ще възстанови сърдечните отношения с Бисмарк. Яростта на стария лъв вече става непоносима.

Бисмарк се противопоставя на правителството, но тъй като няма власт ipso facto (поради това) е безсилен да постигне нещо полезно.

Каприви отговаря с коварен ход, като изисква от император Франц Йоси, да не предоставя официален прием на Железният канцлер, който като частно лице е във Виена, по време на сватбата на сина му граф Херберт с графиня Хойос. Стига се до куриозната ситуация, да се откаже официален прием на човека, сключил съюза между Австро-Унгария и Германия. Затова кайзер Вилхелм очаква от Хохенлое да сложи край, възможно най-бързо, на този опасен антагонизъм, толкова пагубен за просперитета на Отечеството.

ГЛАВА V. ОБОБЩЕНИЕ

Окончателната равносметка от канцлерството на Капри във външната политика никак не е радостна. Той не успя да запази напълно престижа, наследен от предшественика си. Въпреки че нашият съюз все още беше по-силен, влиянието и престижът ни започнаха да отслабват.

Сега Франция е по-малко изолирана, отколкото по времето на Бисмарк. За пореден път е сключен съюз между Франция и Русия, както през 1807 г. в Тилзит, когато Напоелон и Александър I се договаряха да си разделят света, а през

1830 г. Николай I предложили на Бурбоните да завладеят германски земи по р. Рейн като граница, в замяна на френска подкрепа за подялбата на Турция. Няма ли сега, този трети съюз да подхрани опасни амбиции както на изток, така и на запад в Европа?

При тези обстоятелства е невъзможно да се пренебрегва, че отношенията между руското и германското правителство по това време бяха по-доверителни, отколкото през последните години от режима на Бисмарк; и това се дължи, единствено, че точно в този момент не съществуваше остър антагонизъм между Австро-Унгария и Русия на Балканите. Но бъдещето е по-мрачно и по-несигурно, защото съюзът с Франция поставя Русия в антигерманския лагер, което затруднява всеки опит за тясно трайно споразумение.

Оттогава нататък германските правителства трябва да се справят не само със Санкт Петербург, но и с Париж и техния съюз.

Нещо повече, загубихме позиции в Англия точно когато британското приятелство ставаше все по-ценно за нас благодарение на руско-френския съюз, а Каприви беше в по-студени отношения с Англия, отколкото Бисмарк.

Главните ни цели оставаха същите; англичаните и германците трябваше да се боят от едни и същи опасности - руснаците и французите, но взаимното им доверие беше подкопано.

Отношенията между Берлин и Лондон поемат нова враждебна ориентация; и в такива случаи думите често са последвани от действия. Докато дипломатическите преговори са в ход (дори под прикритието на обичайната секретност), настъпват остри противоречия, които остават незаличим отпечатък в паметта на висшите кръгове, правейки последващите сърдечни отношения трудни. Всяка страна, разбира се, се обвинява другата.

Англия трябваше да преглътне грубостта на Германия, но неприятностите оставят трайно впечатление и подготвиха пътя за промяна на ориентацията. Императорът става жертва на англофобията.

В своите „Мемоари“, кайзерът казва следното: „важно е когато се работи с англичаните, е да бъдеш съвсем откровен“. „Англичаните обикновено не се обиждат от грубост, тъй като самите те са груби. Те се възмущават само когато открият, че някой се е опитал да ги измами.“ Очевидно е обаче, че егоизмът и властният дух на Великобритания в чужбина са дразнили Вилхелм II.

Тази лека, но осезаема промяна в баланса на силите за сметка на Тройния съюз, дава последствията си навсякъде. Испания, която е обвързана с Тройния съюз чрез договор, сключен от Бисмарк, показва склонност за сближение с Франция.

Англия и Италия са безсилни да противодействат на френското влияние в Мароко, защото Испания (без която нито една от страните не желаеше да предприеме решителна стъпка срещу Франция) иска да постигне споразумение със съседката си отвъд Пиренеите, а не с нас. Мадридските посланици в столиците на Тройния съюз се оплакват, че Испания „плава изцяло във френски води“. Германците са много недоволни от икономическата политика на Испания.

На Балканите също се наблюдава изместване на властта. Непостоянният, амбициозен автократ на България (Фердинанд) се умори от диктаторската опека на Стамболов, основната опора на Централните сили, и го уволнява, назна-

чавайки на негово място правителство с русофилски наклонности, нетърпеливо да умилостиви царя.

В Сърбия, която, както видяхме, е изцяло зависима от Австро-Унгария, също имаше промяна на посоката.

Султан Абдул Хамид маневрира между двете групи държави (б. пр. двата оформящи се блока) още по-предпазливо от преди.

С какви промени ще е изпълнено канцлерството на Хохенлое? Ще може ли той да възстанови властта си и да се върне към предишното си положение?

ЧАСТ II. ХОХЕНЛОЕ (1894-1897)

ГЛАВА I. ТРОЙНИЯТ СЪЮЗ И АЗИЯ

Третият канцлер на Германската империя приема логичните последици от политиката на Каприви. Тъй като, въпреки похвалните намерения на неговия предшественик, невъзможно да се затвърдят по-сърдечни отношения с Англия и отношенията между Лондон и Берлин се обтягат изключително много, Хохенлое решава отнова да се обърне към Санкт Петербург.

Тази стъпка е ускорена от впечатлението на Берлин, че Роузбъри се готви за смяна на фронта и самият той иска да спечели влияние над Русия. Берлин прави това заключение от речта на британския премиер (ноември 1894 г.), в която той заяви, че е постигнал разбирателство с руснаците за Средна Азия и има основание да се надява, че споразумението няма да се ограничи до отдалечени части на земното кълбо; както и от удовлетворението и одобрението, с които британската общественост приема тази декларация.

Подобен ефект е породен от сближаването на Великобритания и Русия, за да настояват за незабавни реформи в Армения по повод на ексцесиите и насилията, за които се съобщава, че се извършват върху християнското арменско население в този регион. Вярно е, че това сътрудничество (декември 1894 г.) е възниква, поради обстоятелството, че Англия и Русия са първите, се заемат първи с този въпрос. В самата Русия живее компактно арменско население, граничещо с арменската територия на Турция; докато Англия, след Кипърския договор от Биконсфилд, е защитник на турското владичество в Мала Азия и по този начин губи от моралната си отговорност за състоянието на нещата там. Въпреки това, обединените действия на двамата съперници изглеждат като събитие от най-голямо значение и предвестник на важна промяна в политическите мирогледи.

Германското правителство обаче няма вяра в искреността на англо-руското сближаване. То не вярва, че Англия може да спечели доверието на царя, знаейки добре как винаги се е стремяла да осуети и най-скромните колониални амбиции на Германия, и подозира, че Англия ще бъде също „толкова щедра“, че да прави отстъпки на Русия, за да я отчужди от Франция; или Англия, ще се реши да задоволи както Франция, така и Русия. Беше очевидно, че има много трудности по пътя на сближаването между Англия и Русия.

Въпреки че това е осъзнато няколко години по-късно, всъщност е следствие от грешките на Германия. Нищо друго освен основаването на големия военноморски флот от Германия, нарастващият ѝ колониален апетит и разбираемата, но погрешна, тревога на Великобритания, че Германия ще унищожи световната ѝ империя, не може да направи съдружници, такива закоравели съперници като Великобритания и Русия.

Независимо колко малко значение отдава германското правителство на стабилността на сближаването между Лондон и Санкт Петербург, нарастващото недоверие към Англия, провалът на англофилската политика на Каприви и нараненатa чувствителност на кайзера, всичко това кара германското правителство да изостави англофилската политика в полза на русофилската.

Император Вилхелм е толкова раздразнен от англичаните, че след като е уведомен от Константинопол (ноември 1894 г.), че самото появяване на британски офицер в Армения е достатъчно, за да накара арменците да въстанат, казва „че изобщо няма да има нищо против, ако Англия си изгори пръстите в огъня на бунта".

При такова положение на нещата е съвсем естествено Хохенлое с готовност да се възползва от предоставената му от Далечния изток възможност да постигне напредък към Русия, без да се налага да жертва интересите на Австро-Унгария или Италия заради тях. Но трябвало да поеме риска още повече да отчужди Англия, но Берлин, в тогавашното си настроение, не се е интересуват особено от това.

Китайско-японската война предоставя възможност за това. В началния си етап (октомври 1894 г.) Великобритания е склонна да посредничи между двамата врагове, докато Германия отказа молбата. Сега, след като след окончателния триумф на Япония, Русия се съпротивлява на исканията на Токио, Германия веднага подкрепя царя. Това предизвиква възмущение в Англия, което лесно може да се предвиди. Кайзерът (април 1895 г.) написа бележка в полето върху руското предложение, в която се казваше, че то трябва да бъде прието *erst recht* (още повече), ако бъде отказано от Англия.

Смисълът на това изключително важно решение е следният: Желанието е да се отклони вниманието на Русия към Далечния изток; да се разруши френско-руското разбирателство, преди то да се консолидирано чрез успешно съвместно предприятие; и да се принудят французите да продължат общите си действия с германците. Кайзерът разчита да спечели в Русия подкрепата на най-могъщия фактор в Азия и да може да разпространи германското влияние в Китай. Русия няма да бъде толкова ревнива, колкото Англия, която винаги е експлоатирала Германия и я е оставяла в затруднено положение в критичен момент (април 1895 г.). Главната му цел обаче е да промени политическа ситуация в Европа. Той се стреми да постави Тройния съюз плюс Русия на мястото на Тройното съглашение плюс Англия – както казва в бележка в полето.

Планът му е само частично успешен. Япония не може да се противопостави на обединената мощ на Русия, Франция и Германия и следователно отстъпва. Англия стои настрана и поне за известно време изглежда изолирана. Германия, Русия и Франция (последната, против волята си) продължават общите

действия в Азия, а вниманието на царя е за доста време привлечено от Далечния изток.

Въпреки това тези приятни резултати са осуетени от сериозни недостатъци. Възникна нов спор между Англия и Германия. Лошото настроение, за което е отговорен злощастният инцидент в Конго, предизвика още по-нататъшно враждебно отношение и оказва лошо влияние върху последвалия ход на събитията.

Германците преценят погрешно съперничещите си сили в Азия. В дългосрочен план Япония става по-силна. Император Вилхелм предсказа, че Англия ще разочарова японците, ако се отдръпне, но не се случва така. Тя залага парите си на по-добрия кон. Временната ѝ изолация е възнаградена от последвалия ѝ съюз с Япония.

Германците също допускат напълно безсмислената грешка да обидят японците по време на войната и те не го простиха или забравиха. Германският посланик е единственият, който използва заплашителни думи при отправянето на общия демарш в Токио. Когато по-късно (април 1895 г.) японското правителство упреква Германия за това, тя прехвърля цялата вина за случая върху посланика. Но това е очевидно несправедливо, защото посланикът само изпълнява инструкциите на своя началник.

Нито пък надеждата, че Русия ще се окаже по-надеждна и щедра от Англия, не се осъществи. Едва постигнанаха общия си успех, когато Берлин с изненада открива, че Франция и Русия, въпреки твърденията за другарство, са я изключили от участието в заема, отпуснат на Китай, и че заемът е уреден от тези две сили зад гърба на Германия. Тъй като Франция не е склонна Германия да участва в преговорите за заема, Русия оставя другаря си в затруднено положение и хитро я изключва от предимствата на една бляскава сделка.

Оттогава нататък германската политика е доста хладна спрямо московците. Берлин отказва да подкрепи Русия при нововъзникналото усложнение. Възниква ожесточен спор между германския посланик и руския външен министър. Руснаците отдават новите трудности на хладкото отношение на германците. Хацфелд, посланикът в Лондон, обвинява царското правителство (на 18 юли), че е използва Германия като „котешка лапа“, без да проявява и най-малка благодарност, ако германците не са в състояние да им отстъпят във всичко.Същото го казва и за англичаните.

За Лобанов, наследникът на Гирс, Хацфелд пише, че той не е нито надежден, нито искрен. Вилхелм има малко доверие в своя приятел и братовчед „Ники“. Той подозира, че Франция, в тайно споразумение с Русия, се въоръжава срещу Германия. По това време царят има сдържащо въздействие върху своя галски съюзник – не я смята за достатъчно силна, но веднага щом ситуацията назрее, той несъмнено ще ѝ даде думата. Царят, казва Вилхелм, няма представа за истинското състояние на нещата. Ако писмото, което е написал, впечатли царя, или Лобанов, или Вите ще сложат край на влиянието му. Той е наясно, какво да очаква от Русия.

Става очевидно, че никакви отношения, подобни на Съюза на тримата императори, не могат да бъдат възстановени, защото независимата външна политика на Русия е заменена от руско-френската външна политика. Берлин е

беше свързан със Санкт Петербург чрез дългогодишно приятелство, но не и със Санкт Петербург и Париж; и по това време двете столици бяха вече неразделни, едно тяло и една душа.

Когато Лобанов посещава Франция, присъства на военните маневри в Лоншан и когато в Камарата е решено да се прехвърли алжирската окупационна армия в Европа, подозренията на водещите кръгове в Берлин естествено се потвърждават. Вилхелм отправя укорително послание до своя имперски братовчед. Той му напомня с откровени думи за ужасната отговорност от започването на европейски пожар. Берлин приема за даденост, че Лобанов, който води проницателна, независима и амбициозна политика, но който (както аз го виждам) желае засега да се разширява в Азия и следователно предпочита да не създава европейски усложнения, а да бъде в добри отношения с Австро-Унгария, има далечни антигермански цели.

Маршал, заместник-държавен секретар, обяснява, че Лобанов се стреми да следва антигерманска политика, от една страна, с Франция, а от друга, с Австрия, т.е. старата Австрия, желаеща върховенство над Германия, а не с Унгария. Чрез такъв съюз той ще възстанови границата Рейн-Майн от 1866 г., така че малка Прусия да може да бъде сведена до послушен васал на неговия протеже (ноември 1895 г.).

Когато по случая с арменските кланета, Вилхелм изпраща лична телеграма до царя, той отговоря толкова уклончиво, и по думите на канцлера, това показва почти липса на приятелство или доверие. Царят няма желание да урежда арменския въпрос съвместно с Германия, както желае Вилхелм, а с целия Европейски концерт.

В обобщение, кампанията в Азия не успя да доведе до желаното от кайзер Вилхелм завършване, т.е. Тройния съюз плюс Русия; а по-скоро засили нежелания Троен съюз без Англия и Русия, от който постепенно се развива до Тройният съюз срещу Англия и Русия.

ГЛАВА II. ОБТЕГНАТИТЕ ОТНОШЕНИЯ МЕЖДУ АНГЛИЯ И ГЕРМАНИЯ

Докато отношенията ни с Русия не се подобряват съществено и нейното приятелство към нас остава неясно, антагонизмът между Англия и Германия, за съжаление, става много влошен. Политическата ситуация в Англия претърпява промяна. Роузбъри подава оставка (юни 1895 г.) и Солсбъри отново идва на власт. Последният е човек, отворен за диалог и убеждения; и това е благоприятен знак, че новият британски премиер се стреми да обсъди външната си политика първо със стария си приятел Хацфелд. За съжаление обаче първият им разговор е най-строго порицан в Берлин и създава всякакви недостойни подозрения.

Хацфелд споменава пред Солсбъри желанието на италианците, Англия да облекчи положението на техните сънародници в Абисиния, където Франция и Русия работят срещу тях, само защото Италия е член на Тройния съюз и симпатизира на Англия. Солсбъри смята за важно да направи нещо за Италия, но не желае Англия да плаща за това и предлага да подари Албания на Италия.

Това най-неприятно предложение разгневява Берлин. Там предложението се възприема като провокация на вероломният Албион да настрои Австро-Унгария срещу Италия, да разпокъса Турция и да предизвика всеобщ конфликт.

Холщайн, злият гений на Фридрихщрасе, е „дълбоко убеден" в макиавелизма на Солсбъри. Този забележителен германец нанася неизмерими вреди на каузата на отечеството си. Човек без суета, лишен от амбиции, презирайки ранга и отличията, толкова желани от почти всичките му колеги, той води практически отшелнически живот, никога не облича официално облекло, мрачно отказва да се яви пред императора и вижда враг във всеки: той е човек, който може и влияе на всичките си официални началници, но обикновено в лошо. Той осъжда Солсбъри еднакво с Лобанов: никой от тях (казва той) не се интересуваше от никого освен от себе си; никой от тях не признава, че някоя държава има права освен неговите собствени.

Солсбъри дяволски крои планове да настрои континенталните сили една на друга. Англия отново е в старата си игра. Британският премиер иска да се наслади, като от ложа в театъра, на зрелището на взаимния конфликт и когато всичко свърши, да сключи сделка с оцелелия. Ето така разсъждава, този шампион-мизантроп! (август 1895 г.).

Всичко това, разбира се, са празни приказки; Солсбъри никога не е искал да настрои Австро-Унгария срещу Италия. Ако е възнамерявал, щеше да разпали италианския апетит за Албания, а не да предлага предварително идеята на Хацфелд. И защо да се смята за коварен, след като Бисмарк преди това е направил подобно предложение на Криспи?

Железният канцлер никога не е бил заподозрян в подстрекателство или желание да настрои двамата си съюзника един срещу друг; напротив, той се старае да ги сближи. Солсбъри също доказва с поведението си, че няма скрит мотив, никаква *arriere pensee* (скрита умисъл), тъй като веднага разбира намека на Хацфелд и оставя въпроса без развитие.

Той кани германския посланик да изготви подходящ план, в случай на предстоящия крах на Османската империя, да удовлетвори всички заинтересовани сили.

Холщайн чете историята на Англия през очила, оцветени от омраза. Вярно е (казва той), че Англия участва във всички местни сътресения в Европа, за които е пряко или косвено причина (напр. Италиано-австрийската война, 1859 г.; Датската война, 1864 г.; Руско-турската война, 1877-78 г.); но никога не остава неутрална в по-голяма европейска война; от времето на Луи XIV до Наполеон I тя влиза във всички тях с цялата си сила. Следователно, от собственият им опит англичаните няма да подпалят четирите ъгъла на Европа само за да могат да си стоплят удобно ръцете, без риск да бъдат изгорени.

Солсбъри добре знае, че в една голяма война не може да избегне вземането на важни решения и воденето на битки със съмнителен край, както не можеха и Чатам, и Пит; че е сравнително лесно да се предизвика война, но често е трудно да се избегне намесата в нея, колкото и силно да се желае.

Хацфелд съобщава, че Солсбъри е наясно, с едно поражението на Тройния съюз в общ конфликт, Англия ще бъде оставена на враговете ѝ; нейните съпер-

ници Франция и Русия ще получат предимство; и в мира, сключен без нея, нейните интереси ще бъдат игнорирани от победителите. Солсбъри няма макиавелистки планове, а може да бъде упрекнат за липсата на каквато и да е определена цел в ориенталската политика. През целия си мандат той се колебае между две политики: едната произтича от възможността и дори необходимостта от запазване на статуквото на Изток, ако е необходимо дори с меч, за да не попадне турската столица и Проливите в ръцете на руснаците; другото се основава на убеждението, че Османската империя е обречена и следователно трябва да бъде разделена, и че е от съществено значение Англия да поддържа на всяка цена пътя към Индия през Суецкия канал. В правителството на Биконсфилд по време на Руско-турската война той клони към второто решение. Но неговият началник, Биконсфилд, по-смел и по-изобретателен от него самия, го убеди, че е в най-висш интерес на Великобритания, поради милионите мюсюлмани в Индия, да се ухажва за приятелството на султана и най-вече да позволи на Високата Порта да види в Англия свой верен поддръжник.[125]

Биконсфилд убеждава Солсбъри в мнението, че ще е огромна катастрофа за Англия, ако мюсюлманският свят попадне под „защитата" на Санкт Петербург; защото тогава влиянието на царя ще се разпростряло до Суец и Бомбай, нарушавайки вътрешния мир на Индия и заплашвайки всички линии, свързващи Англия с нейната империя в Азия.[126]

Когато Солсбъри сформира първото си правителство, той се придържа към основния принцип на Биконсфилд. Тогава това най-добре отговаря на неговите вътрешнополитически интереси. България е особено застрашена от руско нашествие и за Солсбъри е по-лесна задача да възбуди общественото мнение в Англия в полза на тази малка християнска държава, отколкото няколко години по-рано за Биконсфилд да се застъпва за турците, които пречеха на освобождението на християните. Освен това той смята, че по този начин може едновременно да подкрепя Турция и да се противопоставя на руските амбиции без голям риск; защото Бисмарк го убеди, че може да разчита на най-голямата военна сила в Европа — Тройният съюз, ако бъде принуден да влезе в конфликт са Русия. Сега обаче, когато встъпва в длъжност за втори път, министър-председателят установява, че позицията му е променена.

Арменският въпрос е на преден план. Ако избере да подкрепи турците, една малка християнска нация трябва да бъде принесена в жертва на мюсюлманския фанатизъм. Освен това, той почти няма избор. Изправен е пред свършен факт. Роузбъри, неговият предшественик, вече е привлякъл Англия на страната на арменците. Пламенното красноречие на Гладстон е превърнало всеки мъж, жена и дете в Англия в ентусиазиран проарменец. Солсбъри, ако се опита да следва туркофилска политика, със сигурност ще бъде победен.

Солсбъри неведнъж казва на Хацфелд, че чужденците много често погрешно разбират външнополитическите цели на британските министри; те не

---

[125] *Не го убеждава, а го заставя и съблазнява с поста външен министър, след оставката на Дерби. Политиката на Биконсфилд е погрешна и вместо да защитава Турция, можеше още тогава да окупира Египет и каквото си поиска. Русия, дори владееща Проливите и части от Мала Азия, никога не може да бъде някаква пречка за Англия. А посочването на мюсюлманите в Индия са празни приказки, те с турците нямат нищо общо! (б. пр.)*

[126] *Болните му фантазии граничат със шизофренията! (б. пр.)*

могат да осъзнаят, че основната цел на последните е да останат на власт възможно най-дълго.

Но освен това Англия е под влиянието на миналото си. Още от времето на Биконсфилд тя се превърна в защитник на християните в Мала Азия[127], с двойната цел да укрепи турците и да успокои християнските поданици на султана.

Ако Биконсфилд беше останал по-дълго на власт след Берлинския договор, той можеше да стане свидетел на плодовете на своята политика: Турция, „Болният човек", отново да се изправи на крака под егидата на Англия, да се примири с приемането на нейното ръководство и освен това християнското население да ще бъде добре обгрижвано.[128]

Но след падането му, антитурската политика на Гладстон направи всичко това невъзможно. Традициите на Биконсфилд са изоставени, Англия губи влиянието си във Високата Порта и е безсилна да накара турците да проведат каквито и да е сериозни реформи.[129]

Но бремето на политиката на Биконсфилд остава: тежка морална отговорност лежи върху Англия в очите на християните от Изтока; и съзнанието за тази отговорност развълнува общественото мнение на Англия и го прави - в неин ущърб – антитурско.[130] Насилията върху злополучните арменци от башибозуците и кюрдите са смятани както на Изток, така и в Англия за мръсно петно върху честното ѝ име[131] и се очаква помощ от британското правителство.

Солсбъри също е раздразнен от султана и се обръща срещу него. Той вижда, че Абдул Хамид е напълно ненадежден. Турската неспособност за управление, хаотичните условия, преобладаващи в цялата Османска империя, го връщат към предишното му убеждение, че Турция е отвъд изкуплението. Той вече не разчита на помощта на Германия, за да се изложи в името на Турция. Тъй като усилията на Роузбъри и Калноки да привлекат помощта на Германия, поне за да прикрият линията си на отстъпление, е напълно осуетени, заради ожесточения спор за Конго между Англия и Германия, и защото в Азия Германия подкрепя политиката на Русия вместо на Англия, Солсбъри стига до заключението, че вече не може да разчита на помощта на германците срещу руснаците.

Затова той търси решение, което да запази мира, както и да защити британските интереси, без да се налага да вади меч пред султана. Това обаче не означава, че желае да следва ориенталска политика, насочена срещу Тройния съюз. Той предпочита да постигне и тази цел, която натискът на обстоятелствата го принуждава да избере, в сътрудничество с Тройния съюз. Затова той първо се обръща към стария си довереник Хацфелд; вслушва се в съвета му и изоставя гореспоменатата идея.

---

[127] Пълна глупост, точно обратното, Биконсфилд, наглият и циничен евреин, обещава да защитава целостта на Турция, християнските народи в Турция изобщо не го интересуват. (б. пр.)

[128] Подобна глупост просто не се нуждае от коментар! (б. пр.)

[129] Никога не се е и опитвала да ги подтиква към реформи! (б. пр.)

[130] Интересно, на какви основания авторът прави тези малоумни изводи, това говори изключително лошо, за дипломатическите му умения. (б. пр.)

[131] Англия и честно име – това е пълна фантазия, няма държава в Европа с по-коварна, подла и безчестна политика от „коварния Албион". (б. пр.)

Вероятно самият той не е сигурен кое е най-доброто решение. Опитва се да формулира по-ясно окончателното си мнение и да намери правилния път. Френският посланик по време на преговорите добре описва Солсбъри, като казва, че той (британският премиер) обича да обмисля проблемите на бъдещето и да ги обсъжда. Той е колеблив и нерешителен. Не е толкова забележим с възвишената си инициативност, колкото с търпеливото си, предпазливо действие. Не притежава нито смелостта на Питс и Канинг, нито въображението на Биконсфилд. Той е олицетворение на предпазливостта и колебанието.

Разговорът с Хацфелд има интересно продължение. Веднага щом германският посланик посочва на външния си министър, че при евентуално разделяне на Турция, Солсбъри е съгласен да удовлетвори Русия, германското отношение към плана на Солсбъри претърпява промяна. Дори Холщайн заявява (на 5 август), че тази нова информация променя изцяло положението на нещата и ако Солсбъри наистина удовлетвори Русия по отношение на Проливите, като така ще унищожи *raison d'être* на френско-руския съюз, той трябва да бъде директно насърчен в проекта си.

Гледната точка на Холщайн е приета не само от канцлера, но и от императора. Последният предложи на Сьогени-Марих, нашия посланик в Берлин, Австро-Унгария също да приеме плана на Солсбъри и да се съгласи Русия да получи Проливите, а Солун да запази за себе си.

Това е интересен момент. Изглежда, че надеждата Англия и Германия да постигнат разбирателство въз основа на старата идея на Бисмарк за удовлетворяване на Русия, споразумение с Австро-Унгария и решаване на Източния въпрос по мирен път.

Тази възхитителна картина обаче се оказва само мираж. Съдбата отрежда друго. Случи се така (5 август), че преди императорът да се запознае напълно с промененото положение на нещата, се срещна със Солсбъри в Англия и категорично отхвърля плана, който няколко дни по-късно се оказва толкова привлекателен. Пред свършения факт, сега е трудно въпросът да се отвори отново. И още по-трудно е сътрудничеството с Англия, защото срещата между германския император и британския премиер предизвика известно разочарование.

До ден днешен не са известни всички подробности от тази съдбовна среща, но поне един факт е ясен, че английският държавник се е обидил твърде много от презрителния отказ на кайзера да обмисли и проучи плана му за разделянето на Османската империя. От друга страна, Вилхелм е възмутен от Солсбъри, или защото той не успя да се срещне с Негово Величество на борда на императорската яхта „Хохенцолерн“ , или защото, както по-късно потвърди Холщайн, заради острата кореспонденция, предизвикана от инцидента.

Но това споразумение за разделяне на плячката едва ли би може да бъде осъществено без инциденти и по мирен начин. Очевидно Солсбъри е проучвал Санкт Петербург и Париж и се е убедил, че исканията на тези две сили не могат да бъдат удовлетворени. Несъмнено е открил истината, че е чиста утопия да се обмисля мирното разпределение на последиците от (бъдещия) закъснял „Болният човек на Европа“ и че неприличната надпревара за лакомствата ще е неизбежна.

Въпреки това, за Берлин е също толкова трудно да направи разделението, тъй като Австро-Унгария упорито се придържа към идеята за статуквото и не иска да чуе за предложената му промяна. Така цялата схема е отхвърлена и остава като безплодна теория.

Солсбъри се завърна по утъпканий път. Когато слид обещаните от султана реформи в Армения (октомври), ситуацията донякъде се подобри за момента, Солсбъри заяви пред Хацфелд, че желае да запази статуквото и ако Русия предизвика криза в Източния въпрос, първо ще се опита да постигне споразумение с Берлин и Виена.

Подобно съобщение погребва схемата за разделението на Турция, но същевременно не успява да възстанови сърдечните отношения между Лондон и Берлин. След това императорът не може да изпитва доверие в британското правителство. Той винаги го свързва с рисковани планове. Той наблюдава майка си, „Англичанката", и намира в нейните изказвания ключа към мистериите на британската политика. По едно време подозира, че Солсбъри иска да примами руснаците в Константинопол, за да се противопоставят на мюсюлманския фанатизъм; и че сблъсъкът ще даде на Англия претекст за окупацията на Дарданелите.

През ноември той разбра от думите на императрицата-вдовица, че Солсбъри възнамерява да раздели Османската империя; и че няма възражения руснаците да получат Дарданелите, при условие че най-накрая се съгласят да дадат на англичаните Египет в замяна. След това (декември) той смята, че истинската цел на Англия е да разпали война между континенталните сили. Той използва сравнението с Англия, която разтърсва турското ябълково дърво, за да предизвика кавга между континенталните нации за подялбата на падналия плод.

При друг случай император Вилхелм, който дори можел да „ чуе как расте тревата", е убеден, че Солсбъри крои дяволски заговор да настрои Австро-Унгария и Италия срещу Русия, за да се оттегли, когато приятелите му се скарат помежду си.

Накрая, повлиян от клюките на руския посланик Остен-Сакен, той стига до идеята, че Солсбъри планира тайно споразумение с Лобанов зад гърба на германците; той дори обвинява британския военен аташе във „вероломство" (декември). Той информира този нещастен офицер, че подобен номер е нечуван. Гладстон е „зъл човек". „Ако Англия иска да разруши статуквото, тя не трябва да прибягва до тайни действия, а да действа открито и честно, както е обичайно с континенталните сили. Съмнителното и лицемерно отношение на Англия, нейните забележителни маневри, създават впечатлението, че иска да настрои силите една срещу друга, но няма да успее. Силите на континента остават лоялни една към друга, докато Англия толкова често се отклонява от задълженията си, че никой не вярва в способността ѝ да вземе решение. Ако Англия имаше нова ориенталска политика, която да въведе, нека я представи, а не коварно да се опитва да убеди приятелите си чрез дипломатически хитрости да се присъединят към нея, само за да се окажат накрая измамени."

Това е сериозен език, сериозен в устата на всеки, и особено в устата на монарх. Ако министър говори така, атакуваната страна е свободна да отговори; но

какво може да направи един обикновен военен аташе, офицер срещу чуждестранен суверен, към чието правителство е акредитиран, да не говорим, че августейшата особа е внук на собствената му кралица?

Ако министър действа толкова недискретно, винаги има надежда, че може да подаде оставка и да отвори пътя за възстановяване на приятелските отношения между двете заинтересовани правителства. Но ако суверените говорят с такова презрение за другия, тогава между тези две държави, може да се очаква вечна вражда.

Нещо повече, удивителната грешка на императора става още по-сериозна, защото той не може да обоснове обвиненията, които отправя. Когато въпросът е разследван, всички доказателства сочат срещу него и той е категорично победен. Солсбъри отрича да е предлагал на Лобанов каквото и да е споразумение, а руският министър на външните работи потвърждава отричането.

Обтегнатите отношения между Англия и Германия повлияват и вътрешния живот на Тройния съюз, като поставя Берлин, Виена и Рим по различни пътища, състояние на нещата, което не вещае нищо добро за авторитета на съюза.

По това време Балплац получава нов наемател. Калноки влиза в конфликт с Бенфи, унгарския премиер, и затова тихомълком е освободен от поста си от Франц Йосиф. Негов наследник е граф Голуховски, човек, който не е нито високообразован, нито толкова проницателен наблюдател като Калноки, но със сигурност притежава повече инициатива и сила на характера от своя предшественик и следователно е по-добър министър на външните работи на Двоната монархия. Калноки едва ли притежава онази дързост, толкова необходима за успешното провеждане на външната политика.

Защото никой няма да се довери, никой няма да се страхува, никой няма да се сприятели с човек, който се страхува да се довери дори на себе си, страхува се от всички и е нерешителен и колеблив.

Целите на политиката на Голуховски се различават от тези на Калноки. Той по-скоро клони към Андраши, отколкото към непосредствения си предшественик. Подобно на унгарския държавник, той е амбициозен да се отличи с дейността си на Балплац. Той се стреми да противодейства на руското влияние и да запази статуквото на Балканите. Разделянето на Османската империя или идеята за „сфери на влияние“, с която Калноки под натиска на Бисмарк, а по-късно и на Вилхелм II, почти се примирява, неговият наследник отхвърля, както прави Андраши. Той се е приближавал до личните възгледи на Франц Йосиф, който смята за най-важно Константинопол да не попадне в ръцете на Русия и винаги се е придържал към принципите, от които се е ръководил в Кримската война и на Берлинския конгрес.[132]

Голуховски вижда по-ясно от предшественика си, че предлаганият ни регион на Западните Балкани няма да бъде реален източник на сила; по-скоро ще ни отслаби. Щяхме да се сдобием с варварско население, трудно за управление, нежелаещо да живее под управлението на Двойната монархия и гравитиращо навън. Новото придобиване, както е предложено, изобщо не може да се о впи-

---

[132] *Пълна глупост и непознаване дори личността на Франц Йосиф и неговите възгледи. Ако е така, защо императора уволнява Андраши след конгреса!? (б. пр.)*

ше в рамката на дуализма. Поради това Двойната монархия е принудена да търси съвсем нови решения в общото право. Но ще можем да намерим такива? Няма ли федерализмът, единственият възможен заместител на дуализма, да доведе до международен спор, който ще разруши позицията на Двойната монархия като велика сила?

Докато целият православен и славянски свят ще се обедини около царя, който вече ще стане господар на Константинопол, Двойната монархия ще бъде смазана под славянското влияние чрез вътрешни борби.[133] Следователно Голуховски е готов да извади меча в името на статуквото. Но за това, на първо място, е необходимо да се привлече помощта на Англия. И може ли да има някаква надежда от тази страна, като се има предвид, че Англия и Вилхелм II не са в добри отношения, че Берлин следва русофилска политика и както се предполага в Англия, на Австро-Унгария се гледа като протеже водено от Берлин?

В Италия преобладава подобно мнение. Бланки, наследникът на Криспи, отбеляза на Бюлов, че Константинопол е твърде близо до Триест, за да може той да гледа спокойно на руското управление там.[134]

Ако французите и руснаците се обединят през Средиземно море, Италия, смачкана между тях, скоро ще загуби независимостта си и затова няма друг избор, освен да се придържа към статуквото. Следователно и тя желаеше преди всичко да спечели Англия и рамо до рамо с нея да пристъпи към решаване на Източния въпрос.

Поради тези съображения в арменския въпрос, който сега излиза на преден план, Австро-Унгария и Италия, преследват цели, различни от Берлин. Вярно е, че чувствителният и импулсивен характер на германския император първоначално е шокиран и възмутено от клането над арменците от турците и той пише, че султан Абдул Хамид е отвратително чудовище, в чиято резиденция, Йлдъз кьошк, няколко хвърлени бомби, няма да са лоша постъпка, и че самото докосване на такъв нещастник е осквернение за християнин. И все пак, въпреки това, Вилхелм показва нежелание да подкрепи чувствата си с подходящи дела и да окаже натиск върху султана, защото ще улесни задачата на Англия! Това той няма да направи на никаква цена. Той злорадства от затрудненията, в което е попаднала Англия. Англичаните насърчиха арменците и сега трябва да видят какво ще се получи от това. Тройният съюз трябва да стои настрана и да наблюдава, оставяйки англичаните да понесат цялата тежест на аферата, защото те бяха истинските виновници!

Англия може да успее само ако принуди султана; и тъй като не може да получи достъп по суша до територията, населена с арменци, а британският флот можеше да попадне в капан на Черно море, ако Дарданелите останат в ръцете на турците, тя може да постигне целта си само като заплаши самия султан в Константинопол. Но това е невъзможно предвид, че Дарданелите са затворени по силата на международни договорни разпоредби? Дали нарушаването им от нейна страна ще доведе до война? Война, в която Англия може да се

---

[133] *Типичното глупаво и късогледо мислене на унгарските шовинисти, страхуващи се да изгубят статута си на привилегирована нация. Руският панславизъм няма бъдеще на Балканите, а владеенето на Константинопол и Проливите, максимално ще изтощава силите на Русия в борба с бунтуващото се турско население. (б. пр.)*

[134] *Типична глупава и комична италианска мегаломанщина! (б. пр.)*

окаже противопоставена на обединените сили на Турция и Русия. Но ако позволи арменските ужаси да продължат, престижът ѝ ще пострада. Тези тежки решения могат да бъдат избегнати само ако цяла Европа я подкрепи и заедно с нея окаже натиск върху Абдул Хамид.[135] Император Вилхелм иска да осуети това, ако е възможно.

Той прави всичко възможно, за да попречи на другите сили да действат в полза на Англия. Нека никой не върши работата на Англия вместо нея. Нека тя да го направи сама. Нека тя действа първа. Никога не можем да бъдем сигурни в Англия, освен ако тя не е в позиция и не вижда, че никой друг не е склонен да вади кестените от огъня вместо нея и без нея да се противопостави на руснаците. Докато не бъде накарана да види това, Англия винаги ще играе ролята на настойник и ще се опитва да натоварва другите с нейните собствени тежести.

Русия споделя мнението на кайзера по този въпрос. Тя не проявява ентусиазъм за арменската кауза; по-скоро се опитва да защити разтревожения султан и да го спечели на своя страна, както беше направил Николай I по времето на Мохамед Али.

Политиката на Вилхелм обаче не съвпада с възгледите на най-близкия му съюзник Австро-Унгария. Политиката на Голуховски не е антианглийска, а антируска. Той не разглежда Източната криза като възможност да постави Англия в неудобно положение; има лични интереси в Източния въпрос.

Противно на съюзника си в Берлин, той смята, че единственият му шанс да спечели Англия е да действа в съгласие с нея и да ѝ помага в защита на взаимните им интереси.

Следователно членовете на Тройния съюз поемат по различни пътища. Голуховски предлага силите да действат общо. Той поема инициативата вместо Англия, но в неин интерес. До тогава Англия сътрудничи само с Русия и Франция, двамата съперници и завистливи наблюдатели; но сега някой с общи интереси с техните собствени се присъединява към движението и това не можеше да не подобри положението. Освен това, Солсбъри разчита, че Русия ще бъде по-склонна да последва съвета на Австро-Унгария, отколкото на Англия, и вярва, че султанът все пак ще поеме по пътя на реформите, ако цяла Европа се обедини, за да го накаже.

Италия се съгласява с Голуховски. Тя е решена да играе своята роля във всички ориенталски и африкански въпроси, за да не остане с празни ръце, когато стане дума за разделяне на плячката.

Германският император категорично не одобрява инициативата на Голуховски. Той нарича австро-унгарския посланик в Лондон, граф Дейм „завършен глупак“ и искрено се надява на провала на Голуховски. Казва, че младият поляк (Голуховски) „трябва да ходи отново на училище“.

Голуховски започва самостоятелни действия в Лондон. Колкото по-хладни са отношенията между Берлин и Лондон, толкова по-важно е да се приближи до Солсбъри и да го обвърже с нов договор. Подобно на своя предшественик, Калоноки, той желае споразумението от 1887 г. с италианското правителство да бъде подробно и по-ясно дефинирано. Той иска да определи отделен *Casus belli*

---

[135] *Ситуацията е същата като в 1877 г., но обратна. Тогава Русия иска да действа от името на Европа, но Англия проваля всичките ѝ инициативи. (б. пр.)*

за евентуално руско нападение, докато единственото поето досега задължение е Австро-Унгария, Италия и Англия да обсъдят заедно по-нататъшните стъпки, които трябва да се предприемат в такъв случай.

Тази стъпка на Голуховски обаче е също толкова безполезна, колкото и действията на Калноки. Тя се разбива на същата скала: Англия отхвърля всякакво поемане на задължения срещу Русия, освен в сътрудничество с Германия; а Германия е също толкова благосклонна да дава каквито и да е обещания.

Солсбъри заявява (февруари 1895 г.), че при тогавашното състояние на британското обществено мнение не смее да се ангажира да защитава целостта на Турция. Ако царят е готов да отстъпи в полза на Англия всички права в Проливите, които тя претендира там, той ще може да постигне споразумение с него. Но добави той, това не означава, че Англия възнамерява да бъде пасивен наблюдател на напредъка на Русия. Тя ще определи отношението си според изискванията на ситуацията. Ако Русия се стреми да получи едностранчиви предимства за себе си, дори чрез агресия, Солсбъри се надява, че британската общественост ще изисква съпротива. Но той не се обвързва предварително.

Такова е отношението на Солсбъри и преди, когато отхвърля подобните предложения от Калноки. Той се отклонява от основното им условие през 1887 г. единствено защото вярва, че при необходимост най-големите европейски сили – т.е. Тройният съюз, ще го подкрепят. Сега обаче той няма основание за подобна увереност. Хладното отношение на Германия не му дава и най-малката надежда за нейната помощ при някакво усложнение, произтичащо от Източния въпрос; защото няколко дни преди решителните преговори отношенията между Англия и Германия се влошават още повече и първата трябва да гледа на Германия като на потенциален враг, а не като приятел.

ГЛАВА III. БУРИТЕ

В този период британските империалисти хвърлят своите алчни погледи, към страната на бурите, която е изключително привлекателна за тях, поради богатите златни и диамантени мини, с които природата ги беше благословила, или по-скоро проклела, освен особено благоприятното географско положение.

Ако тази облагодетелствана от природата земя бъде поставена под британско владичество, звездата на Великобритания в Африка ще достигне своя зенит. Нейното управление тогава ще се простира от Кейптаун на юг до Александрия на север; и посредством вече частично построения железен път, щеше да свърже Индийския океан със Средиземно море за да се свържат двете големи морски пристанища на няколко дни път едно до друго.[136] Какви великолепни видения за икономическо развитие се раждат пред възторжените очи на британците! Това е мечта за империя, достойна за Юлий Цезар или Александър Велики.

Сесил Роудс, магнатът на Капската колония, е обсебен от подобни грандиозни идеи и насочва изобретателния си ум за осъществяване свалянето на

[136] *Мечтата на Сесил Роудс – трансафриканската железница свързваща Кейптаун с Кайро и Александрия. (б. пр.)*

бурското правителство и за подчиняване на Трансваалската република под британска власт. Правителството в Лондон не може открито да подкрепи авантюристичните планове на Роудс, въпреки че при успех, то няма да се възпротиви на приемането и възползването от свършения факт. Сигурно е, че ще се съпротивлява на всички контраатаки и ще отхвърля всички опити за намеса, тъй като според смята Трансваал вече за бъдеща част от Британската империя.

Германската и британската политика се различават съществено. Германците се стремят да установят тесни отношения между Холандска и Германска Източна Африка под германска закрила. Те силно негодуват срещу британското превъзходство в Южна Африка и настояват за независимостта на бурите.

И двете концепции са взаимно изключващи. И двете са резултат от интереси с огромно значение; но докато интересите на британците съответстват на съществуващите обстоятелства по отношение на властта и следователно е в съответствие с разума, тази на германците противоречи както на фактите, така и на разума и следователно представляваше опасен *ignis fatuus* (блуждаещ огън).

Засега германското правителство преследва тази блуждаеща илюзия и енергично протестира срещу насилието и разбойническото нападението на Джеймсън. То шумно заявява, че ако британското правителство подкрепи подобен акт на беззаконие, германският посланик в Лондон трябва да поиска паспортите си. Освен това подбужда президента Крюгер към съпротива срещу британската тирания. Уверява го, че всяка промяна в статуквото никога няма да бъде толерирана от Германия. Англия, естествено, е силно обезпокоена от тези действия. Сър Едуард Малет в Берлин, остро критикува германския външен министър по повод посещението му преди заминаването му от германската столица (ноември 1895 г.). Той информира външния министър, че Англия не може да толерира кокетството на германците с бурите; че подобно поведение ще има тежки последици, тъй като Англия не е в настроение да позволи на която и да е чужда сила да се намесва в делата на Британската империя.

Като чува това, императорът избухва в ярост, въпреки че британският посланик просто използва език, подобен на този, който самият той толкова често използва в Лондон. Но за един император е позволено това, което е забранено за по-малко изтъкнати лица. И той остро порицава британския военен аташе Суейн, който по необходимост трябва да служи като момче за наказание, заради провинението на Малет. Британският посланик има поразителната дързост (казва императорът) да го заплаши него, внука на английската кралица, с война! Но Германия няма да търпи подобно насилие от Англия. Той трябва да бъде принуден да направи предложения на Русия и Франция. Ако Англия иска подкрепата на Германия, по-добре да иска съюз с нея.

Предпазливият Солсбъри не губи време да опровергава изказванията на Малет, заявявайки, че не е дал на посланика правомощия да прави подобни изявления.

Вилхелм II е възхитен от резултата от острия си език срещу посланика сър Едуард Малет. По-късно той се хвали с успеха си. И иска от правителството да извлече полза от инцидента; ако няма друг ефект, поне ще бъде полезен като пропаганда за германския флот. Какво невероятно увлечение! Каква игра с огъня, да насърчи изграждането на германския флот чрез англофобска пропа-

ганда! Това е първата стъпка към онази фатална грешка, която представлява една от основните причини за Първата световна война.

Но южноафриканската криза е ускорена. Филибустерите[137] на Джеймсън безразсъдно нахлуват в Бурската република (януари 1896 г.), за да бъдат позорно разгромени от шепа безстрашни бюргери.

Кайзер Вилхелм изглежда облагодетелстван от съдбата. Неговата позиция е запазена. Независимостта на Трансваалската република е реабилитирана без необходимостта от германска намеса; така че отношенията с Англия не трябваше да бъдат трайно обтегнати. Тук обаче Германия добави към първоначалната си грешка, още една.

Не по негова собствена инициатива (както се смята дълго време), а по съвет на своето правителство, императорът изпраща поздравленията си на Крюгер, като императорската телеграма е публикувана в печата и по този начин предизвиква гнева на британската общественост. Англичаните са посрамени от показната радост на императора на победата на друга нация над тях самите, при това, толкова незначителна нация, и от намесата му в специфично британски въпрос като въпроса за независимостта на бурите, който британците отричат по принцип; от демонстрацията му като „приятели на бурите“, който можа да реши да им помогне, ако поискат помощ.

Англичаните, запомнят това отношение като урок за в бъдеще. Те негодуват не толкова заради самата телеграма, колкото заради дълбоко заложената конспирация, която тя разкрива, за установяване на германска хегемония в Източна Африка и за осуетяване на консолидирането на британската власт в този регион.[138]

Британскиат печат започва остра кампания срещу Германия и общественото мнение на островното кралство намразва императора. Това вълнение е напълно разбираемо. Действията на Германия не произтичат от местни африкански интереси, а от нарастващото недоверие към англичаните и от по-висша политическа концепция. Тази концепция е против войната с Англия, но чрез изолация, да я принуди към по-умерена политика. Целта е да покани целия континент без Англия да се присъедини към Тройния съюз и Двойното съглашение в програма за решаване на някои важни въпроси срещу Англия. Според тази концепция, континенталните сили трябва да се съгласят с абсолютната независимост на Трансваал от Англия; с придобиването на Конго от Франция; с получаването на Корея от Русия; с Абисиния на Италия; и с пристанище в Китай на Германия: на всички тези клаузи Великобритания, възразява. Това означаваше също да задоволи Австро-Унгария чрез запазване на статуквото на Балканите. Интересно и рядко явление. Силата, предопределена през следващите няколко години да бъде обвинена от Съглашението в неоправдана агресия, предопределена да бъде разкъсана на парчета и осъдена на смърт от „безпристрастни съдии“ в името на световния мир, е възприета от най-добрия си приятел, като доволна, консервативна и миролюбива и не ѝ е предложена и най-малката възможност за разширяване, и завоевание. Не ѝ е предложен Солун – заради предполагаемия ѝ копнеж, за който дипломатите на враговете ѝ са изтъ-

---

[137] *Пирати, разбойници, авантюристи. (б. пр.)*

[138] *Което пък е плод на английските фантазии. (б. пр.)*

кавали такива измислици. Те добре знаеха, че Австро-Унгария никога не е желаела Солун; че германското правителство от времето на Бисмарк неведнъж се е опитва напразно да събуди у нея желание за Западните Балкани и че единственото нещо, за което Австро-Унгария някога се е интересувала, всъщност е било запазването на статуквото на Изток.[139]

Германските политици не мислят за война с Англия и затова свободно и открито заявяват, че планът им не засяга британските владения; че не търсят промени, които да застрашат жизненоважните интереси на Англия, каквито са Индия и пътищата до нея. Всичко, което желаем, казва канцлерът, е да спрем постоянното и безгранично разширяване на Англия и ненаситния ѝ апетит за всички все още незаети парцели земя. Дори тогава германските мисли са насочени към приятелски отношения с Великобритания. Според водещите държавници на Германия, Англия дотогава се въздържа от сключване на споразумение с Тройния съюз, защото смята, че френско-руския съюз никога няма да се споразумеят с тях, следователно Англия винаги ще бъде в позиция да настройва едната група срещу другата, за да се защити от нападение и да има последната дума по всички важни въпроси на световната политика.

Ако Англия не успее да реализира очакванията си, тя ще бъде принудена да потърси помощта на едната или другата от европейските групи, дори да пожертва нещо, за да го спечели, и избраната група със сигурност ще бъде Тройният съюз, тъй като е отделена от него от по-малки различия от тези, които я разделят от френско-руския съюз.

Този манталитет на германците напомня на вулгарната цинична английска поговорка: „Жена, кучка и орехово дърво, колкото повече ги биеш, толкова по-добри стават."

Според тях Англия нямаше да стане податлива, докато не я притиснат добре. Когато обаче се опитват да я склонят с постоянен натиск и заплахи, да я принудят да стане приятелска, те забравят, че подобен метод може да е достатъчен за известно време в една федерална нация, водена от слаби политици, но със сигурност ще се провали при горда, триумфална, империалистическа раса като британците.

И така се оказа: резултатът от упоритите настоявания е, че Англия, вместо да стане приятел, стана враг на Германия.

Нещо повече, тази политика все още е в процес на разработка. Ако не я бях прочел в официални документи, е трудно да повярвам, че такова фантастично мислене, е присъщо на уж сериозно мислещите хора.

Тази концепция е погрешна от самото начало, т.е. предположението, че две групи европейски сили могат да се споразумеят помежду си по-лесно, отколкото с Англия. Погрешно е и мнението, че всички континентални сили са готови да се обединят срещу Англия, и всички те споделят германското мнение, че Англия никога не е била полезна и винаги е била вредна. Тази мисъл не допуска възможността, че винаги враждебно правителство, ще откаже да се противопостави на Англия, защото смята Германия че никога не е полезна и

---

[139] Тук е глупостта на Андраши и унгарците, глупав антируски опортюнизъм. Статуквото н може да се запази, Турция трябва да се разпадне. (б. пр.)

винаги е вредна! Френският посланик в Берлин скоро сложи край на фантазиите на Холщайн, авторът на тази странна идея.

„Защо Франция, настоява той, трябва да се споразумява с Германия по въпроси, от които самите германци са заинтересовани, а не може по въпроси, които засягат основно Франция, като например египетския въпрос?“

От Рим е съобщено, че френският премиер Буржоа е казал на италиански приятел, че Франция никога няма да забрави Елзас-Лотарингия, че в хода на събитията тези провинции рано или късно, ще трябва да бъдат върнати на Франция и че всичките им сили ще бъдат насочени към осъществяването на тази „патриотична“ цел. С това той оправдава неспособността на Франция да помага на Италия, докато тя е съюзник на Германия. Как тогава може да участва с Германия в общи действия срещу Англия?

В началото френският печат симпатизираше на бурите, но когато англо-германският антагонизъм се изостри толкова много, той придоби категорично германофобски (и следователно много по-малко пробурски) настроения. Полуофициалните издания предупреждават общественото мнение, срещу неестествените съюзи.

Така англо-германският спор в крайна сметка не доведе до сближаване между Германия и Франция, както Холщайн наивно се надява, а по-скоро до сближаване между Франция и Англия.

Курсел, френски посланик в Лондон, казва, че Франция има само един враг - Германия; и че в случай на война между Англия и Германия, Англия може абсолютно да разчита на добрата воля и подкрепа на Франция.

Реалните развития доказаха правилността на английската теза – че Англия е по-близо до която и да е от двете групи, отколкото те една до друга, и следователно официален съюз е много по-изгоден за нас, отколкото за Англия. Но дори в рамките на самия Троен съюз е невъзможно да се приеме предложението на Холщайн.

Голуховски не е склонен да участва във всяка антианглийска коалиция. Както вече видяхме, въпреки англо-германския спор, той продължава в Лондон преговорите за съюза. Защото в приятелството с Англия той съвсем правилно вижда едно от основните условия на стабилността на Двойната монархия. Колко жалко, че неговите наследници не последваха проправения от него път и не се намесиха по-успешно между Англия и Германия! Това щеше да бъде историческото призвание на Австро-Унгария.

Новите планове на Германия предизвикат огромно вълнение и в Италия. Рим, критикува Солсбъри но няма дързостта да се противопостави на Англия. Италианците се опасяват, че сближаването между Франция и Германия ще доведе до увеличаване на френската мощ и ще се окажат неспособни да защитят интересите си в Средиземноморието и Северна Африка срещу Франция.

Германското правителство обаче не настоява твърде настоятелно идеите си. Скоро осъзнава факта, че те са несъстоятелни. Скоро намира нова посока и определи принципа, че Тройният съюз не трябва да търси нов съюзник, нито в Англия, Франция, нито в Русия, а трябва да върви по свой собствен път, като членовете му се придържат по-тясно един към друг. Със сигурност по-добър

план от този на Холщайн, основан на разделениете. Дори той обаче щеше да бъде само временен.

Единствената истинска цел на германската политика (особено след като френско-руският съюз прави отношенията с царя невъзможни) е съюз с Англия. Без британска подкрепа е трудно за самия Троен съюз да се запази единен. Първоначално той е замислен с идеята за британска подкрепа: няма ли да се изроди без нея?

Голуховски е песимист. Той смята, че хармонията в рамките на съюза може да бъде осигурена само ако Германия се приближи по-тясно до интересите на Австро-Унгария и Италия, отколкото е правила в миналото. Велзерсхайм, заместник-министър на външните работи (20 февруари), се оплаква остро на принц Лихновски, съветник в посолството. Австро-Унгария е в тежко положение; Англия и Германия се оттеглят от източните дела, а Италия е ненадеждна. Германия винаги е проповядвала на Виена, че трябва да постигнат разбирателство с руснаците за разделянето на Балканите; но подобно нещо е неосъществимо: това означава хегемония на царя от Черно море до Адриатическо море. Единствената необходимост за Австро-Унгария от Тройния съюз е руската опасност.

Ако Тройният съюз се провали, той губи и смисъла си спрямо Двойната монархия. За нас няма никакво значение на кого принадлежи Елзас-Лотарингия. Следователно, според него, е необходимо както Берлин, така и Виена да преразгледат ситуацията, да я обсъдят откровено заедно и да постигнат споразумение по нея.

Император Вилхелм, излишно е да се казва, е недоволен от гледната точка на Велзершеймб. Той казва, че „австроунгарският външен министър се стреми да стане втори Бисмарк; полският граф е все още много млад; той може да бъде полезен на монархията; но само ако не бъде толкова глупав (töricht)“.

Проучванията на Голуховски, както може да се предположи, не постигат целта си. Германия решава да не поема нови задължения по Източния въпрос, а Австро-Унгария не е достатъчно твърда и влиятелна, за да окаже натиск върху Берлин да промени намерението си.

Хохенлое има странна идея за уреждане на различията. Той ни съветва да предложим на Англия съюз, ако е необходимо, дори с цената да напуснем Тройния съюз. Той разчита на отхвърлянето на предложението от Лондон, което да покаже на Голуховски, че неговите усилия да спечели Англия не са осуетени по вина на Германия, а защото тя не е склонна да се обвърже с антируска политика. Хохенлое обаче трудно убеждава Голуховски да разбере това. Той напълно наясно, че споразумение между Лондон и Виена не е затруднено защото сме съюзник на Германия, а защото съюзът ни с Германия не е достатъчно широкообхватен: той не включва Истока и следователно всички споразумения с нас по Балканския въпрос не могат да осигурят подкрепата на целия Троен съюз, докато Англия ако се обвърже да защитава Константинопол и да помага срещу руснаците трябва да разчита безрезервно на щиковете на целия Троен съюз, както има основания за надежда по времето на Бисмарк.

Голуховски може да се убеди в грешката си, ако германското правителство обещае да гарантира неутралитета на Франция при военни действия в Близкия

изток, както иска Роузбъри, а Солсбъри по-рано очакваше от Бисмарк; и ако Англия, въпреки това обещание, не е склонна да следва обща ориенталска политика с Австро-Унгария и Италия. Но Голуховски не се възползва от разрешението на Берлин. Той със сигурност знае, че подобно необикновено действие няма да има никакъв добър ефект, а само ще навреди много на престижа на Тройния съюз.

ГЛАВА IV. ОТСЛАБВАНЕТО НА ТРОЙНИЯ СЪЮЗ

Сега Тройният съюз се сблъсква с много несгоди. Нещастието го преследва навсякъде. Поражението на италианските сили в Африка от абисинския крал Менелик дойде като гръм от ясно небе. Това събитие предизвиква падането на Криспи, най-верния привърженик на Тройния съюз, представител на антифренската политика.

Той е наследен от Рудини, който, чрез влиянието на Висконти Веноста, министър на външните работи, желае да възстанови добрите отношения с Франция. Въпреки това новото италианско правителство няма намерение да скъса с Тройния съюз и поднови старата връзка (май 1896 г.).

Но вече нямахме доверие в Италия. Бюлов описва новото отклонение като последователи на Гуичардини, чиято философия е, че нацията „трябва да се стреми да бъде винаги на страната на печелившите". (доп. пр. т.е. безпринципна, нагаждаческа политика, затова Бисмарк нарича Италия, чакал, а по-късно Италия ще стане известна като „курвата на Европа", определение най-точно прилягащо към италианския манталитет.)

В преговорите за продължаване на Тройния съюз има един интересен епизод: дипломатически успех от наша страна, който впоследствие си отмъсти за наше нещастие. Италианското правителство, с откровеност и лоялност, достойни за уважение, предлага да поднови официалната декларация, направена при първоначалното сключване на Тройния съюз, според която *Casus foederis* не трябва да се прилага в случай на война срещу Англия. Тази декларация не беше подновена през 1887 г., защото тогава по инициатива и съвет на Германия, е сключено англо-италианското Средиземноморско споразумение, което изключва съюзниците да искат помощ от Италия срещу Англия.

Голуховски съвсем основателно желае да признае италианската декларация. Но Хохенлое поддържа противоположното мнение. Той успява да се наложи и двамата съюзници да отхвърлят предложението на Италия, с мотива, че то е ненужно, защото Тройният съюз, дори без декларацията, никога няма да се кара с Англия. Освен това декларацията е вредна, защото подобна резерва придава на Тройния съюз антируски характер, което само ще провокира царя. Така италианското правителство няма друг избор, освен да отстъпи, а въпросът нее документиран. Следователно слабостта на Тройния съюз е, че той не предоставя защита срещу Англия, без този факт да бъде публично признат и с който всички министри на външните работи трябва да се съобразяват и който е напълно ясен за различните заинтересовани държави.

През 1914 г. Италия действа така, сякаш нейната декларация, спомената по-горе, действително е документирана. Според мен щеше да е по-добре, ако

договорът предвижда това, което животът може да си позволи. Политиката на самозаблуда или отказ да се изправиш пред студените факти винаги е най-опасна.

В този период Тройният съюз е допълнително отслабен от изтичането през май 1896 г. на нашата конвенция с Испания и провала на усилията ни да я подновим.

Мадридското правителство смята, че позицията ни вече не е толкова стабилна, колкото през 1887 г., когато за първи път сключи пакта с нас. То вече не желае да бъде член на антифренската група държави, и затова поставя напълно неприемливото условие, че ще поднови конвенцията, само ако Тройният съюз му гарантира Куба, тогава заплашена от САЩ.

Не само на запад, но и на изток, Тройният съюз губи силата си по това време. След уволнението на Стамболов, българският княз Фердинанд Кобургски, преминава към смяна на фронта и от февруари 1896 г., започва да ухажва царя, търсейки благоволението му, като кръсти синовете си Борис и Александър[140] в православната църква.

Германското правителство отдава тази важна загуба на политиката на Калноки, защото не е успял да подкрепи достатъчно балканските си приятели. Крал Милан е свален, точно както Стамболов, поради личната антипатия на Фердинанд, за сметка на Тройния съюз.

Германското правителство критикува Буриан, по това време нашия шарже д'афер в София, който по-късно е предопределен да стане външен министър, защото беше против Стамболов, е не можа да прозре, че с падането на Стамболов, партията, която разчита на нас, също ще падне.

Голуховски признава, че германското правителство е право и осъжда действията на своя предшественик. Той споделя, че е имал остър спор с Калноки по отношение на Стамболов. Следователно трябва да приемем, че политиката на Калноки и Буриан е била неразумна. Нашите действия не бяха достатъчно смели и твърди, за да вдъхнат доверие на приятелите ни, и страх на враговете ни.

Но за да разберем коренната причина за нашия неуспех, трябва да погледнем към по-ранните събития. Поради натиска на Бисмарк, Австро-Унгария не успя нито да спаси Батенберг, нито да осигури за Фердинанд, признанието на Високата Порта и да го утвърди със сигурна международна позиция.

Ако Бисмарк през 80-те години не беше попречил на свободата на действие на Двойната монархия, до края на века щяхме да сме много по-силни на Балканите, отколкото бяхме сега. Тогава щяхме да направим много повече, за да имаме повече приятели. Разбираемо е, че Фердинанд, който не успя чрез нашата намеса, дори когато бяхме по-силни, да постигне признаването си, от което толкова се нуждае, сега, когато нашата мощ е видимо отслабнала, да потърси постигне целта си, като затвърди приятелството с руснаците. Успехът му оправда сметките му.

---

[140] *Авторът дори не знае името на принц Кирил, по-малкия син на Фердинанд! (б. пр.)*

Руският външен министър Лобанов забрави миналото, пое случая с Фердинанд и си осигури неговото признание.[141]

За щастие, въпреки голямото ни възмущение, но поради разумния съвет на Берлин, ние се въздържахме да следваме примера, даден от Александър III относно Батенберг и признахме Фердинанд; така пътят между София и Виена остана отворен без никакви непреодолими препятствия.

ГЛАВА V. АНГЛИЯ, ЕГИПЕТ, АРМЕНСКИЯТ ВЪПРОС, КРИТ

Сред множеството неблагоприятни събития на брегoвете на Темза се случи и нещо приятно за нас. Както вече казах, след оттеглянето на Бисмарк, отношенията с Англия постепенно се влошаваха, както в периода, когато Каприви смята, че спечелването на нейното приятелство е най-важното нещо, така и по времето на Хохенлое, когато преобладава русофилската ориентация.

За щастие винаги има надежда за подобрение, защото двете велики германски сили не желаеха да се отчуждят окончателно и напълно от Албиона. Въпреки антипатията си към Лондон, Германия не желае да се стигне до реален разрив; тя иска да подобри отношенията между Берлин и Лондон. Крайната цел дори на нейната антибританска политика е да подтикне Великобритания да стане по-надеждна и податлива към Германия.

Английският премиер Солсбъри, с изключителна ловкост избягва всякакви действия или изказвания, които могат да засегнат чувствителността на германците. По това време основният мотив на Солсбъри е политиката на „свободните ръце“, на „блестящата изолация“, на маневри между двете европейски групи от държави, но с убеждението, че е по-близо до Тройния съюз, отколкото до неговия антагонист, и че в случай на европейски пожар в интерес на Великобритания ще е да застане на страната на Тройния съюз. Солсбъри споделя това мнение, защото знае, че двама членове на Тройния съюз (Австро-Унгария и Италия) са верни приятели, които виждат в силата на Англия своя собствена предпазна мярка, и също толкова добре осъзнава, че Русия и Франция са двамата главни съперници, от които Англия трябва да се страхува.

Единият от тях заплашва Индия още откакто Наполеон I насочи мислите на московците в тази посока[142]; а другият искал да изгони Англия от Египет.

Така пътят на сближаване между Великобритания и нас остава отворен и възможността за това ще се превърне във факт поради бедствието, претърпяно от италианската армия в Африка, за което стана дума в предишната глава.

Въпреки че в началото Англия наблюдава напредването на Италия към Нил с известна ревност, сега е разтревожена от победата на Менелик, крал на Абисиния, зад когото силно подозира машинациите на Франция и Русия; и нищо не би могло да осуети амбициозните планове на Великобритания в Източна Африка, по-ефективно от френско-руското влияние в близост до Нил,

---

[141] *Според пикантните слухове, самият Лобанов-Ростовски като посланик във Виена е имал любовна връзка с майката на Фердинанд, Климентина, което е още една причина за действията му. (б. пр.)*

[142] *Това е просто очевадна глупост, никой трезвомислещ английски държавник, не може да има такива страхове, Русия е твърде слаба и изостанала, за подобна грандиозна операция, тя е неспособна дори сама да окупира Проливите! (б. пр.)*

подкрепяно от дервишите и абисинците. Това ще прекъсне морският път Суец-Индия, след като британското влияние над турците е доста намаляло и тя вече не може да разчита на Тройния съюз за охраната на Проливите. Затова нуждата от сближение с нас, става по-важна от всякога.

Следователно Солсбъри възнамерява да помогне на Италия и едновременно с това да нанесе удар на Махди, господаря на Судан, който разгроми британските колониални части на Гордън, чрез окупацията на Донгола.

Дълго време преди това германското правителство напразно съветва Лондон да предприеме обмисляните сега стъпки. Сега, веднага след поражението на италианците, кайзер Вилхелм посещава британския посланик и му описва по най-ярък начин опасността, която новата ситуация в Африка ще представлява за Англия. Той твърди, че Менелик е подкрепян от Русия и Франция, която има интереси към Нил. Той посочва, че Англия не може да разчита на Франция, защото републиката е изцяло под руско влияние; също така, че Англия и Австро-Унгария са смятани от Русия за врагове, които тя ще иска да смаже дори с цената на десетгодишна война. Целта на Русия е да унищожи Австро-Унгария и Турция и да обедини под скиптъра на царя всички славяни от тези региони. Франция ще бъде успокоена от предложението на Египет; ще бъде направен опит за неутрализиране на Германия, като се отклони вниманието на Франция към Египет и се премахне от тевтонското съзнание кошмарният страх от нахлуване в Елзас-Лотарингия. И освен всичко това, ще се предложи немскоезична Австрия на Германия. Самият цар, казва кайзерът, е спечелен за заговора.

Тази смесица от оскъдни факти и много измислици в съзнанието на кайзера, може да окаже влияние върху Солсбъри. Оскъдната истина в изявлението на императора е достатъчно да накара Солсбъри да се предпази; защото е несъмнено, че руският външен министър Лобанов, заклет враг на Англия, иска да повдигне египетския въпрос. Той шумно заявява, че сериозно вреди на руските интереси, ако Суецкият канал, най-краткият морски път между Европа и Азия, бъде постоянно доминиран от Англия. Само това е достатъчно, за да накара Солсбъри да се запита дали не е по-добре да помогне на Италия в Африка и да демонстрира приятелско отношение към Германия.

За голяма радост на императора, Солсбъри решава да предприеме военно настъпление към Донгола, с което облекчил положението на италианците. Египет отново заема позицията, която имаше по времето на Бисмарк, като свързващо звено между Англия и Германия. Вилхем II и неговите съюзници отново застават до Великобритания, която защитава свободата си на действие, докато Франция и Русия отново създават пречки и са в противоположния лагер.

Експедицията в Донгола несъмнено ще раздразни Париж и Санкт Петербург особено сега, когато различията между Англия и Германия започва да се изглаждат и Англия според последните си действия, ще укрепи позицията си в Египет.

Затова, когато Англия предлага Египет да плати разходите за експедицията, Париж и Санкт Петербург са против, а Тройният съюз подкрепя предложението. Отново, когато Англия възнамерява да използва индийски войски в Африка, Двойният съюз протестира, докато Тройният съюз одобрява идеята.

Когато Лобанов предлага въпросът за Египет да бъде разгледан на международна конференция, император Вилхелм възразява в интерес на Англия и незабавно докладва въпроса на Солсбъри.

Вилхелм II е напълно доволен от хода на събитията. Той казва (2 март 1896 г.), че е постигнал целта си: Англия е подозрителна за Париж и Санкт Петербург; и това слага край на френско-руските и английските блудства. Радостта на кайзера може да бъде разбрана; но е жалко, че лекомислено е сметнал целта си за постигната, когато, както доказаха последвалите събития, е само в края на по-лесната част от задачата си.

В този период Вилхелм винаги може да спре кокетството на Лондон, като не създава у Англия впечатлението, че изпитва враждебност към нея. Трудният етап от задачата е достигнат, когато доброто разположение трябва да стане постоянно и сближаването по египетския въпрос дава плод в постоянното сътрудничество между двете сили.

Но императорът сякаш забрави напълно тези важни неща. Засега той напълно доволен от отчуждението на Англия от Франция и Русия и от произтичащата невъзможност тя да се обърне срещу Германия. Сега не е нужно да сключва съюз с нея.

Често се казва, че политиките се диктуват от личния интерес и че нациите винаги поемат по най-добрия за тях път. Де да беше вярно! За съжаление, това е голяма заблуда. Разбира се, нациите обикновено действат в съответствие с привидните си интереси, но привидните им интереси не винаги са истинските им интереси.

Моралното късогледство, политическата страст, омразата и предразсъдъците често водят една нация по низходящ път.[143] Ясността на преценката е незаменимото, но, уви! не и специфично качество на държавника. Много нации са пострадали, защото не са успели да осъзнаят в каква посока се намират истинските им интереси. Ако различните нации се бяха ръководили от истинските си интереси, катаклизъм като световната война е невъзможен.

Истинските, важни интереси на нацията често се губят от поглед, замъгляват се от постоянни търкания, дребни обиди, лошо настроение, взаимни обвинения, подозрения и завист, страхливост, песимизъм, свръхпредпазливост и лични амбиции.

Случаят с Германия и Англия е плачевен пример за тази истина. И двете сили искрено желаят мир; и двете лесно могат да се споразумеят помежду си. Всяка играе водеща роля в сфера, в която другата не може основателно да претендира за лидерство, в която върховенството на едната по никакъв начин не пречи на другата. Няма реално основание между тези две държави, сродни една на друга, да съществува антагонизъм. Нито истинската мощ на Германия на европейския континент, нито нейните колониални амбиции, можеха да навредят на Великобритания Политическото убеждение на Германия, че задграничните владения са от съществено значение за нейния напредък, прави британското приятелство от първостепенно значение за нея и засилва влиянието на Англия върху нея. Рамо до рамо с военноморското превъзходство на Англия,

---

[143] *Типичен пример е Русия, упорито отказваща съюза с Германия, или тъпата реваншистка упоритост на Франция! (б. пр.)*

Германия можеше да продължи да се радва на позицията на първата военна сила в Европа и същевременно да постигне разумно морско развитие.

Правителствата на всяка страна виждаха тази истина; но дребни кавги, суетни раздразнения, липса на действия и случаи на незначителен местен антагонизъм, всичко това се съчетава, за да ги направи враждебни една към друга и да разруши доверието им един в друг, така че въпреки сближаването по египетския въпрос, по-нататъшното развитие на англо-германските отношения не е задоволително. Малките грешки са по-важни от големите интереси.

Въпреки временното и чисто локално сближаване между тези две велики сили, една от главните движещи сили на дипломатическия живот е англо-германския антагонизъм. Това става очевидно по време на новата Източна криза, която без сблъсък на местни интереси произтича от този антагонизъм.

Първите от по-късните разногласия между Англия и Германия произтичат от Арменския въпрос. След демонстрацията на арменците в Константинопол, започват масови насилия върху арменци в цялата Османска империя. Султанът, разчитайки на безсилието и разединението на Европа, иска да реши арменския въпрос по най-драстичния начин, чрез всеобщ геноцид на тези проблемни поданици. Тук отново се появява императивната необходимост от енергични мерки за намеса на Европа; и отново те се оказват невъзможни. Русия, историческият враг на турците, се страхува от преждевременен крах на Османската империя. Още от времето на Лобанов тя вижда своята мисия в Далечния изток, гравитирайки към Китай и Корея. Докато целта ѝ там не бъде постигната, тя смята за целесъобразно да щади султана, послушния портиер на дома ѝ.

Тези събития отново възмущават германския император. Той пише следното: „Срамно е за нас, християните, да гледаме безучастно такива зли дела!“ А по-късно (август 1896 г.) написа: „Султанът трябва да бъде детрониран.“ Това обаче е само мимолетно настроение, празни фрази без никаква воля, която да ги подкрепи. Той няма и най-малкото намерение да принуждава турците или да се представя за приятел на Англия и враг на Русия.

Той не иска да облекчи бремето на Солсбъри, нито да сподели провала му, който предвижда. Предпочита да потисне чувството си на срам и да остави кланетата да продължат. Той не обръща внимание дори на собственото си правителство, когато (8-29 август) му препоръчва да изпрати военни кораби, за да защити християните. Предпочита да не съветва султана да бъде по-умерен, за да не бъде подведен под отговорност за престъпленията на турците. Въпреки че осъжда турското правителство, усилията му да го запази стават все по-очевидни.

Само най-безмилостни и енергични действия могат да спрат насилията, но плахият Солсбъри няма смелостта да поеме риска на една изолирана намеса. Той се ограничава със смели думи, които не направят никакво впечатление на Абдул Хамид, който добре познава ситуацията и знае, че тези думи няма да бъдат последвани от съответни действия.

Така насилията продължават необезпокоявано всеки ден, а император Вилхелм нарича саркастично европейските велики сили „les Impuissances“ (безпомощни).

Междувременно, горимия материал, натрупан на Изток, предизвика нов пожар на ново място. Турците и гърците на остров Крит влизат в открит конфликт. И тук числено по-силните турци избиват по-слабите християни. Но в този случай ситуацията е дори по-опасна за мира и за турците, отколкото в районите, населени с арменци; защото независимата и сродна държава Гърция е наблизо и нейният народ побърза да помогне на своите преследвани братя, чиито страдания предизвикват силното съчувствие на цяла Европа. Гърците събуждат интереса на Европа по-лесно от арменците. Героичните подвизи на древните елини, вълнуващата история за борбите на техните по-съвременни потомци по времето на Канарис, мъченичеството на Байрон за тяхна кауза, намесата на Канинг и французите за смекчаване на съдбата им, бяха морални сили и прецеденти, пледиращи в защита на гърците, с които европейските правителства, особено в демократичните държави, са длъжни да се съобразяват, дори против волята си. (б. пр. Авторът забравя, че основната намеса за освобождаването на гърците прави Русия, с войната от 1828-29 г., която носи независимост на Гърция и автономия на Сърбия.)

Най-общо казано, силите са водени от същите интереси и възгледи, както по Арменския въпрос. Царят е насочил вниманието си в Азия, за сега желае да удължи живота на „болния човек от Европа“ и да отложи деня на уреждането на сметките, когато ще има пълна свобода на действие, и ще посвети цялото си внимание и сили на въпроса.

Солсбъри със сигурност е елинофил и против султана, когото смята за неспособен да постигне траен мир чрез подходящи мерки за реформи. И английското обществено мнение е на негова страна. Във Франция филелинизмът също е много силен.

Германия, която дотогава се показва напълно безразлична към съдбата на Турция и е готова да пожертва Османската империя, като бъде разделена според на апетита на другите сили за да се осигури мир, сега се обърна към силно туркофилска политика и от всички сили проявява най-ясно изразена антигръцка тенденция. Така косвено подкрепи Русия и внесе леко неразбирателсто между Русия и солно прогръцки настроената Франция. Но също застана и срещу Англия, което създава трудности за островната империя.

От всички европейски сили, най-обективната и искрена е Австро-Унгария. Политиката на Голуховски се стреми единствено да осигури мир и спокойствие и няма второстепенна цел. За съжаление, той не е достатъчно силен, за да обедини останалите сили.

След кратко прекъсване в началото на 1897 г., Критският въпрос отново избухва с нова сила на политическия хоризонт и в по-опасна форма от преди. Гърция става по-смела, след като царят заявява (без съмнение под влиянието на роднините си и в опозиция на правителството си), че няма нищо против гръцка намеса на Крит. Съответно Гърция веднага изпраща войски и кораби в помощ на бунтовниците. Конфликт между Турция и Гърция може да бъде избегнат само чрез бързина и успешни пълноценни действия на Европа. Но това отново е осуетено от същите стари препятствия.

Солсбъри отказва да възпира гръцките сили и да ги принуждава да напуснат острова, докато силите не се споразумеят и гарантират неговата автономия.

Английското обществено мнение също отказа подкрепата си за турското лошо управление.

Германия възприема енергична антигръцка политика. Тя отказва да действа срещу турците съвместно с другите сили, освен ако те не заявят предварително, че Крит трябва да остане под суверенитета на султана.

Вилхелм II участва лично в преговорите и предлага силите да блокират не само Крит, но и Гърция. Той е толкова горд с идеята си за интервенция, че се разгневява много, когато Маршал, заместник-министър на външните работи, обявява в Райхсрата, че канцлерът Хохенлое своевременно ще даде отчет за последните събития, а той (кайзерът) категорично протестира, че лично е развил идеята за запазване на световния мир, сам ще предостави необходимата информация и ще призове Райхсрата да го подкрепи за тази цел. Той е разубеден от намерението си, само от спокойното и решително, но напълно правилно заявление на Хохенлое, че външната политика на Отечеството трябва да бъде подложена на свободна критика и не е позволено да се критикуват изказванията на императора, затова като отговорен канцлер, възнамерява, след като му бъде дадено надлежно уведомление, да представи външната политика на Райхсрата.

В цялата критска афера и през цялото ѝ времетраене Вилхелм предпочита най-безмилостните действия. Още в самото начало той предлага да се потапят гръцките военни кораби. Също да се плени гръцкия принц Георг, докато е на път за Крит, и да го държат в затвора, докато гърците не напуснат острова.

Русия не може да последва импулсивния кайзер и се намесва в съюз с Австро-Унгария. Лобанов най-накрая (март 1897 г.) постига споразумение между силите, че Турция трябва да предостави автономия на Крит по начин, задоволителен за англичаните, а Гърция да изтегли войските си според искането на Германия.

Различни трудности обаче остават нерешени. След като Турция приема предложението за автономия, а Гърция обявява анексирането на острова, силите трябва да разрешат новия въпрос как да принудят гърците към подчинение, как да обединят разединените сили в общо действие, което да принуди гърците към безусловно подчинение.

Англия е готова да осъществи морска блокада на Гърция и да иска пълна евакуация на гръцките войски, окупиращи Крит, при условие че вътрешният ред може да бъде запазен след тяхното оттегляне. Докато островът е арена на турски насилия, които само присъствието на гръцки войски може да спре, Англия се отказва да иска тяхното оттегляне, поради невъзможността да бъде възстановен и поддържан реда без тях?

Първоначалният план е силите да предоставят собствените си войски в равни квоти за целта. Но това е обезсмислено от редица пречки. Германия и Австро-Унгария не желаят да предложат повече от 600 души всяка, напълно символичен брой, и дори тези, които определят, трябва да бъдат използвани само за охрана на пристанищата, а не във вътрешността на страната.

Другите сили не искат да поемат по-голямата част от риска и разходите, без да имат лични изгоди, а не да имат чисто алтруистична роля!

Тогава е предложена идеята една или две сили да бъдат натоварени от останалите с възстановяването на реда. Това също се оказва неосъществимо, тъй като, никой не бърза да се заеме със задачата, и всяка сила възразява срещу това която и да е от останалите, да окупира острова!

По едно време изглежда, че безизходицата може да бъде преодоляна, ако Солсбъри приеме мандата на Европа; но Русия няма да го допуснала на никаква цена. Тя подозира, че Англия ще се настани като у дома си в Крит, точно както е направила в Египет и Кипър; щом британските войски стъпят някъде, това място обикновено става британско владение!

Така че, Европа претърпя фиаско в опита за решение със сила, защото дипломацията не постигна целта.

Гръко-турската война избухва през април 1897 г. Турците постигат решителна победа и Европа отново се изправя пред нова ситуация. Силите трябва да се намесят за мир, преди Гърция да се срине напълно, и филелинската нагласа на почти цяла (б. пр. Западна) Европа да направи антитурската интервенция неизбежна.

Тогава Англия с надеждата да неутрализира гъркофобското влияние на Германия, предлага само онези сили, които са гарантирали съществуването на Гърция при формирането на нейната държавност, да се присъединят към Англия, т.е. Русия и Франция, в уреждането на мира. Това предложение не постига успех. Санкт Петербург веднага го отхвърля, защото е направено в неподходящ момент, точно когато Франц Йосиф е в Санкт Петербург и руснаците и австро-унгарците се надяват на споразумение.

Стигна се до обща намеса на всички сили. Но Германия, в съответствие с предишната си политика, се присъединява към останалите едва когато, преди примирието, Гърция се отказа от намерението си да анексира Крит и призна неговата автономия. Това формира основата на примирието, сключено през май 1897 г.

Всички сили постигат принципно съгласие за мирните условия, които изрично постановяваха, че християните, фактически освободени от турско иго, никога повече не бива да бъдат подчинявани на него.

Император Вилхелм е ентусиазиран в поздравленията си до Франц Йосиф и царя, които изпрати по телеграма от унгарска земя, от красивия еленски резерват на ерцхерцог Фридрих. Той се хвали, в англофобски дух, че мирът се дължи на континенталния блок. В отговор царят споменава единството между континенталните сили. Франц Йосиф обаче с характерната си тактичност отговоря, изразявайки надежда, че всички сили ще се обединят в каузата на мира и международното приятелство. Този епилог е в пълна хармония с политическия характер на цялата кампания. Цялата афера е а дипломатическо съревнование, произтичащо от отчуждението между Англия и Германия - на Солсбъри и Вилхелм II. Последният прави всичко възможно Англия, която смята за враг на мира и която обвинявал в опасни интриги, да бъде изолирана и държана възможно най-далеч от Русия.

Англофобският ум на император Вилхелм се прояви ясно в безпочвеното му недоверие към Лондон, когато (октомври 1896 г.) той внезапно започва да изразява своето опасявайки се, че Англия има намерения срещу германските

колонии. Той иска започване на преговори с Париж и Санкт Петербург относно общата защита на техните колониални владения. Германското правителство за щастие успява да го разубеди от тази очевидна глупост, която допълнително ще раздразни Англия, добавяйки още едно оплакване от страна на английските дипломати срещу императора.

По-късно той и неговото правителство стигнаха до заключението, че Англия е решена на война на Изток, за да може Русия да се противопостави на Тройния съюз и да бъде лишена от осъществяването на онези от своите планове в Азия, които противоречат на схемите на Великобритания. Германците напомнят на Италия, че Англия не е неин приятел и че тя работи за осуетяване на африканските ѝ стремежи, като я противопоставя на Русия и Франция.

Маршал, заместник-министър на външните работи, пише (март 1897 г.), че Англия крои планове да предизвика война между континенталните държави, за да си възвърне превъзходството, което е имала по времето на Наполеон. Кайзер Вилхелм е на същото мнение и смята, че Солсбъри желае да раздели Австро-Унгария и Русия с надеждата, че целият Троен съюз ще се намеси в случая. И в този случай, казва императорът: „ Сбогом, Африка!“ (януари 1897 г.) и „Солсбъри работи срещу султана“ само защото е смятал, че Ррусия ще използва падането му като претекст за окупацията на Константинопол, което ще накара Франц Йосиф да се включи в действие.“

Вилхелм допълнително обвинява Англия във финансирането на арменското въстание. Канцлерът заема малко по-разумна гледна точка. Той признава, че Англия е полезна, самото ѝ съществуване служи за поддържане на баланса на силите в Европа, тъй като е нещо като гръмоотвод, въпреки че политиката ѝ беше безпринципна заради което е мразена и принуждаваГермания да заеме отбранителна позиция срещу нея.

Сега, както и в миналото, Холщайн е воден от своите фантастични и неестествени подозрения. Той твърди, че Солсбъри разпространява слуха, че иска Крит за Англия, за да провокира другите сили да искат части от турската територия, от което ще последва голяма война. Холщайн никога не е виждал нищо друго освен проблеми, които ни очакват! Дори в нещата, които преди е гледал с благосклонност, сега вижда потенциална катастрофа.

Той мрачно предсказва отчуждението на Русия и Франция, някога силно желано от Германия, а сега той се е страхува ако стане.

Според него Франция ще се споразумее с Англия за Египет; Италия и Австро-Унгария ще се присъединят към западните сили, а Германия ще остане сама с коварните руснаци. Той оправдава това мнение, като посочва, че истинската цел на Голуховски е да възстанови бившата Кримска коалиция – Англия, Франция и Австро-Унгария, в един лагер, срещу Русия, а не срещу Тройния съюз. И това всъщност е вярно, Голуховски, като поляк, естествено симпатизира на Франция и иска да види цяла Европа, включително Германия, обединена в антируска политика. Веднъж Голуховски дори намеква на Ойленбург идеята Германия да върне Елзас-Лотарингия на Франция като предварителна мярка за сключване на съюз с нея срещу Русия. Но Голуховски нито за миг не обмисля да следва франкофилска и антируска политика без или срещу Германия.

Съвсем ясно е, че основното условие за всяка антигерманска политика ще бъде приятелството с Русия, докато неговата политика е предимно антируска по своята същност. Голуховски добре знае, че ако Германия и Русия се обединят, ние сме загубени!

Руско-германското сътрудничество ще вкара Балканите в орбитата на тези две Велики сили, и ще бъдем обкръжени и смазани от три страни, преди Франция или Англия да ни се притекат на помощ.

Германските предпоставки са напълно погрешни. Солсбъри е напълно невинен по обвинението в подбуждане на континентална война. Британският премиер осъзнава колко невъзможно е за Англия да стои настрана от война, след като веднъж е започнала, и вероятността тя да загуби твърде много и да спечели твърде малко, за все едно разпалва на пожар заради удоволствието да помогне за потушаването му. Британия владее вълните; тя може да защити колониалната си империя, дори да я разшири когато иска, защо тогава да иска световна война?

Гръцката политика на Солсбъри е лесна за разбиране, колкото и арменската, без необходимост от авантюристични обяснения. А за вътрешната му политика, е твърде скъпо и рисковано да сътрудничи с окървавения султан Абдул Хамид, който дори е наричан в Англия „Абдул Прокълнатия“. Солсбъри със сигурност щеше да падне, ако има дързостта да предложи да запази турското господство над християнските народи (доп. пр. за разлика от предшественика му Дизраели). Освен това, в интерес на Англия е да укрепи Гърция, защото тя живее изцяло от морска търговия и Англия, господстваща над моретата, винаги може да разчита на нейната помощ, защото винаги можеше да я удуши.

Виждайки, че турското управление в Крит не може да бъде възстановено с цената на избиването на бунтовниците, най-доброто решение на проблема е предаването на острова на Гърция. Британската политика през този период е напълно разбираема, без ни най-малката германофобска резерва или макиавелистическа надежда за всеобщ сблъсък на силите. Защо тогава да се позоваваме на подозрения за заговори и схеми, които са противоречиви на истинските интереси на британците, на характера, навиците, и добре познатата предпазливост на Солсбъри? Защо да прилагаме неправдоподобни обяснения, когато има обяснение, което е просто, ясно, логично и по същество?

ГЛАВА VI. ВИЛХЕЛМ II И НИКОЛАЙ II

През този период (февруари 1894 г.) съкровената амбиция на император Вилхелм е лично да спечели приятелството на новия цар и да го държи под своето влияние. Той не помисля за съюз с Русия, това е невъзможно от френско-руското съглашение, въпреки че обмисля Русия и Германия да следват единна политика по различни въпроси от световно значение; и дори обмисляидеята, че той, личност с по-силна воля, да напътства и влияе на своя императорски братовчед Николай, чрез редовна кореспонденция, за да го предпази, съвместно с Франция, от провеждане на антигерманска политика.

Колкото по-хладни са отношенията между Даунинг стрийт и Вилхелмщрасе, толкова по-важно е кайзерът да държи царя под своето влияние. Знаейки,

че доверието поражда доверие, той пишеше по най-откровен и прям начин на „Ники“, като открито критикува както собствения си народ, така и чужденците. Вилхелм се отнася към братовчед си с откровеността и искреността на обичан брат. Самият той е заклет автократ, той знае как да свири с изключително умение върху деликатните струни на чувствата на своя колега автократ. Например, той се доверява на „Ники“ (февруари 1895 г.), че Бисмарк е „съвсем обикновен човек“; и че „ултрамонтанистите и пропитету с евреи социалистически партии са узрели за бесилката“!

Позовавайки се на французите, той изразява надежда, че ако Николай трябва да се сприятели с тези „прокълнати негодници“, той поне ще ги накара да се държат прилично. При друг случай, също визирайки французите, той изразява убеждението, че те са „прокълнати за греха си да пролеят кръвта на своя от бога поставен монарх“.

Как – го пита кайзерът, „ ти може да преследваш руски революционери и републиканци, когато те се събират в Париж с други революционери и републиканци?“ Нещо повече, Уилям непрекъснато напомня на „Ники“ за неговите стремежи в Азия и го насърчава да ги осъществява. Той рисува с ярки цветове славната съдба на Русия, като покорител на жълтата раса. Той (Вилхелм) ще е щит на Русия на Запад, докато тя на Изток ще проправя пътя на европейската култура. Какъв ефект може да се очаква да има всичко това върху впечатлителния ум на слабия цар? И дълго време това по-скоро го тревожи, отколкото да го привлича: „Ники“ започва да се страхува от по-енергичния си роднина и колега автократ.

Вите, в своите „Мемоари“, казва: „Физически и психически слабият цар изпитва безчувствена ревност към братовчед си Вилхелм.“ Една фотография, изобразяваща високата, силна, властна, войнишка фигура на „Вили“ редом до мършавия, уморен, апатичен „Ники“, прави такава сензация веднага щом беде видяна, че беше забранено да се правят копия от нея. Такъв поразителен контраст между сила и слабост, нанася непоправима вреда на авторитета на царя. Години наред той беше обсебен от чувството, че кайзерът иска да го експлоатира и да го подведе“.

Германската официална политика е изцяло в хармония с личните усилия на императора. При канцлерството на Хохенлое водещият мотив на германската външна политика е култивирането на приятелски отношения с Русия. Това е, което мотивира Германия, когато тя, заедно с Франция и Русия, заема антияпонска позиция в Далечния изток; точно както по отношение на арменския и гръцкия въпрос, известно време по-рано. Но този опит за сближаване също не успява да постави руско-германските отношения на по-здрава основа от тази, представена от личните усилия на кайзера. Както видяхме, последствията от „Азиатския троен съюз“ не са щастливи; комбинираните действия оставят след себе си известно недоверие. Постоянната слабост на руската ориентация представлява своего рода висящ Дамоклев меч.

Възможността за конфликт между Австро-Унгария и Русия на Балканите не трябва да се пренебрегва; Русия не може да разчита на Германия при война с Австро-Унгария, Германия ще се окаже в противоположния лагер, дори ако,

както по времето на Бисмарк, балканската политика на Русия е по-близо до Германия, отколкото до Австро-Унгария.

Вярно е, че след „уреждането“ на българския въпрос няма остър антагонизъм между двамата съперници на Балканите, но той може да избухне по всяко време, защото крайните цели на Австро-Унгария и Русия, особено по въпросите за Проливите и Константинопол, са все още диаметрално противоположни. Император Вилхелм иска да премахне тази вероятност, да насърчи приятелството с Русия и да запази мира в Европа, като реши този опасен проблем мирно чрез компромис. С тази цел той поверително пита Англия дали не е възможно да се разрушат всички крепости, охраняващи Дарданелите, и Босфора да се отворят за корабите на всички нации.

Но това предложение не доведе до нищо. То се основава на погрешно схващане, защото идеята отговаря единствено на интересите на англичаните, докато императорът желае да следва русофилска, а не англофилска политика.

То е против интересите на Русия, за която „Mare Clausum“ (затвореното море) е по-изгодно от отварянето на Проливите, което вкарва силата на британския флот в Черно море. Предложението е още по-нежелателно за Турция, която не може да запази независимостта си без средствата за защита от море. Ако руският или британският флот могат по всяко време да доплават до самите порти на Долма Бахче (султанския дворец), защитата му е невъзможна.

Предложението не е съвместимо и с интересите на Двойната монархия, която желае запазването на целостта на Османската империя.[144]

Предложението е неподходящо, защото Англия, която най-лесно може да го приеме, няма доверие в Германия, чийто владетел предлага идеята; и тя предпочита да не повдига излишно въпроса за Проливите. Царят също не желае да постави въпроса на дневен ред. Вярно е, че веднъж Лобанов (август 1896 г.) прави изявление пред Ойленбург, от което може да заключи, че е зает с проблема с Проливите, но това е мимолетно впечатление, което никога не е потвърдено от нито едно действие на Русия. И след неочакваната смърт на Лобанов, която настъпила няколко дни след споменатия разговор, Русия решила да остави въпроса настрана.

Нелидов, руският посланик в Константинопол, препоръчва да окупират Проливите; мнозинството в руското правителство обаче гласува против предложението (декември 1896 г.). Наследникът на Лобанов е същият Муравьов, който като министър на правосъдието, заедно с финансовия министър Вите, най-решително се противопоставят на препоръката на посланика. Политиката на Русия се застъпва изцяло за експанзия в Далечния изток и затова се стреми на да запази статуквото на Балканите; така че не е изненадващо, защо идеята на императора се оказва безрезултатна.

След това обаче, но не поради дипломатическите умения нито на Вилхелм, нито на неговото правителство, а изцяло в полза на Голуховски, е постигнато сближаване между Австро-Унгария и Русия. Тъй като Русия по това време се е старае да избегне европейските усложнения, а Двойната монархия защитава статуквото, следвайки строго консервативна политика, е възможно двете си-

---

[144] *Заради сбърканите унгарски предразсъдъци. Вместо да пази целостта на Турция, Австро-Унгария пропуска възможностите да уреди собствения си Босненско-херцеговски въпрос! (б. пр.)*

ли да постигнат споразумение, най-вече поради усилията и влиянието на руския посланик във Виена, Капинист.

Когато Франц Йосиф, в компанията на своя външен министър, посещава Санкт Петербург (април 1897 г.), основните разпоредби на споразумението са следните: въпросът за Константинопол и Проливите, бидейки чисто европейски въпрос, не трябва да се повдига; статуквото на Балканите трябва да се поддържа от двете сили или, ако това се окаже невъзможно, те се задължават не само да не придобиват територии в този регион, но и да предотвратяват това от трети страни.

Има известно недоразумение относно детайлите между Санкт Петербург и Виена. Голуховски обобщава същността на устните резолюции, като казва, че те се споразумяват, в случай на промяна на статуквото, Австро-Унгария да анексира Босна и Херцеговина и санджака Нови Пазар, Албания да се създаде като независима държава, и никоя от християнските държави на Балканите да не има преференции над останалите. Според Муравьов обаче не е постигнато споразумение по последните две точки. Те представляват въпроси за бъдещо разглеждане, по които тогава е невъзможно да се заеме определена позиция.

В тези случаи са необходими отделни преговори и споразумения, за анексирането на Босна и Херцеговина и определянето границите на Санджака.

Въпреки че германското правителство се радва да види тези различия между Русия и Двойната монархия щастливо уредени, то далеч не е доволно от сделката като цяло, защото не може да смята бъдещето за достатъчно сигурно. Холщайн, вечният съмняващ се, изразява мнението си, че последствията може да са опасни, защото Русия няма да бъде доволна, защото споразумението не ѝ осигурява благоприятно решение на въпроса за Проливите; докато Италия ще бъде също толкова разочарована, когато научи, че споразумението слага край на нейните колониални стремежи на Балканите; следователно може да се окаже, че Русия и Италия ще стигнат до убеждението, че техните балкански схеми могат да бъдат реализирани само чрез противопоставяне на Австро-Унгария.

Въпреки тази неблагоприятна критика, не може да се отрече, че дипломацията на Голуховски дълго време предотвратява заразата на балканския антагонизъм между Русия и Австро-Унгария, като оказва ценна услуга и на Германия.

КНИГА III. СВЕТОВНА ПОЛИТИКА

ГЛАВА I. ВИЛХЕЛМ II И БЮЛОВ

През октомври 1897 г. Вилхем II назначава принц Бюлов, бивш посланик в Рим, за свой министър на външните работи. Това е събитие от голямо значение, защото поставя началото на нов период на германската политика, в който извъневропейските световни интереси поставят на заден план интересите на континента.

Досега императорът избираше съветниците си от висшите етажи, от мъже, които се придържат донякъде към основните принципи на Железния канцлер

и следват строго континентална политика, за запазване на континенталното върховенство на Германия, спечелено с цената на много усилия.

Сега, в лицето на Бюлов, който поема ръководството на министерството на външните работи под канцлерството на стария Хохенлое, за пръв път в съвременната история се разгръща поколението, израснало в победоносна Германия, и инстинктивно следващо звездата на по-нови и по-високи амбиции.

Вилхелм II и Бюлов се допълват взаимно. Политическите концепции на императора придобиват окончателна форма само по времето на Бюлов, тъй като преди встъпването му в длъжност, суверенът не беше в състояние да намери подходящ инструмент за тяхното изпълнение.

Тук е подходящото място да кажа няколко думи за личността и политическото значение на Вилхелм II.

Императорът несъмнено беше човек с немалки таланти. Патриот от първа величина, и дори Бисмарк не е обичал страната си по-искрено от своя имперски господар. Шовинист по дух, Вилхелм смята германците за най-добрата и първа раса на Божията земя, докато той, е първият германец! Който наранява Германия, наранява и него. Той дори презира прочутата си майка, вдовицата-императрица, единствено защото я смята за по-англичанка по чувства, отколкото за германка. Той почти я намразва заради „перверзността ѝ", както го е виждал, че е останала в сърцето и душата си англичанка, след като е станала съпруга на германски император, върховен представител на германската нация. Това е чудовищно нещо! Целият английски народ си навлича омразата му.

Веднъж имах възможността лично да наблюдавам император Вилхелм в качеството му на германски шовинист. През пролетта преди избухването на световната война се озовах на Корфу с някои членове от свитата на Негово Императорско Величество. Разкопките бяха в ход и именно докато ги оглеждаше, кайзерът обърна внимание на факта, че планът на древните гръцки къщи е напълно идентичен с този на примитивните германски жилища, което (според него) е ясно доказателство, че елинският народ е получил своята култура от творенията на оригиналния германски гений!

Император Вилхелм в никакъв случай не притежава „едностранчивия ум" на един наскоро починал виден държавник. Той е изключително гъвкав, многостранен и широко скроен. Може да схване значението и предварителните изисквания на икономическото развитие и културния прогрес на страната си по-добре от повечето други. Той разшири вниманието си за политиката отворена към целия свят. Той се издига до висотата на изучаване на обединените интереси на цели континенти и раси *en masse* (цялостно).

В един момент той представлява паневропейската гледна точка, за да обедини цяла Европа срещу Америка. По-късно се идентифицира с белите народи и вижда врага в „Жълтата опасност". Разбира се, той неизменно се представя като глава, център и представител на тези велики истини и велики морални сили. Притежава литературен талант от първа величина, добри реторични способности, отлично познаване на класиката и задълбочени познания за най-добрите научни трудове. В Корфу той ни изуми всички, като говори с часове, без подготовка, по темата за разкопките. Речта му, изпълнена с отлични забележки, оживена от остроумие и произнесена в ясен и лесен за разбиране стил,

демонстрира изключително добра ерудиция. Когато изразих пред свитата на Негово Величество възхищението си от ораторския дар на кайзера, бях уверен, че той може да говори с подобна плавност и ерудиция за почти всеки клон на изкуството и науката; Всеобхватността на неговите знания често изненадва учени със световна репутация, с които е общувал.

Беше наистина забележително, че въпреки огромното количество работа, което свърши, и многостранните си задължения, той все пак можеше да посвети толкова много време на най-разнообразните клонове на културата. Какво бързо възприятие, отлична памет и голяма издръжливост са необходими за всичко това! Писмата на императора винаги са забавни, често красиви литературни примери и носят отпечатъка на мъжествен характер. Той е истински чаровник. Нещо повече, моралният му характер е възвишен; природата му в основата си е надеждна и честна; той винаги е воден от най-възвишени мотиви. Той смята, че изпълнява Божествено призвание да води най-даровитата и праведна нация на земята (т.е. германците) до онази позиция на превъзходство и лидерство, на която е възнамерявал и от които цялото човечество ще се възползва. В тази свещена мисия той вярва, че е подкрепян и благословен от самия Всемогъщ.

Когато по време на Руско-японската война обмисля съюз с Русия, след дълго тревожно размишление (както пише на канцлера Бюлов), той се моли на Бог за Неговото напътствие и Господ благоволява да отговори на молитвата му. „Той ще събере онези, които трябва да бъдат събрани."

Чудото се случва при последвалата среща между кайзера и царя! Царят никога преди не е толкова приятелски настроен и доверителен към него. И при завръщането си у дома след разговора през първия ден, Вилхелм отворя Библията си на случаен принцип и прочита: „Той ще възнагради всеки човек според делата му." (Матей 16:27)

От това той черпи нова сила и увереност в Божието покровителство. И ето! на следващата сутрин съкровеното му желание се изпълнява – царят и той подписват договора за съюз (в залива Бьоркьо, който обаче не влиза в сила, заради колебливия Николай II).

Душата му прелива от радост, Вилхелм пише: „Колко близо до нас са били духовете на нашите общи предци в онзи тържествен момент, толкова изпълнен с важност за бъдещето!" Колко малко обаче Вилхелм е предполагал тогава, че подписът на царя е напълно безполезен, че договорът ще остане мъртва буква, просто „листче хартия", че това събитие с „далечно историческо значение" няма да се окаже нищо друго освен фарс!

Намеренията на император Вилхелм винаги са били изключително миролюбиви. Неговата похвална амбиция е да издигне страната си до най-високия връх на културата, който тя е способна да постигне, и да я обогати. Но в същото време той е войник от главата до стъпалата си. Той има безгранична вяра в армията си, която подкрепя по всякакъв възможен начин и има удоволствието да води, въпреки че никога не е копнеел за бойна слава дори в младостта си. С високото си чувство за дълг, животът за него не е просто показност и удоволствие, помпозност и обстоятелства, а упорита работа и постоянно учене, за да бъде в крак с времето.

Въпреки добрите си намерения и отличните си качества обаче, му липсват основните качества на велик държавник и мъдрец. Той е по-скоро художник, отколкото политик. В никакъв случай не е толкова смел и решителен, за колкото се смята, и какъвто е трябвало да бъде, за да постигне възвишените си цели и да достигне целта, която си е поставил.

Зад вдъхващия страхопочитание „Император Рекс“ се криел колеблив, нерешителен и дух, по-близък до Хамлет, отколкото до Цезар. Безмилостните прокламации, които понякога издава, целят само да прикрият истинското му състояние на нерешителност. Вуйчо му, крал Едуард VII, веднъж го определя като„ най-блестящият неудачник в историята“! Той несъмнено до известна степен е дилетант: меси се твърде много, твърде често произнася речи и настоява да ръководи въпроси, в които е некомпетентен.

Някога френският крал Луи XIV казва, че „Кралете трябва да внимават за думите си, защото е невъзможно да се говори твърде много, без да се правят грешки, а кралете трябва да избягват грешките.“

Неведнъж покойният кайзер Франц Йосиф ми казваше, поклащайки почтената си глава: „Жалко, че германският император не може да си държи езика зад зъбите! Той говори твърде много и твърде често. По-добре е за нас да мълчим и да оставим министрите ни да произнасят речите.“

И двамата владетели бяха безспорно прави. Дори противоположни в много отношения, те си приличат в едно нещо - задълбочено разбираха професията си да управляват народите.

Вилхелм II е импулсивен, лесно се влияе и понякога изпада в слабост. Има случаи, не рядко, когато се поддава на съветите на другите против собствената си преценка и знание. Твърде впечатлителен, мимолетна прищявка, настроение, симптом, просто знак, понякога са достатъчни, за да го пленят и да го накарат да смята това, което е само възможно, за сигурно.

Такава импулсивност създава впечатлението за непостоянство. Това, което днес смята за правилно, утре ще бъде напълно недопустимо, той ще заявява точно обратното. Ще изгради цялостни системи върху най-несигурните предпоставки. От най-тривиалните външни симптоми ще се преструва, че чете най-съкровените тайни в душите на другите. Има твърде живо въображение, което бушува и прави политиката му непоследователна, безразсъдна, импровизирана и основана само на повърхностни наблюдения.

Въображението е много необходимо качество за един държавник; без него не може никой наистина успешен държавник. В политическия живот човек не винаги може да работи с достоверно известни фактори, цифри и данни, които могат да бъдат проверени чрез който и да е научен процес. Подобно на учения, политикът не може да прави експерименти; той често трябва, от известните факти, да извежда заключения за неизвестното. Празнотата между известното и неизвестното трябва да бъде запълнена единствено от неговото въображение, от неговата интуиция. Крилете на въображението често помагат на държавника да се издигне над мъглите на несигурността до спокойните области на светлината и истината. И все пак най-ценното качество на всеки държавник е чистият здрав разум, за да формира трезва преценка.

Където не съществува справедлив баланс между студения разум и въображението и живото въображение нарушава и възпрепятства яснотата на възприятието, е твърде лесно да се правят грешки и да се стига до погрешни заключения по сериозни въпроси, за които нациите плащат скъпа цената в кръвта си и и дори със загубата на свободата си.

Този даровит държавник Дизраели в един от романите си, влага следната реплика на един от героите си: „Кипър е необходим на Англия."

Вече като министър-председател Биконсфилд, привежда тази на пръв поглед смела идея в съответствие с изискванията на практическата политика и я осъществява. В този случай имаме въображение и трезво мислене, които се допълват и балансират взаимно толкова равномерно, че нито едното качество не пречи на здравословното упражняване на другото.

В Унгария Ищван Сечени е може би държавникът *par excellence*, надарен с най-полезното въображение, чието въображение, вдъхновено от душата му, е осъзнавало и оценявало опасностите, които едва ли е било възможно да се предвидят и с които да се бори само с научни средства.

Точно както интуицията на любящата майка я предупреждава за опасност, заплашваща децата ѝ, така и Сечени възприема недъзите на страната си по-рано от всеки друг.

Император Вилхелм, за съжаление, не притежава необходимите умствени умения за трудната си задача и въображението му понякога го подвежда. Така, когато е замислил идеята да настрои Европа срещу Америка, той забравя, че първата, като морално единство, просто не съществува – че Англия например е по-близка по симпатия до Америка (САЩ), отколкото до която и да е европейска страна; и самият император Вилхелм е само твърде щастлив да получи подкрепата на Трансатлантическата република в своите гневни нападки срещу жълтата раса. Той забрави още, че Япония е по-близка по симпатия към Англия, отколкото към Русия, представител на бялата раса; че японските офицери учат в германски колежи и че помощта на Дай Нипон[145] може един ден да бъде безценна и за Германия.

Много интересни и полезни книги могат да бъдат написани върху тези теоретични обобщения на императора, защото могат да осветят и подготвят пътя за реализацията на съществуващите сили на са и крайно неподходящи, за изказванията на практичен държавник и монарх, защото са много остри и създават постоянна антипатия там, където преди това е имало само временен конфликт на интереси, защото представят проблемите на бъдещето, сякаш са проблеми на настоящето.

Прекомерната суетност и пристрастие на Вилхелм II към „светлината на прожекторите" ненужно го излага на немалко провали, отблъсквания и клевети. Той не може да потисне театралността в себе си; обича да се перчи като на сцена. Избухлив, в гнева си той губи от поглед голямата важност на думите си и му убягват изказвания, които никога не трябва да бъдат изричани и за които трябва да плати чрез неразбиране и загуба на уважение.

---

[145] *Dai Nippon е японски термин, означаващ „Велика Япония" (или „Империя Япония").*

Често съм имал повод да споменавам острите лични нападки, които той отправяше, толкова недостойни и унизителни за неговия висок ранг и положение, и които увеличиха броя на враговете на Германия.

Понякога неговите безразсъдни изблици представят имперската политика в погрешна светлина. Като пример за тази небрежност, веднъж, в разговор с бурския пратеник, императорът отбеляза, че Делагоа заливът, свързващ Трансваалската република с морето, трябва да бъде или бурски, или германски. Това е просто необмислено лично изказване на кайзера; германското правителство не мечтае да придобие залива чрез завоевание или по друг начин. И все пак това предизвика семената на подозрение сред бурите, британците и французите, защото и трите страни се интересуваха от въпроса. Германия толкова малко мислеше за придобиването на залива Делагоа, че Холщайн обобщи: „Не сме толкова глупави, че да се занимаваме и с това".

Импулсивността на Вилхелм често му създава лично неудобство: например когато прави изявления и повдига обвинения, които не може да обоснове. Подобни нелепости естествено отслабват авторитета му. Пагубен ефект върху развитието на характера му има обстоятелството, че е в лоши отношения с родителите си и се възкачи на трона твърде млад, заобиколен от ласкатели и малко хора, които имащи смелостта да му кажат чистата истина.

Въпреки това, обобщено погледнато Вилхелм II е човек с дарби, от когото можеше да се очаква много добро; компетентен в много области, той несъмнено щеше да остави своя отпечатък и име след себе си.

Неговата важност не се дължи само на ранга му, а на вродените му лични качества. Той е блестящ представител на тогавашното си възходящо отечество пред световния форум. Неговата многостранност, истински патриотизъм и прекрасни природни таланти оказват в немалко посоки благотворно влияние върху благосъстоянието на неговата нация. Именно на него се дължи, че Германия до избухването на войната показа такъв чудесен напредък в повечето отрасли на своя културен и икономически живот; че производството ѝ се увеличи драстично; армията ѝ беше първата и най-добре екипирана в света, несравнима по морал, дисциплина и интелигентност; че нейното най-ново потомство - германският флот, е здраво и се развива бързо; и накрая, че ерата на Вилхелм II постигна достойно място в изкуството и науката. Личните заслуги на кайзера издигнаха германското самосъзнание и събудиха увереност в бъдещето на тевтонската раса.

Присъдата на потомството за неговото царуване несъмнено щеше да е благоприятна, ако само можеше да ограничи амбициите си в правилните граници; ако само можеше да предотврати застрашаващото бедствие и да запази мира на света, въпреки слабостите си щеше да бъде провъзгласен за един от най-добрите владетели и да му бъде отредено прославено място в храма на славата.

Въпреки това, все още не е дошло времето да се даде правилна преценка за характера на Вилхелм II. Липсват ни всички доказателства и сме твърде близо до събитията, за да се освободим от пристрастията на личния опит и твърде живата традиция. Бъдещите епохи със сигурност ще съдят Вилхелм по-снизходително от настоящето, което е несправедливо към него, губейки от пог-

лед неговата безпримерна трагедия и ужасно покаяние под въздействието на всеобщото страдание и бедствие, свързани с името му, но за които той е само отчасти отговорен. Германците никога няма да забравят, че той е бил искрен любител на Отечеството, отдаден със сърце и душа на благополучието на своя народ и затова няма да се въздържат от съчувствие към своя паднал монарх, седнал унил в сянката на несгодите. Когато люспите на предразсъдъците вече не замъгляват очите ни, ще видим, че Вилхелм е бил човек на мира, който е търсел истинската си слава в обогатяването и издигането на своя народ, и че отвратителната Световна война не е негово дело (въпреки че катаклизмът провокира неговите грешки и погрешни изчисления, като на толкова много други държавници и патриоти) и че неговото морално осъждане, желанието да му се отмъсти, е разбираемо поради безчувствено раздразнение на враговете му, това умствено отклонение, което историята със сигурност ще поправи и от което мнозина вече започват да се срамуват.

Съдбата на Вилхелм II и на света беше да проправи нови пътища за своя народ, да бъде амбициозен да бъде причислен към великите Хохенцолерни и да отбележи епоха в историята на германската раса.

Незадоволявайки се да запази придобитото от предците си и да върви стабилно напред по утъпканите пътеки, той щеше да играе ролята на пионер в непознати области на политическа дейност и да добави собствен принос към блясъка на императорския си дом. Но му липсваха силата на характера и държавническият ум, необходими за постигането на толкова грандиозна задача.

При отстраняването на Бисмарк, неговия някогашен ментор, неговия политически модел дотогава, гения, основал Германската империя, човека, на когото Хохенцолерните и цяла Германия дължаха дълг на благодарност, който никога не можеха да изплатят, младият Вилхелм е воден от мотива, разбираем за принцовете, да управлява самостоятелно, да не споделя властта и престижа си с никой друг.

Това не е нищо повече от постъпката на Матиаш Корвин, краля на Унгария, когато уволнява чичо си Михай Силаги, на когото дължил короната си; или това, което прави крал Луи XIV, когато е отървава от кардинал Мазарин, победителя на Фрондата последният сериозен бунт на могъщите аристократи, човекът, който го направил (Луи) най-могъщия сред владетелите на света. В случая с Вилхелм обаче деянието си отмъсти на своя автор, като наду самочувствието му и го е обсеби от идеята, че е предопределен да извърши безкрайно по-славни дела, отколкото може да се очаква от един канцлер; той трябва да оправдае суровия си и произволен акт с блестящи постижения в областта на държавническото дело – задача, уви, твърде голяма за ограничените му правомощия.

Великият курфюрст, чрез своята мъдра политика и твърдо управление, основава Прусия и я прави една от най-силните германски държави.

Фридрих II, най-известният политически и военен гений, роден на трона през XVIII век издига кралство Прусия до европейска сила, способна да се справи в Седемгодишна война срещу три сили и която се превръща в един от водещите фактори в европейската политика. Вилхелм I, подпомогнат от верните си помощници Молтке и Бисмарк, обединява разхлабените компоненти на гер-

манската раса под пруската хегемония в най-могъщата държава на континентална Европа.

Вилхелм II иска да направи една крачка, или поредица от стъпки, по-нататък. От тази първа континентална сила той щеше да направи велика световна сила. Той обяви, че „бъдещето на Германия е в морето“. Германците, разпръснати по целия свят, трябва да бъдат събрани в едно по-висше морално единство. Не само в Европа, но и във всяка част на света, на германската култура, германската мощ, германският престиж трябвало да се отдаде полагащото им се. Амбицията му е напълно разбираема и дори толкова грандиозна, не е без основание. Германската нация не може правилно да развие всичките си сили и ресурси, да увеличи богатството си до постижимия предел, да прояви качествата си на държавник, да окаже влияние върху бъдещето на човечеството до степента, отредена от нейното културно и морално ниво, и да изрази мнението си по въпроси от световно значение, освен ако не притежава мощен флот и значителни колонии – като представлява и отвъд моретата, световна сила, с която дори могъща Великобритания трябва да се съобразява, защото (при наличието на подходящ съюзник) германците могат дори да победят Великобритания.

Колкото и забележително да изглежда на английските читатели, именно английската кръв на Вилхелм го тласка по този път към сблъсък с Англия; подсъзнателният ефект на английските традиции. Собственият му опит обаче го е научил и на голямото значение на военноморската мощ. Липсата на военни кораби го е принуждава да играе втора цигулка в Източния въпрос, тъй като германската военноморска сила е недостатъчна, за да поддържа независима роля пред Гърция, Крит и Константинопол. Вилхелм осъзнава, че Англия е господар на положението в Африка просто заради водещото си положение в морето.

По Бурския въпрос тя приема решение, неприемливо за всички и против интересите на Германия, без никой да е в състояние да ѝ възрази. Германия не е от значение в повечето въпроси, засягащи съдбата на човечеството като цяло. Напразни са великите качества и сила на императора; той трябва да остане на второ място, освен ако не може да стане важен в морето. Истинският господар на света не е той, нито пък Германия, а неговият омразен вуйчо крал Едуард VII и гордата британска нация, над която царува. Докато не разполага със силен флот, ще се наложи да понесе много от Англия. Той дори не е господар на собствената си съдба. Следователно, трябва да има флот възможно най-скоро. Тогава ще може да привлече вниманието на другите нации. Тогава ще му бъде дадено предимство. Тогава германският народ ще стане това, което Бог му е предопределил да бъде – лидери на света.

Идеалът на Вилхелм е величествен и красив. Какво историческо значение придава той на собствената му личност! Успехът му ще сведе до минимум лошото му отношение към Бисмарк.

Това обаче е несъвместимо с действителните условия и ситуация на световната политика. Изпитанието е твърде голямо за страната му, защото е достатъчно затруднена от географското си положение. Катастрофа може да застигне плана му, преди да успее да даде плод. Тя създава нови врагове, предизвиква

нови сблъсъци на интереси, когато дори съществуващите изтощават значително силите на Германия. Тя вече няма да обръща внимание само на жизненоважните си интереси в Европа, запазването на мира и поддържането на баланса на силите, а ще обръща внимание на далечните си интереси в Азия, Африка и Америка, които често ще влизат в конфликт с интересите ѝ в Европа.

Досега задграничните амбиции на всички останали сили работят за доброто на Германия. Бисмарк използва британските планове в Египет и тези на французите в Тунис с цел да спечели Англия и да изолира Франция, дори само временно. Железният канцлер използва по подобен начин френския апетит за Мароко; но в онази епоха на световната политика амбициите на Франция в тази област се превръщат в източник на ожесточена борба, пагубно съперничество и мрачно подозрение. Германия губи господството, защото нейните интереси и престиж не са засегнати навсякъде.

В Централна Европа, с много врагове на изток и запад, с малцина, които я разбират и симпатизират, нейният път нагоре е толкова трънлив, колкото е по времето на Бисмарк, когато обединението на германския народ е под въпрос.

Но Вилхелм II е нетърпелив да постигне целта си с мирни средства, независимо от малката вероятност за успех. Такава властова позиция, каквато той обмисля, е трудно постижима и задържана, освен с огън и меч и усмивката на съдбата, фактор на който никой не трябвало да разчита безрезервно.

Бисмарк е убеден, че само войната може да го постави във владение на обекта на своите желания и затова насочва всичките си усилия към предизвикване на, както вярва, ненужния конфликт. В ранната част на кариерата си той крои планове да провежда такива кампании, които са най-изгодни за страната му в момента, обещаващ най-добри шансове за успех, и същевременно да прехвърли омразата от кръвопролитията върху враговете си.

Вилхелм предпочита да достигне необходимата позиция на власт без война; и поради тази причина трябвало да се изправи пред риска враговете му да изберат най-благоприятния за себе си момент, за да го атакуват; или пък поради всеобщото съперничество, загубата на доверие и безпокойството, причинени от световната политика, преопънатият шнур може да се скъса в неподходящ момент.

При определянето на целта си императорът пропуска да вземе предвид и невъзможността да постигне желания резултат само с усилията на собствената си страна, дори и тя да е готова да жертва всичко за това. Съществува възможността, дори вероятността, други държави да се решат на подобни усилия; особено Англия, островното кралство, което в продължение на толкова векове никога не е обременено с поддържането на огромни постоянни армии. Колкото и да е способна да увеличи флота си до степен, за която Германия не може да мечтае; и крайният резултат от така предизвиканата конкуренция няма да е промяна в съотношението на силите, а претоварване на всички нации, без Германия да не могат нито за миг да се доближат до военноморския стандарт на историческата Господарка на моретата. Военноморското превъзходство на Великобритания е главната гаранция за нейната безопасност, за самото ѝ съществуване и може да се смята, че тя ще пожертва и последното си пени в негова полза.

Новата концепция на Вилхелм поставя развитието на Европа в нова констелация, умножавайки вероятностите на война и *casus belli*. Това означава широка крачка надолу към бездната. След триумфите на Бисмарк единствената цел на новата империя трябваше да бъде поддържането на мира, без да се накърнява, авторитетът и честта на нацията.

Двама от наследниците на Железния канцлер – Каприви и Хохенлое, следваха стъпките на великия строител на империята. Но сега нещата се променят. Въпреки че Вилхелм II също иска мир, не се задоволява само с това, той издига нова претенция: придобиването на власт в световната политика. Той се стреми да основе нова световна империя, като промени и застраши цялата европейска ситуация.

Тази Weltpolitik (световна политика) не е резултат от неизбежна необходимост. Колониите, придобити по времето на Бисмарк и впоследствие, както и „плячката", вече определена за бъдещо придобиване, са незначителни неща в сравнение с големите икономически пазари, от които се нуждаят германските производства и които могат да бъдат намерени само в пределите на Германия и под чуждо влияние, а не на новопридобитата, новозавладяна, слабо населена, нецивилизована територия.

Икономическото бъдеще на Германия зависи не от нейните колонизаторски постижения, а от правилна митническа и търговска политика и особено от това да избегне чуждестранна политическа конкуренция, която може да има катастрофални последици за нея. Нейното икономическо развитие не се основава и не може да се основава на броя, размера и богатството на нейните колонии, а на работата, извършена в самата Германия, на обучението на германската раса, на способността ѝ да организира своята индустрия и на търговията ѝ, поддържана не само от вътрешния пазар, но и от другите огромни консуматорски пазари на цивилизования свят, в чужбина. Почти невероятното икономическо развитие, на което колонизаторите основават аргументите си за експанзия, доказва точно обратното, че световната политика е ненужна, защото е възможно, без обширни колонии, да се разраства с темпове и в степен, рядко срещани в историята.

„Световната политика" натрупва изобилие от експлозивен материал, нервност и подозрение и увеличава рисковете от сблъсък, които са особено улеснени от натрапчивостта, непостоянството, прекомерната самонадеяност и дрънкането на оръжия на императора, неуловимостта на цялата му личност и властните му казармени маниери, всичко това очевидно противоречи на неговите миролюбиви наклонности.

За съжаление Бюлов е безсилен да направи каквото и да е, за да смекчи тези недостатъци. След Бисмарк той е най-талантливият министър на Вилхелм II, най-талантливият от германските дипломати, находчив и проницателен, с умението да представя целите и действията си в светлината, необходима от ситуацията на момента, или за уреждане на противоречиви интереси. Той никога не се чуди как да преодолее евентуалната трудност, и ако се наложи се оттегля и да прикрие следите си. С бърз ум, високообразован, той е един от най-блестящите събеседници, които съм срещал. Разговорите му са оживени от интелектуалното му превъзходство, с което никой от публиката му не може да се

конкурира. Той има елегантно изпипан литературен стил; неговите писмени доклади са образци на ясен, интересен и отличен речник. Той владее дипломатическата история до съвършенство. Отличен оратор, речите му винаги са пълни с ярки, просветляващи сравнения, бързи отговори, остри, ясни епиграми. Не малко от неговите точни думи намират път към широката публика и се превръщат в нарицателно. С всички тези редки дарби той притежава безупречно умение в боравенето с вестниците и в обезоръжаването на политическите опоненти. Той желае популярност и със сигурност знае как да я постигне.

Ученик на Бисмарк и един от доверениците на този велик държавник, но не го предаде. Доказателство за уменията му се потвърждава от това, че да запазва благоволението на императора, без да бъде отстранен заедно с бившия канцлер; и когато става министър, именно това приятелство с Бисмарк добавя значение към него и улеснява задачата му.

За съжаление обаче Бюлов е дипломат, по-скоро парламентарен тактик, отколкото далновиден държавник, който трябва да стои високо над променящите се настроения на хората и да може да разпознава, анализира и отстоява истинските интереси на нацията в съответствие с тяхната ценност и важност, дори ако е необходимо, въпреки общественото мнение.

Бюлов може да прецени с точност шансовете в дипломатическите спорове; може умело да избира подходящи методи за наличните задачи и притежава здрава психика, способен е да поеме опасна отговорност. И ако може да действа решително, знае и как да се спусне грациозно и с усмихнато лице да приеме загубената игра. Той притежава запас от вродена проницателност; но хитростта му не винаги успява, тя е твърде прозрачна, твърде очевидна; създава недоверие, създаващо неудобство, защото новите амбиции остават в мирен ритъм само ако новата политика избягва да причинява общо безпокойство и недоверие.

Бюлов е по-скоро тревожен, смущаващ елемент в съперничеството между кабинетите; той създава страх и несигурност, а не спокойно усещане; защото дори да е известен като силен човек, същевременно не е смятан за сигурен човек.

Основният проблем обаче е в неспособността му да разбере най-висшите интереси, реалното положение и силата на страната си. Той посочва на германците амбиции, свързани с твърде големи рискове. Той губи от поглед фундаменталната истина на политиката на своето отечество, че докато френският проблем остава нерешен, докато Франция трябва да бъде изправена пред потенциален враг във всички войни, в които Германия може да бъде ангажирана, не е позволено страната да следва политика, насочена към отчуждаване на Англия, особено ако не е убедена в способността си да отчужди Русия от Франция и да привлече Русия към себе си срещу Англия.

Световната политика прави неизбежно окончателното разделяне на континентална Европа на два враждуващи блока. Тя добавя към френско-германския и германо-славянския антагонизъм англо-германския, който като нововъзникнала сила дава нов тласък на старите антагонизми (които започват да отшумяват) и влошава положението много повече от преди.

Докато до този момент, след Франкфуртския мир, бяхме свидетели само на дуели между отделни нации и дипломатически спорове, които не е задъл-

жително да включват цяла Европа, сега, след големия напредък на световната политика, често възникват дипломатически спорове, в които са замесени всички велики сили и в които не са противопоставяни само отделни държави, а могъщи групи от държави, съюзи и коалиции. Именно това подготвя пътя за Световната война.

И нещо повече, това „натрупване на Пелион върху Оса“[146] в антагонизми и омрази, е отговорно за другия крещящ срам на съвременната история, тиранничния Мир: деяние, толкова чудовищно несправедливо, че никога не е възможно, ако е имало неутрални сили, на чиято безпристрастност можеше да се разчита, както се е случва от 1815 г. дотогава.

Едва след поражението на Наполеон I победителите могат да се държат по толкова позорно безмилостен, безчувствен и дивашки начин, както сега.

Защото в решаването на по-нататъшната съдба на „Корсиканеца“ участват почти всички значими държави. Но Бурбоните успяват да спасят Франция, като поставят страната си под закрилата на чувството за солидарност, което вдъхновява монарсите. Сега обаче победените държави търсят в демократичните и републиканските настроения онази защита, която в миналото им осигуряваше легитимизма. Напразно! Чувството за антагонизъм и омраза е по-яростно в демокрациите, отколкото в бившите монархии; и сметките на онези, които очакват да бъдат помилвани и спасени, ако само се поставят под защитните гънки на знамето на демокрацията, се оказват детинска мечта.

Само чрез подобни машинации може да възникне невъзможната ситуация, в която съществуваме днес: нации с пълни права, нации с половин права (доп. пр. и без никакви права, като българите под сръбска гръцка и румънска власт); нации официално невинни, нации официално виновни; нации въоръжени до зъби и нации оголени до кожа, ситуация, която с наивност се очаква да въведе ера на справедливост и мир, на граници и икономически условия, обвързани с най-несправедливи наказателни мерки!

ГЛАВА II. СКЛЮЧВАНЕТО НА СЪЮЗИ. ИТАЛИЯ, АВСТРИЯ-УНГАРИЯ, РУМЪНИЯ

Германия може да постигне по-забележителен успех с новата световна политика в чужбина и на юг и да постигне целта си само като запази европейското си превъзходство и преобладаващото си континентално положение. Следователно основната грижа на Бюлов е да укрепи Тройния съюз. Това обаче е трудна задача, защото по това време старата структура има немалко недостатъци и се руши.

Политиката на Италия не е каквато беше в миналото. Режимът на Криспи – епохата, когато Италия е най-свирепият член на Тройния съюз, когато е трудно да я спрат да нападне Франция, вече приключи. Провалът на политиката на Криспи отслабва привързаността на Рим към Тройния съюз. Пораже-

---

[146] *„Да натрупаш Пелион върху Оса“ е известна идиома, която означава да влошиш още повече една трудна ситуация, като добавиш към нея още проблеми. Изразът произхожда от гръцката митология. Двама гигантски близнаци се опитали да достигнат небесата. За да се изкачат нагоре, те натрупали планината Пелион върху планината Оса. (б. пр.)*

нието на италианските войски в Абисиния; неуспехът да се осъществи очакваната експанзия с помощта на Тройния съюз; фактът, че Англия (считана за външен член на Тройния съюз) оценява интересите на Италия по-ниско от италианците; икономическите загуби, произтичащи от митническата война с Франция; огромното бреме на въоръжаването, което, дори да няма нищо общо със Съюза, е изисквано в негови интереси и следователно отчетено, всичко това възпира наследниците на Криспи да следват примера му.

Те обаче нямат желание да изоставят Тройния съюз или да променят посоката си. Старият съюз запазва баланса на силите в Европа и с това мира, от който Италия толкова силно се нуждае, особено след катастрофата в Африка.

Няма ли Италия да рискува загубата на ценни предимства, като обърне гръб на тези изпитани приятели и приеме лидерството на французите?

Вътрешната политика на Франция може да се промени всеки момент; католицизмът може отново да триумфира над либерализма и да се обедини с папата, което застрашава италианското единство, постигнато за сметка на папата, и като се възползва от политическата неспособност на Франция да го защити.

Правителствата, наследили Криспи, със сигурност нямаше да сключат Тройния съюз, те не смеят да поемат отговорността да променят посоката и да търсят нови съюзници. Целта им е да направят предложения на Франция, да възстановят приятелските отношения с нея и да улеснят евентуална промяна на посоката, без да оспорват Тройния съюз и да губят защитата, която той им осигурява.

Те се стремят, на първо място, да подобрят икономическите си отношения с Франция, да отворят за Италия френския паричен пазар, да създадат възможност Италия да има избор от две посоки, да държи две железа в огъня – или да подобри позицията си в рамките на Тройния съюз, като използва възможността за съюз с Франция, или да увеличи собственото си значение в очите на французите по силата на членството си в Тройния съюз.

Италия избра да заеме средно положение, за да могат и двете групи да бъдат задължени да се стремят към нейното благоразположение. (б. пр. типичната курва на Европа, да е ухажвана от всички желаещи)

Тази политическа насока или теория е значително подсилена от умението и ентусиазма на Барер, френския посланик в Рим, който в младостта си участва в Парижката комуна. По-късно в живота му са поверени няколко мисии, в които той доказа, че е роден дипломат. Дълбоко запознат с психологията на масите, той не само наблюдава и докладва, но и действа. Освен че преговаря с италианското правителство, той влияе върху печата и широката общественост. Не се задоволява с наблюдение и възползване от промените в общественото мнение, а дори ги създава. Дипломатите често са средство, чрез което външните министри печелят слава и известност. Барер е написал името си върху свитъка на френската история. По време на дългогодишния си мандат той упражнява огромно влияние върху италианската външна политика и се превръща във важен фактор за трансформацията на политическите възгледи на италианците.

Неговата работа е подпомогната от убийството (юни 1900 г.) на крал Умберто, твърд привърженик на Тройния съюз, на когото и ние се доверявахме, от един анархист, а наследникът му Виктор Еманоил II, е за по-активна и амбици-

озна външна политика. Съпругата му, принцеса Елена Черногорска, засилва интереса му към Балканите и събужда симпатиите му към славянските стремежи, които са враждебни за нашите. Кралят започна да завижда на нашите успехи на Балканите и на близостта ни с Русия. Той е загрижен да не би Австро-Унгария да прояви склонност за разширяване към Албания или Солун и да наруши позицията на силата в Адриатическо море, за сметка на Италия. Така той без затруднения е спечелен за политика, диаметрално противоположна на тази на крал Умберто. Той е по-загрижен за балканските дела, отколкото баща си. Засега обаче целта му е Северна Африка, където се надява да постигне по-големи успехи от предходния режим. Първият осезаем резултат от новата политика – добри отношения с французите, е тайно споразумение между Италия и Франция по отношение на Триполи и Мароко, сключен зад гърба на другите два члена на Тройния съюз. Също последва друг договор за Триполи с Англия, в който се посочва, че няма конфликт на интереси между двете договарящи се страни по Триполитанския въпрос.

Това двойно споразумение означава голяма стъпка към постигането на старите цели, *sacro egoismo* (свещения егоизъм) на италианците. Криспи замисли Тройния съюз за да предотврати експанзията на Франция в Северна Африка без еквивалентна експанзия на Италия; и да си осигури подходяща компенсация за Тунис. Но този резултат не е напълно реализиран и вместо положителна помощ, Италия трябва да се задоволи с обещание да защитава неблагоприятното статукво. Тя дори не може да обвърже Тройния съюз с толкова много. Що се отнася до Северна Африка, тя може да получи подкрепата на Германия, но само в случай че Франция наруши статуквото.

Италия прави отлично начало с новата си политика. Тя успява да се споразумее с Франция за положителни цели. Тя има право да завземе турската провинция Триполи, при условие че даде на Франция свобода на действие в Мароко, където последната претендира за приоритет.

Така Италия придобива и предоставя на другите правото, противно на задълженията си като член на Тройния съюз, да защитава статуквото в Северна Африка; и се доближава до осъществяването на старата си истинска амбиция - експанзия в Африка.

Тя подхожда с предпазливост към жертвата, избрана за нейната трапеза. Най-страшният ѝ съперник, нейният галски съсед, ѝ е дал свобода на действие в Триполи. И ако последната някога се разкае за сделката си и се скара с Италия, Германия ще бъде задължена да подкрепи италианците и да ги защити от нападение на Франция.

Холщайн, в обичайния си пикантен стил, пише: „Италия тръгва в съюз с Франция за извършване на кражба; и иска да постави плячката, за безопасност от всички (дори срещу съучастника си Франция), под закрилата на Тройния съюз“ (декември 1901 г.).

Условията на това споразумение са тайни. Впоследствие обаче италианците информират Бюлов за него. Той не харесва цялата афера, но се преструва че го приема, казвайки: „Въпреки че един съпруг не бива да възразява, ако жена му танцува с друг обожател, но трябва да я накара да се чувства добре в неговата компания.“ Наистина поучително, доп. пр.: стига съпругата да не е курва, а в

случа е! Бюлов обаче прилича на онзи тип съпруг, който евфемистично нарича умишлената изневяра на жена си „просто танц“, или защото не желае да я забележи, за да не завърши аферата с бракоразводно дело, или защото е глупаво да си сляп за това, което всеки друг може вижда и със затворени очи.

Защото по това време невинният „танц“ е последван и от тайни срещи. На Бюлов не му е казана цялата истина. Принети, италианският външен министър, протестира, че според него е нелоялно да се сключи какъвто и да е дългосрочен договор с Франция, без да се информират съюзниците му за това. Въпреки, че именно той извърши тази нелоялност! Той сключва с Барер (ноември 1902 г.) договор, според който Италия ще остане неутрална, ако Франция бъде нападната от една или повече сили или дори ако Франция бъде провокирана да нападне Германия в защита на своята чест или интереси. Няколко години по-късно (1906 г.) външният министър Сан Джулиано признава пред германския посланик, че никога не би сключил такъв договор.

И мога да му повярвам; защото наистина това нее в съответствие с духа на Тройния съюз и следователно не е искрена политика.

Въпреки трансформацията на италианската душа и нейните политически стремежи, Тройният съюз остава външно същият; а Бюлов и Голуховски дори успяват да обновят съюза чрез умела и обмислена тактика и без да поемат никакви допълнителни тежести.

И този път Италия излага редица претенции. Тя иска подновяване на изтичащото икономическо споразумение едновременно със сключването на новия политически договор; само така може да прокара важната клауза за акциза върху виното въпреки протестите на винопроизводителите от Двойната монархия и по-специално на Унгария. Освен това, италианците искат споразумение за Балканите, в което изрично да се посочи, че статуквото може да се промени само чрез предоставяне на автономия на Албания, в която посока се опасяват от разширяването на Австро-Унгария. Италианската дипломация също се стреми да придаде на Тройния съюз антируски оттенък, въпреки че по това време има доста тясно сътрудничество между Австро-Унгария и царя по Балканския въпрос. Италианците например се опитват да принудят Тройния съюз да защитава статуквото и по въпроса за Проливите. Те се стремят да включат в договора клауза, според която Германия е напълно незаинтересована от Триполи. Те искат срокът за денонсиране на договора да бъде съкратен.

В крайна сметка италианското правителство отстъпва по всички въпроси. Договорът просто е удължен. Що се отнася до Триполи и Балканите, италианците са успокоени от идентичността на целите между различните договарящи се страни, демонстрирана по време на преговорите. Те се отказват от икономическото споразумение, а търговският договор е сключен едва след голям спор чрез компромис.

Италия отстъпва, защото, дори да не иска да скъсва с Тройния съюз, иска да запази възможността да избира измежду двата блока. Ако започне конфликт със старите си съюзници, тя ще бъде изцяло оставена на милостта на Франция. Следователно, тя трябва да внимава да запази доверието на французите. Вследствие на това Барер предоставя такава версия на съюза, която успокоява Делкасе, френския външен министър. Последният заявява в Камарата, че според ита-

лианското правителство политиката на Италия не е насочена срещу Франция; че в Тройния съюз няма нищо заплашително, нито във военните мерки, нито в дипломатическите протоколи; че Италия никога няма да се включи или да бъде страна по нападение срещу Франция, всичко това, дори не съвсем вярно, е в съответствие с възгледите и целите на италианците и успокоява опасенията на французите.

Новият манталитет на Италия се проявява допълнително в нейното освобождаване от съюзниците ѝ в случай на криза. Според действащата дотогава военна конвенция, италианската 3-та армия незабавно обявява война, за да бъде изпратена през Австрия на френския фронт, за да се присъедини към настъплението срещу французите. От стратегическа гледна точка тази мярка е напълно правилна, защото войната ще се реши на френския фронт и освен ако италианските войски не искат да проливат кръвта си напразно по алпийските височини, укрепени от французите, или да играят безславната роля на пасивни зрители, те нямат друг избор, освен да продължат към Рейн. Такова изключително мъдро и оправдано действие създава обща кауза между Италия и нейните съюзници от момента на мобилизацията и поради това е много неприемливо за промененатa душа на италианците.

Новото правителство приема това старо задължение за доста обезпокоително. Когато германският генерален щаб узнава за това, се отказва от претенцията си за изпълнението му от италианците, знаейки добре, че налагането на обещанието ще бъде просто „парче хартия“, дори опасно, създавайки подвеждащи илюзии. Така кралят на Италия получава свобода на действие в случай на война да разполага с войските си, както реши за най-добре. Той вече не е обвързан с никакво обещание и може да реши според обстоятелствата къде да бъдат изпратени военните му сили. Те могат, според италианското правителство да направят опит в Алпите; да нахлуят в Швейцария (нарушавайки неутралитета), или да стигнат до Франция през Австрия.

От този период германският генерален щаб е убеден, че не може да се разчита на активна помощ от Италия. Единствената ценност на съюза е възможността, че той поне ще попречи на Италия да се обърне срещу нас, така че цялата австроунгарска военна сила да бъде посветена на общата кауза. (доп. пр. но се оказа, че Италия е способна и на това.)

Италия води дипломатическите си действия с възхитително умение. Тя успява да запази защитата на Тройния съюз, като същевременно оставя вратичка, чрез която ако това отговаряше на нейните интереси, може да се присъедини към враговете ни. Правно и формално тя е обвързана; политически тя запазва свободата си да избира между двете групи държави. По този начин нейният вот придобива повишена стойност.

Лоша поличба е за нас, че обществените настроения между Австро-Унгария и Италия охладняват от ден на ден. Рим, както се очаква, не забрави, че Франц Йосиф (поради отношенията си с Ватикана) не върна визитата, на посещението на крал Умберто във Виена. Абсолютно неоснователното подозрение, че Австро-Унгария има намерения спрямо Албания, придобива все по-голяма достоверност; и защото Рим със сигурност иска да окупира Албания, това означаваше сблъсък с целта на Двойствената монархия да играе водеща

роля в този регион. Въз основа на древно право като защитници на католиците в Турция, ние упражнявахме известно влияние върху албанските училища. Без такова договорно право, а единствено поради близостта си, Италия започна конкуренция с нас, за да обслужва собствените си политически интереси; и това се отрази зле на отношенията между двете страни.

Поддържането на истинско приятелство е изключително трудно от антииталианския дух на австрийското славянско население и иредентистките тенденции на италианското младежко движение, проявени в редица демонстрации както в Италия, така и в Австрия.

Веднъж, по случай годишните военни маневри, самият италиански крал се замесва в иредентистките демонстрации, инцидент, който силно обижда Голуховски, външния министър във Виена, и го кара да се замисли дали „свободната“ политика не е за предпочитане пред едностранното задължение към Италия, в което Тройният съюз вече е попаднал.

Съюзът между Австро-Унгария и Германия по това време без затруднения се удължава автоматично, въпреки че между двете държави все още съществуваха някои трудности. Напоследък вътрешната политика започна на Австрия придобива славянска тенденция и това обстоятелство можеше да застраши бъдещето на съюза. Нарастващото чешко и полско влияние е посрещнато с недоверие в Берлин и има остър спор във връзка с полските емигранти между австрийското и пруското правителство в съответните им парламенти, спор, който решително изостря преобладаващите настроения.

Монарсите и външните министри обаче твърдо се придържат към старата посока и германското върховенство постепенно е възстановено в Австрия. Съюзът траен, въпреки че Германия гледа хладно на развитието на Австрия, полското влияние, борбата между двете половини на Двойната монархия, завършваща с *Ausgleich-a* (компромиса), и военния проблем, вълнуващ унгарските партии и австрийските германци. Посланик Ведел (септември 1903 г.) дава отдушник на безпокойството си по въпроса. Навсякъде има опасения за бъдещето на Двойната монархия.

Голуховски е човек с по-голяма независимост от Калноки, а добрите отношения, затвърдени от първия с Санкт Петербург, обезпокояват германския посланик и дори самия император Вилхелм, се страхува, че приятелството между Австро-Унгария и Русия ще сведе Германия на второ място и ще създаде във Виена погрешната представа, че германското приятелство е по-малко ценно от преди.

Това обаче е само мимолетно настроение. Истинското трайно убеждение е, както императорът пише в коментара си в полето (февруари 1902 г.), че „Австрия винаги ще се подчинява на него и на царя, защото двамата творят история и насочват съдбата“.

Този тон, както може да се предположи, не се харесва на Виена и засилва позициите на онези в имперската столица, които желаят друга ориентация, които се оплакват от благоприличието на германците и защото, че дори на Балканите Германия крои планове за икономически и политически връзки зад гърба на Австро-Унгария.

Румъния също желае да промени старите отношения, въпреки, че тогава изглежда напълно надеждна. Досега тя е сключила договор за отбрана само с Австро-Унгария, който е приет отделно от Италия и Германия. Но сега Стурдза, румънският премиер, иска страната му да се присъедини към Тройния съюз като четвърти член. Това ласкае суетата на крал Карол много повече, отколкото досегашната тайна роля. Най-вероятно и румънската общественост е доволна и е помогнала за по-здравото утвърждаване на идеята за международно приятелство. Но Германия не желае, особено след като подобно разширяване и промяна на Тройния съюз може да създаде лошо впечатление в Русия, карайки я да положи повече усилия за да спечели Румъния и да упражни по-оживена дейност в Букурещ. Голуховски е готов да отстъпи в името на румънския крал, но и той в крайна сметка възприема германската позиция и румънците оттеглиха молбата си.

Друго искане на Румъния е по-важно. Поради амбициите на българите в Македония, Румъния иска *casus foederis* да бъде разширен до евентуално нападение на Румъния срещу България поради плановете ѝ за завладяване на Македония.[147] Бюлов обаче съвсем правилно възразява срещу това, защото придава на Тройния съюз нападателен характер. Така Румъния отново се проваля и не може да направи нищо повече, освен да поднови съюза в старата му форма (април 1902 г.).

ГЛАВА III. БЛАГОПРИЯТНОТО ПОЛОЖЕНИЕ НА ГЕРМАНИЯ

В началото общата обстановка е благоприятна за програмата на Германия за нова световна политика. Силите, които могат да попречат на германската експанзия, с чиято ревност трябва да се съобразява, влошиха отношенията си помежду си. Техните извъневропейски интереси и противоречия излизат на преден план , нарушавайки връзките помежду им. Очаква се завръщане към ситуацията от началото на 80-те години, когато египетските и туниските авантюри на Гладстон правят добрата воля на Германия ценен актив и за двете страни.

Единственият факт от първостепенна важност е, че от времето на Лобанов Русия се насочи към Източна Азия, което предизвиква ревността на Англия и Япония и придава на руските настроения антибритански и антияпонски обрат. Това налага Санкт Петербург да се стреми към приятелство с Берлин и Виена.

Вечните източници на ориенталските проблеми все още са активни, но съглашението между Русия и Австро-Унгария издържа трудното изпитание. На Балканите има външна причина за вълнения: България, която има амбицията да стане „Велика България“ и разчита на македонско въстание, съпроводено с насилия, които ще предизвикат руска или британска намеса.[148]

---

[147] *Румъния е умален образ на Италия, и води същата курвенска и подла политика. (б. пр.)*

[148] *Глупав извод, не българската държава, а ВМОРО е инициатор на въстанието от 1903 г., което е изцяло в ущърб на българските интереси в Македония, защото след това се засилва сръбската и гръцката въоръжена агресия срещу македонските българи. Учудващо е че Андраши младши не познава ситу-*

Но има и вътрешни причини за завръщането на предишната анархия. Турската администрация е напълно корумпирана. Хазната ѝ е празна, така че не може да плаща заплатите на своите служители. Нито пък можеше да изпълнява реформите в полза на обществото. Контролът върху администрацията, окончателното решение по всички въпроси, е в ръцете на страхливия, хитър и жесток убиец от Константинопол или на неговите не по-малко презрени министри, нещастници, лишени от характер или убеждения, които Маршал, германският посланик, правилно описва, че в Турция „министерската длъжност и убежденията са несъвместими, и човек с независим мироглед и убеждения е най-неподходящият за министър".

Проблемът с администрацията е неразрешим. Дори една добра бюрокрация не е способна да се справи със задачата, да не говорим за гнилото турско управление, погрешно наречено „правителство". Защото мирът трябва да се запази и справедливостта да се раздава сред нецивилизованите раси, пропити с омраза една към друга, не стремящи се към право и свобода, закон и ред, а всеки за себе си, като тези възвишени и благородни лозунги се използват само за да хвърлят прах в очите на Европа. Турците не смеят открито да прибягнат до военни мерки за потушаване на бунта, тъй като това ще провокира общественото мнение на Русия и Англия. Европейските сили, в своята завист помежду си, непрекъснато се намесват във вътрешните работи на Османската империя и отслабват авторитета и силата на централното правителство точно когато неговият авторитет и сила са по същество необходими за потушаването на анархията. Съветите, предлагани на Турция от различните сили, са противоречиви, един на друг, не резултат от обективните обсъждания на експерти, а от егоизъм, взаимна завист и съперничество.

По това време македонските вълнения вълнуват общественото мнение. Ситуацията е особено сложна, тъй като въпросният регион е населен от конгломерат от най-разнородните народи на Балканите.[149] Голуховски и Лобанов за щастие успяват да избегнат пожара, като се споразумяват (декември 1902 г.) за умерена програма, чрез която да се запази авторитетът на султана и да му се даде свобода на действие с онази енергия и бързина, с които случаят е отложен. Но когато въпреки това владетелят Йълдъз кьощк, не успя да възстанови реда и българската намеса все още изглежда вероятна, Русия и Австро-Унгария му отправят нови искания. Те обаче също са разумни и след известно убеждаване султанът ги приема (ноември 1903 г.).

Това също, не доведе до спокойствие. Македонският въпрос все още трябва да преживее много изпитания и дълго време държи нащрек всички дипломати на Европа. Въпреки това, мирът в Европа не е сериозно нарушен: Австро-Унгария и Русия се държат заедно, Германия ги подкрепя, а Англия че настоява за радикални реформи, за да запази престижа си и да злепостави руснаците, чиято политика ненавижда, се въздържа от каквито и да е конкретни действия. Сега германците се преструват, че виждат скрита злоба във всяка стъпка, която

ацията на Балканите. „Свещеният егоизъм" на великите сили, напълно отхвърля стремежите на българите към национално обединение. (б.пр.)

[149] *Пълна глупост, населението на Македония е българско с пренебрежимо албанско и гръцко малцинство в северозападната и южна периферия на областта. (б. пр.)*

Англия предприема. Техният песимизъм обаче няма сериозни последици; балканският възел не успя да наруши доста благоприятното европейско положение, доказвайки, че не противоречията по Балканския въпрос са истинските причини за големите усложнения, а балканското положение става критично, защото отношенията между европейските сили стават неблагоприятни.

Осъществяването на великите планове на Бюлов не е благоприятствано само от добрите отношения между Русия и Австро-Унгария, но и от острата враждебност между Франция и Англия.

През 1897 г. малка група французи от източноафриканското крайбрежие се появяват, след няколкогодишен авантюристичен поход, в близост до долината на Нил с открито заявеното намерение да провъзгласят суверенитета на Френската република над този участък. Това, противоречи на английската гледна точка, че единствено Англия има право да окупира крайречния регион, толкова жизненоважен за Британската империя.

През следващото лято (1898 г.) майор Маршан от френската армия издига трикольора във Фашода. Британският командир, генерал Кичънър, бърза на мястото и протестира срещу акта (19 септември). Последва сериозен дипломатически сблъсък и военните действия са на косъм. Но Франция най-накрая се предава. Всъщност тя не може да постъпи иначе, защото британската мощ надвишава тази на Франция. Кичънър е на място с победоносните войски, с които е разбил Махди, и е завладял отново целия Судан и разширява военната мощ на Великобритания в Египет, от времето на Гладстон.

Срещу такава велика сила Франция не може да разчита на сериозна подкрепа от която и да е страна. Тя не може да транспортира войските си до мястото на бойните действия, тъй като Великобритания държи моретата. Франция осъзнава, че от времето на Наполеон I, Островното кралство е успяло да ѝ нанесе много по-големи рани, отколкото тя може да ѝ ги върне. Това обяснява защо, въпреки омразата на французите към англичаните след поражението при Ватерло, техните галски съседи никога не се осмеляват сериозно да им се противопоставят. И как биха могли да го направят сега, когато са в постоянно враждебни отношения с големия си континентален съсед? След Седан те не могат да рискуват още една Трафалгарска битка. Заслугата за бързите и решителни действия на Англия се дължи главно на Джозуеф Чембърлейн, който притежава по-силна воля и по-висока проницателност от Солсбъри, въпреки помалкото дипломатически умения и опит. Той е по-скоро тип на модерен, егоистичен, небрежен, но прям и практичен бизнесмен, отколкото учтив дипломат от школата на Метерних или Талейран.

Антагонизмът на Англия, който става толкова критичен, се крепи на френската идея за реванша за 1870-71. Сега е моментът, ако изобщо някога Франция трябва да внимава да не обиди Германия. Ако трябва да се преклони пред Англия заради Германия, тя трябвада бъде също толкова предпазлива спрямо Германия заради Англия.

Засега нито Франция, нито Англия могат да продължат антигерманска политика. Инцидентът във Фашода облекчавя положението на Германия, като разхлабва връзките, свързващи Франция с Русия. Когато французите, в часа на унижението си, се нуждаят от подкрепата на своя съюзник, те трябва да напра-

вят горчивото откритие, че това е „счупена тръстика“. Въпреки че руснаците по принцип подкрепят каузата на Франция, те заявяват, че поради делата в Азия, изискващи настоящото им внимание, и с оглед на наближаването на зимата, не могат да помагат на Франция поне известно време. Това обезцени практическата стойност на приятелството и разсея сляпото доверие на французите в техния руски съюзник.

Англия, си навлече гнева и враждебността на французите, в момент когато е заета и с южноафриканския проблем, което е изключително благоприятно за Германия по това време. Различията между Бурската република и Англия стават все по-остри с всеки изминал ден. Неуморимият Чембърлейн, най-енергичният член на кабинета в Солсбъри, е решил да анексира „селската“ общност.[150]

Той може да приеме засилването на британската власт там, вместо на „холандската“ т.е. бурската, по конституционен път, чрез даване на избирателни права на английските авантюристи и търсачи на бързо забогатяване, заселили се в значителен брой в Трансваал. Но президентът Крюгер, виждайки, че в дългосрочен план предоставянето на избирателно право е отказ от независимостта на бурите и приемането на британските искания означава британско превъзходство над републиката, има малка вероятност да се постигне споразумение. След което последва война (октомври 1899), която не е лесна за Англия, предвид храбростта, отличната военна подготовка и (в началото) численото превъзходство на бурите.

ГЛАВА IV. ПОЛИТИКАТА НА „СВОБОДНИ РЪЦЕ“. ПЪРВИТЕ ОПЕРАЦИИ НА АНГЛИЯ

В тази ситуация Бюлов се смята за достатъчно силен, за да направи смела кампания за колонии; открито да заяви крайната си цел: изграждането на мощен флот, без да търси нови съюзници, без да ограничава свободата си на действие с нови прегради, без страх от война срещу велика сила. Според него най-добрият план да избере средния път между Англия и Русия и да изчака. Добрата воля на Германия е важна за всички и затова тя може да си позволи да изчака и да иска за себе си „място под слънцето“. Тя рискува малко, действайки смело.

Бюлов, за разлика от Бисмарк, не се смущава от кошмара на коалициите. Той смята, че засега е изключено Англия, Франция и Русия да постигнат каквото и да е разбирателство; и докато съществуват разногласия между Франция и Англия, той малко се страхува, че Франция и Русия ще предприемат активна политика срещу Германия.

Император Вилхелм и Бюлов дебютират на политическата сцена, когато Германия вече се е превърнала във Велика сила. И двамата са израснали в атмосфера на германския възход и смятат, че са постигнали много повече, отколкото Бисмарк, за когото германското превъзходство на континента е почти чудо; защото той добре си спомня времето, когато Прусия е трябвало да се под-

---

[150] *Игра на думи, холандското bur е аналог на немското Bauer – селянин, бурите за протестантски аскети живеещи като обикновени фермери земеделци. (б. пр.)*

чинява на Хабсбургите във вътрешните работи на Германия. Стремежите и амбициите на Бисмарк са в по-скромни граници от тези на неговите наследници, който стъпвайки върху неговите успехи, получават възможността и тласъка за по-големи и по-смели претенции.

Вилхелм и Бюлов смятат, че без ненужен риск и чрез увеличаване на флота си, Германия може да се издигне до първата военна сила в света, точно както вече е първата континентална сила в Европа. Това е постижение, за което Бисмарк никога не е мечтал. Когато през 80-те години на миналия век другите сили са обзети от желанието да придобият колонии, Бисмарк се възползва от тяхната заетост, като засилва политическото значение на Германия на континента, урежда съюзи и настройва силите една срещу друга, като постоянно им предлага нови начинания, в които да се включат.

По въпроса за колониите Бюлов действа съвсем различно. Той не се стремял да засили още повече континенталната си позиция, както направи Великият канцлер; той е амбициозен да участва в надпреварата за колониални владения, както и на континента. Следователно, той следва политиката на „свободните ръка“ и отхвърлял нови съюзи. Сключването на нов съюз е еквивалентно на ковane на нови окови; и Бюлов предпочита свободата на действие. Новият съюз е равносилен на нов *casus belli* и нови ограничения. От всичко това Бюлов се страхува и избягва, доколкото е възможно, дори ако *casus belli* е много хипотетичен, ако мирът е осигурен от отбранителния характер на целта и внушителността на силите в нейна защита. Германия никога не може да направи континенталната си позиция толкова силна, колкото в този период, никога по което и да е друго време не е могла да сключи толкова изгодни съюзи, както сега, когато трите сили извън Тройния съюз толкова силно се нуждаят от добрата воля на Германия поради своите извъневропейски интереси.

По това време дори Франция обмисля да стигне до съгласие. Мюнстер, германският посланик в Париж (ноември 1898 г.), съобщава, че във френската столица се разпространява убеждението (поради грубото отношение на Англия към инцидента във Фашода и хладното отношение на Русия), че е желателно сближаване с Германия. За да насърчи тази идея, посланикът съветва да се премахне задължителното използване на паспорти за Елзас-Лотарингия, което е източник на много търкания. За съжаление, въпреки че самият император подкрепя тази стъпка, командирите на корпусите е военните окръзи я отхвърлят. Въпреки това аргументите за сближаване с Германия са толкова убедителни, че отказа на учтивостта, предложена от Мюнстер, не пречи на Париж да прави предложения към Берлин. Дори Делкасе, новоназначеният външен министър, който по-късно провежда най-ожесточената антигерманска политика, прави тайни запитвания дали е възможно да се приближи до Германия. Малко по-рано, запитването отправено от Германия към неговия предшественик за сътрудничество с Франция по въпроса за португалските колонии, е оставено от Делкасе в чекмеджето на писалището му, отговорът му е грубо мълчание. Сега обаче (декември 1898 г.) той обяснява на немски журналист, че тъй като Англия иска конфликт с Франция като претекст за унищожаване на флота ѝ, има само едно средство за това, сближаване на Франция с Германия.

Много хора в чужбина също вярват във възможността за френско-германско съглашение. Испански министър (април 1899 г.) излага мнението си, че континенталните сили могат да се обединят срещу Англия; и едва след изчерпателно проучване се убеждава, че времето за френско-германски съюз все още не е назряло. Кралицата-регент на Испания – ерцхерцогиня от династията на Хабсбургите с отлична политическа проницателност (август 1899 г.) смята, че сближаването е възможно. За тази цел тя предлага Елзас-Лотарингия да бъде обявена за независимо княжество. Това ще успокои галската суета и ще проправи пътя за по-нататъшни стъпки.

Но императорът, за съжаление, отказва да обмисли идеята. Той отхвърля препоръката с рязък коментар в полето: „Глупост!“ Елзас-Лотарингия, е германска: ще правим там каквото си искаме; това не е работа на французите“.

В Русия също се утвърждава идеята континенталните сили, включително Франция и Германия, да се обединят срещу Англия. Още през септември 1897 г. Обручев, началник-щаба на Русия, препоръчва на Бюлов сключването на руско-френско-германски съюз с антианглийски акцент. Германският дипломат обаче отказва да приеме препоръката сериозно.

Вите, руският министър на финансите, най-видната фигура в политическия живот на Русия, може би единственият истински държавник по това време, също смята за целесъобразно да се обмисли въпросът за континентален съюз, който според него е не само възможен, но и необходим, тъй като без такава защита Англия ще се превърне в диктатор на цяла Европа. Чрез конкуренция, чрез постоянно увеличаване на сухопътните си сили, континенталните държави си причиняват огромна вреда. Вместо това, техните военноморски сили трябва да бъдат увеличени и да се положат усилия за прекратяване на господството на Англия над моретата (декември 1898 г. и април 1899 г.).

Германия обаче има своите съмнения по въпроса. Тя не се доверява на напредъка на Франция. Радолин, новият германски посланик в Париж, изразява мнението на Берлин, заявявайки, че „Германия не е толкова проста, че да предположи, че Франция няма да се възползва от първата възможност да се обърне срещу Германия. Въпреки че Германия желае да живее в мир с всички, тя трябва да разчита на собствената си сила за своята безопасност.“

Същото превъзходно чувство на сигурност е проявено няколко години по-късно (1903 г.) от кайзер Вилхелм, когато Радолин съобщава, че френските настроения се подобряват и че въпросът за Елзас-Лотарингия може да бъде решен по приятелски начин чрез размяната на тази провинция за Мадагаскар. Кайзерът иронично отбелязва, че „той предпочита да бъде избран за император на французите чрез плебисцит. В този случай той ще се ангажира да прекарва шест месеца всяка година в Париж, а останалите шест месеца в Берлин. По този начин империята на Карл Велики ще бъде възстановена и Франция, като част от нея, ще си върне Елзас-Лотарингия“.

Въпреки че тази забележка е само остроумие, тя е характерна сатира, разкриваща духа, който представлява постоянна пречка пред добрите отношения между Германия и Франция.

Но Русия се опитва да спечели Германия на своя страна, без Франция. Остен-Сакен, руският посланик (април 1899 г.), пита Бюлов дали не е разумно да

се постигне споразумение по турския въпрос чрез писмен договор. Ако Германия се ангажира да подкрепи руските претенции по въпроса за Проливите и Константинопол, Русия, ще насърчи икономическата експанзия на Германия в Мала Азия. Но за пълно споразумение личното обещание на Бюлов да продължи политиката на Бисмарк и да не възпрепятства разширяването на Русия не е достатъчно, писмен документ е абсолютно необходим. Муравьов обяснява, че дори да не се събори султанския трон, той възразява срещу възстановяването и реконструкцията на Турция и затова иска да бъде осведомен относно ориенталската политика на Германия.

„Ако влиянието на Германия на Изток продължи да се увеличава, без тя да постигне споразумение с Русия, продължава Муравьов, царят ще бъде принуден да направи предложения на Англия, да сключи най-добрата възможна сделка."

Русия обаче не успя да постигне целта си, нито с обещания, нито с заплахи. Император Вилхелм е отвратен от цинизма на Муравьов, който наистина е шокиращ.[151] Германия ще сключи съюз с Русия само при условие, че Франция също се присъедини към него и взаимно си гарантират териториалната цялост. В противен случай Русия не може да предложи нищо друго освен икономически предимства, докато Германия поема политически задължения. Докато се страхува от френско нападение, Бюлов отказва да обсъжда русофилска политика, която изглеждаанглофобска, защото това ще доведе до споразумение между Франция и Англия. Дори договорът да е таен, опасността все още съществува; достатъчно информация можеше да изтече, за да постави Германия в опозиция с тези две сили. Хацфелд, посланика в Лондон, посочва, че няма нужда от нови съюзи, защото действителното триене между Великобритания и Русия създава изключително благоприятна ситуация за Германия и Берлин можеше да си позволи да чака. Ще дойде време, когато тя ще може да постигне споразумение с която и да е от силите при много по-благоприятни условия, тоест, ако изобщо искаше да постигне каквото и да е споразумение.

Той е напълно прав. Единственият проблем е, че Берлин не желае споразумение с нито една от тях; възразява да се обвърже нито тогава, нито в близко бъдеще. Германците не възнамеряват да дават нови обещания на никого; най-вече предпочитат да не се излагат на враждебността на едната сила, като правят предложения на друга.

Освен това император Вилхелм е повлиян от дълбоката си неприязън, която изпитва към Муравьов, руския министър на външните работи. В бележките си в полетата той често заклеймява руския дипломат като „лъжец"; понякога като „лъжлив негодник". Императорът винаги вижда скрити заплахи между редовете на изявленията на Муравьов и това засилва гнева му. пише Вилхелм През юли 1899 г. Вилхелм пише следния коментар, „Нека козирува, когато се обръща към германския император. Отдавна мина времето, откакто цар Николай I можеше да раздава ордени от името на краля на Прусия."

---

[151] *Празни думи, затова става противното, Русия и Англия се споразумяват по всички спорни въпроси, разделят си Персия и поделят предварително Турция. Само февруарската революция провали руското господство в Мала Азия и в Проливите. (б. пр.)*

По повод оплакването на руския външен министър, за двама германски офицери, присъстващи на преглед на турските войски близо до руската граница, императорът пише: „Това е нахалство. Никой няма право да приписва на моите офицери намерения, които са далеч от мислите им. Протестирам срещу долната инсинуация и Муравьов трябва да бъде уведомен за моя протест. Какво право има руското правителство да възразява срещу това, което се случва на турска територия?“ Това е еквивалентно на се каже на Муравьов да си гледа работата.

Така че не е сключен руско-германски договор. Нямаше и най-малка вероятност Франция да се съгласи с исканията на Германия, Франция да гарантира владението на Елзас-Лотарингия на Германия. Впоследствие Бюлов информира някои английски държавници, че е направил това условие само като учтив начин да откаже аванси, които не му подхождат, знаейки, че французите никога няма да се съгласят на подобно условие. Всъщност това е така. Бюлов познава французите твърде добре, за да очаква от тях сериозно да гарантират провинциите, чието анексиране те винаги осъждат като акт на беззаконно разбойничество.

Предстои ни да станем свидетели на подобна политическа поквара, когато след Световната война, победените нации са тържествено задължени в Устава на Обществото на народите да съдействат за защитата на статуквото постигнато против собствените им интереси; и освен това да го приемат, след като са неспособни дори да се защитят, докато враговете им са въоръжени до зъби.

Ако Бюлов избегне сключването на договор с Русия, защото иска споразумение с Англия, той щеше да постъпи мъдро. Но за съжаление той е също толкова против второто, колкото и първото. По това време той наистина можеше да сключи споразумение с Англия. Още преди кризата във Фашода (март 1898 г.) Чембърлейн предлага съюз на Хацфелд. Това е направено неофициално, само в частно предложени на Чембърлейн. Англия, казва той, е готова да се присъедини към Тройния съюз, при условие че Германия се ангажира да защитава Англия.

Чембърлейн обоснова предложението си по следния начин: Русия заплашва интересите на Британската империя в Далечния изток; Франция напредва към Нил; бурският въпрос става критичен; следователно Англия се нуждае от приятел. Предишната ѝ изолация вече не съответства на настоящата ситуация.[152]

Германия не желае споразумение с Русия, страхувайки се, че може да провокира Англия и да я накара да подкрепи Франция. Германия също не подкрепя съюз с Англия, за да не провокира Русия; защото Великобритания, с всичките си военни кораби, е безсилна да защити и най-малкото село в Позен срещу нахлуването на казаците. Това мнение е само частично правилно и в никакъв случай не е уместно; тъй като главната цел на германската политика не е да спаси селата в Позен от казаците, а да сключи съюз, достатъчно силен, за да осигури мир или, ако се наложи война, да осигури победата.

---

[152] *Англия няма приятели, та се нуждае от глупак, който да защитава интересите ѝ, това е смисълът на предложението, което авторът не е в състояние да разбере, заблуден от англофилски фантазии. (б. пр.)*

Тази двойна цел е постижима с британска помощ. Въпреки че британските военни кораби не са в състояние да защитят селата в Познан, военноморският престиж и мощ на Англия вероятно ще принудят Русия да се въздържи, докато военното превъзходство на Германия на сушата, съчетано с морска блокада, в случай на война, е практически непреодолимо.

Въпреки че Бюлов желае да бъде в добри отношения и с двете сили, той предпочита да не бъде обвързан с нито една от тях; изборът е несправедлив, тъй като избирайки едната, той със сигурност ще си създаде враг от другата.

Срещу Чембърлейн той се защитава с умели аргументи. Той демонстрира, че предложеният съюз с Англия не предоставя адекватна гаранция; той означава по-малко за Германия, отколкото за Англия; защото докато подписът на германския император обвързва Германия завинаги, този на британското правителство обвърза Англия само временно, само за мандата на съответното правителство, с което се сключва съюзът. Вместо да сключи съюза, както е предложено, германският канцлер иска да използва декларациите на Чембърлейн като средство, за да накара Англия да следва политика, целяща да отчужди Франция и Русия една от друга. Той съветва Чембърлейн да се опита да удовлетвори Русия в Азия, без да се съобразява с Франция, защото тогава Великобритания може лесно да си уредят сметките с Франция. В такъв конфликт Германия ще останала неутрална, което е достатъчно, за да осигури струпването на сухопътните сили на Галската република на Вогезите. В случай че положението на Англия стане несигурно, Германия ще ѝ помогне, защото това се изисква от германските интереси, а интересите са по-силни от договорите. За Англия не е добре да чака. Ако Русия може само да завърши Транссибирската стратегическа и търговска железопътна линия и Франция да изгради своя флот, Англия ще се окаже в далеч по-сериозно положение.

Напразно Чембърлейн протестира, че Англия не е в състояние да задоволи Русия в Азия, защото тя постоянно поставя нови искания, които в дългосрочен план неминуемо ще навредят на британските интереси. Той отрича, че има някакви агресивни намерения срещу Русия; той е напълно готов да признае нейните придобивки в Азия, като всичко, което желае, е да спаси досега все още непокътнатия и независим Китай. Той подчертава готовността си да сключи с Германия открит договор, ратифициран от парламента, който да обвърже Англия наравно с Германия. Бюлов отказва да помръдне; той е богат на контрааргументи. Според него публикуването на предложения договор и преминаването му през британския парламент ще провокира Русия и ако впоследствие, както лесно може да се случи, парламентът откаже да ратифицира договора, резултатът е, че Германия е враг в очите на Русия, без да осигури задължението на Англия да ѝ помогне. Публикуването на договора може да предизвика враждебни действия между Германия и Русия, преди задължението на Англия да бъде обявено. Това обаче е положението само в момента. С промяна в общественото мнение в Англия, положението също ще се промени. В даден момент може да настъпи благоприятна промяна в общественото мнение, която да повлияе на британския парламент и да осигури одобрението на договора. Тогава ще бъде възможно той да бъде сключен. Освен това съображение, Англия трябва да знае, че няма по-верни приятели от германците и че интересите на пос-

ледните са достатъчни, за да позволят на Англия да бъде победена. Всичко, което Германия сега иска от Англия, е тя да бъде разумна по отношение решението на конкретния колониален въпрос. Това е най-безопасното средство за подготовка на пътя за последващо сътрудничество и съюзи.

Германската дипломация прилага в Лондон същата тактика, която използва спрямо Русия: учтиви думи, приятелски речи, но без поемане на нови задължения, без нови съюзи; окончателните решения да се отлагат възможно най-дълго. Императорът отбеляза (юни 1898 г.), че „няма да сключи споразумение с Англия, докато тя не го умолява на колене!".

Освен Чембърлейн, по това време с Хацфелд преговаря и Артър Балфур, друг член на кабинета (б. пр. и племенник на Солсбъри). Той обаче действа по-предпазливо, без да предлага категорично съюз. Въпреки по-предпазливата тактика на Балфур, Хацфелд е на мнение, че ходът на Чембърлейн е направен с пълното знание и одобрение на цялото британско правителство; и посланикът добавя, че някои от водещите членове на опозицията също са заявили, че няма да имат възражения срещу съюз с Германия. Дори свръхпредпазливият премиер Солсбъри не е против такъв съюз.

Позицията на Бюлов и отхвърлянето на предложения съюз не са оправдани от аргументите, които той излага. Ако наистина желае по-тясна връзка с Англия, лесно може да намери начин за премахване на пречките по пътя. Например, може да се сключи временно споразумение, валидно само за срока на действие на двете правителства, и едновременно с това да се направи декларация, че те ще уредят колониалните въпроси по приятелски начин, като предвиденият съюз не бъде представен пред парламента, докато не се осигури благоприятен момент чрез премахване на всички колониални различия и чрез практическо сътрудничество.

Истинската причина за отказа е, че засега Бюлов не е склонен към сключване на каквито и да е нови съюзи, дори с Англия; че както Вилхелм II, така и Бюлов се съгласяват (10 април) в желанието си да останат в позиция да решават баланса на силите. Целта на преговорите с английските държавници е, вместо да се стремят при сключването на договора да получат по-добри условия от предложените от англичаните, да го отложат, но да го направят по такъв начин, че англичаните да се надяват на сключването му в някакъв бъдещ момент и да подновят усилията си за такъв съюз.

Хацфелд ще трябва да приложи в Англия тактиката, описана от мадам дьо Ментенон, която казва, че „тя никога не е задоволявала напълно Луи XIV, но винаги му е давала надежда!".

По този начин Хацфелд трябва да държи Англия в състояние на недоволство по отношение на евентуален съюз, но да внимава да не угаси яркия пламък на надеждата. Задачата на дипломата обаче е далеч по-трудна от тази на куртизанката. Влюбеният, воден за носа, не гледа никого освен богинята си и става все по-отстъпчив и щедър на подаръци, докато пламенността на страстта му нараства; докато хладният, недоверчив държавник по никакъв начин не е ограничен или предубеден в дипломатическите си любовни дела, а скоро ще потърси и намери утеха другаде.

Чембърлейн съвсем откровено отбеляза на Екхардщайн, служител на германското посолство в Лондон, че ако бъде изоставен от Германия, ще трябва да направи предложения към враговете на Германия, защото няма намерение да остане в изолация. Берлин обаче не приема този намек сериозно. Бюлов смята за малко вероятно Англия да намери съюзник другаде. Предложенията към Франция просто ще подготвят пътя за приятелство с Германия, тъй като преговорите скоро ще покажат на Англия, че не може да избере един от съюзниците и да остави другия настрана, и че не може да постигне споразумение с Франция, без Русия. Каква заблуда! И колко различен е урокът, преподаван от фактите!

За известно време обаче Чембърлейн не предприема стъпки към изпълнение на заплахата си, а все още се придържа към идеята за съюз с Германия. В публична реч (13 май), предвид китайската заплаха, той предлага да се постигне споразумение с онези сили, които са съгласни с Англия по въпроса (т.е. Тройният съюз).

Въпреки тази ясна покана, решението на германците остава непроменено. Не е сключен съюз. Берлин отдава толкова малко значение на желания съюз, че императорът информира царя за английското предложение, за да попречи на Англия да намери утеха за отказа си, като се обърне към Русия.

Царят, отговаряйки, посочва факта, че три месеца по-рано Англия му е предложила споразумение, информация, която кара Вилхелм да се усъмни повече от всякога в добросъвестността на Англия.

Но дори тогава англичаните не искат да се откажат от своята скъпоценна идея – съюз с Германия. Преди заплашителната Бурска война това изглежда изгодно и става дори неотложно по време на войната, водена с огромни жертви и съпътствана от сериозни опасности. Когато в хода на войната Вилхелм проявил донякъде симпатия е към Англия и посещава страната, където не виждан от няколко години (т.е. от 1891 г.), Чембърлейн се възползва от възможността да повтори предложението лично на Негово Императорско Величество (ноември 1899 г.). Той отбелязал, че е убеден, че Тройният съюз, включващ САЩ, Великобритания и Германия, е най-мъдрата комбинация. Той предсказва, че дълго време Европа ще трябва да се съобразява с него, че руснаците ще привлекат милионите китайци и татари под своето знаме – пророчество, което изглежда е предопределено да се изпълни дори и в наши дни.

Защото в настоящето време Съветската република е близо до осъществяването на това, на което царете са се надявали и от което Чембърлейн се е страхувал – подчинението на Азия на Русия; а след това, с революционни лозунги, хвърлянето на милионите им срещу стария установен ред в Европа.

След това Чембърлейн предлага на германците споразумение за Мароко, където малко след това избухва най-ожесточен антагонизъм между германци и англичани. Какъв различен курс може да поеме историята, ако само Берлин беше приел предложението! Жалко е, че думите на английския държавник отново не са чути. Бюлов казва, че дори Англия да се нуждае от Германия, Германия няма нужда от Англия. И когато Чембърлейн отново (ноември 1899 г.) предлага идеята си, въпреки толкова много обезкуражаване, и се застъпва за съюз на трите германски сили, германският външен министър отговоря крайно

неприятелски в Райхсрата. Той дори не използва термина „съюз“, а се позовава на добри отношения и настоява, че Германия трябва да има достатъчно мощен флот, за да устои на всички атаки, удар, насочен, разбира се, срещу Англия и равносилен на заплаха. Ефектът от речта на Бюлов в Лондон е още по-болезнен, защото Чембърлейн интерпретира предишните изказвания на германския държавник като ясно окуражаващо да представи възгледите си пред обществеността. В речта си пред Райхсрата, Бюлов се поддава на натиска на англофобското обществено мнение, преобладаващо тогава в Германия заради Бурската война. Той кара Чембърлейн да бъде информиран за това, добавяйки, че все още е защитник на англо-германското сближаване. Не можем обаче да се изненадаме, че това съобщение е посрещнато с малко доверие и че Чембърлейн завършва кореспонденцията с забележката, че „След случилото се, ще мине много време, преди той да отвори отново темата за съюз с Германия. В края на войната ситуацията може да е различна“.

Бюлов носи пълна отговорност за провала на тези преговори. Германия е силна, а Англия по това време е в опасност; тя води ожесточена война в Южна Африка. Германия в добри отношения с Русия, а Франция не проявява враждебен дух; следователно Бюлов няма нужда от Лондон и не е склонен да поема нови задължения от нейно име. Той дава пример със собствената си остроумна поговорка, че „отношенията между човека и коня са добри за човека; и той предпочиташе да бъде на мястото на човека“. Той се страхува от съюз с Англия, защото в този случай предпочитаната роля няма да бъде осигурена за Германия. Освен това е сигурно, че големината на германския флот ще трябва да бъде намалена, за да угоди на Англия. Защо Германия трябва да се подчини на това, когато нямаше остра нужда от подкрепата на Англия, която Германия почти сигурно ще получи, когато я поиска, без съюз? Въпреки че отечеството не възнамерява да злоупотребява със свободата си на действие, той смята себе си и действителните си съюзници за достатъчно силни, за да оправдае запазването на сигурността.

Но не е ли това голяма заблуда? Не е ли по-добре да сключи съюз, докато другата „свободна ръка“ е склонна към това, въпреки че няма абсолютна нужда в момента? Не е ли добре да се действа бавно, да се действа в настоящето, за да се избегне бъдеща опасност? За една държава, която отлага съюза, докато не я застигната от проблеми, рискува да бъде оставена в затруднено положение, без приятел.

ГЛАВА V. УСПЕХИТЕ НА „СВЕТОВНАТА ПОЛИТИКА“. ГЕРМАНСКИЯТ ВОЕННОМОРСКИ ФЛОТ

За да постигне целта си и да увеличи значението си в световната политика без нови задължения, Бюлов иска да използва съществуващите различия между силите, а не както Бисмарк в подобна ситуация, да сключва нови съюзи. И първата идея на Бюлов за постигане на целта е да се установи в Китай.

Победата на Япония над Поднебесната империя нарушава вътрешния баланс и ред в най-населената държава в света; и сега за европейските сили можеше да се отвори огромен търговски пазар. Перспективата е примамлива.

Германия не трябва да пропуска своята роля в неизбежното разделение. Малко преди това Германия помогна за спасяването на Китай от Япония; сега Китай трябва да плати сметката за услугата.

Бюлов постига тази цел с майсторско умение; неговата безпогрешна оценка на ситуацията, бързите решения и дипломацията му, без да има предразсъдъци към средствата, проницателен, внушителен, той се разкрива като съвършен майстор на занаята си. Императорът споделя заслугите със своя министър. Всъщност Вилхелм пръв вижда плячката, която трябва да бъде взета от тази богата земя. Когато Русия, подкрепена от Германия, се обръща срещу Япония, спира японските действия в Китай, кайзер Вилхелм вече разчита на значителна награда и предприема стъпки, за да подготви царя за своите искания. По време на среща с царя, императорът изненадва братовчед си „Ники" и в отсъствието на съветниците му, го пита директно дали има възражения срещу окупацията на пристанището Киао-Чау[153] от германците. Учтивият домакин не може да бъде толкова неучтив, че да отговори отрицателно; но според „Мемоарите" на Вите, царят по-късно (август 1897 г.) се оплаквал от изнудването на Вилхелм.

В моменти на криза императорът подтиква правителството си към решителни и смели действия без прибързаност. Въпреки че не е гъвкав по същество, той е достатъчно отзивчив за дребните детайли; въпреки, че е твърд, той не е нито нетърпелив, нито безразсъден. И защото една беззаконна агресия без предварителна провокация ще навреди на престижа му много повече, отколкото си струвало завоеванието, той търпеливо изчаква китайците да му дадат претекст за осъществяването на придобивката. И не му се налага да чака дълго. Няколко германски мисионери са убити. Използвайки повода, за да накаже убийците, послужил за прикриване на отдавна решената анексия, императорът (ноември 1897 г.) се обръща директно към царя, напомняйки му за неотдавнашния им разговор и обещанието му, и иска разрешение да свали морски пехотинци от германските военни кораби в Киао-Чау, за да накаже виновните за деянието.

Царят е смутен. Отговорът му на молбата не е нито съгласие, нито отказ, а по-скоро, че „още преди няколко години той е загубил правата си върху въпросното морско пристанище". Но руският външен министър Муравьов, има различно мнение и нарежда на руския флот да следва германските кораби и да хвърли котва в залива, тъй като Русия има предварителни претенции там. Освен това, той иска руска интервенция, за да се накара Китай да предложи на Германия подходящи компенсации незабавно и така да разстрои нагласата на кайзера, лишавайки го едновременно от претекст и възможност.

В този момент, трябваше да затаим дъх; най-малкото колебание предвещава провал, дори военен конфликт с Русия.

Но император Вилхелм не се колебае: той действа със скоростта на светкавица. Руските заплахи не му правят и най-малко впечатление. Той неотклонно следва целта си. Германският флот влиза в пристанището Киао-Чау и германските войски а незабавно дебаркират. Нито Вилхелм, нито Бюлов се страхуват от война. Русия не може без Германия и затова ще приеме свършения факт.

---

[153] Заливът Цзяочжоу (膠州灣; Jiāozhōu Wān) е залив, разположен до град Циндао (Цинтао), п-в Шандун, Китай.

И така се случи. Русия се намръщи, но отстъпи. Англия също не е във възторг от претенциите на Германия за определени икономически предимства във вътрешността на страната, след завземането на пристанището. Както Япония, така и Китай са раздразнени от този пример за европейска експанзия чрез незаконна анексия. В крайна сметка Германия успява да ги успокои всички.

Русия, вместо да оспори придобиването на Германия, се утеши, като окупира Порт Артур; докато Великобритания последва примера ѝ, превземайки Вейхайвей[154].

Бюлов (януари 1898 г.) сключва с китайското правителство договор за наем на окупираната територия за сто години, като технически признава китайския суверенитет над нея. Той се опитва да умилостиви Япония, като ѝ дава писмено обещание да промени политиката си спрямо нея и заявява, че вече няма да поставя пречки пред разширяването ѝ във вътрешността на Китай, както в миналото. На Англия казва, че възнамерявалда направи Киао-Чау свободно пристанище, за да може и британската търговия да го използва. От уважение към Англия, се въздържа от завземане на по-южно пристанище, близо до британската сфера на влияние.

В същото време, с подобна убедителност, Бюлов доказва на руснаците, че установявайки се близо до руската сфера на влияние, е решил да следва русофилска политика и подкрепя интересите на Русия. Той признава претенциите на Русия в Манджурия, и по искане на руснаците (януари 1898 г.) забранява на германски офицери да провеждат обучението на местните китайски войски там.

Тези маневри носят блестящ успех: Бюлов избягва да направи дори една декларация, включваща активни задължения; и Германия му дължи всичко това, на неговата енергия и решителност. Неговата китайска политика е същата като европейската по това време - политиката на „свободните ръце". Той балансира много умело между Англия и Русия, без да обижда или да се съюзява с никоя от двете. Блестящото му постижение обаче има своите недостатъци, както всички други важни успехи в световната политика. Германската инициатива и произтичащото от нея придобиване на земи създават завист и враждебност навсякъде. Особено обезпокоителна е процедурата да се издига германското знаме там, където може да се окаже необходимо използването на сила за неговата защита; където Германия може да се въвлече в световна война без достатъчно силен флот, за да защити новите си придобивки.

За известно време обаче ситуацията не представлява големи опасности, по простата причина, че последиците от германските действия водят Англия и Япония до по-остър антагонизъм с Русия, отколкото съществува между Германия и тези сили.

Руският финансов министърът Вите, най-добре предсказва бъдещето, казваики, че завладяването на Киао-Чау от германците ще принуди Русия да из-

---

[154] *Вейхайвей 威海衛 е британска колония в Китай, обхващаща пристанището Вейхай и малки съседни територии в провинция Шандун, която съществува от 1898 до 1930 г. Основната цел на британците е да създадат военноморска база в Северен Китай, за да балансират силите с Русия, която е наела полуостров Ляодун (Порт Артур) от Китай през същата година. През юни 1924 г. Великобритания и Китай подписват договор, „уреждащ" въпроса с Вейхай. На 1 октомври 1930 г. британците се оттеглят от Вейхай, който се връща под китайска юрисдикция. (б. пр.)*

върши грешка, като да окупира Порт Артур, което със сигурност ще я скара с Япония. Както всички знаят, това пророчество се изпълни дословно.

Окупацията първо на Киао-Чау, а след това и на Порт Артур, дава началото на лавината от събития, които водят до ограбването на Китай, предизвикали Боксерското въстание, неговото потушаване от европейските сили и Руско-японската война; по време на световна война, Япония се намеси, за да разшири завоеванията си в Китай; и в наши дни до Вашингтонската конференция (1921 г.), на която САЩ отмени последиците от тази политика на посегателство. (Доп. пр. ненужно действие, което пък изостря американо-японските и британо-японските отношения и предопределя германо-японския съюз във втората св. война)

В тези посегателства се корени омразата, която днес цари от страна на Азия срещу Европа. И трябва да признаем, че поведението на Европа през споменатия период далеч не е похвално, а всъщност е представлява жалко зрелище, предизвикващо срам и съжаление.

Тази низка надпревара за икономически облаги и истински разбойнически грабеж, написаха една срамна глава в съвременната история.[155]

Европейските сили са като хищни зверове, ръмжащи и хапещи се една срещу друга в безумната си алчност да погълнат най-апетитните остатъци от трупа на Китай. Империя дала една от най-древните цивилизации в света, в името на цивилизацията, сега е разкъсана на парчета от нации, които случайно разполагат с превъзхождаща груба сила. Техните шумни протести за безкористност, за възвишени и справедливи мотиви са само камуфлаж, зад който се крие жертвоприношението пред олтара на „златния телец".

Друг резултат от политиката на Бюлов е премахването на англо-американския кондоминиум над Самоа. Тези острови, са в неблагоприятно положение за Германия, датиращо още от времето на Бисмарк. Германия първо успява с Англия, предлагайки ѝ размяната като стимул за оттегляне; след това тя сподели същата тъктика със САЩ. Този маловажен резултат е изнудване с много заплахи и натиск. Хацфелд, посланикът, водещ преговорите в Лондон, казва, че заплахите се провалят поради постоянното им повторение. Накрая това оказва лошо влияние върху отношенията между Англия и Германия.

Най-интересният и типичен инцидент в тези преговори е кореспонденцията на император Вилхелм с баба му, английската кралица Виктория. В частно писмо той остро критикува Солсбъри. „По-добре да се отнася с германците с повече уважение", пише той; „той (Солсбъри) просто игнорира Германия по въпроса за островите Самоа." Баба му отговаря, че той (Вилхелм) „изглежда е бил увлечен от чувствата си в избухването си срещу нейния министър-председател. Тя също, може да отправи много оплаквания срещу Бисмарк, но все пак се е въздържала да го направи."

Старата кралица е права. Подобна яростна атака срещу министър-председателя на друг монарх, особено срещу неговата почтена баба, прекрачваше границите на всякакво благоприличие. Тя имаше тенденция да разруши

---

[155] *Лицемерното двуличие на автора е учудващо, а какви са действията на Австро-Унгария и по-специално на Унгария спрямо Балканите. Осакатяването на България на Берлинския конгрес, където главното действащо лице е неговия баща, как да го наречем!? (б. пр.)*

добрите отношения между Германия и Англия със своята безпрецедентност. Това е един напълно безсмислен конфликт, започнат от императора, създаващ неприязън с лица имащи решаващо влияние в подготвянето на пътя за онзи германофобски нрав, който впоследствие се налага в английския политически живот. Но, както казах, въпросът със Самоа е уреден въпреки всичко.

Когато избухва Бурската война, Англия става по-малко взискателна в определени отношения, но дори сключеното споразумение за Самоа няма голяма полза за Германия, освен политическия успех и елиминира възможностите за бъдещ конфликт.

Англия и Германия също постигат споразумение за португалските колонии в Африка. Същността на това споразумение е двете посочени сили да отпуснат заем на Португалия (тогава бедна и изостанала), като гаранция, за който последната трябва да ипотекира колониите си по равно между двамата си кредитори.

Когато (юни 1898 г.) Англия иска сама да се да се възползва по въпроса, Бюлов се допитва до мнението на Париж, за да предотврати действията на Англия. Веднага щом разбра, че Солсбъри е склонен да преговаря с него, Бюлов бързо взема решение. Възникна обичайният спор относно подробностите. Солсбъри обвинява Германия, че постоянно заплашва и почти никога не казва приятелска дума за Англия; Бюлов отвръща, че провалът на настоящите преговори не разрушава непременно приятелските политически отношения между двете страни, но смята, че те са достигнали критичен етап. Отношенията им или ще се подобрят, или ще се влошат.

Императорът също трябваше да се появи на сцената по обичайния си екстравагантен начин. Той съобщава на британския посланик „някои неприятни истини. Не иска да унижава Англия – Англия наистина се е унижила с политиката си в Китай, където Русия е получила всички най-добри отстъпки. Ако Англия не прояве по-внимателно отношение към него, неговият посланик в Лондон скоро няма да има какво да прави там! Той (императорът) ще бъде принуден да погледне към другите сили.“ Човек може да си представи яростта на този самодоволен „император Рекс“, ако позицията се беше обърнала!

През август 1898 г. договорът е сключен. Въпреки че той си остана „лист хартия“, защото Португалия се отказа от въпросния заем, но въпреки това е изключително важен и полезен. Той премахва англо-германския антагонизъм в Африка и съответно променя отношението на Германия към Бурската война.

От този момент нататък тя престава да подкрепя и насърчава бурите, което трябва да направи, ако се е страхува, че Англия не само ще премахне независимостта на бурите, но и ще придобие португалските колонии, докато Германия не получи нещо, което да противодейства на огромната колониална власт на Англия в региона. Само перспективата Германия да получи своя дял от португалските колонии слага край на опасната тенденция, започнала с известната „телеграма до Крюгер “ и почти тласна двете велики сили до ръба на войната, тенденция, която рано или късно със сигурност щеше да предизвика война.

Друг дипломатически ход на Бюлов е придобиването на Каролинските острови. Преди Испано-американската война император Вилхелм желае енергична антиамериканска политика на Европа като цяло. Той иска да попречи на

САЩ да обяви война на Испания (септември 1898 г.); но Бюлов постъпва съвсем правилно, като го разубеждава от намеса. Министърът на външните работи извежда на преден план други сили, вместо Германия, за да не си навлече злобата на САЩ. Но се проваля, резултатът е недоверието на най-могъщата република в света към Германия, недоверие, което само се засилва от действията му, по време на войната, когато изпрати мощен флот до Филипините, и предизвиква подозрението, че Германия иска да се възползва от враждуващите страни, за да наложи протекторат над бунтуващото се местно население в тази испанска колония.

Целта на военноморската експедиция на Германия всъщност е германския адмирал да проучи ситуацията на място и да предприеме необходимите действия, за да защити интересите на Германия при евентуалното разделяне на тази територия. Нейният глад за колонии може отново да я докара до беда. Не само САЩ, но Англия, Франция и Русия можеха да се обърнат срещу Германия. Ако Германия е твърде настоятелна в претенциите си, резултатът можеше да бъде антигерманска коалиция. Вместо Европа срещу САЩ, както кайзерът замисля, може да се окаже САЩ плюс Европа срещу Германия! Наистина жалко положение за Отечеството.

Императорът смята, че Филипинските острови не трябва да бъде отстъпвана на никоя друга сила – във всеки случай не без Германия да получи подходяща „услуга за услуга“.

Това съвпада с възгледите на новия курс в Берлин, който се стреми да се възползва от всяка възможност да получи остров, пристанище или ивица територия, колкото и малка да е, където и да е; и винаги когато някоя друга сила се разшири дори и най-малко, Германия има право на компенсация. Германската политика по това време е напълно обсебена от идеята за колониален империализъм: Империята е готова да извади меча в името на баланса на световните сили, като най-накрая скъсва с бисмарковските традиции, според които германска кръв трябва да се пролива само в защита на отечеството, тоест за континенталната безопасност.

По отношение на островите, желани от Германия, първият етап от нейната политика е да отложи решението, докато германският флот стане по-силен; дотогава германците предпочитат островите да бъдат неутрализирани. Това обаче има своите опасности. То настройва Англия и САЩ враждебно към Германия. Англия, повлияна от отхвърлянето на предложенията на Чембърлейн от Берлин, се сближава със САЩ, дори с цел да сплаши Германия да направи предложения на Англия.

За да противодейства на тази тенденция, Бюлов внушава на САЩ, че приятелството с Германия е много по-ценно, от това на Англия; тъй като претенциите на Германия са по-скромни, защото трябва да държи силите си на континента. Ако Вашингтон сключи съюз с Лондон, европейският континент ще се обедини срещу него, което ще доведе до огромна активност в разширяването и укрепването на съответните военноморски сили и съответно САЩ ще бъдат въвлечени в международни конфликти. А като удовлетвори разумните претенции на Германия, германският неутралитет, прави всякакви европейски действия срещу САЩ априори невъзможни, и им позволява да останат в досе-

гашното си удобно положение. Неутралитетът на Германия ще обуздае англо-руското и англо-френското съперничество и допринася за световния мир.

Но всички аргументи на Бюлов се провалят пред трудно обяснимото присъствие на германския флот в близост до военните и военноморски операции на САЩ. Адмиралите на двата флота стигат до високопарна размяна на думи и само по чист късмет словесната им битка не беше последвана от *ultima ratio* (крайното решение).

В крайна сметка всички германски комбинации са разбити, след като САЩ претендира за централната група острови и ги получава от победената Испания по силата на мирния договор. Германия сега се обръща към Испания с предложение за Каролинските острови (февруари 1898 г.) и най-накрая успява да придобие островите чрез покупка.

Въпреки това, сред всички тези колонизационни начинания и усилия за разширяване, най-значимото за бъдещето е започването от кайзера, на енергична политика в Близкия изток, т.е. в Азиатска Турция. Започна „Drang nach Osten" (доп. пр. правилно е да се каже на югоизток). Сантименталният, жизнерадостен дух на императора е поразен от блясъка на Ориента. Всеки който обича красивото, и се интересува от човешката история, се впечатлява от Ориента, от неговия блясък, живописното му население, стройните му минарета и джамиите, увенчани с полумесец, от първородния дом на всяка форма на суеверие, блестящия, несравнимо древен, но същевременно вечно млад и загадъчен свят на „Хиляда и една нощ"?

Великият Наполеон не вижда в Европа нищо друго освен къртича дупка; в дома на Александър и Мохамед той видя земята на безграничните възможности. Как може Вилхелм II да остане равнодушен пред перспективата да остави името си на земята, свързана с т безсмъртния завоевател на Персия и Индиите, прочутия пророк от Мека и в по-модерните времена, с гения-воин Наполеон I?

Освен от тези идеалистични мотиви, императорът е привлечен от Османската империя и от огромните ѝ икономически и военни предимства. Той осъзнава, че огромни печалби ще се натрупат за страната, която успее да вдигне на крака тази естествено богата страна, печалби не само за него, но и за целия свят; за владетеля, който успее да спечели благоволението на мюсюлманите и да реорганизира военните сили на империята на падишаха!

Защо тази роля да не се падне от германците, а печалбите да се отидат при тях? Защо германците, на които съдбата е отнела възможността за богати колонии, да не се радват на тези предимства? Кой има необходимите организационни способности, като честните, ефикасни, надеждни германци, неговите собствени хора?

Вилхелм продължава (1898 г.) да прилага новата си идея на практика с обичайната си самоувереност. Той прави обиколка на Константинопол и Палестина; посещава Йерусалим; самоуверено заявява в Дамаск, че „300 милиона мюсюлмани могат да разчитат на неговото приятелство". Това със сигурност е доста важно изказване, представляващо интерес за други сили, предвид факта, че 300 милиона последователи на исляма са разпръснати не само из Турция, но и в Азия, Индия, Африка, Египет, и са под британско, френско и руско управление. Какви ще са последствията, ако всички те решат да се обвържат с гер-

манския кайзер, очаквайки неговата подкрепа в различните си, често противоречиви проблеми?

Императорът сега променя отношението си към султана (към когото до неотдавна изразява отвращението си) и го нарича свой приятел. Доброжелателността, която дотогава проявява към Абдул Хамид, въпреки жестокото преследване на немюсюлманските му поданици, става всеобща и Германия се появява сега като защитник на статуквото в Близкия изток.

Поклонението на Вилхелм в Светите места не е просто акт на благочестие или дори на политика, то е и добър делови ход: той спечелва турците с идеята, че могат спокойно да приемат помощта на Германия, защото само тя няма интерес от разпадането на страната им. Това прави Германия популярна на Изток, осигурява ѝ водещо място, и редица ценни отстъпки от Портата, най-голямата от които е концесията за железопътната линия Берлин-Багдад, предопределена да се превърне в едно от най-големите световни транспортни проекти.

Плановете на Германия в Мала Азия са възвишени, оправдани, и не по-агресивен от първоначалния план за разширяване на Германия, въпреки че политическите последици могат да са дългосрочни и опасни, особено ако не са придружени от външна политика, предназначена да увери света за истинските намерения на Германия.

Предвиждайки това, императорът се опитва да спечели царя за своята ориенталска политика. Както видяхме, Русия по това време изобщо не се интересува да доведе близкоизточния въпрос до край. Тя е в лоши отношения с Англия и може да очаква, че най-добрият ѝ коз срещу Англия ще бъде симпатията на мюсюлмански свят. С новата си политика Англия губи авторитета, който преди това има във Високата Порта. Царят сега можеда се възползва от тази ситуация и да си отвори нови възможности чрез сътрудничество с германския император.

От Константинопол, Вилхелм написва до царя писмо, съдържащо възторжено описание на предимствата, които ще се извлекат от турското приятелство. Ако, казва императорът, царят позволи на Англия да следва по критския въпрос същата политика, както преди, султанът ще бъде убит и кръвта му ще се излее върху главата на царя. Ако обаче царят защити турците, мюсюлманите ще се окажат невероятно полезни за него, особено при спор с Англия.

Бюлов подкрепя господаря си, като обявява в Санкт Петербург намерението си да продължи старата русофилска ориенталска политика по въпроса за Проливите и няма да създава пречки пред царя.

Но тези усилия са обречени на провал. Едва ли могат да успеят. Санкт Петербург не може да не почувства, че Германия възнамерява да развие турските ресурси с упорит труд, всичките ѝ обещания са само празни думи. Защото дори самата Германия да не пречи на напредъка на Русия, тя работи, за да постави турците в позиция да го направят.

Германският император (декември 1899 г.) пише: „Искаме да поставим смелия турчин в позиция да се защитава в бъдеще."

Как Санкт Петербург да разбира погрешно, толкова ясно изявление? За царското правителство е ясно, че широкото използване на европейския капитал

за подобряване на икономическото и военното положение на Турция ще накарало цяла Европа да се интересува от запазването целостта на Турската империя?

Освен това Русия се противопоставяше на икономическите схеми на Германия по простата причина, че няма дял в тях. Тя няма излишен капитал, с който да подчини чужди държави на пътя им към просперитета; и затова трябва да бъде пасивен наблюдател на това как други се установяват там, където тя се надява рано или късно да стане господар. Руското приятелство с турците е само временно, в зависимост от определени обстоятелства. Въпреки че по това време тя не иска да събори султанският трон, не можеше да приеме идеята, той да стане по-укрепен. Тя желаеше да остане в позиция да подчини Балканите и Мала Азия на своето господство, когато въпросите за Далечния изток престанат да я интересуват. Тя никога не се отказва от тази амбиция и поради тази причина гледа с тревога и недоволство реанимацията по възстановяването и съживяване на „Болния човек“ и превръщането му в сила, с която да се съобразява, по пътя си към Средиземноморието.

По-рано споменах, че под влияние на тези съображения Муравьов иска да постигне споразумение с Бюлов, и канцлерът е против. Съответно Русия гледа с антипатия на ориенталските планове на германския император.

Тук Германия може по-лесно да спечели Англия, защото те заедно ще споделят печалбите, и е полезно за Англия да е в добри отношения със султана, който е не само глава на Османската империя, но и върховен халиф на мюсюлманския свят. Вярно е, че приятелските чувства на Англия към Турция охладняват (след управлението на Дизраели) и Солсбъри дори обмисля сериозно разделянето на Турция; но в онези кръгове, където се обръща повече внимание на външната политика, старите традиции все още са на мода и тези на туркофила Биконсфилд, могат лесно с помощта на Германия, да бъдат възродени.[156]

Нека имаме предвид, че туркофобската политика преобладава в Лондон само когато туркофилската изглежда опасна, защото Англия не намери достатъчно силна подкрепа, ако причини усложнения. Това не е така, ако Германия се е заеме със задачата да възстанови Турция и е готова да сътрудничи с Англия.

Когато Германия търси подкрепата на Русия, а не на Англия, тя рискува да обърне и двете сили срещу себе си и ориенталското начинание да създаде споразумение между Англия и Русия, въпреки че би трябвало да насърчи приятелството между Англия и Германия и да предотврати сближаването между Санкт Петербург и Лондон.

Разгледахме колониалните придобивки и успехи от първите години на канцлерството на Бюлов. Колкото и ценни да са всички те несъмнено, все пак мисля, че не си струваше да се губи британското приятелство заради тях. Те не увеличиха силата и престижа на Германия, както щеше да направи съюз с Великобритания; и ако Германия беше сключила съюз само с Британия, тя щеше да придобие повече и по-големи колонии.

---

[156] Авторът много се заблуждава, Англия гледа на германското икономическо навлизане в Турция като на конкурент, тя не иска да дели с Германия, а да и попречи, предвид вече наличните английски усилия за експанзия в Месопотамия, където са открити големите находища на нефт. (б. пр.)

Мисля, че Бюлов можеше да използва по-добре първите си благоприятни години, ако вместо да посвещава енергията си на придобиване на колонии и отвъдморски владения, се постара със същия плам да постигне споразумение с Лондон.

За да бъдем точни, основните дейности на Бюлов не са насочени към колонизация, а към изграждането на флот. Той не си затваря очите за важния факт, че докато Германия не разполага с първокласен флот, е глупаво да се мисли за ролята на световна сила.[157] Незаменимото условие за придобиване и запазването на колониите е мощният флот. Без това всяка новопридобита колония е просто още една ахилесова пета, още една уязвима част от германската политика, която не може да бъде спасена дори от най-съвършеното умение и дипломацията, угодничеството, блъфа и накрая късмета. Докато това *sine qua non* не се превърне в конкретен факт, е абсолютно безполезно да се мисли за колониална империя; защото само ще въвлече страната в постоянна борба, за която тя не е толкова добре подготвена, като невъоръжен гладиатор на арената.

Разбирайки добре тази истина, известно време преди това (1897 г.) Вилхелм заявява, че е глупава грешка да се придобиват отвъдморски владения без флот, който да ги защитава. Подобна политика само ще направи Германия зависима от Англия и ще я въвлече в борба на живот и смърт с британската индустрия.

Според кайзера „германският печат, непрекъснато се хвали с германските постижения, без да се замисля, че техният търговски флот, нарастващ ден след ден, е напълно беззащитен. Срещу 130 британски военни кораба, Германия може да противопостави едва 4! Веднага щом Англия осъзнае превъзходството на германската индустрия, тя няма да се спре пред нищо, за да я унищожи, освен ако междувременно не създаде адекватна военноморска сила!“

Императорът няма и най-малка представа за враждебни операции срещу Англия; въпреки че иска да организира успешна защита (в съюз с друга сила) дори срещу „Господарката на моретата“, ако се стигне до такава възможност, и да продължи колонизационната си политика въпреки нейните скрити опасности.

Дълго обмисляната възможност, се проявява веднага щом императорът намира подходящ човек, на когото да повери изпълнението на плана си. Приблизително по времето, когато избира Бюлов да осъществява външната политика, той вижда в него човек, способен да разбере и да приеме идеите му.

Бюлов пък открива в адмирал Тирпиц подходящия човек, който ще бъде неговият способен помощник в изграждането на флота.

Тирпиц е експерт в своята професия. Той е изпълнен със свещения пламък на ентусиаст по всички въпроси, свързани с мореплаването. Човек с находчив ум, и твърди убеждения, той успява да внуши собствената си вяра в умовете на другите и да поведе цялата нация след себе си. Той може да издигне до всепобеждаващо национално чувство, съкровеното желание на кайзера за

---

[157] *Германия няма необходимите географски дадености за това, също както Русия. Излаз на голямо и закрито море, и много малък излаз на Северно море, който винаги може да бъде блокират от английския флот, заедно с датските проливи Скагерак и Категат и Килския канал. Дори и да построи голям флот, той е неспособен да се противопостави на английския, и англичаните го разбират много добре. (б. пр.)*

могъщ флот, който да няма равен на себе си в океана.[158] Германският флот ще бъде източникът и символът на германското богатство и мощ, на сигурността и славата на Отечеството. Освен ако германците не успеят да се освободят в морето, те трябва да бъдат завинаги под британско робство и да се радват на плодовете на своя индустриален и търговски труд само дотолкова, доколкото горда Англия реши да им позволи. Англия е зла, алчна и коварна и няма да позволи на Германия нищо повече от нищожна печалба; тя ще изключи Германия от всички благословии на колониалната империя, стига тя (Германия) да не е достатъчно силна, за да разкъса веригите си и да застане свободна и неограничена, за да защити правото си по рождение!

По този начин, за крайната гибел на Германия, движението за изграждане на флота е поставено в антибритански духу не с цел да се воюва с Англия, а с възможността да се предвиди това. Но Германия не преценя трезво, дали Англия ще гледа спокойно, чакайки, докато всичките германски приготовления приключат, и водещите английски държавници, правилно разбират амбицията на Германия за отвъдморска империя, която ще кулминира в конфликт. Те знаят, че императорът не се доверява на Англия; и че пруският манталитет е просто другото име за наследствена грубост и арогантност.

Няма ли Англия да бъде поставена в незвъзможна ситуация, ако някога се изправи срещу въоръжения кайзер „шовинист", жадуващ за превъзходство, който отново може да бъде обсебен от духа, когато изпрати телеграмата до Крюгер и неведнъж след това се проявява с недомислените си изказвания и невъзпитаните си упреци, към английски държавници и дипломати?

Няма ли Англия да се изкуши да действа по собствена инициатива, както някого самият Вилхелм казва с опасение, преди осъществяването на военноморската си програма, че тя (Англия) може с един жест да заличи германските колонии от картата, с един замах да удуши живота на германската търговия и индустрия и да унищожи германския флот, който с времето ще оспори нейното господство по вълните? И дори Англия да не обмисля война, няма ли да сключи съюз, който ще компенсира опасното превъзходство на Германия? Как Германия ще разширява колониите си, ако моретата се управляват от една гневна Англия?

Нито Бюлов, нито Тирпиц се страхуват от тези опасности; те смятат, че могат да ги избегнат чрез умела и правилна политика. Под ръководството и с благословията на Вилхелм те се заемат с великата си задача да придобият колонии, да обогатят Отечеството, да развият износа, да поставят Мала Азия под германско влияние и едновременно с това да изградят своя горд бастион - Имперския германски флот. И не отчитат възможните опасности; те нямат алчни планове за собствеността на другите; никога не мечтаят да постигнат целта си с „кръв и желязо", както направи Бисмарк при полагането основите на германското единство. По това време всяка от силите следва империалистическа политика и се опитва да увеличи мощта си в морето, защо Германия да не направи същото?

---

[158] Авторът преекспонира и дори злоупотребява с идеята за германския флот. Никой в Германия не си е правел илюзията, че могат да достигнат силата и размерите на английския флот. Но това е едно от нелепите оправдания на Англия, за намесата ѝ в световната война, замислено и осъществено по съвсем различни причини. (б. пр.)

Защо Германия трябва да е единствената, която се отказва от шансовете, които Провидението със сигурност постави на пътя, ако само имаше колонии? Защо да се смята за престъпление на германците това, което се практикува от другите, като „благородно дело в името на човечеството и цивилизацията“?

Съответно Тирпиц се заема с реорганизация на германския флот. Той трябва да разполага с мощен боен флот, вместо просто бързи крайцери за използване в далечни води. Трябва да има флот, който ефективно да играе своята роля в баланса на военноморските сили между Темза и Елба.

Първата стъпка в тази посока е направена през 1898 г., а следващата, през 1900 г. Вторият закон за военноморските сили е особено забележителен с гордите цели, изразени в него. Той не цели да се достига стандартът на най-великия военноморски флот в света (британския), все пак в близките морета трябва да се изгради флот, който дори „най-страхотният военноморски флот“ (британският флот) „ да не може да атакува безнаказано“.

Това е голяма крачка напред. Тя открива съвсем нова политическа перспектива. Това е официално съобщение, че Германия възнамерява да стане световна сила, вместо да остане континенталната сила, както е досега; че освен голяма сухопътна военна сила, тя ще бъде и голяма военноморска сила. Германия, казва Бюлов, трябва да заема такава силна позиция, че да не търпи обиди от никоя страна – дори от Англия. Отечеството не бива да е толкова слабо, че да изглежда презряно в очите на която и да е сила. По думите на стария канцлер Хохенлое: „Трябва да се отървем от това плашило Англия и да се научим да стоим на собствените си крака.“

Бурската война, с предизвиканата от нея остра англофобия, е напълно използвана по това време от германското правителство, като „проповед за красотата на жертвоготовността в свещената кауза на родината“[159]. Англофобията на германците, признава самият Бюлов, далеч надхвърля по острота антипатията на англичаните към германците.

Но не е ли логично да се очаква подобна омраза да предизвика, враждебност в Англия и с времето да доведе до по-сериозно противодействие?

ГЛАВА VI. БУРСКАТА ВОЙНА И КИТАЙСКИЯТ ВЪПРОС

По време на Бурската война, политиката на Германия следва посочените линии. Тя не предпочита съюз с Англия, въпреки нямаше и помисъл да използва проблемите на Островното кралство, за да предизвика конфликт. Нейната постоянна цел е да поддържа сърдечни отношения с него, като същевременно изгражда флота и разширява колониалната си империя. Тези сърдечни отношения служат като щит, докато англофобското обществено мнение в Германия се използва като лост, и двете насърчават схемите на големия флот.

---

[159] *Една от най-големите заблуди на човечеството, оправдаваща престъплението на войната, в името все на „светли каузи“ от които се възползват не тези които се избиват взаимно на бойното поле по най-жесток начин, а онези надеждно скрити във бункерите, които после се възползват от „победите“ и лицемерно полагат венци на войнишките паметници. (б. пр.)*

Задачата им обаче не е лесна. Може ли официалната сърдечност да съществува редом с народната враждебност, необходима за успешното завършване на работата по изграждането на флота?

Когато Бюлов постига споразумение с Англия за португалските колонии и изоставя предишната си пробурска политика (август 1901 г.), съветва Крюгер да се предаде, защото е обкръжен и каузата му е безнадеждна, се озовава в конфликт с германските народни настроения. Бюлов плува срещу течението; той се опитва да влияе на германските вестници и да предотврати подобна грешка като в испанско-американската война, грешката да бъдеш на губещата страна.

Но всичките му усилия са обезсилено от самият император, който дълбоко в себе си симпатизира на бурите. И той ясно го показва, когато британците протестират срещу германските пробурски симпати, отговаряйки: „Слава Богу, че чувството за справедливост на германския народ не може да бъде задушено със заповед!“

Официалната англофилска политика също е затруднена от усилията на мнозина да настроят Германия срещу Англия. В самото начало на войната (октомври 1899 г.) руският посланик казва на императора в театъра, че може е дошло времето да се обединят срещу Англия. Вилхелм му отговаря, че „в този случай британският флот ще се справи много бързо с германската търговия. Той може да действа различно, едва когато флотът му е готов; сега обаче можеше да каже само това, което баща му някога е казал на великия херцог на Хесен, когато херцога станал да го последва в тоалетната. Той затръшнал вратата пред лицето му с думите: „*Pas encore fertig*“(Не съм свършил) Остроумна и не съвсем безобидна шега, защото ясно разкрива англофобската насоченост на военноморските му дейности, независимо от привидната му англофилска политика. Той със сигурност е полезен за Англия, но ако британското правителство научи за гореспоменатия инцидент, доверието им в него е значително ще намалее.

Царското правителство иска да подбуди Берлин с доклад за предполагаемото намерение на Англия да окупира португалските колонии, на които Германия има право по договор, за да откъсне бурите от морето (залива Делагоа), и пита дали Бюлов няма да осуети това. Но по това време Бюлов получава успокояваща информация от Лондон; и като контраудар, попита руснаците дали не могат да убедят Франция да се присъедини към протеста им. Той обяснява, че обръщането на Германия срещу Англия без основателна причина е изключително сериозен въпрос, защото „не сме достатъчно силна, за да защитим търговията си“.

По-късно (март 1900 г.) руското правителство отправя официално запитване до Германия дали няма да окаже приятелски натиск върху Англия в интерес на мира; на което самият император отговаря, че ще го направи само при условие, че Франция сключи с него договор, признаващ германските граници (т.е. официален отказ от претенции към Елзас-Лотарингия). И тук, както виждаме, Русия получа обичайния учтив отговор. Това е голяма услуга за Англия, позволявайки ѝ да продължи войната докрай без чужда намеса.

Когато Муравьов се опитва да оправдае действието си, заявявайки, че според неговата информация, императорът е заявил намерението си да се намеси,

Вилхелм искрено се възмущава, написвайки коментара си: „Мръсният негодник лъже."

В отговор на искане на германското правителство, руският външен министър заявява, че идеята френско правителство да гарантира Елзас-Лотарингия на германците, не е може да се обсъжда дири и за миг. И това, разбира се, е така. Германците винаги са и чувствителни по отношение на своята чест и сега трябва да разберат, че и другите са такива.

Принцът на Уелс (по-късно крал Едуард VII) по време на тези дипломатически разговори казва племенника си германския император, че на него дължи заслугата за липсата на намеса. „Донерветер!" (Гръм и мълнии), възкликва Вилхелм, винаги толкова благодарен за добра дума, колкото и негодуващ от обида, „това е първият път, когато английският престолонаследник ми отдава справедливост; и аз съм му много задължен!"

Принцът на Уелс, в кореспонденцията си по различни поводи подчертава приятелските си чувства. „Всички ние", пише той, „считаме Германия за наш най-добър приятел, докато Вилхелм управлява там."[160]

Колко далеч беше тогава умът му от политиката на Einkreisung — която въпреки това беше дори близо по отношение на времето!

По забележката на царя към холандския посланик, че смята германския император за най-подходящата личност да ръководи интервенцията в защита на бурите, Вилхелм коментира: „Ако негодникът Муравьов иска мир, нека го търси, сам или с Франция."

Когато Крюгер се обръща директно към императора, той уведомява Англия, че няма да се намесва, което не е приемливо и за двете страни.

По това време кралицата на Холандия, водена от съчувствието си към страданията на нейните сънародници бурите, също се обръща към Вилхелм от тяхно име. Императорът пише интересен отговор: „Ако се намеся, трябва да съм хладнокръвен, както през 1896 г. след телеграмата до Крюгер, когато едва не се стигна до война с Великобритания. Често трябва да се търпи несправедливостта, но Бог със сигурност рано или късно ще да накаже потисника и дълга на държавника е да бъде готов да действа, ако бъде призован, като инструмент на Божественото провидение за тази цел. Следователно германският флот е от първостепенна необходимост. Само ако беше готов, германският и холандският флаг можеха да се веят гордо един до друг. Дотогава обаче трябва да се задоволим да чакаме и работим мълчаливо."

Тези думи ни дават по-дълбок поглед върху бъдещето, отколкото дипломатическите ноти. Те ни показват твърдата решимост на императора усърдно да избягва всякакви разногласия с Англия, стига тя да е много по-силна в морето; но някой ден ситуацията ще се промени, ботушът ще бъде на другия крак и тогава Германия ще може да следва независима политика, дори това да доведе до война.

---

[160] *Висша проява на коварно лицемерие, вуйчото ненавижда племенника си и по лични причини, защото майка му Виктория, винаги му е давала за пример внука си, предвид разхайтения начин на живот на Бърти (Едуард) свързан с пиене, гуляи, хазарт, курви и проститутки. В това отношение Вилхелм е изряден, верен и обичащ съпругата си, не се замесва в любовни похождения, не прекалява с пиенето като вуйчо си и води много по-смислен и разумен начин на живот, като доживява дълбоки старини. (б. пр.)*

Но ще чака ли Англия удобството на Германия?

Няма ли да я изпревари или чрез някакъв мощен отбранителен съюз, или чрез превантивна атака?

Благоприятното настроение, създадено от непопулярното, но лоялно отношение на Бюлов, за съжаление, бързо се разсейва от инцидентите, произтичащи от липсата на търпение, проявена от английските военноморски власти, и влошени от грубите маниери на германците.

Без достатъчни основания, през януари 1900 г., британците пленяват три германски търговски кораба и тяхното освобождаване не може да бъде постигнато за значително време. Германия смята, че честта ѝ е засегната от случая и заплашва с промяна на посоката или дори с краткосрочен ултиматум.

Британското правителство посочва, че понякога възникват разногласия и с други държави, но те винаги могат да бъдат разрешени по учтив начин и без търканията, които неизменно съпътстват отношенията с германците.

Публикуването от английското правителство на дипломатическите ноти, разменени във връзка с този случай, само добавя масло в огъня и кара британския народ да смята, че честта му е заложена на карта. Така крайният резултат от германската политика по отношение на бурите не е особено печеливш; въпреки, че направи услуга на британците, тя не постига нищо, не спечелва нищо, не успява дори да си осигури благодарността, доверието и доброжелателността на англичаните.

По време на дългата Бурска война (октомври 1899 г. - май 1902 г.) китайският проблем отново се изявява, засягайки отношенията между силите. Възниква общо спонтанно движение срещу европейците, което бързо се разпространява в цялата Поднебесна империя. Убийствата, грабежите и палежите стават ежедневие, и насилията стават непоносими. Легациите на европейските държави са обсадени, а германският посланик в Пекин е убит.

Това е известното кърваво Боксерско въстание, една ужасна кулминация на повече от век, трупаните несправедливост, жестокост и тирания на европейците над азиатците. Кървавият протест на китайците не е без провокация: те имат твърде много основателни причини за оплакване срещу „чуждестранните дяволи".

По времето на Палмерстън, Англия за свой вечен срам, както хиляди от най-добрите ѝ хора твърдят и до днес, наложи война на Китай с нечестивата цел да го принуди да приема смъртоносната отрова опиума, толкова широко оглеждана в Британска Индия и от която се получават много добри приходи.

Анархията след победата на Япония е безразсъдно използвана от европейските сили, за да откъснат от Китай в свой интерес различни пристанища, в името на баланса на силите.

Най-крещящият пример за доктрината, че „Силата е Право", са действието на царя, който веднага след като се закле да защитава целостта на Китай от алчността на Япония, сам окупира Порт Артур и завзе Манджурия!

Китайският император цени толкова високо подписа на царя, отдавайки високата стойност на писаното слово на автократа, че държал писмото постоянно пред очите си в спалнята си, вместо да го предаде в държавния архив спо-

ред обичая. Уви! Това, което простият манджур почитал като най-свещена защита, се превърна в доказателство за най-долно вероломство.

Император Вилхелм е разгневен заради безчинствата на „боксьорите“. В разгара на яростта си той предлага Пекин да бъде сравнен със земята. Обръщайки се към заминаващите войскови части, той ги съветва „да не вземат пленници, а да избият всички, които им се изпречат на пътя“. Това обаче е само мимолетен пристъп на ярост и не бива да се приема твърде сериозно. Бунтът на китайския народ застрашава честта и достойнството на Германия, търговията предоставяща германския престиж и накрая труда на германските мисионери - затова кайзерът иска тежки обезщетения, сурово възмездие, и репресии. Той е неумолим в решимостта си да смири и ужаси китайците, „така че за векове никой китаец да не смее да погледне подозрително германец“!

Той обаче е решен само да накаже, а не да разделя Китай. Той отстоява „Status quo ante“ (юни 1900 г.). Неговото намерение е военните действия да продължат само докато китайците не се предадат, не се извинят и не изпълнят заслуженото наказание на действителните престъпници. Той не цели материална печалба или завоевания, както казва Холщайн - да запази честта на Отечеството.

Но тази политика крие някои сериозни недостатъци. Въпреки силната амбицията си да спечели Русия, той сега ѝ се противопоставя, тъй като нейните възгледи са съвсем различни, а търговските ѝ интереси едва ли си струва да се споменат. Тя иска да използва Боксерското въстание, за да придобие Манджурия и Корея и да разшири политическото си влияние върху цял Китай. Руското правителство не се интересува особено от престижа на Германия или на която и да е друга страна от Европа, нито от безопасността на европейските търговски интереси; то се стреми единствено към запазване за себе си на възможностите за разширяване, чрез влияние върху местните интереси и сила, които Русия притежава като съсед на Китай.

Руснаците участват в наказателната експедиция само заради външния вид; за тях е все едно дали тя ще успее или не. Въпреки че царят, от уважение към императора, предложи граф Валдерзее за главнокомандващ на международните сили, целите на Русия за различни от тези на Германия и следователно придават различна насоченост на нейната политика.

Докато Валдерзее е на път за Китай, царят извършва светкавична операция и окупира Пекин (август 1900) и с този акт предлага да се прекратят военните операции и да предаде уреждането на делата на дипломатите. Хитрият план на автократа е да спаси Китай от загубите и страданията, произтичащи от международната наказателна експедиция, и да получи Манджурия в замяна на така оказаната ценна услуга.

Император Вилхелм бесен от този руски трик. Царят, казва той е „невеж човек, а руснаците са лицемери и не признават нищо друго освен своята алчност. Те се възползват от европейската намеса, за да анексират Манджурия, и сега ще я откраднат от Европа, като изцеден лимон!“

Впоследствие, когато руснаците отново проявяват желание да разделят Поднебесната империя, Вилхелм е възмутен; „идеята е варварско, нагло, и отк-

рито мошеничество, чудовищно безобразие, което само хитрият руски ум могъл да роди такова нещо!“

След всички тези вълнения е постигнато споразумение с Китай (януари 1901 г.), чрез което германските цели са изпълнени, приятелските отношения, съществуващи дотогава между руснаците и германците, са разрушени дотолкова, че да не могат да бъдат поправени.

Но китайската афера не допринася особено за приятелството с Англия. Най-общо казано, британските интереси са по-близки до германските. Принцът на Уелс (за голяма радост на Вилхелм) силно се застъпва за арестуването на Ли Хун Чан („онова мръсно куче, онзи негодник “) , който преговаря с руснаците. Но нямаше истинска хармония между Германия и Англия. Още в самото начало императорът се възмущава от нежеланието на англичаните да приемат ръководството на експедицията от Валдерзее. Берлин се опасява, че Англия възнамерява да анексира долината на Яндзе, най-гъсто населения регион на Китй; и затова германците възразяват срещу самостоятелните действия на Великобритания и настояват за договор, осигуряващ равни права на всички европейски сили. Те постигат разбирателство с Англия (октомври 1900 г.) на основния принцип на „отворените врата“ за Китай.

Но, това споразумение изобилства от зародиши на нови опасности. Англия и Германия започват от различна гледна точка. Бюлов иска да обвърже Англия с политика на самоотричане в Китай, да се въздържа от придобиване на привилегии и завоевания, като същевременно не е обвързан с антируска политика. Англия искаше да използва Германия като противовес на интригите на Русия в Китай. Бюлов се представя по-добре на преговорите. В първия член на договора Англия не се ангажира никъде да получава монопол и да не допуска никакви монополи. Германия получава всичко, което иска, без да се налага да поема какъвто и да е ангажимент да действа в противоречие с руската политика в Манджурия. Там е направено изключение в полза на Русия, като се ограничава принципът на „отворените врата“ до онази част на Китай, където Англия и Германия могат да упражняват своето влияние.

Англия иска договарящите се страни да заложат принципа на китайската цялост без никакви изключения в полза на Русия. Но Англия се проваля по този въпрос, като поетото задължение не е защитено със санкции. Договорът не посочва *Casus belli*; той просто предвижда, че страните трябва да насочват съответните си политики за да запазят целостта на Китай, и в случай на нарушаване на този принцип от трета страна и придобиване на китайска територия по какъвто и да е начин, „двете сили трябва да се споразумеят заедно за най-добрия начин на действие за защита на своите интереси“.

Еластичен текст, пълен с вратички, прави принципа на компенсациите също толкова валиден, колкото и тези на активната съпротива или интервенцията. Именно тази неяснота прави англо-германския договор в дългосрочен план вреден, плодотворна причина за недоразумения и погрешни тълкувания.

Противоположните мнения на Лондон и Берлин излизат наяве, когато Япония и Китай протестират, че царят е оказал неправомерен натиск върху Китай, за да го принуди да приеме споразумение, поставящо Манджурия под руски сюзеренитет. Англия отказва да приеме това и очаква подкрепата на

Германия в съответствие с тяхното споразумение. Император е склонен да приеме гледната точка на Англия, но е въздържан от Бюлов.[161]

Вилхелме разочарован от царя; въпреки че се е престорил и заявява (през февруари 1901 г.), че ако колебанията между Англия и Русия продължат още дълго, Германия ще се окаже натясно. Накрая обаче съветът на външния министър е последван и Германия продължава по своя колеблив курс, маневрирайки между двете сили.

Бюлов заявява, че Германия не може да воюва заради Манджурия и че трябва да остане неутрална в евентуалната руско-японска война, независимо дали Англия подкрепя японците или не, и по този начин ще е по-полезен на Англия. И не прави нищо повече, от това да уведоми Китай, че е по-добре да не преговаря с никоя от силите поотделно, а да постигне споразумение с всички тях колективно.

Политиката на Бюлов наистина засилва позицията на Англия и съответно отслабва тази на Русия срещу Англия и Япония, но не задоволява Англия, която иска повече и очаква Германия да окаже активна помощ според разпоредбите на договора. Солсбъри смята германското отношение за явно нарушение на договорните задължения. И ако Бюлов е прав, заявявайки, че не е длъжен да обяви война поради анексиране на Манджурия (защото договорът не определя такова задължение) и също така, че не е подкрепил политиката на „отворените врати" в Манджурия, той греши в твърдението си, че целият договор се отнася само до територията, ограничена от Великата китайска стена. Като иска и одобрява включването в един раздел на договора на специална клауза за защита, гарантираща Манджурия от политиката на „отворените врати", той самият признава, че когато това ограничение не е изразено, договорът се отнася до Китайската империя като цяло, включително Манджурия. И със сигурност не е в съответствие с духа на договора, че Бюлов информира руснаците, че няма нищо общо с Манджурия и по никакъв начин няма да им пречи там.[162]

Тази прекалена хитрина не носят полза на Германия, защото предизвикат недоволство както в Санкт Петербург, така и в Лондон. Руският посланик в Берлин (март 1901 г.) изразява безпокойството си, че Русия може да бъде сериозно обидена от отношението на Германия; докато Солсбъри и Бюлов тълкуват договора по различен начин в съответните си парламенти.

Англия вече не иска да се доверява на Бюлов; политиката му е смятана за лицемерна. Всъщност той е измамил Солсбъри, като го обвърза с политиката, която Германия желае да следва в Китай, без да даде нищо в замяна. Англо-германското приятелство е допълнително увредено от обстоятелството, че при сключването на мира в Китай тези две сили заемат противоположни позиции по някои детайлни въпроси.

Така Германия в крайна сметка успява чрез експедицията си до Китай да си осигури политика на „свобода на действие" там, въпреки че Бюлов трябва да

---

[161] *И съвсем правилно, Англия цели да провокира конфликт между Германия и Русия. Целта на Англия е да използва Германия, паралелно със замислената от нея японска агресия срещу Русия. (б. пр.)*

[162] *Бюлов постъпва напълно правилно, авторът заблуден до слепота от англофилията си, не може да види, че Англия иска да използва Германия, по същия начин, както ще използва Япония, в 1905 г. И ако Япония има пряк интерес от реванш и окупация на Порт Артур, отнет и от Русия, въпреки успешната японско-китайска война, Германия няма никаква полза да се навира между шамарите! (б. пр.)*

плати скъпо за това. Той не успява да се сближи истински с нито една от силите; и двете са недоволни и следователно съществува опасността те да се обърнат срещу него. Той със сигурност има своята „свободата на действие“, но и другите сили също я имат. И в двете едновременно може да възникне желание да използват срещу Германия своята свобода на действие в Китай.

ГЛАВА VII. ПОСЛЕДНИТЕ ПРЕДЛОЖЕНИЯ НА АНГЛИЯ КЪМ ГЕРМАНИЯ

Този път разногласията между Англия и Германия са изгладени по приятелски начин. Англия все още не е обърнала окончателно гръб на Германия. Все още не е взето решението, което предстоеше. Отношенията между двете страни не могат да останат дълго такива, каквито са; както казва Бюлов, те ще трябва да бъдат „или поправени, или прекратени“.

Англия също се проваля и иска ситуацията да се изясни. Нейните големи интереси изискват тя да излезе от „бляскавата си изолация“ и да може да разчита на един от двата блока, на които е разделена Европа. Британците започват да се тревожат, че изолацията им ще престане да бъде „бляскава“ и ще се превърне в остракизъм. По време на Бурската война британската общественост има някои неприятни преживявания. Позицията на абсолютно превъзходство, на която Англия се радва в продължение на толкова много поколения по море и по колониални въпроси; постоянната ревност, с която Островното кралство гледа на успехите на други нации в морето или отвъдморските земи; нейният непрекъснат растеж по колониални територии, сила и престиж; нейният империализъм, който става толкова ясно изразен през последните няколко десетилетия; нейните умели маневри между двете противоположни групи съюзници (понякога с неприятни резултати и за двете страни), предизвикват завист и вражда срещу нея навсякъде: на езика на поета, тя наистина е „страхът и завистта на всички“. Веднага щом бедата я връхлита, зли кучета започнаха да я лаят отвсякъде. Европа е практически единодушна за бурите. Не само защото героичната борба на малката фермерска нация да запази трудно извоюваната си свобода докосна струната на всеобщото съчувствие, не само защото грубата сила, упражнявана от други освен нас, никога не може да бъде оправдана; но защото хората почти навсякъде злорадстваха да видят, че гордата Англия най-накрая е в беда и всички се надяваха, че тя е на път да получи заслуженото си.

С изключение на скандинавските държави, либералиите на Италия и Унгария (където англофилските настроения са традиционни), всички останали нации желаеха бурите да победят. След като увеличаването на флота става толкова широко разпространено в Европа, не е изключено някоя континентална сила или сили, пламтящи от завист и омраза към Англия, да се възползват от случая, да съберат военноморска сила, способна да нанесе сериозен удар по „този благословен от Бога остров сред синьото море“.[163]

---

[163] *Англия и днес, въпреки че е един остров, продължава да бъде една изключително нагла и противна държава, която обаче бавно се разлага, заради колониалното си минало и сбърканото си настояще, поради постоянното увеличаване на неанглийското население – онази чернокожа сган от африканци, пакистанци и индийци която като паразит ще я унищожи! А чистокръвните англичани деградират*

Следователно изолацията не може да бъде последната дума на английската политика. Тя е издържана само докато другите сили нямат флоти, с които да се противопоставят. Вече идва време, когато изолацията трябва да бъде изоставена. Както вече посочих, английските държавници ясно осъзнават това, особено Джозеуф Чембърлейн (министъра на колониите), който със своя широк мироглед и здрав разум винаги уцелва право в целта.

Освен него, Балфур, Лансдаун, Роузбъри, Девъншир, накратко почти всички британски лидери, го осъзнават; и дори вече твърде възрастният Солсбъри вижда, че неговият предишен политически лозунг за изолацията, е отминал и че Англия трябва да търси приятели. Други също, след като обмислят най-важните интереси на империята, виждат, че най-доброто нещо е помощта на Германия и Тройния съюз, за които Англия е задължена за успеха си в Египет. Там тя постоянно се сблъсква с противопоставянето на Русия и Франция, чиято злонамереност можеше да бъде компенсирана само от благосклонността на Тройния съюз.

Триумфът в Судан, който консолидира и затвърждава британското управление в Египет, също е постигнат с непряката подкрепа на Вилхелм II. Кампанията дори е препоръчана от императора. С германска подкрепа британците спират напредъка на французите по Горен Нил. Щастливият изход от инцидента във Фашода се дължи на антифренската политика на германците. Отново, е невъзможно за Англия да съсредоточи необезпокояваното си внимание върху войната с бурите, ако не беше постигнала споразумение с Германия по въпроса за португалските колонии и ако Вилхелм не промени политиката си, която преди това беше в съответствие с телеграмата до Кюгер.

Малките сблъсъци на интереси между Германия и Англия за островите Самоа са уредени. По главния колониален проблем на настоящето и бъдещето, т.е. китайския въпрос, позициите на Англия и Германия са сходни и най-лесни за съгласуване. И двете са застъпници на политиката на „отворените врати“ и са против разширяването на Русия. В Мала Азия англичаните и германците лесно могат да се разберат и допълнят.

Търговското и индустриално съперничество, преобладаващо между Великобритания и Германия, става много по-интензивно и несъмнено е причина за вражда между двата сродни[164] народа; но в случая с мислещите нации, надарени със здравия разум, търговската конкуренция никога не бива да поражда политическия антагонизъм, да не говорим за предизвикване на война.[165]

За една държава, която иска да развива търговията си, чиито делови интереси са от решаващо значение, не може да си позволи да обмисля опустошителна европейска война, да понесе унищожението на един от най-добрите си клиенти.[166]

заради прекалената и криворазбрана социална политика, затъващи в мързел, пиянство, наркотици и всякакви хомосексуални и други перверзии! Добре хранени и напълно деградирали свине, това са съвр. англичани! (б. пр.)

[164] *Сродни е трудно да се каже, не са сродни, а много различни по манталитет и народопсихология. (б. пр.)*

[165] *Ами нали точно това предизвиква световната война, ръководена от Англия, завистта и страха от конкуренцията на Германия! (б. пр.)*

[166] *Точно това стана на практика! (б. пр.)*

Такава държава знае много добре, че мирът е основното условие за индустриален и търговски прогрес, че производителят в чужбина е едновременно и потребител, че материалното разрушение на една държава оказва парализиращ ефект върху икономическия живот на света като цяло.

Световната политика, която е от първостепенно значение за Англия, първата търговска държава, е осигурена по-добре от Тройния съюз, отколкото от споразумение с Френско-руското съглашение, тъй като Тройният съюз плюс Англия могат да запазят властта в ръцете на онези нации, които най-малко ще искат война.

По това време нито една от двете групи държави не иска сериозно война и двата съюзнически договора имат отбранителен характер.[167] Това е вярно; но Франция и Русия със сигурност ще спечелят повече от една победоносна война, отколкото техните съперници; и могат да имат положителни военни цели – нещо напълно немислимо в нашия случай, защото запазването на статуквото е най-благоприятно както за Англия, така и за Германия, като военноморското статукво се е основава на превъзходството на Великобритания, а континенталното на Германия, и те имат полза от запазването му в бъдеще.

Вероятно това са причините, които ръководят английските държавници по време на Бурската война, въпреки многобройните дребни обиди, враждебност и обща недружелюбна атмосфера, да се върнат към идеята за англо-германско сближаване. За съжаление, според мен, английските държавници не избират подходящия момент за своите предложения. Няма психологическите условия, които да правят възможно безрезервното и искрено сближаване. Но грешката им е достатъчно извинителна, предвид действителното им положение. Британското правителство има неотложни и изключително важни интереси, които го подтикват, с помощта на Германия и Япония, да спре постоянното настъпление на руснаците в Китай, докато 200 000 британски войници са ангажирани във войната срещу героичните бури.

Англия може да види приближаването на криза в Мароко, която най-добре да използва с германска подкрепа. Чембърлейн обяснява причините си насаме на Екхардщайн, англофилския секретар на германското посолство. Той казва, че е добре да се сключи споразумение с Германия, като най-подходящо ще е да представлява пакт относно Мароко (януари 1901 г.). Чембърлейн обаче не получава отговор и мълчанието се приема като отговор. Чембърлейн информира Екхардщайн, че ако Германия не желае да върви ръка за ръка с Англия, той няма да има друг избор, освен да започне преговори с Двойния съюз.

Английските предложения не правят впечатление на германските лидери. Те все още просто печелят време. Няколко дни преди Чембърлейн да поеме инициативата, Бюлов информира императора (10 януари 1901) че пътищата на Англия и Русия се пресичат навсякъде и затова най-добрата му политика е да държи ръцете си свободни и към двете сили, да поддържа добри отношения с всяка от тях. По този начин германският престиж ще се засили навсякъде. „Не бива да вадим кестените от огъня за Англия“, казва той; и императорът сърдечно се съгласява.

---

[167] *Френско-руският има нападателен характер! (б .пр.)*

Когато (януари 1901 г.), след първоначалното предложение на Чембърлейн, Вилхелм бърза към Англия до смъртния одър на баба си, канцлерът му телеграфира, съветвайки го да не отхвърля английските предложения, но същевременно да се пази от обвързване. Същата стара тактика! Винаги същите хитри маневри, за да се надхитри противника!

Според Бюлов Англия вече е отслабнала в Африка, Русия действа вероломно спрямо нея, САЩ са отчуждени от нея, Япония е неизвестна и ненадеждна величина, Франция я мрази, общественото мнение на целия свят е против нея. Следователно, Англия не може без Германия.

Като чака, Германия в крайна сметка ще получи много по-изгодни условия от Англия. Англия дори не може да постигне разбирателство с Двойния съюз; това означава твърде големи жертви. И дори чрез жертви тя няма да избегне конфликта, който отстъпките само отлагат и който неминуемо ще последва, след като отстъпките отслабят Англия и я направят по-малко способна да издържи на борбата. Бюлов смята, че е отличен дипломатически ход, ако кайзерът поддържа у англичаните жива вярата (без да поема никакви задължения), че Германия в крайна сметка ще постигне споразумение с тях.

Холщайн също няма вяра в англичаните. Най-забележителната му черта, пълното му недоверие към всичко и всички, отново оказва решаващо влияние върху преценката му. Той заклеймява декларацията на Чембърлейн, че „ако не може да се споразумеем с Германия, ще се обърнем към Париж и Санкт Петербург“, като откровена измама. Според него (Холщайн) подобно нещо е невъзможно: то ще доведе само до унижение и отслабване на Англия.

Германия трябва да изчака, докато Англия види, че няма избор по въпроса. Времето е на страната на Германия. Съюз с Англия ще доведе до риска от война с Русия и следователно не може да бъде разглеждан, докато Англия не стане по-скромна и послушна. Германия не можеше да бъде сигурна в добросъвестността на Лондон, освен ако не се представи с ясни предимства. Бюлов заявява, че Англия трябва да плати за своя съюз не само в Азия, но и в Африка.

По време на престоя си в Англия императорът прави и получава най-добри впечатления. За съжаление, винаги лоялен към политиката на своето правителство, той отказва да даде решителен ход на преговорите. На лорд Лансдаун, почтен благородник от старата школа, държавник със здрав разум, на когото дори най-подозрителните германски дипломати са принудени да се доверят, въпреки предразсъдъците си.

Императорът се опита да демонстрира невъзможността Англия да спечели Русия, колкото и изкушаваща да е предложената ѝ стръв; колкото по-големи са отстъпките от страна на Англия, толкова по-дръзки ще бъдат ненаситните искания на Русия. Нито пък, твърди Вилхелм, Англия може да се надява на САЩ. Трансатлантическата република напредва с младежка енергия и няма да възпрепятства курса си в името на Англия. Ако Англия, въпреки предупреждението, се впрегне толкова неравномерно с Русия и САЩ, тези две сили рано или късно ще я доведат до разруха. В Китай Русия и САЩ вече са постигнали разбирателство: тяхната обща цел е да изгонят Европа от Азия. Има само едно средство срещу тази опасност: Европа трябва да се обедини и да стесни редиците си, представяйки солидна фаланга на общия враг; и съветът се отнася ед-

накво за Англия и Франция, както и за останалите континентални държави. Императорът е убеден, че тази препоръка е осъществима.

Французите започват да виждат, че не печелят нищо от руския си съюз. Единствената полза от съюза е да даде възможност на Русия да експлоатира Франция. Англия под ръководството на крал Едуард, чийто такт толкова великолепно издържа изпитанието, можеше да постигне велики неща.

Тези къде мъдри, къде толкова наблюдения не водят до нищо осезаемо. Те не могат да впечатлят английския здрав разум, свикнал с определени и практични предложения. Алюзията за френския въпрос и евентуалността на помирение между Франция и Германия едва ли създава впечатлението, че императорът бърза да сключи споразумение с Британската империя.

А неговото обявяване, че балансът на силите в Европа, за който англичаните толкова много се стремяха, вече е към своя край, ги плаши. Отсега нататък предишният баланс на силите ще бъде представен от неговия меч! Съвременно разширение на хвалбата на Луи XIV „ L'etat c'est moi!“

Този безполезен разговор е напълно в съответствие с целта на германската политика, която се въздържа от нови задължения и е на мнение, че всяко частично споразумение ще доведе до провокиране от Русия и Франция към война, в която Англия не трябва да се намесва. Германското правителство е напълно склонно да преговаря с Лондон, но внимателно избягва всякакви окончателни заключения.

На Хацфелд и Екхардщайн е наредено да внимават да не предлагат разговори с тази цел. „Накратко“, каза Холщайн, „времето за споразумение може да дойде, но то със сигурност още не е дошло.“

Въпреки това хладно и негативно отношение, през март Лансдаун възобновява разговорите. Министърът на външните работи сега пита Екхардщайн дали общи англо-германски действия срещу Франция не са възможни в случай на нападение на Япония срещу Русия. Отговорът е, че Германия не може да си представи подобно едностранно задължение. По този въпрос министърът на външните работи предлага отбранителен съюз от общ характер. Но и по този въпрос Бюлов няма нищо друго освен съмнения. Той постоянно създаваше трудности. „Срещу кого трябва да бъде насочен предложеният отбранителен съюз?, пита той. Германия не е в опасност. Защо да се задължава да защитава, да речем, британските колонии? Общественото мнение на Германия никога няма да се примири с подобна идея“.

Инструкциите на канцлера обаче не изглеждат толкова категоричен отказ, а колкото да оправдаят неговите специфични убеждения. Той подчерта, че не бива да се проявява никакво желание да се възползваме от предложението, но не бива и да го отказваме.

Също напомня, че поради ефекта, който подобен договор ще има върху Тройния съюз, одобрението на Голуховски трябва да бъде получено преди сключването му. Ако Лансдаун представи по-подробни планове и направи предложението си по-окончателно, той трябва да бъде изпратено във Виена. И повдига въпроса дали не е правилно да се включат и Япония, Турция и Румъния. Схемата на Бюлов е за съюз между Англия и Тройния съюз, насочен единствено срещу коалиция от двамата противници (Русия и Франция), чиято цел

не е защитата на териториалната цялост на договарящите се страни, а поддържането на баланса на силите, нарушен от действието на Тройния съюз. Такъв договор, трябва да бъде представен на парламента. Но това предупреждение не е достатъчно за Берлин. Канцлерът инструктира Екхардщайн да не подновява преговорите на своя отговорност, а да изчака Англия да предприеме по-нататъшни стъпки.

За известно време обаче „по-нататъшните стъпки" са чакани напразно. Опитът на английския дипломат относно предложенията му не е приятен и затова засега той не е в настроение да възобнови преговорите.

Освен това, между британското и германското правителство съществува и различие по въпроса за условията на мира с Китай. Това също оставя въпроса за съюза в сянка .

Междувременно Пол Камбон, опитният и способен френски посланик в Лондон, започва енергичен контраатака. Ситуацията, както той я описва, е такава, че Вилхелм определено се е съгласил с руснаците, за да уравновеси това, и императорът порицава британския посланик в Берлин и (според мемоарите на Екхардщайн) написа вълнуващо послание до крал Едуард. Тези изблици на гняв обаче не носят особена полза.

Когато преговорите започват отново в Лондон през май, английското правителство няма надежда за успех. Хацфелд съобщава, че Солсбъри е склонен да сключи споразумение с Германия, но се затруднява, за включването на целия Троен съюз. Това ще увеличи твърде много броя на потенциалните *Casus belli* и ще създаде много трудности. Английският премиер пита, като пример за повдигнатите проблеми, какво трябва да се направи, ако след смъртта на Франц Йосиф, Австрия се разпадне; ако Русия и Турция едновременно атакуват Двойната монархия; ако Италия и Испания се обединят срещу Франция? Ще е много по-лесно да се накара английският парламент да приеме съюз с германската си сестра, отколкото с Австро-Унгария, поради огромното славянско население там.

Бюлов го поставя като *conditio sine qua non* (предварително, задължително) Англия да сключи споразумение с Австро-Унгария и целия Троен съюз. В Двойната монархия по това време преобладава славянското влияние. Съществува значително неразбирателство и триене между пруското и австрийското правителство по въпроса за гражданството и случаите на експулсиране, което можеше да доведе до разрив на съюза. Ако Берлин в такава ситуация сключи нов съюз без Виена, ефектът ще е лош. Ако Тройният съюз се окаже извън новото германо-английско споразумение, неговите врагове могат да избегнат защитните намерения на новия съюз, като атакуват Австро-Унгария или Италия вместо Германия, и да я принудена да се намеси, но не и Англия, която ще обяви задължителната се намеса, само при нападение над Германия. От друга страна, Германия винаги е задължена да защитава Англия и нейните колонии. Такъв съюз е по-лош от безполезен от никакъв съюз.

Това обаче са просто софизми и претексти. Германското правителство едва ли може да се въздържи от страх, че някой хитър враг може да заобиколи разпоредбите на съюза и да осуети цялата работа; защото във всеки международен договор не буквата, а духът е от истинско значение. Ако един съюз е в съответс-

твие с традициите и интересите на страните, той обикновено създава много по-дълбока общност от интереси, отколкото самите думи на договора го гарантират. Нямаше почти никакви основания за страх, че някоя сила ще атакува член или членове на Тройния съюз, съюзени с Англия, само защото в този случай Англия не е обвързана от буквата на договора да участва в него. След като Англия се ангажира да сподели нашата съдба, нашето поражение означава опасност и за Англия, а нейните интереси ще я подтикнат в часа на опасност да застане до приятелите си.

Още по-малко основания за безпокойство има, че споразумение с Германия и Англия може да застраши близостта между Австро-Унгария и Германия. Напротив, нищо друго не може да укрепи съюзът им, защото Австро-Унгария винаги е желаела добри отношения с Англия. Нищо няма да зарадва Голуховски повече, от новината, че Лондон и Берлин най-накрая са се споразумели и са сключили съюз. Напълно правилно и уместно е германците да се стремят да ни включат в споразумението; но е сериозна грешка и пропуск да се застраши съюзът само защото Англия първоначално не желае да постигне споразумение с Тройния съюз като цяло.

Бюлов никога нямаше да повдига подобни съмнения и страхове, ако наистина желае неотложно съюза с Англия. Поведението му е обяснимо само ако предположим, че смята политиката на „свободните ръце“ по това време за по-изгодна и че по-късно може да сключи съюза при по-благоприятни условия. Защото малко след това (1904 г.) императорът сключва в Бьоркьо отбранителен пакт с царя, без да информира Австро-Унгария за сделката, въпреки че това може да се сблъска с интересите на Двойната монархия много повече, отколкото англо-германският съюз.

Ако Бюлов беше попитал Голуховски кое ще предпочете: споразумение с Англия без него (Голуховски) или отказ от цялата идея за съюз, Голуховски несъмнено щеше избере първата алтернатива и да изтъкне, че Германия трябва да изясни ситуацията по отношение на Англия.

Германското правителство обаче не е склонно да обсъжда въпроса допълнително без Австро-Унгария. То дори не се съгласява с предложението на Хацфелд, ако Солсбъри желае да навлезе в подробности, да започне преговори и да покаже на Виена готовия проект на англо-германското споразумение.

Бюлов настоява Голуховски да води преговорите, а Виена да бъде сцената на събитията, решение, несъвместимо със съотношението на силите, нито с германските традиции и обичаи, потвърждавайки впечатлението, че Берлин отдава изключително малко значение на споразумение с Англия.

Освен това, германското външно министерство се страхува болезнено от недискретности. Напразно Хацфелд настоява, че Лансдаун е напълно надежден; Берлин изпитва параноичен страх от предателство. И е неприемливо посланикът да предостави писмен документ за преговорите. Преди да подпише договора от 1879 г., Бисмарк обяснява отношението си към Андраши и когато по-късно иска да постигне споразумение с Англия, той излага цялата си политика на Солсбъри без никакви резерви. Той не се страхува от предателство и увереността му е възнаградена с постигането на желаното споразумение и в двата случая. Недоверието, проявено сега от Берлин, просто показва липсата на

сериозно намерение за сключване на договора; Англичаните няма да искат договор с държава, която няма достатъчно смелост да преговаря, страхувайки се, че дискусиите ще изтекат наяве!

Граф Метерних (действащ от името на Хацфелд по време на болестта му и наследил го след смъртта му) пише напразно за съюз с Англия; напразно посочва, че не могат да спечелят Русия; че сблъсъкът между германската и славянската раса рано или късно е неизбежен; че за тях не е въпрос на избор между Англия и Русия, те трябва или да сключат съюз с Англия, или напълно да се откажат от идеята за нов съюз. Напразно той обяснява, че ако Германия не успее да обвърже Англия сега, последната ще се обърне към Русия и Франция, като в този случай положението на Тройния съюз ще стане изключително несигурно, защото с Англия като враг е очевидно, че не могат да разчитат на Италия. Напразно Метерних настоява, че предложеният съюз с Англия няма да увеличи опасността от война, тъй като е от отбранителен характер и е толкова силен, че никой няма да има дързостта да го оспори. Напразно се опитва да ги очарова с най-светлите надежди на Германия, която чрез съюза ще се превърне в мощен фактор в Китай, този най-населен от всички световни пазари.

Срещу аргументите на Метерних, Холщайн написва коментар: „просто увъртане, което се свежда до двете думи „вероломният Албион".

Сега, както често в миналото, Холщайн подозира Солсбъри, че иска континентална война, за да играе ролята на арбитър между двете воюващи коалиции. Отново се страхува, че Германия ще бъде поставена в неудобното положение да вади кестените от огъня за Англия. Тази работа с горещите кестени се превръща в истински кошмар за Холщайн. Той упорито предупреждава, за опасността германците да си изгорят пръстите, докато малко по малко някой не се появи, храбро грабна кестените, установявайки, че жаравата не е чак толкова гореща, и да ги изяде с голямо удоволствие.

Този плах дипломат, страхуващ се дори от собствената си сянка, непрекъснато твърди, че всяко споразумение без Тройния съюз ще раздразни враговете на Германия и ще ги накара да я нападнат, и ще позволи на Англия да избегне задълженията си и да остане зрител извън арената.

При такава ужасяваща липса на увереност, е очевидно невъзможно да се мисли за сключване на споразумение. Провалът на преговорите обаче се обяснява най-добре с важното твърдение, че ако сега е невъзможно да се сключи съюз, Германия не е нужно да чука на други порти, защото логиката на историята рано или късно със сигурност ще сближи Англия и Германия. За съжаление, това пророчество беше напълно опровергано от събитията. Случи се точно обратното.

Разговорът между император Вилхелм и крал Едуард в Хомбург не допринася за успеха на преговорите. Императорът само поучава вуйчо си и говори всякакви нелепости. Той директно намекна на краля на Англия, че японците са недоволни от британците, защото последните са обещали да финансират разходите за въоръжаването на Япония срещу Русия и след това са я оставили сами да плати сметката. „Не бива да се изненадваш", каза бъбривият и нетактичен племенник, „ако продължаваш да бъдеш смятан за „вероломния Албион", както в миналото."

Роднинските връзки и познаването на импулсивната природа на императора несъмнено смекчават лошия ефект от подобни изблици, но подобно оскърбление не можеше да не навреди, разбивайки доверието на крал Едуард в германския император, който се осмелява да му каже в лицето, че Англия е коварна! Единственото споменаване на планирания съюз е, когато Вилхелм казва на Едуард, че ще трябва да направи своя избор – или САЩ, или Европа, и той (Вилхелм) е готов да сключи само съюз с пълна правна сила и обхващащ целия Троен съюз.

След тази среща идеята за съюз е изоставена. Метерних съобщава, че в Лондон вече не се говорят за това, и е се надява Германия да успее с предложенията си към Русия; колкото по-студени са отношенията ѝ с Англия, толкова по-важно е да бъде в добри отношения с царя. Германците не могат да продължават дълго, отбелязва посланикът с основание, да се колебаят между двете сили.

В отговора си до Метерних (септември) Бюлов вече не говори за съюз с Англия, а само за добри отношения и го насочва да се опита да изясни някои претенции на германските поданици, поради Бурската война. А Холщайн, разговаряйки с Чирол, кореспондента на „Таймс", казва, че е невъзможно да се постигне споразумение със Солсбъри, че Германия не се нуждае от подкрепа по това време, защото руско-френският съюз, който може да означава опасност, е отслабнал, а царят е в отлични отношения с императора. Със сигурност пътищата на Англия и Германия ще се сближат в бъдеще. Въпреки това той междувременно говори против страната на журналиста.

И Бюлов, и Холщайн смятат германо-английския съюз за „музиката на бъдещето". Не трябва да се бърза; те могат да си позволят да чакат. С времето той ще се осъществи спонтанно, в техен интерес. Засега е достатъчно, за да се избегне депресирането и отчуждаването на Англия или възбуждането на нейната враждебност. Засега беше по-важно да се поддържат добри отношения и с Русия и да се подготви сближаване с Франция, отколкото да се постигне споразумение с Англия.

По този начин сключването на съюза е осуетено от Германия, считайки го за неподходящо, поради нежеланието си да поема каквито и да е задължения, небрежността си към опасността от Изтока и защото смята политиката на „свободните ръце" за най-добра.

Кралят на Англия естествено осъзнава това и слага край на преговорите. Британският посланик информира германското външно министерство за писмо от своя суверен (декември 1901 г.), в което Негово Величество пише, че е възнамерявал да установи приятелски отношения с Германия, но парламентът му едва ли ще приеме официален съюз.

В края на годината германският император изпраща интересна телеграма до вуйчо си Едуард, в която заявява, че покойната му баба, кралица Виктория, му е завещала (на крал Едуард) великолепно наследство. „От великите дни на древен Рим не е имало толкова горда световна империя, колкото тази, която вие сте наследили. Дай Боже, някога да бъдете на страната на мира и справедливостта. Нашите два народа, както и ние, техните владетели, сме едно по кръв и вяра. По Божествена наредба те са предназначени да направят света по-

щастлив и по-добър. Да ръководят делото на цивилизацията е висша привилегия на германската раса, която единствена е способна за задачата, възложена ѝ от Божията воля. Затова нека стоят твърдо един до друг и вървят рамо до рамо в авангарда на прогреса! Печатът е зъл, но аз съм господарят на германската политика; моята нация трябва да ме следва, следователно Англия не бива да ме принуждава към политика, която може да се окаже пагубна и за двата народа."

Подобен шовинизъм, самонадеяност и прикрити заплаха, са наистина зле пресметнати, за да впечатлят англичаните и да спечелят благоразположението на техния крал.

Берлинчани обаче са доволни. Те смятат, че са постигнали целта си. Бяха оставили вратата отворена за бъдещето, а за настоящето могат да се движат напред свободно. Добрите отношения между Англия и Германия са запазени без нови задължения, тежести, *Casus belli* или опасности от война.

Но това е само външна и измамна привидност. Истинският резултат беше нещо съвсем различно. Чембърлейн, най-влиятелният и решителен английски държавник, който толкова много настоява за съюза, в хода на преговорите изцяло променя посоката си – обстоятелство, което е обезпокоителен симптом. В съзнанието на английските лидери се вкоренява дълбоко убеждението, че постигането на споразумение с Германия е невъзможно и че единственият изход от изолацията е чрез Франция. Без споразумение с Франция положението е опасно. Постоянните различия с Франция и Русия, зависимостта им от германците, към които всъщност не са настроени добре, подозрението и безпокойството, че германците се въоръжават срещу тях с цел да унищожат военноморското им превъзходство рано или късно, всичко това води до създаването на много обезпокоителна ситуация. Отношенията с Париж трябва да се изяснят, ако е необходимо, дори с цената на жертви. Англия и Германия са започнали да се движат в противоположни посоки. И с всеки изминал ден те се отдалечава все повече. Защото първата стъпка винаги е най-трудна; останалите следват естествено и спонтанно, като последствия от първите.

Скоро между Лондон и Берлин се разразява ожесточен спор. Германският печат остро осъжда поведението на британските войници спрямо бурите.[168] Чембърлейн отговаря на обвиненията в язвителна реч, в която заявява, че различните континентални армии са се държали далеч по-жестоко и осъдително от британците в Южна Африка и споменава за германски насилия във войната от 1870-1871 г.

Бюлов отвръща с прекомерна надменност в името на Райха, въпреки че министрите на другите правителства запазват мълчание, не смятайки за необходимо да вдигат шум около гневния изблик на Чембърлейн, който за тях е напълно разбираем.

С цел да успокои развълнуваното англофобско обществено мнение в Германия, канцлерът заявява (октомври), че който има дързостта да очерни германската армия, да постави под въпрос морала и героизма, проявени от войни-

---

[168] *Има пълните основания, защото англичаните извършват там етнически геноцид, но в случая, Германия не печели нищо от принципната си позиция, и само задълбочава антигерманските настроения на англичаните. (б. пр.)*

ците на Отечеството в колосалната борба за германско единство, ще открие, че се опитва да пречупи здрава скала.

Този ожесточен дебат налива масло в огъня, изостряйки взаимната антипатия и от двете страни. Граф Менсдорф, член на австроунгарското посолство в Лондон, който познава Англия задълбочено и е горещ англофил, бидейки роднина на английското кралско семейство, обръща внимание на принц Лихновски, който впоследствие стана негов колега в Лондон, че в Англия се разпространява убеждението, за по-лесното се сключване на съюз с Русия, отколкото с Германия. За наше щастие, тогава все още Русия не иска и да чуе за Англия, но сближаването им с течение на времето стана възможно.

Чембърлейн открито признава, че е сгрешил в предишната си политика, и се е убедил, че германската омраза към Англия е непобедима и започва да отвръща със същото. Най-малкият неблагоприятен инцидент вече може да доведе до война. При следващото посещение на Вилхелм в Англия (около края на 1902 г.) императорът забеляза промяната. Той ясно вижда, че Чембърлейн е обиден и огорчен, и както смята е измамен. Вилхелм осъзнава още, че подобно разположение означава опасност. Затова издава строга и категорична заповед всичко, което има за цел да насърчава по-нататъшните противоречия с Англия, да се избягват категорично: „Нека вестниците мълкнат, или ще застрашат безопасността на Отечеството; Германия има само 8 броненосци срещу 35 на Англия."

Положението през 1905 г. е 45 германски броненосци срещу 196 английски. Убеден съм, че Вилхелм по това време е бил по-склонен да сключи съюз с Англия, отколкото неговото правителство, и че Бюлов умишлено е пропуснал да го информира за всички подробности от преговорите, за да не се стигне до свършен факт от намесата на върховната власт.

Екхардщайн в своите „Мемоари" пише, че впоследствие е обърнал внимание на кайзера върху случилото се, при което той се ядосал много на Бюлов и му отправил остър порицание. Нищо друго, освен ненадминатото умение на Бюлов е успяло да успокои императора.

Отношенията между Англия и Германия са допълнително обтегнати от посещението на победените бурски генерали в Берлин и от погрешното схващане в Англия, че императорът ще ги приеме. Напрежението е успокоено единствено от обявяването на кайзера, че не може да ги приеме, освен като британски поданици и представени от британския посланик. Генералите не искат аудиенция и такава не се състои. Въпреки това, инцидентът остава неприятен оттенък и има лошо влияние върху общественото мнение в Лондон.

„Таймс" с включва с големия си журналистически престиж в редовната антигерманска агитация, която е аплодирана от по-голямата част от британската общественост. Аскуит, лидера на либералната опозиция, който впоследствие стана премиер, признаво в разговор с германския посланик (март 1903 г.), че отношението на „Таймс" предвещава международни проблеми и създава атмосфера, която може да доведе до изключително тежки последици в бъдеще. Кромер, например, посочва, че англичаните започват да се готвят за военни действия с Германия.

Не само юнионистите, но дори лидерите на либералната опозиция – Роузбъри, Аскуит и Грей, отново започват да подкрепят идеята за преминаване към Двойния съюз.

Когато две нации не си вярват и се страхуват една от друга, когато печата разпалва подозрение и пламъка на омразата, дори събития, които иначе могат да доведат до тясно сътрудничество, сега предизвикват разделяне.

Такъв е случаят с отношението на Англия и Германия по въпроса за Венецуела. Тази малка южноамериканска държава, разтърсвана от постоянни граждански войни, след поредната, се стигна до претърпяването на щети от намиращи се там британски и германски граждани. Съответно британското и германското правителство решават да действат съвместно по иска за обезщетение. Действията на Германия са напълно в духа на лоялност. Тя не търси завоевания; но под влияние на засиленото си самочувствие, германците, подобно на англичаните, смятаха за свой естествен дълг да защитават интересите на своите сънародници с най-голяма твърдост. Стига се до издаването на обща декларация за война срещу Венецуела (ноември 1902 г.). Но британското обществено мнение, напълно наситено с германофобски настроения, предизвиква възмущение у англичаните от сътрудничеството на правителството им с германците. И британското недоволство се засилва веднага щом САЩ започват да се безпокоят по въпроса. Това естествено съживява неприятни спомени сред германците и унищожава последните остатъци от съчувствието им към англичаните.

Това са тъжни спомени. Бяхме свидетели на сеитбата на семето на пагубната реколта, която жънем днес. Ако Англия и Германия се бяха разбирали подобре, нямаше да има световна война и със сигурност не война, която да доведе, както последната до разрушаване на равновесието в цяла Европа и довеждане на страната до ръба на разрухата. Тъжна ретроспекция; и една също толкова плачевна перспектива: безпричинното отчуждение на две велики нации, само поради грешки и нетактичност.

ГЛАВА VIII. АНГЛО-ФРЕНСКАТА АНТАНТА

Възстановяването на англо-германските отношения кара Англия да предприеме по-активна дипломатическа дейност. Тя иска да се сближи с Германия, за да избегне изолация; но когато ѝ стана ясно, че няма да има успех в тази насока, тя започна да търси приятели другаде. Веднага щом се убеди в невъзможността да се постигне споразумение с Германия, първите ѝ усилия бяха насочени към противодействие на настъплението на руснаците в Китай с помощта на Япония.

Главната цел на Англия, която търси от Германия е да възпира руснаците от експанзия в Поднебесната империя; но сега, когато осъзнава невъзможността на тази идея, тя се обръща към Япония. Германският дипломат Екардщайн, е първият, който предлага на английските държавници идеята да се включи Япония в далекоизточния въпрос заедно с Германия. Сега обаче Даунинг стрийт влиза в преки отношения само с Япония, без Германия.

Тази стъпка е улеснена от неуспеха на японския министър Ито да изясни въпросите задоволително със Санкт Петербург. След неговите безплодни пред-

ложения към руснаците за разделяне, предлагайки им Манджурия, срещу Корея[169], Япония демонстрира склонност да се обедини с Англия (януари 1902 г.).

Привидната цел на англо-японския договор е запазването на целостта на Корея и Китай. Неговият истински смисъл обаче е двете договарящи се сили отсега нататък да бъдат обединени в защита на взаимните си интереси и ако някоя от страните се въвлече във война с други две сили заради Китай, другата трябва да ѝ окаже помощ. В случай на сблъсък само с едната сила, другата страна може да остане неутрална.

Този съюз е смела, но изключително полезна стъпка. Когато значителна част от британските сили все още воюваше срещу бурите в Южна Африка, Англия използва в защита на своите азиатски интереси онази сила, която беше от първостепенно значение там.

Като се има предвид ходът на последвалите събития, е още по-важно да отбележим, че Англия прави решителни предложения към Франция. По времето на Фашода и аферата Драйфус студените англичани, строго осъждат истеричните изблици на своите съседи, които сега мога да разглеждам само като симптоматични за липсата на съвест и на онзи цинизъм, характерен за контрареволюционните времена, но които по онова време смятах за особена характеристика на френския шовинизъм.

Също толкова забележима е проявата на френското обществено мнение в полза на бурите, като посещението на Крюгер в Париж разпалва отново тлеещата жарава на френската омраза към Англия.

Сър Томас Баркли, франкофилът, който взема видно участие в подготовката на Съглашението между двете нации, казва в книгата си по темата, че предложението да бъде приет за член на Парижки клуб е оттеглено, за да не бъде отхвърлен само защото е англичанин; че са публикувани неприлични карикатури на кралица Виктория, които са предизвикали голямо възмущение в Лондон; или случай, когато англичанин на френска гара поискал билет за първа класа, му дали билет за трета класа с забележката, че „това е достатъчно добро за sale Anglais (мръсен англичанин)“.

От друга страна, никой французин не можел да си намери жилище в Англия просто защото е французин, а някои французи, явили се на митинг на англичани, за да протестират в полза на Драйфус, били обидени и изгонени.

Тези неща представляват сериозни обезпокоителни елементи, особено в случаите на нации, силно повлияни от общественото си мнение. Те естествено предизвикваха сериозно безпокойство в Англия във време, когато Германия и Русия са враждебно настроени една към друга.

Англия обаче не се примирява със ситуацията. Англичаните, с инстинкта си за самосъхранение, поемат въпроса в свои ръце и както често се случваше в миналото, подготвят действията на правителството независимо от официалните указания, чрез ентусиазираните и решителни усилия на частни лица.

Едно от най-важните предимства на Англия е индивидуалната инициатива, подкрепена от системата на самоуправление; онази лична дейност, която

---

[169] Отново ясен пример за руската глупост! Можеха да избегнат войната и да завладеят цяла Манджурия! (б. пр.)

нито чака, нито се подчинява на заповеди, а ако е необходимо, действа дори в противоречие с правителството, затова, което счита за национален интерес.

На континента често се чува мнението, че пътищата на официалната външна политика не трябва да се пресичат и е равносилно на държавна измяна за частно лице да прави пропаганда в чужбина в името на каквито и да е други съюзи, освен тези които реално съществуват. Да не говорим за побратимяване с хора, които при дадени обстоятелства са диаметрално противоположни на политиката на нашата страна. Безотговорните лица не трябва да действат така, че да отслабят връзката на един съюз, който при дадени обстоятелства означава силата на нашата страна. В Англия често можем да се сблъскаме с точно обратното. Индивидуалните действия често прекрачват официалната политика и нерядко са увличали общественото мнение след себе си и се оказват по-силни от волята на правителството.

В този период се случва и нещо подобно на гореспоменатото. Някои елементи от британската общественост[170] замислят, дори в най-неблагоприятния момент, идеята за приятелство с французите, и енергично се заемат да работи, за да подготви пътя за споразумение между двете нации.

Това вълнение на практика е узряло по времето, когато Едуард VII се възкачва на трона. Въпреки че този монарх дотогава се придържа към германската ориентация, той винаги е изпитвал симпатия към френския народ и най-вече е бил много привързан към Париж (доп. пр. и особено е привързан към френските проститутки, толкова привързан, че си ги е поръчвал по две наведнъж). Виждайки, че не може да направи нищо с императорския си племенник, Едуард започва да посвещава енергията си на създаването на приятелски отношения с Франция.

След оставката на Солсбъри, ветеранът-представител на „бляскавата изолация", и назначаването на колегата му (доп. пр. племенника му) Артър Балфур за министър-председател, новият външен министър лорд Лансдаун възприема външна политика, съвпадаща с възгледите на крал Едуард, и заедно със монарха се стреми да насърчи сближаването със своя галски съсед – стъпка, която става необходима поради постоянно нарастващото недоверие към Германия.

Вилхелм II и Едуард VII никога не са можели да се разберат. По-морално настроеният племенник не одобрява поведението на вуйчо си, чиито по-ранни години били по-малко поучителни[171], и го осъждал с цялата строгост на старите пуритани. Когато по един случай Едуард, тогава престолонаследник, принц на Уелс, се явил като свидетел по дело за скандал заради игра на хазарт[172], императорът коментирал случая с офицерите от гвардията си, казвайки, че „принцът е

---

[170] *Групата на Милнър, задкулисния империалистически британски елит, чийто член е Натан (Нейтън) Ротшилд и дори краля Едуард VII. (б. пр.)*

[171] *Пияница, курвар, и любител на хазарта, такъв си е бил до смъртта си! (б. пр.)*

[172] *Става дума за светският скандал от 1891 г. с принц Едуард и приятелят му Уилям Гордън-Къминг, подполковник от Шотландската гвардия, които по време на хазартната игра на бакара в имението Транби крофт на корабният магнат Артър Уилсън, лъжат на карти. Измамата е забелязана от домакина и впоследствие е обвинен естествено подполковника, дори е осъден за уронване на офицерската чест и уволнен от армията. Едуард е привлечен като свидетел и случилото се раздува от вестниците до обществен скандал. (б. пр.)*

престанал да бъде джентълмен и е невъзможно някога отново да се ръкувам с него“.

Опасността от тази тенденция се засилва от твърде прямата откровеност и искреност на Вилхелм, която му пречи да запази впечатленията си за себе си , вместо да ги коментира, защото достигат до роднините му, създавайки неприятно впечатление у засегнатите. Близкият приятел на Вилхем, Ойленбург[173], пише, че „императорът е показал презрението си към принца на Уелс по безпогрешен начин. При следващото си посещение в Англия [т.е. след случая с играта на карти], германският император едва ли е благоволил да погледне най-важния престолонаследник в света.“

Тези двама августейши роднини не са родени за взаимни добри отношения. Елегантният войник-император сърдечно презира цивилния крал, който не изпитва особен интерес към военните показности, нито демонстрира привързаност към армията; той рядко се е появява в униформа и не е знае как да командва полк; но с интерес слуша парламентарните дебати, които Вилхелм ненавижда и оприличава парламентите като „група бърборещи маймуни.“[174]

Едуард, от друга страна, не изпитваше особена привързаност към Вилхелм. С несравнимо превъзходни познания за човечеството, този опитен арбитър на модата, изтънчеността и елегантните маниери, този любимец на светското общество, гледа от олимпийската си височина, грубия император с не винаги безупречното му облекло. Простотата и чистокръвният вид на Едуард, присъщи на великия господар, представлява пропаст между него и театралното, екстравагантно поведение на германския император. Признатият водач на международните почитатели на удоволствията, „първият благородник“ не само на Европа, но и на света, е далеч от (въпреки прекрасните си езикови постижения) на типичния пруски войник.

Императорът напълно разваля настроението на крал Едуард с присътвието си на регатите в Каус. Едурад се оплаква на близките си приятели, че „Уилям (Вилхелм), с вечното си викане, командване и военна самоувереност, отрови атмосферата на този прекрасен стар английски спорт“.

Тези двама най-велики владетели и разглезени светски деца, чието всяко изказано желание е заповед, свикнали с уважение и подчинение от всички, доста се мразят помежду си. Тъй като са кръвни роднини, те се срещат твърде често и твърде добре се познават, поради което обичайните церемониални и задължителни формалности, неразделни от срещата на двама владетели, ние могат да скрият противоположните им личности, вкусове, навици, възгледи и философии. Неограничените близки отношения между роднини обикновено водят до взаимна антипатия. И в този случай взаимната антипатия се засилва от семейната кавга между Вилхелм и неговата английска майка (сестрата на Едуард); която става толкова трагична по време на болестта и смъртта на импера-

---

[173] Който пък впоследствие ще предизвика голям светски скандал, поради хомосексуализма си, и събирането в неговото имение на група хомосексуалисти от висшето общество, за групови оргии. Дори името на Вилхелм е замесено, въпреки че не е участвал, но е бил близък с въпросния принц Ойленбург. (б. пр.)

[174] Това е самата истина, особено за българския парламент е точно определение! Парламентите са сбирщина от безотговорни безделници и празнословци. (б. пр.)

тор Фридрих, поради неразбирателството между германските и английските лекари, които се грижат за августейшия пациент.

Този личен антагонизъм и антипатия между двамата принцове обаче не повлиява съществено на политиката им. И двамата суверени са достойни примери за княжеско чувство за дълг. Нито един от двамата не желае да бъде повлиян от симпатии и антипатии. Всеки е готов да живее в приятелски отношения с другия и мисля, че и двамата дори смятаха за желателно да го направят.

Всеки от тях несъмнено е готов да подаде ръка на самия Велзевул, ако интересите на съответните им кралства го изискват. И все пак личната им враждебност оказва огромно влияние върху хода на събитията. Тя пречи на взаимното разбирателство между двамата монарси, на намирането на решение на конфликтните интереси и цели, на обсъждането на деликатните въпроси спокойно и обективно, без опасност от разрив. Взаимната им антипатия повлиява на мнението им един за друг и следователно на политиката им.

Император Вилхелм е твърде склонен да повярва, че крал Едуард интригува срещу него, крои планове да изолира и разбие империята му; и че цялата политика на вуйчо му се основава на завист и ревност към Германия като нововъзникнала държава и световна сила.

Едуард също вярва, че германската политика е агресивна, шовинистична и англофобска, защото мрази императора и го смята за способен на всяко зло. Ако можеше да има доверие на Вилхелм, ако изпитваше някаква привързаност към него, ако не го смяташе за прекомерно амбициозен, суетен и груб, той щеше да гледа на германската политика с различни очи. Не защото не се харесват и си желаят злото, двамата монарси следват противоположни политики; а защото смятат политиката на другия за опасна и насочена срещу самия него, защото всеки смята другия за свой ревнив враг. Всеки смята за свой дълг да защитава страната си от машинациите на другия.[175]

И двамата желаят само това, което е полезно за съответните им страни; но възгледите, които имат един за друг, взаимно повлияват на вижданията им за политиката, която се очакваше от другата държава.

Крал Едуард познава и се страхува от импулсивния, непокорен характер, смелите стремежи и безразсъдните морски наклонности на племенника си. Той гледа на бъдещето с несигурност и опасения заради самонадеяната амбиция на своя роднина и затова желае да защити господството на Великобритания в морето, пазителя на нейната свобода. Затова той иска да разреши различията, които го разделят от Франция, и да спечели благоволението на френския народ. Но не е склонен към никаква антигерманска политика. Той стига до нея, само поради недоверието си към кайзера и под влияние на новите си приятели, французите, които са непримирими врагове на Германия. Той няма намерение за антигерманска политика, но я започва, като си осигурява свобода на действие в отношенията си с Франция. Той не иска война с Германия; но се страхува, че може да се стигне до това и търси приятели, които да го подкрепят в тази

---

[175] *Не е така, защото Едуард наистина започва политиката на изолация на Германия, като част от задкулисния империалистически кръг. Сключването на споразуменията с Франция и Русия насочени срещу Германия, са негово лично дело. Целта е унищожаването на Германия, не победа, а унищожаване! (б. пр.)*

спешна ситуация. По-голямата част от народа му е с него в усилията му. Всемогъщото обществено мнение на Англия предполага решителна германофобска тенденция, защото Германия плаши с морските си амбиции, а англичаните са наясно, че за да ги осуетят, тежките финансови тежести са неизбежни.

Първата важна публична изява на крал Едуард в тази връзка е посещението му при президента Лубе в Елисейския дворец през май 1903 г., след което Лубе връща визитата в Лондон. Това благоприятно двойно събитие слага край на обтегнатите отношения между двете съседни държави и води до започването на политически преговори между тях.

Екхардщайн бърза от Лондон за Париж, за да може лично да наблюдава това изключително интересно събитие. По-късно той съобщава, че посещението на краля на Англия е отправна точка за нова ориентация в световната политика. Трябва да се очаква не само осъществяването на англо-френското приятелство, но и успеха на съвместните усилия на Франция и Англия за спечелване на Русия, както и последвалото Тройното съглашение. Той няма голяма вяра в трайността на съюза, предвид противоречивите интереси на страните, но го смята временно за предназначено да причини много беди в хода на краткото си съществуване.

Бюлов е на различно мнение. Той не смята, че Франция и Англия ще постигнат споразумение по мароканския въпрос. Нито пък допуска възможността Англия и Русия да се разберат, защото първата се стреми да изключи втората от излаз на топло море, а Русия не можеше да се откаже от него.

Тя не може да очаква голямо сътрудничество с Англия, защото в рамките на Тройното съглашение, Англия и Франция винаги ще действат по свой начин срещу Русия. По Източния въпрос Англия и Франция постоянно ще са на различно мнение от царя и нямада позволят руската политика да се наложи. Следователно заключението на Бюлов е, че засега може да бъдем спокойни по отношение на кокетството между Англия и Франция. Холщайн е на същото мнение. Англия и Франция могат да постигнат споразумение само след като идеята за реванш отшуми в галското съзнание.

Но Бюлов е впечатлен от песимизма на Екхардщайн, и информирал някои важни дипломати за доклада му. Германският шарже д'афер в Лондон смята мнението на Екхардщайн за съвсем погрешно. Англия се е отдръпнала от Германия, но тя никога няма да може да постигне споразумение с Русия. Той се позовава на речта на британския външен министър, в която се заявява (май 1903 г.), че Англия ще се стреми с всички сили да предотврати стъпването на която и да е чужда сила в Персийския залив – естествената вечна цел на Русия. Според него Камбон, френският посланик в Лондон, дори не се е опитал да включи Русия и желае само да постигне приятелство между Англия и Франция; а единственото желание на руския посланик е да държи Германия и Англия далеч една от друга и да преговаря на Ломбард Стрийт[176] за руски заем, за което едва ли ще успее.

Той съветва да се положат усилия, за да се накарат англичаните да се откажат от идеята, че Германия е опасно или прекалено амбициозна и че ще

---

[176] *Ломбард стрийт е улица, като средище на търговски, банкови и застрахователни институции в Лондонското сити, датиращи от средновековието. (б. пр.)*

придобива колонии на всяка цена. Трябва да се преустанови повтарянето от германските вестници, че увеличаването на флота е въпрос на първостепенна необходимост, насочена срещу плановете на Англия. Той смята, че нищо повече, никакви конкретни дипломатически действия не са необходими.

От Санкт Петербург германският посланик изпраща същото мнение. Според Алвенслебен, Русия няма желание да се споразумява с Англия. Тя напредва стъпка по стъпка в Азия, непрекъснато се промъква напред и не е в неин интерес там да прави жертви за Англия. Чембърлейн само ги е заблуждавал, когато е говорил за сближаване с Русия.

Подобно мнение изразява и посланикът в Париж. Според Радолин, Делкасе желае за Тройно съглашение, но времето за осъществяването му е все още много далеч. Франция и Англия първо трябва да се споразумеят за Мароко, което се оказва трудна задача. Също толкова трудно е се отстъпи на Франция територията срещу Гибралтар, дори и Франция да се откаже от нея, след като е придобила останалата част от земята на Кабилите. Целта на Франция е бавно да обкръжи Мароко от юг, и Алжир служи като база за операции, откъдето да продължи на север.

Противоположните интереси разделят Русия и Англия в Азия. Германия е еднакво не е харесвана в Санкт Петербург, Лондон и Париж, но въпреки тази антипатия, те не могат да жертват онези големи интереси, които ги разделят.

Метерних, който вече е назначен за шарже д`афер на лондонското посолство, докладва в същия смисъл. Англичаните никога не са били прекалено привързани към континенталните съюзи и точно такъв е случаят сега. Те се обърнаха към Франция, за да се защитят, ако се наложи, от Германия; но не обмислят антигерманска война.

Засега няма причина да се страхуват от помирението им с Русия: те са в конфликт за Азия. Англия възнамерява да остане абсолютен господар на бреговете, докато Русия иска да стигне до морето. Той препоръчва търпение и спокойствие.

Както може да се предположи, тези възгледи, толкова съвпадащи помежду си, са напълно задоволителни за Бюлов, защото го уверяват, че е прав. Няма нужда да променя посоката си, да поема нови и тежки задължения; достатъчно е да смекчи англофобията на германския печат.

Но събитията се развиват по-бързо и приемат решителен обрат, отколкото германските дипломати очакват. Въпреки че в момента англо-френското сближаване само се подготвя без Русия, споразумението може да постигне изненадващо ранни резултати. След посещението на крал Едуард и повторното посещение на президента Лубе, дипломатическите преговори са незабавно започнати. Първоначалният резултат от обсъжданията е международен арбитражен пакт. Всички правни трудности, свързани с тълкуването на договорите, отсега нататък трябва да бъдат представяни от двете сили пред международния съд в Хага, винаги с изключение на случаи, засягащи жизненоважните интереси или честта на която и да е от договарящите се сили. Това е важно и ценно постижение; но най-важната и ценна характеристика на пакта е взаимната добра воля, която той означава, решимостта да избягват спорове помежду си. Този дух на добра воля дава допълнителни отлични резултати.

След няколко месеца преговори (април 1904 г.) те разрешават основните си колониални различия. И правят това, което Берлин смяташе за невъзможно. Успешният резултат е насърчен от избухването на Руско-японската война. Русия се показа доста слаба и Франция загуби нуждата от нова подкрепа, кралят на Англия вместо (или в допълнение към) царя.

Сближаването по това време между Германия, Австро-Унгария и Русия по Балканския въпрос е друг фактор, който подтиква Франция да се споразумее с Англия, за да избегне риска от изолация, както по времето на Бисмарк.

Франция прави важна стъпка. Тя приема окончателно и безрезервно статуквото в Египет, британското господство там и се съгласява на промяна в международния контрол върху финансите, което подобрява и улеснява положението на Англия в земята на фараоните. С това те затворят глава от историята, която бяха започнали да пишат с такива оптимистични амбиции и големи илюзии, които причиниха много трудности, гняв и взаимно унижение, и която сега е завършена с пълен отказ от едната страна. Но в замяна за своята отстъпка, французите получават от англичаните обещание за завземане на Мароко. Само обещание, което нещо съвсем различно от реализацията. Но пактът се оказва добра сделка за Франция, защото истинската цена, получена за Египет, е безценното сближаване с Англия.

Англо-френското споразумение е в полза и на двете подписали страни. Това, което обикновено се постига само в резултат на скъпоструваща война или продължителни дипломатически спорове и противоречия, е постигнато по мирен път. В известен смисъл Англия и Германия си бяха разменили местата. Под въздействието на новия си страх от Германия, Англия е водена главно от загриженост за безопасността на Европа, която беше пътеводната звезда на Бисмарк. И Германия, осъзнавайки силата си, сега отдава по-голямо значение на многобройните дребни задгранични интереси, отколкото на задачата да укрепи и без това сигурното си континентално положение – точно както Солсбъри направи преди. Следователно Франция и Англия могат да се разбират, а Германия остава сама и в опозиция спрямо всеки от своите съперници.

Париж и Лондон следват по-далновидна политика, отколкото Берлин смята, и отколкото самият Берлин следва. Първите две столици скъсват с миналото, забравят някои неща, за които е най-добре да се дръпне завесата на забвението, и създадат единна визия за хилядите интереси, големи и малки, като жертват по-малките заради по-големите.

Докато в Берлин се утвърждава политиката на партикуларизацията под лупа и малките интереси надделяват над големите. В Берлин изобщо не подозират, че противниците им са способни да вземат важното решение, което всъщност вече са взели. Ето защо германската реакция идва твърде късно; ето защо Германия загубва позициите си, след като най-накрая продължителния конфликт между двете западни сили, който осигурява превъзходството на Германия, приключва.

По-нататъшният ход на събитията зависи от Русия. Дали тя ще се придържа към новото англо-френско съглашение или към Тройния съюз? Дали съюзът с Русия ще замени англичаните? Или Франция ще успее да помири стария си приятел с новия, като най-накрая си осигури превъзходство?

ГЛАВА IX. РУСКОТО ПРИЯТЕЛСТВО

След потушаването на китайското въстание (септември 1901) и сключването на мира, важна точка в отношенията между Русия и Германия е Мала Азия, т.е. железопътната линия Константинопол-Багдад, чийто въпрос достига нов етап през януари 1902 г., когато Германия най-накрая получава необходимия лиценз за нейното изграждане.

Германското правителство остава лоялно към основния си принцип да избягва разваляне на добрите отношения с която и да е от заинтересованите страни, без да жертва важни интереси. Изявлението на външния министър за тактиката на Германия е, че тя иска да използва съперничеството между Англия и Франция и като се поклоня тук на руската мечка, там на британския лъв, да заобиколи Персийския залив, до пристанището на Кувейт.

Нейните поклони пред руската мечка обаче са напразни. Санкт Петербург не харесва германския план. Царят винаги е смятал действията на други европейски сили на турска земя за бракониерство в неговите резервати. Той ще бъде наследника на султана, защото е наследник на византийските императори. Какво ще прави Западът, иначе Германия, в неговата бъдеща империя?

Царското правителство прави всичко възможно, за да възпрепятства и осуети напредъка на Германия. Първо, иска да изключи германското влияние от бреговете на Черно море. Чрез натиск върху Константинопол е поискано обещание железопътната линия до Черно море да бъде построена единствено от турски и руски капитал, обещание, което не само е вредно за германците, но и възпрепятства развитието на Турция, защото прави полезните инвестиции привилегия на хора с празни джобове! По-късно руснаците се опитват да победят Багдадската железница, като поискаха концесия за паралелна линия от тяхно име, с който трик ще лишат германците от трафика.

Но султанът е наясно с това тайно намерение и отказва руското искане. Руските дипломатически интриги в Англия са по-опасни. Германия търси френски и британски капитал в осъществяването на своя план: първо, за да разреши техническия проблем по-лесно, и второ, за да успокои всеобщата завист и предприятието, дори под германско ръководство, да бъде изцяло международно. Английското правителство е склонно да съдейства с оглед на икономическите и финансови предимства, обещани от начинанието; но под руско вдъхновение е започната прескампания (април 1903 г.), пред която английското правителство в крайна сметка трябва да се поклони и да откаже участието на британския капитал в проекта. Този пример е последван и от Франция (октомври 1903 г.) поради русофилските настроения на Делкасе.

Германия остава сама и е принудена да започне начинанието без чужда помощ, което води до загуба на време и увеличаване на всеобщата завист. Този неуспех, е знак за нейната изолация в световната политика.

Англия обаче също има основания да гледа с недоверие на изграждането на Багдадската железница. Тя гледаше с подозрение пристанището Кувейт да бъде крайната точка на този огромен диагонален път, където Англия има свои собствени планове. Лорд Кързън, вицекрал на Индия, един от водещите гении на Британската империя, смята че Персийския залив, трябва да стане част от

британската сфера на влияние и подчертава това пред шейха на Кувейт (арабски принц номинално под османска власт, но на практика независим), да поиска британска защита. Кързън смята, че пътя от Англия до Индия през Суец, Египет, Судан и територииите на арабските племена трябва да бъде изцяло защитаван от британската власт. Премиерът Балфур, напълно се съгласява с това мнение и се заема да постигне споразумение с Русия. Той предлага да се прокара права линия от Порт Александрета (съвр. Искендерун, пров. Хатай на Турция) на Средиземно море до долината на р. Яндзъ в Китай, като територията на север от нея да се счита за руска сфера на влияние, а тази на юг – за британска сфера. Този грандиозен план обаче ще бъде осуетен от железопътната линия, свързваща Кувейт с Константинопол, която ще предостави на султана претекст да отдели шейха от британско влияние и да го подчини (със сила, ако е необходимо). Затова султанът е доволен от начинанието на германската железопътна линия до Багдад. Тя ще отвори отдалечените територии за падишаха и неговата армия. Освен това за германците е важно да задоволят турците и протестират срещу Англия, когато тя иска да подчини шейха на Кувейт, за да служи на нейните цели (лятото и есента на 1903 г.).

Хитрият, но страхлив султан Абдул Хамид се защитава толкова лошо и слабо, че Лансдаун (септември) отбелязва, че германците са по-турци от самите турци. Но когато в края на годината Русия се намесва и се създава впечатлението, че ще претендира за Кувейт, Германия се успокоява. Император Вилхелм казва, че англичаните и руснаците трябва да уредят въпроса помежду си. И тъй като Англия не възразява срещу това Кувейт да бъде крайна точка на железопътната линия и желае само да осигури статуквото, досегашната независимост на шейха, въпросът не става критичен. Въпреки това, „*Drang nach Osten*“ (поточно е *Südosten*), най-съществената характеристика на германската *Weltpolitik*, започва да се проваля и това представлява една от главните пречки пред сътрудничеството между Русия и Германия, защото прави ориенталската политика на Берлин все по-протурска и ако Русия отново започне да насочва вниманието си към Дарданелите, трябва да стане антируска. С всеки изминал ден става все по-ясно, че кайзерът е бил прав, когато е казал (1905 г.), че „не трябва да изигрем последния си коз“ – приятелството на мюсюлманите „срещу враждебна коалиция от целия свят“; както и Маршал, германски посланик в Константинопол, е казал, че известното споменаване на „костите на померанския гренадир“ вече не е приложимо за Константинопол и Проливите, защото германците имат важни интереси в този район, и може да се наложи да се изтегли меча.

Пагубно влияние върху по-нататъшното развитие на руско-германските отношения оказват последиците от англо-японското съюзничество, за чието заключение вече споменах. Граф Ламсдорф, новият руски външен министър след смъртта на Муравьов (февруари 1902 г.) иска да сведе до минимум моралния ефект от англо-японското споразумение в Далечния изток, като се споразумее с Германия, но германските политици не са склонни към това. За да възстанови баланса на силите в Далечния изток, Ламсдорф предлага Германия и Русия, а по-късно и Франция, да сключат пакт, подобен на англо-японския. Самото формиране на тази група ще попречило на Китай да отстъпи пред Япо-

ния и Англия; но за по-голяма безопасност е предложено Китай да бъде предупреден да внимава да не се подчинява на тези две островни империи. Договорът приема класическата форма на разделяне, като лицемерно се позовава на независимостта и целостта на обречената жертва и предвижда разделяне само когато статуквото вече не може да се поддържа, подготвяйки колапса, като априори разчита на него. Според този стар, изпитан метод, договорът защитава целостта на Китай, с допълнителната уговорка, че „ако Китай или която и да е друга сила навреди на интересите на една от договарящите се страни, те ще обсъдят необходимите мерки и т.н." – което може да се тълкува и като означаващо, че за да не нарани някой друг протежето си, те ще го разкъсат на парчета и ще го изядат сами!

Но колкото и широк и двусмислен да е този договор, той включва твърде много задължения за вкуса на Бюлов. Неотдавна той отказва да свърже съдбата си с Англия, за да не се наложи да се изправи срещу Русия. Сега той е също толкова нетърпелив да избегне обратната опасност – да се скара с Англия заради Русия. Той иска да следва политиката на „свободните ръце" в Далечния изток и не иска да влиза в спорове както с Островното кралство, така и с континенталния си съсед.

За съжаление обаче крайният резултат от неговата азиатска политика е да засегне както Англия, така и Русия. При първата си поява в Китай, като интервент в китайско-японския мир, Германия отчуждава Великобритания и Япония; като самостоятелно издигна знамето си над Киао-Чау, тя отблъсква Англия, Япония и Русия; като сключва споразумение с Англия в защита на китайската цялост и отблъсква Русия; и като тълкува дадена клауза така, че да няма антируски акцент, тя отблъсква Англия; а сега, като отказва да се споразумее с Русия и Франция, тя отблъсква Русия, която е още по-чувствителна, защото предложението е направено по изрична заповед на царя. Защото не може да се отрече, че когато германското знаме е издигнато в Китай, сцената на съперничеството между европейските сили, възникват интереси, напълно противоположни на изискванията на континенталната политика, което затруднява Германия да действа в съответствие с тези изисквания и същевременно да поддържа добри отношения както с Англия, така и с Русия.

Ламсдорф е разгневен. Той заявява, че отсега нататък Русия ще следва свой собствен път в Азия; и (март 1902 г.) постигна споразумение с Франция, същото което предложи на Германия. Руският печат започва силна антигерманска кампания. Отказът на Германия да изпълни искането им, както и симпатизиращата политика към поляците, развалят настроението на Санкт Петербург. „ Новое время", най-влиятелният от руските вестници, поема антигерманска роля, подобно на „Таймс" в Англия. Враждебните сили започват да заемат позициите, от които ни беше предопределено да понесем опустошителния разгром по време на Световната война.

Засега обаче за наш късмет царят и официалните кръгове отказват да подкрепят антигерманската политика. Англофобията им е все още по-силна от германофобията. По това време Русия все още има амбицията да достигне топлите морета и по посока на Персия, Китай и Индия среща съпротивата не на Германия, а на Великобритания.

Поради тази причина царят желае да запази приятелството с Германия, доколкото позволява съюзът му с Франция. Мисля, че царят беше искрен, когато (юни 1901 г.) каза на Бюлов, че крайната му цел е да сдобри Германия и Франция и да сформира съюз на трите континентални сили. Въпреки враждебното обществено мнение, преобладаващо в Русия, двата двора често се срещат и усърдно насърчават добри отношения помежду си.

Те се срещат в Данциг (юни 1901 г.) и в Ревал (август 1902 г.). Последната среща е предшествана от интересно събитие, което си струва да бъде записано тук, въпреки че не оказа влияние върху хода на историята, защото показва отношенията, съществуващи между Вилхелм и Бюлов.

Неудържимият император сега е толкова ядосан на Ламсдорф, колкото преди беше на Муравьов, неговия предшественик, защото му се прошепна, че щом е отказал съюза с Русия, Ламсдорф ще работи срещу него. Следователно кайзерът възразява срещу поканата на руския външен министър на срещата. Бюлов, подчертава важността на присъствието на руския си колега, защото това увеличава важността на срещата. Той дори предлага да се присъди отличие на руския държавник. Кайзерът, с обичайния си остър език, каза: „Ламсдорф е интригант, подъл бюрократ, обикновен оцапан с мастило драскач, когото презирам да срещна, камо ли да наградя.“ След тази експлозия обаче императорът се охлади; руският министър беше поканен и накрая награден!

Тези срещи и приятелски поздрави, независимо дали са с външните министри, или без тях, не водят до трайни резултати; не оказват влияние върху политическата групировка на силите, което е естествено, тъй като нито една от страните не се интересува от сключване на съюз с другата, а се ограничава до запазване на добри отношения. Така руско-германските отношения остават поносими, но не и сигурни.

При избухването на Руско-японската война основната опора на Русия все още е съюзът с Франция, който е здраво вкоренен в многобройните френски заеми за Русия, и при тези обстоятелства руснаците едва ли можеха да очакват адекватна финансова помощ от друга страна освен от парижкия пазар с изобилния му капитал. Но нямаше ли войната с Япония, да повлияе на политиката на Русия, принуждавайки я да поеме по нови пътища и да търси съюз с нейния съсед Германия?

ГЛАВА X. РУСКО-ЯПОНСКАТА ВОЙНА. ДОГОВОРЪТ ОТ БЬОРКЬО

Споровете най-често са резултат от грешни изчисления и слабо управление. Противоречивите интереси отклоняват някои държави по пътища, опасни и вредни за други държави; и това води до ожесточени дипломатически спорове, въпреки че нито една от спорещите страни не желае окончателното разрешаване чрез ужасния арбитраж на меча. И двамата се надяват и убеждават, че другата страна ще отстъпи и всеки е готов, да отстъпи в последния момент. Но с напредването на спора те се озлобяват, губят самоконтрол, общественото мнение се намесва, за смущение на дипломатите, зли страсти се възбуждат и нарастват и от двете страни, докато отстъплението стане невъзможно и войната се

превърне в единственото и неизбежно решение. По-често се случва държавите да се заплитат във война против волята си, отколкото съзнателно да се подготвят за нея и да я провокират. Има случаи, когато призивът за оръжие е резултат от съзнателно намерение и когато целта на дипломатическите действия е да се обхване поражението на противника със сила, като едната от страните смята меча за най-бързото и най-изгодно средство за разрязване на Гордиевия възел.

Почти всички войни след Франкфуртския мирен договор принадлежат към първата категория. Такава е Руско-турската война, която цар Александър II със сигурност не искаше. Панславистката идея доведе Русия дотам, че да отправи искания към султана, които последният отхвърли, противно на това, което Русия има основания да очаква.

Когато това стана очевидно, царят вече беше отишъл твърде далеч, за да се оттегли без сериозен риск. Натискът на общественото мнение го отведе към ужасния залог на войната.

Такава беше и Испано-американската война, която нито едно от правителствата не желаеше, в която двете нации са тласнати от силата на противоположни интереси и възгледи.[177]

Към същата тази категория, доколкото можем да преценим по наличните данни, принадлежи и последната ужасна световна война.[178]

Безполезно мирните договори тържествено декларират, че ние, победените, сме виновни и следователно справедливо наказани толкова строго. Това жестоко обвинение не е резултат от безпристрастно разследване от безпристрастни съдии, а едностранчив политически акт. Формалното съгласие на победената страна не е свободно и неограничено признание за вина, а просто израз на волята ѝ за мир, следствие от неспособността ѝ да продължат борбата срещу преобладаващите военни и икономически сили на противника.

Колкото повече данни излизат наяве, толкова по-ясно става, че нито една от участващите сили не е искала световната война; че катаклизмът е резултат от хронична омраза и недоверие, от страх от зловещи намерения от страна на съседите. Ако някога е имало ужасяващо фиаско, причинено просто от страх и изкуствено създадено подозрение, а не от злонамереност, то скорошното всемирно бедствие е такъв случай.

Руско-японската война е резултат от студено, пресметливо обмисляне. Има толкова много различни интереси между най-голямата европейска сила и най-големия остров в Азия, че и двете страни решават да използват въоръжената сила. Нито една от тях не се отказва, нито пък коригира високите си политически стремежи. Русия е решена да стане господар на Манджурия и Корея, да достигне топло море, да придобие незамръзващо и накрая да анексира да задържи цялата територия, съседна на това пристанище. Япония е също толкова решена да не позволи това. Пренаселеността и голямата търговска дейност се нуждаеха от съседните крайбрежни земи, желани от Русия. Тя се стреми да реформира китайците, да ги изправи на крака, да ги експлоатира и да се възполз-

---

[177] *Напротив, войната е старателно подготвена от САЩ и провокирана от американците, които имат планове да завземат последните испански колонии, предвид обстоятелството, че Испания е изостанала и бедна държава, и ще бъде много лесно победена. (б. пр.)*

[178] ***Категорично не, тя е старателно подготвена от Антантата, а Германия и Австро-Унгария са вкарани в капана! Главният вдъхновител и координатор е Англия. (б. пр.)***

ва от прекрасните икономически възможности там. Ако Япония успее да вбие клин между Владивосток и Порт Артур (окупиран от Русия), жълтата раса ще представлява постоянна заплаха за тези две военноморски бази; докато ако Русия вземе надмощие на крайбрежието срещу Япония, манджурите естествено ще попаднат под руско влияние. Следователно и двете враждуващи страни предвиждат изпитание на силите, за да разрешат въпроса.

Но докато Русия предпочита да отложи финалната битка за по-удобен сезон, Япония бърза изключително много да я реши. Всяко решение, естествено, е продиктувано от действителните ѝ интереси. Русия не е готова и има много работа, за да съсредоточи силите си на сцената на предстоящата битка. Япония вече е достигнала при дадените обстоятелства това, на което е способна. Шансовете на Русия вероятно щяха да се подобрят, докато тези на Япония да стават съответно по-неблагоприятни с всеки изминал ден.

Времето е на страната на руснаците. Забавянето несъмнено означава по-голяма вероятност за победа. Следователно Русия допуска груба грешка, като ускорява решението, преди да е напълно подготвена. Тя разчита, че малкият японски Давид няма смелостта да се изправи срещу ужасно огромния руски Голиат. Колко малко знае тя за непоколебимата решителност и далновидност на жълтите островитяни! Тя подцени врага си, грешка, която ѝ донесе ужасно отмъщение. Защото това даде възможност на японците да атакуват Русия, без да изглеждат като агресори.

Хаяши отдавна довери на Екхардщайн, че Япония ще трябва по някакъв начин да предизвика война. И в началото на януари 1904 г. той заявява, че цялото японско правителство е нетърпеливо да си уреди сметките с руския си съперник. Те осъзнават, че надеждата им за успех е „сега или никога“.

До последния момент царят не може да бъде убеден да повярва, че войната ще избухне, преди той да я поиска. Как може да бъде всемогъщият цар, ако трябва да извади меча против волята си! Император Вилхелм потръпна от слепотата и глупостта на братовчед си и (януари 1904 г.) го нарича раздразнително. „*Ein ahnungsloser Engel!*“ („Нищо не подозиращ ангел!“).

Той си обяснява войната единствено поради откровената малодушност на царя. Веднага щом царят осъзнава опасността и вижда безстрашието на дребните жълти човечета, той иска да се оттегли, но вече е твърде късно. Ако Великобритания и Франция се намесят, той ще има претекст да приеме японските искания. Но Англия отказва да се намеси. Тя дори се зарадва, че въпросът е стигнал до критичен момент.[179] Така царят не може повече да отлага нещастния ден (февруари 1904 г.). Едно страхливо оттегляне означава революция у дома, което има по-лош ефект от поражението в чужбина.

Избухването на войната оказва голямо влияние върху руската политика. Само спорът с Япония кара царят да поддържа добри отношения с германския император, въпреки общественото мнение в Русия. Нямаше ли войната и нейните катастрофални последици да принудят Русия да поеме в нова посока, принуждавайки я да се окаже в обятията на съседните сили? Франция заявява,

---

[179] *Англия е главният подстрекател на войната, без нея зад гърба си, Япония никога нямаше да се реши да воюва. (б. пр.)*

че не е длъжна да помага в Азия и остава неутрална. Няма ли това да охлади приятелството с французите по брегoвете на Нева?

Император Вилхелм искрено се надява това да се случи. Бюлов постоянно маневрира между Русия и Англия, въпреки че императорът хитро се преструва, че рано или късно те ще се окажат между два стола. В началото, когато Англия прави предложения, кайзерът беше склонен да ги приеме. Сега обаче, когато споразумението с Англия стана невъзможно и императорът гледа на вуйчо си, краля на Англия, с най-голямо подозрение и омраза, той с готовност иска да спечели Русия. Императорът се надява да постигне целта си, като гарантира неутралитета на Балтийско море с Русия, Швеция и Дания, за да предотврати евентуална заплаха от Англия към Санкт Петербург и севернoруските пристанища. Той предлага тази идея на руския посланик Остен Сакен (март 1903 г.). Посланикът признава че подобно споразумение е добро, но е трудно да се сключи поради Франция. Галската република е непостоянен приятел, гравитира към Англия и действаше така, сякаш ще възроди политиката, която е следва преди Кримската война.

Идеята на императора обаче не е споделена от неговото правителство, което дори тогава се придържало към политиката на „свободните ръце“. Бюлов заявява, че това ще провокирало враждебността на Англия.

Въпреки това идеята на императора се появи отново (през ноември) в разговор между него и царя. Двамата монарси искат да поискат разрешение от краля на Дания (който сам не е достатъчно силен за задачата) да окупират града с обединените си сили и, ако е необходимо, да затворят пролива.

Императорът поставил въпроса на датския суверен, който изглеждал склонен да се съгласи по принцип и да приеме гаранцията на двете съседни сили в интерес на неутралитета. Това зарадва царя, но тревожи германското правителство. Холщайн се опасява, че Германия, вече в безопасна позиция, ще навлече върху себе си опасностите и враждебността, на които е изложена Русия. Това вероятно ще предизвика съюз между Англия и Япония и отваряне на пролива със сила, което въвлича Германия във война, или, по-вероятно, Англия да се оттегли пред Русия, да поеме каузата на френския реванш, да се опита да разчисти сметките си с Германия и да избегне руския *casus foederis*.

За да предотврати тази опасност, находчивият бюрократ измисля (декември) хитър план: кралят на Дания трябва да бъде привлечен на видно място и сам да предложи план за операции за блокада на пролива. Загрижен за своята независимост и за да избегне отговорността за подобна стъпка, той най-вероятно ще откаже; В този случай Германия ще избегне опасността, без да обиди Русия и да влезе в конфликт с предишните си декларации. Докладите на германските посланици във Вашингтон и Лондон потвърждават мнението на Холщайн. В тях се посочва, че Англия и САЩ няма да приемат блокадата на пролива и че подобна стъпка ще предизвика антигерманска насока на политиката на двете посочени сили.

Бюлов споделя мнението на Холщайн. Императорът отстъпва с неодобрение, защото според него помощта на Дания а спешно необходима. Напълно е очевидно, че Англия се опитва да изолира Германия и съюзът с Дания е единственият начин да се разреже връзката. Императорът обаче се подчинява на от-

говорния си съветник. Номерът на Холщайн свършва това, което се очаква. Кралят на Дания се отказа от предложението и независимият ход на императора няма сериозни последици.

И все пак кайзерът продължава да бъде изцяло русофилски настроен и иска съюз с Русия. В разговор с него (3 януари) той напълно приема позицията на царя, че Русия има неотменимо право на незамръзващо пристанище в Корея и че е изцяло в правото си да извърши необходимата анексия по свое усмотрение; всички в Германия признават това право. И се обръща към Бюлов в същия смисъл. Той посочва, че след окупацията на Киао-Чау няколко пъти е обещавал на царя да пази задната му врата, ако възникнат усложнения в Далечния изток. Той убеждава канцлера, че не трябва да се страхува, че подкрепата на Русия ще доведе до вреда, защото вече за всички е ясно, вкл. Япония, че Германия има русофилска позиция.

Когато канцлерът иска да промени писмо на императора, той енергично възразява: „писмото му не е дипломатическа нота, а частен обмен на идеи, и ако канцлерът настоява за значителна промяна в него, императорът в бъдеще ще отказа да показва личната си кореспонденция на отговорния си съветник."

Точно преди избухването на военните действия (средата на януари) императорът поиска откровеното мнение на Бюлов за по-нататъшното им отношение. Той иска да разреши въпроса какво трябва да направи Германия, ако Русия поиска помощ от нея срещу Англия. Бюлов и Холщайн, винаги верни на убежденията си, искат да създадат у Русия впечатлението, че Германия е неин верен приятел, но да не обещава никаква помощ. Помощ да бъде оказана едва след като Русия поеме задоволителни и пълни задължения към Германия.

Холщайн е за отлагане. Русия е изолирана, а Франция неутрална, докато Япония клони към Англия и САЩ, които заедно с Япония са „свободни търговци". Ако, освен Руско-японската война, Балканският въпрос отново възникне, Франция, приятел на руснаците (освен Италия, Австро-Унгария и Румъния), ще застане до англичаните. Русия щеше да може да намери подкрепа само в Германия и следователно последната няма причина да бърза. По-добре да си останем с развързани ръце в сегашното си положение, по средата между враждуващите страни. Тя не трябва да подкрепя каузата на Русия, а да остане свободна дори да върви с Япония, ако интересите ѝ сочат в тази посока. Този съвет едва ли е приемлив за кайзера. Той обаче не беше поставен в ситуация, изискваща императивно решение, тъй като очакваният въпрос от страна на руснаците така и не възникна.

Русия няма нужда от активната помощ на Германия срещу Япония. Германия не е такъв силов фактор в Далечния изток, че да има решаващо влияние по въпросите на войната и мира. Такава помощ даже може да е вредна, защото ще принуди Великобритания, по-голямата сила в Далечния изток, да се намеси, според договорните си задължения към Япония и ще побърза да се притече на помощ веднага щом Русия си осигури съюзник. Англия ще бъде държана извън конфликта много по-ефективно от новооткрития си приятел Франция, отколкото от меча на германците.

Тогава отношенията с Германия напълно отговаряха на интересите на Русия. Приятелството на императора и Австро-Унгария (която е сключила с Ру-

сия договор за неутралитет през ноември 1904 г.) прави абсолютно сигурно, че никаква опасност не я заплашва от запад или континентална страна, че Балканският въпрос няма да бъде повдигнат; открит съюз с Германия може да доведе до промяна на френската ориентация. Кримската коалиция може да бъде подновена и нейното превъзходство в морето и на сушата (в Азия) засилено чрез присъединяването на САЩ към нея. Активен съюз с Германия може да бъде полезен само когато Англия действително се присъедини към воюващите срещу Русия. Засега целта на Русия е да предотврати намесата на Англия, а не да търси средства за защита срещу Господарката на моретата.

Следователно личните усилия на Вилхелм да се добере до царя, вместо Франция, и да му попречи да се приближи до Англия, не са оценени в Санкт Петербург. Успехът им е затруднен от твърде показната декларация на императора за неговата привързаност към Русия и се показва като по-голям японски враг дори от царя. Преди избухването на войната (февруари) Вилхелм е изумен от проявата на слабост от царя и му казва, че ако сега се примири пред Япония, Жълтата опасност след двадесет години ще достигне портите на Москва и щщ заплаши Позен. Като се преклони пред подло пигмейско японско племе, царят ще предизвика революция в цяла Русия. Най-мъдрият му курс на поведение, е да мобилизира всичките си сили, да разпали ентусиазма на народа си, както са правили неговите предци от свещения град Москва, в големите борби от миналото.

Бюлов среща огромни трудности да разубеди императора да изпрати подобно послание до автократа. Както канцлерът му посочва, че никой, най-малко един суверенен владетел, не обича да му се налагат подобни уроци отвън, последвалата тирадата на Вилхелм е изтълкувана като подтикване на царя да не търси мирно решение, а да започне война, за което той имал хитър план.

По-късно по време на войната, императорът се налага и написва своите поучения и както се очаква, те са приети с нежелани, като празни приказки и безплодна критика постфактум.

Когато през август неговият посланик съобщи, че Германия е подозрителна за японците, императорът отговаря, че дипломатите не трябва да се притесняват; недоверието е естествено и ще се увеличава с течение на времето.

Защитникът на жълтата раса инстинктивно се страхува от защитника на бялата раса. Беше измислил, че рано или късно ще има борба за надмощие между жълтите народи под японско ръководство и бялата раса, организирана от Германия. Царят може да бъде наистина напълно доволен от състоянието на нещата. Защо да плаща за активната помощ на Германия, когато ще може да получи нейните услуги като авангард, без да дава нищо в замяна?

Проруските наклонности на императора се проявяват осезаемо в помощта за руския флот който получава въглищните си запаси от германски кораби, което улеснява мобилизирането му, действие което може да предизвика протеста на Япония, последван от нападение срещу Германия. Може дори да ускори намесата на Англия, и британското правителство предупреждава германците, че не могат да отхвърлят *Casus foederis*, ако Япония поиска помощ от Англия поради нарушаване на неутралитета от Германия.

Опасността от британска интервенция става много близо от един инцидент. Руският флот под командването на адмирал Рождественски, плаващ към японски води, в нощта на 21 срещу 22 октомври 1904 г. обстрелва група английски рибарски кораби, разположени до Догър банк, край Хюл, объркайки ги в своята паника с японски торпедни катери. Когато тази новина се разпространява, възмущението на английското обществено мнение достига почти до делириум. В цялата страна се провеждат масови митинги с пламенни осъждания, яростни изблици на ярост и омраза срещу руските „бесни кучета", царя и всичко, което той представлява. Изисква се извинение за обидата, заедно с щедри парични обезщетения за вдовиците и сираците на убитите моряци и за живите пострадали, както и компенсация за загубата на кораба. Народната ярост се надига до трескава температура с течение на дните докато не е получен отговор от Санкт Петербург. Презрението към руснаците се излива върху нещастните им сънародници в Лондон, дори в градските клубове, за голямо тайно удовлетворение на Вилхелм. Накрая, когато „обикновеният човек" започна да иска война срещу Русия и бомбардиране на нейната столица, идва официалният отговор на царското правителство. Всяко искане е удовлетворено изцяло, без въпроси или възражения! И руският посланик се отправя към Хюл, за да представлява августейшия си господар на погребението на нещастните рибари. През цялото това трудно време британското правителство се държи с най-примерно спокойствие, разчитайки на добрите услуги на французите.

Правителството представя тежкия инцидент в справедлива светлина пред своя съюзник.

Скандалът с Догър Банк повлиява на английското общественото мнение срещу германците, които са обвинени за катастрофата, вярвайки че германците са предупредили руския адмирал да очаква присъствието на вражески кораби в английски води. Това обаче не е вярно. Германското правителство се въздържа да предаде новините, получени от посланика в Лондон; но британската общественост е толкова развълнувана от лъжливите заплахи, колкото и от проверени факти. В реалния живот както лъжите, така и истините често имат един и същ ефект. Само ако има достатъчен брой хора, които да лъжат упорито и ревностно, могат да се измислят фалшиви истини, за да послужат на желаната цел, за добро или зло, също толкова добре, колкото и чистите истини.

Нервният страх от германците става по-остър от всякога. Англичаните са обсебени от упоритата идея, че единствената цел на Вилхелм при изграждането на флота му е, да го използва срещу Англия. Едва ли се намира някой, който да приеме друго обяснение. Отново и отново се повдига въпросът дали те (англичаните) не трябва да нападнат германците и да тръгнат сега и да разбият флота им, докато е още в начален стадий, и следователно ще е като в детска игра, вместо да чакат, докато той достигне големи размери, и ще са необходими големи жертви, за да се постигне унищожението му.

Германският военноморски аташе съобщава, че една дама му е казала съвсем сериозно, че Англия ще нападне Германия, за да предотврати очакваното германско нападение срещу Англия. Някои от периодичните издания подбуждат към война; „*Vanity Fair*" предполага, че като унищожат германския флот сега, ще осигурят мира в Европа поне за две поколения. „*The Sun*" съветва за

изненадваща атака срещу германския флот. Членовете на парламента открито заявяват, че ако англо-руската война стане неизбежна, Германия също трябва да се смята за истински враг и трябва да бъде унищожена.

Меланхоличният Холщайн сериозно вярва на слуховете, че англичаните се готвят да нападнат Германия. Той твърди, че императорът е стигнал до етап, в който сериозно обмисля обявяване на война срещу Англия веднага щом английската средиземноморска ескадра да се приближи до германските пристанища, което прелюдия към внезапни военни действия. След като са директно попитани, всички членове на германското посолство заявяват, че няма и сянка на съмнение в това: Англия е категорично антигерманска и главната цел на крал Едуард е да спечели Русия за новото англо-френско съглашение. И въпреки че кралят е против войната, те предвиждат нейната възможност, защото свръхвъзбудената британска общественост никога няма да понесе друг „инцидент“ като Фашода или Догър Банк. Според тях дори изграждането на германския флот, което е неразделна част от англофобската политика, може да провокира война без подобни „инциденти“.

В Берлин обаче стигат още по-далеч във всяването на паника. Подозрението, разпространено в Англия, че Германия ще ги нападне, е толкова нелепо, че е претекст, измислен от англичаните, за да прикрият собствените си дяволски замисли срещу Германия.

Кайзерът и Бюлов, смятат за невъзможно англичаните да повярват, че те (германците) искат да ги нападнат, когато нямат и най-малък шанс срещу военноморската мощ на Великобритания, и позорно ще загубят такава неравна битка.

И все пак Англия сериозно се страхува от нашествие. Уплашената общественост винаги и навсякъде е готова да приеме и най-абсурдните истории за реалност. Често грешките на държавниците се дължат на пренебрегването на народните настроения, способни да предизвика ексцесии и грешки, въпреки че в случаи на голямо народно вълнение дори хладнокръвните англичани нерядко проявяват най-удивителна простота. Колко често страдат от кошмара за внезапно дебаркиране и светкавична атака на врага, а тази идея не съществува в ничие въображение освен в тяхното собствено? И когато, трезво е обмислена, като напълно невъзможна.

Не е ли и днес симптом на подобно умствено отклонение на Малката Антанта да сключва съюзи, да трупа въоръжение и да изпитва смъртен страх, заради обезоръжена, орязана и изолирана Унгария, значително по-малка държава от всеки от нейните съседи? Имаме фарсовия спектакъл на силните, които сключват съюзи срещу слабите!

Естествено германците се развълнуваха, когато лорд Лий, министърът на военноморските сили, предложи в публична реч, че „в случай на война, германският флот трябва да бъде внезапно и без предупреждение атакуван и потопен, без обявяване на война“.

След това със сигурност не е трудно да се разбере, че при такива обстоятелства германците едва ли ще бъдат успокоени от най-миролюбивите изказвания на крал Едуард, който заявява (януари 1905 г.) истината, че „в океана има достатъчно място както за германския, така и за британския флот“.

С такива опасни влияния, не е чудно, че намеренията на императора са проникнали в германското правителство и Берлин осъзнава, че политиката на „свобода на действие“ не е достатъчна за спасение, че разположението на Лондон е станало толкова неблагоприятно, и налага да сключат договор със Санкт Петербург. Императорът открито пише на царя (октомври 1904 г.), предлагайки съюз с Франция, Германия и Русия срещу Англия. Николай II се съгласява. „Само такава коалиция“, казва той, „може да сложи край на наглостта на англичаните и японците.“ Той стига дотам, че кани Вилхелм да обсъдят и документират проекта му за съюз.

Но преговорите, започнати в такава благоприятна обстановка, са внезапно прекратени без резултат (ноември), защото германският император желае да завърши сключването на договора, преди Франция да разбере за него, докато Николай настоява неговият галски съюзник да бъде включен в преговорите. Вилхелм протестира, че „това е катастрофално, защото Париж е длъжен да информира Лондон и тогава Англия ще атакува, преди договорът да може да бъде сключен“.

Моето впечатление е, че германската политика по онова време не е имала достатъчно хъс и смелост, за да осъществи амбициите си. Германците се целяха високо, но нямаха смелостта да се споразумеят с англичаните заради руснаците, нито с руснаците заради англичаните и така не успяха да спечелят нито едното, нито другото. Разтревожени от въображаеми опасности, те създават реални.

Желаният от царя курс едва ли ще предизвика английска атака, тъй като никой сериозен политик или отговорен лидер в Англия не би си и помислил за подобна стъпка.

В най-добрия случай това ще доведе до засилено корабостроене на англичаните, което несъмнено ще е неприятно, но недостатъчно, за да оправдае прекратяването на експеримента. Английското обществено мнение е миролюбиво. Англия беше изцяло заета с промишленост и търговия; тя не обича жертви във война, която не е абсолютно необходима.

Освен това, в крал Едуард няма нищо воинственото; той не беше боец с апетит за завоевания или военна слава. Изтънчен, учтив, умен дипломат, той просто иска да заобиколи плановете на Германия, твърдо убеден, че това означава опасност за Англия и за мира, ако Германия успее да постигне превъзходство посредством своя флот, допълнен от благоприятна политика.

Германското правителство иска да си осигури помощта на Русия за евентуални военни действия на Англия, заради това, че германците са снабдили руския флот с въглища. Царят обещава, но германците изпадат пристъп на страх.

Холщайн, пророкът на мрака, грабва незаменимата си лупа, през която вижда, че ако Япония чуе за планиран германо-руски съюз, тя няма да се занимава с въпроса за въглищата, а ще превземе пристанището Киао-Чау, без да се оправдава, и ще избегне руския *Casus foederis*, сякаш е възможно Япония да се въвлече във война с Германия, без Русия да ѝ помогне срещу собствения си враг.

Холщайн напомня за лорд Халифакс от XVII век, за когото Маколи с ирония пише, че „умът му е толкова бистър, че може да възприеме всеки насериозно всяка слабост, мнима или действителна във всяка ситуация, което винаги му пречи да предприеме каквито и да едействия“.

И Холщайн е с толкова остър поглед, че не може да пие и от най-чистата вода, защото вижда замърсяване!

Под въздействието на тези опасения германското правителство отбеляза решението на царя, но издава контрадекларация, в която заявява, че и в бъдеще ще прояви добра воля, придържайки се към интересите и безопасността на Германия.

Тази нерешителност едва ли ще засили уважението към германците, нито ще насърчи у руснаците убеждението, че трябва да станат съюзник с Германия.

Но към края на войната (юли 1905 г.) императорът се връща към любимата си идея и на лична среща с царя в Бьоркьо най-накрая успява да сключи желания отбранителен съюз, без Франция да бъде предварително уведомена за това. Едва по-късно е решено царят да покани приятелите си от Париж да се присъединят към него. Императорът вече е горд и щастлив човек. Той се преструва, че вижда в успеха си Божи пръст.

В нетърпеливата си радост иска да съобщи добрата новина на Рузвелт, президент на САЩ; и Бюлов полага много усилия, за да го разубеди да върши подобни недискретности. Лесно е да се разбере самодоволството на императора. Успехът се дължал изцяло на личното му превъзходство. По-силният ум доминира над по-слабия. Дълго време царят е внимателно нащрек срещу императора. Но отношението му към него претърпява промяна по време на войната. Вероятно е изразил истинското си убеждение, като заявява, че „Вилхелм е единственият истински приятел, когото има“. Така, чрез личния си магнетизъм, кайзерът успява да спечели царя. Пред императора се откри прекрасна перспектива. Русия ще разоръжи Франция, която ще бъде принудена да се откаже от плановете си за реванш, защото война срещу Германия не може да се води успешно без помощта на мощен континентален съюзник, поради постоянно нарастващото числено и финансово превъзходство на противника ѝ. Отсега нататък Едуард ще бъде оставен сам на дипломатическата арена. Едуард няма да изолира Вилхелм, но Вилхелм ще изолира Едуард!

„Каква славна победа! Тя бележи началото на нова епоха в историята“, пише блаженият император.

В това възвишено настроение е лесно да се разбере гневът му, когато Бюлов, за чийто интелект има много високо мнение и на когото има голямо доверие, се отнася към голямото постижение на кайзера почти с презрение. Канцлерът е недоволен и заплаши да подаде оставка, защото императорът е променил текста на договора без негово съгласие и е вмъкнал, че „Русия и Германия са длъжни да си помагат само в Европа“ което според Бюлов прави съюза напълно безполезен. Според канцлера уязвимата част на Великобритания е Индия, това е единственото владение, за което тя се тревожи. Освен ако Русия не я заплаши там, новата комбинация губи смисъл; тя не може да я уплаши, нито да се надява да я задържи мирна.

Бюлов обаче утежнявае цялата работа. Безспорно предварителното определяне на точното място на оказване на помощта по силата на дългосрочен договор е също толкова излишно, колкото и неблагоприятно. Но условието, че помощта ще бъде задължителна само на европейските бойни полета, в никакъв случай не може да се счита за фатална грешка. Дори да е съвсем вярно, че единственият източник на опасения е Англия е нейната Индийска империя, погрешното заключение, че съюзът с Русия ще попречи на Англия да нападне Германия само ако Азия бъде включена в сферата на действие на договора. Защото, когато Русия стане съюзник на Германия, след като започнат военните действия между Англия и Русия, Англия няма да знае дали нейният враг няма да промени плана си за действие и да удари и Индия. Заплашителният и тревожен фактор за Великобритания не е, че мястото на договорената помощ е описано в договора, което може да се промени по всяко време, както се налага от събитията, а самата война с всичките ѝ непредвидими и непредвидими последици.

Всичко това е толкова ясно, че истинският мотив на Бюлов не може да е безпокойство му, а разумното и разбираемо разсъждение, че той не може да понесе отговорността за политиката, ако императорът (с такава голяма склонност към възторг и чийто блясък не компенсира липсата му на преценка) е свободен да прави подобни промени в официални документи от първостепенно значение. Той искрено желае да направи подобни капризи на императора невъзможни за в бъдеще и в това отношение не може да не се възхищаваме на съвестността, твърдостта и смелостта на канцлера.

Императорът е дълбоко наранен от отношението на своя канцлер. Да получава лекции и язвителни критики там, където е очаквал ентусиазирани хвалебствия! Разочарованието му повлияло на настроението му. Последвалите изказвания носят следи от нарушено душевно равновесие. „Бог “, пише императорът до канцлера (на 10-ти август), „желаел те да работят заедно; той ценял Бюлов повече от 100 000 договора; и никога няма да преживее оставката на своя канцлер! Денят на оставката на Бюлов ще бъде денят на смъртта на императора. Той умолявае Бюлов да помисли за своята горката съпруга и децата му!“

Вилхелм обаче се вълнуваше напразно, защото договорът остана мъртва буква. Малодушният цар захвърли собствената си работа зад борда, след като съветниците му доказват, че това е предателство към Франция.[180]

Всъщност има много по-важна разлика между този руско-германски и френско-руски договор, отколкото между Тройния съюз и известния гаранционен пакт на Бисмарк; защото Железният канцлер никога не обещава въоръжена помощ срещу Австро-Унгария, докато цар Николай обещава да извади меча на страната на Германия срещу Франция, ако последната я нападне. Автократът ще се бие срещу своя толкова често почитан приятел и съюзник в защита на Германия. Царят е много чувствителен към доброто си име. Той иска да бъде честен и несъмнено наистина е честен, доколкото може да бъде един слаб, лесно повлиян и капризен човек. А сега е склонен да извърши акт на срамно предателство! Затова той иска да промени вече сключения договор. Той

---

[180] Руската глупост е неизчерпаема, Русия ли е по-важна за него, или реваншистките капризи на Франция! Николай II си заслужава напълно съдбата. (б. пр.)

умолява императора да не влиза в сила от датата на подписване на Руско-японския мир, а от датата на одобрението му от Франция; и че ако Франция откаже одобрението си, тогава договорът трябва *expressis verbis* да направи изключение за евентуална война. Вилхелм е непреклонен: „Каквото е подписано, е подписано“, казва той помпозно. Но вероятно греши. Мисля, че е много по-добре да бъдем щедри и да възобновим преговорите на нова основа; да ги ограничим до обща отбрана срещу Англия и да се задоволим с неутралитет в други случаи.

Защото е безполезно да се мисли за придържане към договора против волята на другата подписваща страна. Руско-френският съюз, който е направил толкова дълбоко впечатление на съответните народи и който дори царят смята за необходимост, не може да бъде отменен от таен договор, който едната от суверенните договарящи се страни смята за безчестен за себе си и невъзможен за изпълнение, защото засяга нейната чест. Добрата воля и доверието между двамата владетели щяха да бъдат по-ценни от договора, който няма нито един последовател в Русия, нито една партия, която да го защитава, и за който самият цар може да си спомни по-късно само със срам и съжаление.

Това е краят на сближаването с Русия. Дълго време германското правителство се страхува от това, докато беше по-лесно за постигане. Тогава с един скок императорът отиде твърде далеч. И тъй като не можа да бъде убеден да отстъпи и сантиметър от завоюваната земя, успехът, който беше постигнал, става полош от провала. Защото това създава у а царя впечатлението, че Вилхелм е опасен, че не е добронамерен, че е фалшив приятел, че истинската му цел е да противопостави Русия на изпитания ѝ приятел Франция и да го компрометира в очите на Европа. Благоприятното разположение, което ще затрудни англо-руското споразумение и щеше да привърже Русия по-тясно към Германия, тайната връзка, която можеше да свързва Санкт Петербург с Берлин, се превърна в неприятен спомен, разделящ двамата владетели и водачи на двете велики нации.

Вилхелм неволно свърши работата на вуйчо си Едуард и постави колоните на моста, който Едуард щеше да построи, свързвайки Лондон със Санкт Петербург.

Малко преди това време (март-април 1905 г.) друга интересна дискусия се състоя между Санкт Петербург и Берлин. Вътрешните проблеми на Австро-Унгария, очакваната кончина на възрастния владетел и несигурният характер на предполагаемия наследник сякаш потискат Бюлов с тревога да не би Двойната монархия да се разпадне. Затова пита Ламсдорф дали не е препоръчително да се сключи договор, според който в случай на разпадане на Австро-Унгария нито Германия, нито Русия обмислят придобиването на каквато и да е територия в нея. След като руснаците правят конкретно предложение от Германия, идеята е бързо унищожена от Холщайн, който заявява, че „подозира руснаците, че залагат капан, за да хванат германците, и колкото и сигурни да са германците, Санкт Петербург ще го използва срещу тях“. Разпространявайки подобни песимистични представи, Холщайн успява да убеди канцлера да се откаже от въпроса.

Освен недоволството, произтичащо от фиаското на срещата в залива Бьоркьо и френското влияние върху двете страни, имат две други обстоятелства, подготвящи пътя за англо-руско сближаване.

Първото е, че Великобритания прави позицията си в Азия още по-силна от преди, като разширява обхвата на договора си с Япония. Според условията на изменения договор, Великобритания се задължава да защитава Япония не само срещу коалиция, но дори срещу една-единствена сила; докато, от друга страна, Япония се ангажира да помага на Великобритания не само в Китай, но и в Индия. Това е достатъчно, за да убеди Русия, че политиката, която я доведа до антагонизъм с Англия, експанзия към Азия, наследството на Лобанов е напълно непрактична, защото среща огромна съпротива навсякъде.

Другото обстоятелство е, че Япония е сключва мир с Русия (5 септември 1905 г.), мир, толкова мъдър и умерен, колкото бяха мъдростта и далновидността, с които държавниците на Дай Нипон се подготвиха войната, и я водеха с непоколебимата решителност и високият интелект. Това улесни сключването на споразумение между царя, и Великобритания и Япония, от друга.

Чрез своята похвална умереност в часа на победата Япония се издигна до същата висота като Бисмарк през 1866 г., когато чрез щедрото си отношение към победената Австрия той подготви пътя към приятелство с нея; до същата висота като Англия, която, скоро след като звукът на оръдията заглъхна в Южна Африка, предостави на бурите най-пълна автономия, така че те са принудени от благодарност да възприемат каузата на своите бивши врагове по време на Първата световна война.

В края на Руско-японската война позицията на Германия се засилва, като тя следва политика, паралелна на тази на САЩ.

Има някои общи черти в характера на император Вилхелм и президента Теодор Рузвелт. Вите, в своите „Мемоари“, пише, че и двамата са рицарски настроени, оригинални, енергични, холерични, и двамата са емоционални успяват да запазят хладнокръвие. Рузвелт е наясно с общите черти, които споделят, и е казвал, че „има само един държавник в Европа, способен да го разбере – германският император“. Бюлов също забелязва сходството и веднъж казва, че Рузвелт се смята за американски еквивалент на император Вилхелм и иска да управлява света наполовина с него. Не само техните личности, но и интересите им сближават тези двама видни мъже. И двамата се страхували от последиците от разпадането на Китай,

И двамата са привърженици на доктрината за свободна търговия в Далечния изток и двамата възразяват срещу предоставянето на нови монополи. Следователно американският президент може да оцени безпокойството на Вилхелм, че англо-японският съюз може да се опита да сключи мир чрез потенциално разчленяване на Китай и че англо-японската група и Русия (които се бяха опасно отчуждили една от друга поради разногласия относно Китай) сега могат да се обединят отново чрез намесата на Франция и подялба на Поднебесната империя. Нито САЩ, нито Германия приемат това. Съюзът на тези страни не само ще държи всички останали далеч от Китай, но и ще представлява огромна сила, която можеше да налага волята си по всяко време и навсякъде.

По предложение на императора президентът веднага е готов за контраатака. Той иска да предотврати опасността, която и двамата си представят, като поиска и получи от неутралните държави декларация, с която да се ангажират да не анексират китайска територия. Рузвелт и Вилхелм полагат усилия да предотвратят сключването на мир на международна конференция, както стана с руско-турският мирен договор, а чрез незабавни преговори между воюващите страни, председателствани от САЩ. Тази цел е постигната и заслугата за нея се дължи общо на Вилхелм и Рузвелт.

Сътрудничеството им обаче е краткотрайно. Америка е твърде отдалечена от Европа и се придържа твърде стриктно към доктрината на Монро, за да бъде сигурна опора за Германия. Доминиращото влияние на англосаксонската раса в САЩ, връзката на симпатия с майката страна Англия и споменът, че само няколко години по-рано императорът беше произнесъл речи за необходимостта от европейска солидарност и застъпване на антиамериканско сътрудничество, са фактори възпрепятстват всяко здраво приятелство, което да се циментира между САЩ и Германия, за да се противодейства на отчуждението на Англия.

ГЛАВА XI. ЗАКЛЮЧЕНИЕ

В предходните глави скицирахме дипломатическата история на петнадесетте години след смъртта на Бисмарк. Опитахме се да покажем как Франция придоби съюзници и как Европа се раздели на два лагера. Сега, преди да продължим, ще направим кратко резюме на цялата история.

Първо трябва да отбележа, че свалянето на лоцмана Бисмарк е по волята но Немезида. Херцог дьо Броли, последният премиер, който е направил сериозен опит да възстанови монархията във Франция, няколко години преди падането на Железния канцлер, обвинява Републиката, че следвала пагубна за страната външна политика, като я изолирала и обграждала навсякъде с врагове. Броли е напълно прав. Под ръководството на великия канцлер съюзите на Германия непрекъснато се разширяват и укрепват, докато Франция не може да си намери ухажори и се цупи в нежеланата си самота. Дори царят, отявленият приятел на Франция, не поема никакви задължения от нейно име, тъй като има тайни отношения с Германия. От времето на Бисмарк обаче ситуацията се промени.

При наследниците му, броят на съюзниците на Германия намаля, докато Франция сключи нови съюзи. При Бисмарк германската дипломация показва възходяща тенденция; сега е ред на Франция. Тя вече не е самотна фигура, докато цяла Европа е под ръководството на Бисмарк срещу нея. Но Европа се разкъса на две части.

През 1905 г. френската дипломация постига успех. Сключен е Френско-руският съюз, който се превръща в един от най-силните фактори в Европа. Връзката между Санкт Петербург и Берлин вече не съществува; връзките на Тройния съюз стават много хлабави и тайна връзка свързва Италия с Франция. Испания, Сърбия и България по времето на Бисмарк са приятели на Тройния съюз, сега отправят предложения към Галската република.

От държавите извън Тройния съюз, само Румъния е обвързана чрез договор и само Турция е гравитира към него. Но султанът е крайно ненадежден фактор и всяка помощ от тази страна е съмнителна.

Най-важното събитие, най-голямото постижение на френската дипломация, е сближаването между Англия с Франция. Това е въпрос от изключителна важност, не само защото Великобритания е безспорно най-могъщата сила, която светът някога е виждал, по-могъща от империите на Александър Велики, Юлий Цезар, Атила или Чингис хан и носител на великолепна култура, безпримерен гений за управление, огромна търговия, световни връзки и многобройни колониални и владения, разпръснати по целия свят. Нейното универсално влияние я превърна в култ. Като нация *par excellence* тя има а най-свободната конституция, и винаги е идеал за всички свободолюбиви държави. Много посредствени самозванци навсякъде се възползват от нейното влияние.

Париж и Лондон, обединени под едно знаме, сега могат да формират, насочват и контролират общественото мнение по света.

След отделянето на Америка през XVIII век, през този век Англия никога не е губила война, обгърната от ореол на непобедимост. Приятелството ѝ е нещо, което трябваше да бъде високо ценено; а истинският съюз с нея е най-безценен, защото тя дарява победата на партньора си.[181]

Главната слабост на новата система е, че двамата приятели на Франция – т.е. Англия и Русия, все още не са постигнали споразумение. Но се появяват обнадеждаващи признаци, че Лондон и Санкт Петербург намират пътя към сближаване. Волята за взаимно разбирателство вече е очевидна и се проявява както в двора на Николай II, така и в лагера на Едуард VII; докато между двете велики сили и бивши противници съществува жива връзка, представлявана от френската нация с нейната огромна внушителна сила.

Влошаването на положението на Германия е толкова по-поразително, и трудно за разбиране, защото по това време младата империя става вътрешно по-силна; така че естественото ѝ превъзходство над Франция е по-голямо от всякога и както показва историята, силният винаги и лесно може да си намери приятели. Но допуснатите грешки могат да доведат до загубата на позиции от Германия, докато Франция се засилва въпреки германското превъзходство, с всеки изминал ден. Населението на Германия се увеличава много по-бързо от това на Франция; развитието на германската търговия и индустрия и нарастването на богатството, вече предизвика завистта на Англия и САЩ. Емиграцията вече не е необходимост, защото всички германци работят и възможности за реализация у дома нарастват. Германия вече придобива колонии; флотът ѝ напредва, а армията ѝ все още е ненадминатата, по боен дух, подготвеност и интелигентност. Възпитаниците на Молтке, показват своето качества, на бойните полета на Австрия и Франция. Самоуважението и патриотизмът на германските народни маси е във възход.

---

[181] *Авторът просто прекалява с англофилските си заблуди. Истината е точно обратната. Англия е безкрупулен е безчестен партньор, който винаги изоставя съюзниците си, когато те вече не са ѝ нужни. Англия отвращава всички с огромния си егоизъм издигнат във висша държавна ценност. И е враг на Европа, всявайки постоянен раздор между държавите. (б. пр.)*

Византизмът и опортюнизмът, тези два спътника на автокрацията, започват да се изчерпват, а огромната сила на Германия ѝ позволява да постигне успехи във външната политика.

На защо се стигна до провал? Защо усилията ѝ не се увенчават с успех? Какви недостатъци има нейната система по това време? Няма да ги изброявам, а ще се ограничa с посочване на най-голямата грешка, допусната от Германия през този период.

Тя се състои в пренебрегването ѝ да се споразумее с Англия, която ѝ предложи приятелство. Съюзът с Англия има неизмерима стойност, защото е непоклатим. Той обединява една могъща сухопътна армия с най-големия флот. Този съюз е същевременно и най-естествен, защото не е в противоречие с миналото на двете страни, с техните най-стабилни интереси и с практическите съображения на момента, които обикновено ръководят цялата външна политика.

Англия и Германия е трябвало да бъдат съюзници, предвид защото двете страни са най-непосредствено заплашени от едни и същи страни – Франция и Русия. Англия може да бъде атакувана с най-голяма вероятност за успех от френския бряг, поради близостта му. Именно поради тази причина Англия в миналото е преживявала много тревожни дни, когато Франция управлява западните части на Европейския континент, когато Париж командва френските и белгийските морски пристанища, както по времето на Луи XIV и Наполеон I.

Географското положение обяснява факта, че с изключение на Кримската война срещу Русия, всички големи войни на Англия от XVII век насам са водени срещу Франция. Това обяснява принципа, формулиран от по-възрастния Пит, най-прочутият държавник на XVIII век, че „Англия не може да позволи на Франция да има силен флот“; и че неговият даровит син и съименник (Уилям Пит-младши) е посветил по-голямата част от кариерата си на борбата с французите; че и Канинг е написал името си толкова ярко върху свитъка на историята в борбата срещу французите.

Неизменното географско положение обяснява, че докато Британските острови могат са най-лесно достъпни от френския бряг, Британската империя е изложена на най-съкрушителните удари от Русия. Най-близкият път до Индия през Средна Азия се намира до руските владения. И оттам връзките могат да бъдат прекъснати най-лесно. Това плаши Палмерстън по време на Кримската война. Срещу тази двойна опасност Биконсфилд, Солсбъри и Роузбъри провеждат антируска политика. Ето защо Гладстон, въпреки русофилството си, се озовава на ръба на война с Русия.

След казаното от нас става ясно колко опасно ще стане за Англия, ако Франция и Русия се обединят срещу нея. Такава коалиция застрашава едновременно Островното кралство, Индия, средиземноморското господство и връзките между Англия и Индия. Историческият късмет на Англия отрежда това най-лошо преживяване да ѝ се случи само веднъж: когато Наполеон Бонапарт, вдъхновен от безпогрешния си военен гений по време на борбата на живок и смърт, с британската власт, сключва споразумение с цар Александър I в Тилзит. Наполеон вероятно щеше да постигне целта си да принуди надменния враг Албион да коленичи, ако ожесточената партизанска война в Испания и Авст-

рийската кампания от 1809 г. не му създадоха непреодолими пречки пред пълноценното му използване на предимствата на съюза му с Русия.

Френско-руският съюз, сключен през 90-те години на XIX век, отново донася този Дамоклев меч над главата на Англия и я принуждава да потърси споразумение с Германия. По-късно, осъзнавайки провала си там, тя се обръща с по-голям успех към Франция и Русия.[182]

Чрез политиката си на Антантата, Англия сякаш е елиминирала двойната опасност. Привидността обаче е измамна; защото ако царска Русия е постигнала целите си и заедно със съюзниците си беше победила в Световната война, опасността щеше да стане по-заплашителна от всякога.

Без Централните сили, които да държат под контрол, Франция и Русия, по силата на своя съюз, ще бъдат господари на Европа, а победата на Англия щеше да бъде от пиров тип, непоправимо бедствие.

Германо-английският съюз е естествен защото Германия е изложена на опасност от същите врагове, които заплашват Англия. Най-съкрушителен удар може да бъде нанесен от врагове, които да се оттеглят към Вердюн и Варшава. Прусия вече е запозната с опасността от френско-руския съюз. Тилзитският договор, който помири Наполеон I и Александър I и заплаши Англия, се превърна в нещастие за Прусия. Той подкопа държавата на Хохенцолерните. Прусия възвръща независимостта си едва когато Франция и Русия се скараха помежду си и Прусия се обърне срещу Париж с подкрепата на Русия.

Постиженията на Бисмарк се дължат на умелото му справяне с полския въпрос, така че да раздели Наполеон III и Александър II[183].

До избухването на Световната война, политиките на Англия, и на Германия са водени от опасността, произтичаща от френско-руската комбинация. Тя заплашва Англия в Египет, Персия, Афганистан и Китай.

Основната задача на германския генерален щаб в Берлин е поддържането на военната машина в постоянна работна готовност за операции на два фронта Вердюн-Варшава. Най-важната задача на Австро-Унгария и Тройния съюз е да защитят Германия от двойния натиск на френско-руския съюз, еднакво заплашващ британското управление.

Политическите и военните бюра са заети ден след ден с решаването на един и същ проблем, предопределен да бъде вписан в най-вълнуващите страници на историята и споменът за който е най-жив в паметта на английския и германския народ, последствията, които се очакват от руско-френското приятелство. Най-сигурната защита срещу тях както за Англия, така и за Германия е съюзът на двете страни помежду им. Най-безопасният вариант е Тройният съюз

---

[182] Логиката на автора е напълно сбъркана, съюзът Англия-Германия е невъзможен, защото в него, използваната ще е Германия, която Англия може да хвърли във война с Русия или Франция. Съвсем правилно Бюлов го отхвърля, като поредната британска уловка. Просто цялостното поведение на Англия, пречи, тя да бъде приета искрено. Дори Солсбъри и Джозуеф Чембърлейн да са били напълно искрени, никой не може да гарантира какво ще стане след смяната на кабинета! Английската система на управление е много лоша, защото зависи от мауманарника (по думите на Вилхелм II) наречен парламент! Категорично не приемам наивните разсъждения на автора! Единственият здрав съюз който може да съществува тогава е германо-руския, за съжаление провален изцяло от руската глупост! (б. пр.)

[183] Авторът е написал Николай I, което е груба грешка или недоглеждане. (б. пр.)

който е най-добра защита на Лондон срещу френско-руско нападение, защото ангажира армиите на двете сили и им попречи да застрашат Англия.[184]

Стратегическото положение на Централна Европа, може най-добре да бъде укрепено от подкрепата на Англия, което ще раздели напълно двата ексцентрични врага и ще направи сътрудничеството им невъзможно. Превъзхождащите военни сили на Централните сили, подкрепени от морска блокада, ще постигнат желания резултат. Този съюз е единственото средство, чрез което Германия може да осигури лоялността на Италия.

Умерената световна политика не променя нищо в тази ситуация. Напротив, тя прави сътрудничеството по-спешно от всякога и за двете страни. Германия с военноморски флот е или благословия, или проклятие за Англия, отколкото ако е просто континентална сила.

Германия може да получи повече от Англия, но има повече основания да се страхува от нея, ако амбициите ѝ (на Германия) се насочат към морски начинания. И това споразумение става много по-спешно и важно за двете страни, когато пътищата на двете сили не могат да си противоречат, тъй като рискът от конфликт става все по-голям. След като стремежите на Германия стават по-големи, справедливото споразумение е единственото средство за хармонични отношения с Англия. Само справедливо споразумение може да гарантира способността на Германия да изгради своя военноморски флот, без Англия да чувства застрашена за безопасността си.

Всички тези съображения са разбрани еднакво в Англия и Германия. Фаталната грешка на Берлин не е, че не желае да следва обща политика с Англия, а че се стреми да направи това по погрешен начин и не успява да осъзнае важността на това да се възползва от психологическия момент, когато Англия протяга ръка за приятелство.

Властите в Берлин смятат, че не рискуват нищо, като откажат да сключат споразумението, предложено от Англия, защото смятат, че тя ще чака. Берлин знае, че Англия по правило не харесва континенталните съюзи, затова не бърза да поема задължения към друга сила. От времето на Биконсфилд Англия, без никакъв договор или съюз и въпреки многото различията и грешките, въпреки неприязънта на най-популярния ѝ държавник Гладстон, като цяло следва политика, идентична с тази на Тройния съюз. Защо да постъпва иначе сега, когато приятелството с Германия има по-важно значение, отколкото преди?

Берлин не успява да оцени новото положение на Англия и промененото състояние на духа. Германците не могат да разберат че бързото изграждане на техния флот, тяхната *Weltpolitik*, развитието на амбициите им, са променили цялостното отношение на Англия към тях.

Те губят от поглед, че двете нации никога не са били свързани с истински връзки на симпатия, че пруската и английската политическа система винаги са били диаметрално противоположни, че пруският милитаризъм е мразен по целия свят, че войните на Фридрих II и Бисмарк са оставили наследство от недоверие и че това нервно състояние на духа е неизбежно утежнено от опасността отсега нататък неумолимият прусакът да претендира за своята роля и във

---

[184] Но с цената на прегазването и окупирането на Германия, при пълната военна слабост на Австро-Унгария и очакваната измяна на Италия! Ето я логиката на Андраши младши. (б. пр.)

всички задгранични въпроси; и че непретенциозният, но капризен император ще командва не само най-мощната армия, но и велик флот, изграден с характерната немска старателност, експертни знания и внимание.

Германците не могат да разберат, че враждебното английско отношение, се използва като извинение за грабежа на английските данъкоплатци, е колкото вредно, толкова и тревожно. Те са слепи, че поради посочените причини Англия вече не може да остане изолирана; тя не може да търпи старите опасности, заплашвани от Франция и Русия, докато Германия ежедневно изпада в състояние на постоянен страх, и за да избегне риска да попадне между два огъня, тя ще трябва да се споразумее или с французите, или с руснаците, колкото и огромна да е цената.

И когато най-накрая Германия осъзна грешката си и видя, че Лондон може да постигне споразумение с Париж, тя отказва да повярва, че причината за тази стъпка е страхът и омразата към нея. Германците нямат враждебни намерения към Англия, и не могат да разберат защо англичаните се страхуват и подозират от тях. Те смятат това предполагаемо недоверие и безпокойство само за претекст, за да прикрият плана си за нападение срещу Германия, параван, зад който да се скрие истинска враждебност.

Трудно е да се прецени кой от германските лидери е най-отговорен за допуснатите грешки, не формално и правно, а морално отговорен. Жизнерадостният император, с честите си, неочаквани и съвсем лични намеси, с антипатията си към всички, които е подозирал в антигермански идеи, с понякога бързите промени в мнението, неведнъж сериозно смущава външното си министерство и допуска много фрапантни грешки. Въпреки това, в главните си политически цели, велики решения и обща ориентация, инстинктът му често е по-верен от този на съветниците му. Той силно вярва, че политиката на „свободни ръце“ е опасна и може да доведе до падането му. Той най-ясно е виждал, че трябва да се съгласят с Англия, а когато това вече не е възможно, когато дори се обръща срещу Англия, той иска поне да осигури добри отношения с Русия. Но Холщайн е в особена степен виновен за допуснатите грешки. Чак до конференцията в Алхесирас той упражнява решаващо влияние върху външната политика.

Неговата подозрителна, дребнава, тесногръда, но в детайлите ясна визия причинява големи пакости и подведе германската политика в грешна насока.

Политиката на Австро-Унгария е по-правилна от тази на Германия. Целите ѝ са в съответствие с нейните сили и интереси. Нейната политика е напълно отбранителна. Тя е най-миролюбивата и консервативна от всички европейски държави, единствената държава без амбиции за разширяване. Освен поддържането на мира, единствената ѝ цел е самозащита срещу панславизма, чийто триумф на Балканите ще разтърси основите на Австро-Унгария и застрашава самото ѝ съществуване. За тази цел тя защитава целостта на Османската империя и независимостта на новооснованите тогава на Балканите християнски държави.

Калноки и Голуховски смятат, че приятелството с Англия ще бъде най-ценното допълнение към Тройния съюз.[185] Като верни приятели на Германия и партньори в британските интереси, те желаеха да действат като жива връзка между тези две германски сили и същевременно да улеснят пътя към помирение между Франция и Германия.

Следователно идеята за Виена е напълно правилна. За съжаление, тя няма достатъчна тежест, не е изслушвана, няма влияние със съветите си върху Берлин и следователно не може да постигне задоволителен резултат.

Голуховски може да се похвали с по-голям успех по отношение на Русия, отколкото по отношение на Германия. Винаги, когато царят проявява агресивно отношение на Балканите, Двойната монархия прави всичко възможно да защити независимостта на тези държави срещу царизма. Сега обаче, след като Русия престана да тероризира Балканите и засега използва вечната си склонност към експанзия към Далечния изток, Австро-Унгария ѝ направи предложения – стъпка, която имаше добър ефект за смекчаване на антагонизма.

Македонските дела се ръководеха съвместно от Виена и Санкт Петербург, а балканските антагонизми бяха успокоени, че когато крал Александър Сръбски беше убит (юни 1903 г.), Санкт Петербург (според частна информация) с готовност се съгласи с нашата намеса. Също така, когато по време на македонските бунтове се разпространи слух, че възнамеряваме да изпратим войски в Санджака, за да възстановим реда, Капнист, руският посланик, отбеляза (ноември 1904 г.) на своя германски колега, че „ще е по-разумно да окупираме Сърбия, защото окупацията на Санджака може да доведе до опасни усложнения в Албания".

Това е интересно и изключително важно изявление. То не само отбеляза успеха на Двойната монархия в Санкт Петербург по това време, но и доказа колко малко основания има за обвинението в тирания от наша страна, което беше използвано като оправдание за Световната война. Слабостта на австро-унгарската политика се състои в отношението ѝ към Италия и балканските държави.

Особено лошо впечатление върху италианците прави славянофилската вътрешна политика на Австрия. Към това трябва да се добави и антиитало-ианският дух на австрийците, презрението им към италианците, което след времето на Андраши симпатиите на унгарците вече не можеха да компенсират[186]; укрепването на италианската ни граница, което няма да увеличи силите ни, предизвика враждебността на италианците и представя неприятната гледка на съюзници, които се въоръжават е един срещу друг. Вярно е, че вината не 4е само на едната страна. Вулгарният шум на иредентистите, непримиримата омраза на италианците към австрийците, стремежите на Италия в Албания, всичко

---

[185] Но не отчитат че Англия изобщо не се интересува от умиращата Двойна монархия, защото тя не може да и предложи нищо, както и Англия на нея. Оценката на автора е пристрастна и наивна. (б. пр.)

[186] Което потвърждава, че унгарците са най-разрушителният елемент на Двойната монархия, с техния вечен опортюнизъм, мегаломания и славянофобия. А италианците заслужават точно това, нагли разбойници с големи претенции и сдрани гащи, бита и от етиопците. Най-жалката и трагикомична „оперетна" велика сила в Европа. Но Австро-Унгария и с нея не можа да се справи в световната война! (б. пр.)

това прави доверието на Австрия в нейния съюзник труден въпрос; въпреки, че целта на Австро-италианския съюз беше да избегнем войната помежду си, а не да воюваме срещу трета сила. За съжаление не успяхме да използваме достатъчно енергия на Балканите, за да защитим християните там, защото германската политика не подкрепя адекватно нашата в този регион, от уважение към руското приятелство; и когато можехме да спечелим балканските държави, виенското правителство късогледо се опита да повиши престижа си, като въведе система за образование с педантичност, която вместо да създава приятели, създава само врагове.

Ведел, германският посланик във Виена, благосклонно настроен към дуализма, човек на здравия разум и безпристрастен наблюдател, съобщава (август 1904 г.), че „на Балплац е обичайно да се говори с всички като от висотите на Олимп". Той посочва, че сръбския крал Петър, който малко след възкачването си на трона е особено нетърпелив да получи благоразположението на Австро-Унгария, е посрещнат хладно от Голуховски, който се е отнесъл с него изключително сурово; също както българския княз Фердинанд, посрещнат с подобна студенина. Надменността на Голуховски е обидила и султана. Не може да се отрече, че нашият външен министър се е държал неоправдано от позицията ни в политическата йерархия.

Само ако Виена беше знаела как да използва по-умело своята присъщо добра политика, само ако Бюлов беше посветил неговата превъзходна дипломация и лични способности, съчетани с по-високия престиж на Германия, към каузата на по-добра основна идея, позицията на Централните сили можеше да бъде далеч по-благоприятна.

За съжаление, можем само да заключим, че наследниците на Бисмарк и Андраши, въпреки нарастващата вътрешна сила на своите държави, се озоваха в по-неблагоприятно положение поради грешките, които допуснаха.

Но като признавам и подчертавам това, трябва категорично да отрека обвинението, че политиката на Централните сили е била неморална и агресивна и че Световната война е предизвикана, защото другите държави, мирни и спазващи закона, не са могли повече да търпят тези архиконспираторите срещу световния мир.

По това време Германия се нуждаеше от мир толкова, колкото всяка друга от силите. Ако искаше със силата на оръжието да си осигури политическо превъзходство, да сломява враговете си, тя щеше да атакува Англия по време на Бурската война и Русия след катастрофалната японска кампания; или можеше да се възползва от Руско-японската война, за да разчисти сметките си с историческия враг Франция.

Шлисен, началник на щаба, демонстрира, че ситуацията е изключително благоприятна за поражението на Франция, защото руските сили са напълно деморализирани от японците. По време на Световната война, високопоставен служител на Върховния съд на Германия твърди, че най-фрапиращата грешка на Бюлов е неговото пренебрежение да използва благоприятния момент, за да извади Франция от действие, като осигури безспорното превъзходство на Германия на континента. Ако приемем, че Германия наистина има цел, която е убедена, че не може да бъде постигната без война, със сигурност е било глупав

пропуск да не се възползва от възможността, когато силата на Русия е в най-ниското си състояние.

Именно мирните намерения на Германия и нейният страх от нов *Casus belli* формира основните водещи мотиви на нейната политика, при отказване на нови съюзи, които ще създадат нови врагове, като например предложения съюз с Англия.

В 25-те тома на „Трудовете на германското външно министерство“, които досега успях да разгледам, няма нито един израз, който да потвърди твърдението за войнствени цели на който и да е германски държавник, нито една забележка, която дори недружелюбен читател може да тълкува като войнствена.

Но не означаваше ли самата *Weltpolitik* воля за война? Не се ли криеше в нея, както понякога се казва, амбиция, противоречаща на политическия морал на XX век? Не означаваше ли тя регресия към поведението в Средновековието? Не съдържаше ли идеята за отмъщение, като присвояване на собствеността на другите? Или сериозно застрашаваше положението на другите?

Не; това не може да се твърди изобщо. В това отношение Германия може най-много да бъде упрекната, че е възприела амбиции, подобни на другите сили, в по-малка степен, но с по-голяма показност, че е тръгнала по същия път като другите, но с барабани и тръбен зов. Англия, Франция и Италия[187] през този период са направили далеч по-важни завоевания от Германия; и дори САЩ не е изостанала в надпреварата за анексии; но всички те са пяли под акомпанимент на пианисимо, не неуспокояващ за ушите на публиката им.

Разглеждана от гледна точка на висок морал, политиката на Германия не може да бъде безрезервно одобрена. Тя също е участвала в разпределението на Китай. Тя смята, че е законно да се наема, купува, залавя и анексира извъневропейски народи като движимо имущество или като подгонено добитък без каквито и да било права. Но тя не може справедливо да бъде упреквана за тези неща от останалите европейски сили, които дават лошия пример и чрез насилие придобиват колонии, много повече, отколкото тя самата придобива, и германската политика някога е обмисляла да вземе. Ами ако Германия беше готова да извади меча си за Мароко и престижа, свързан с въпроса, трябва ли да бъде обвинявана за това от другите сили, които по това време всъщност водеха войни за подобни колониални цели и които бяха също толкова готови, да рискуват война за Мароко?

Англия воюва с бурите за политически и икономически цели, които от нейна егоистична гледна точка бяха правилни, но от морална гледна точка са силно осъдителни и справедливо осъдени от по-голямата част от общественото мнение в Европа. В продължение на много десетилетия Англия и Франция се конкурират за хегемония над Египет, което много изостря техните отношения, въпреки че нито една от тях няма право и на квадратен сантиметър територия там; освен ако не приемем твърдението, изтъкнато от британците, че Египет е спечелил от тяхната окупация, твърдение, на което е трудно да се повярва, тъй като е обичайно на всички завоеватели да се преструват, че дават благоданствие на другите, като ги подчиняват под своето управление, въпрети че рядко завладените са на това мнение.

---

[187] *Италия не е направила абсолютно нищо! (б. пр.)*

Роузбъри беше решен да рискува война с Франция заради Сиамския въпрос; Солсбъри изпрати ултиматум на Делкасе за Фашода. Испано-американската и Руско-японската войни, италианската кампания в Абисиния, френската война в Тунис, завладяването на Мароко от Франция, колониалните авантюри на Жул Фери, всичко това засенчва многократно превземането на Киао-Чау, о-вите Самоа и Каролинските острови, както и сделката за португалските колонии. Колониалните стремежи на Германия предизвикаха повече всеобщо недоверие и тревога, отколкото подобните усилия на другите държави, защото бяха по-открити, създавайки впечатлението, че Германия е нов и страховит съперник. Докато всяка от останалите държави смяташе че нейният интерес изисква по-нататъшна колониална експанзия, Германия откровено призна, без уловки, че иска своето „място под слънцето" – че възнамерява да основе колониална империя, да се разшири в отвъдморските територии; и всичко това точно по времето, когато тя шумно обяви изграждането на мощен флот.

Това естествено предизвиква безпокойство навсякъде. Всички се страхуваха от тази показна съперничка, която се появи на сцената; всички я смятаха за натрапник, а успехите ѝ – за нови отклонения от приетото. Тези грозни черти обаче не променят моралния аспект на случая. Това, което е допустимо за един, е допустимо и за друг. Ако е правилно да се развиват, разширяват и усвояват отвъдморските си колониални владения, не може да осъждат другите че вършат същото.

Германската политика не е по-неморална или по-егоистична от тази на другите европейски сили. Германският народ не е по-войнствен от другите народи. Може да кажем, че политиката на всички нации, които са начело на европейската култура, е била на едно и също ниво. В традиционните и исторически индивидуалности на нациите винаги се наблюдават определени склонности, чувствителност и черти. Така например, за галите (французите) най-типичната черта е самохвалството. Той (галът) е разпалван до ентусиазъм от възвишени идеали, да служи на благородни каузи, да открива или отстоява истината, да освобождава поробени нации, да облекчава потиснатите и угнетените – стига тези възвишени цели да служат едновременно на някаква практическа цел.[188] Така Луи XVI извади меча в името на американската свобода.

Първата френска революция поведе борбата за демокрация. А Наполеон III обяви война срещу Австрия в името на италианската свобода. И все пак нито веднъж Франция не загуби от поглед собствените си интереси, нито позволи те да бъдат засенчени от най-възвишените алтруистични мотиви. Винаги, когато собствените ѝ интереси са застрашени, Франция можеше да нанесе безмилостен удар и да смачка други народи с онази безмилостна жестокост и варварство, толкова често демонстрирани в походите на Луи XIV и Наполеон I.

Англичаните са преди всичко практични хора и никога не следват политика, която не се счита за печеливша. Сигурни в защитата, предоставяна от тяхното островно положение, те са твърде склонни да се намесват в делата на други народи. Те издигат гласа си във всички хуманитарни каузи, отъждествя-

---

[188] Затова толкова си допаднаха с руснаците, разликата е че руснаците не си поставят практични цели и затова винаги губят. (б. пр.)

ват се със страданията и несправедливостите на другите; и не са слепи и глухи за нито една история за нещастие.

Така през 1848 г. англичаните оказаха ценна подкрепа на каузата за конституционна свобода в различни земи. Английското обществено мнение е солидно за потиснатите българи, гърци и арменци. Казват, че английското име означава „честна игра“ по целия свят – както американското за „справедлива сделка“ – но алтруистичната им концепция често не е неразривно примесена с щедра доза егоизъм.

Например, Палмерстън, който през 1848 г. се застъпва за каузата за народна свобода срещу стария режим на Метерних, е същият човек, който налага отровата опиум на Китай. По време на дълбок мир между двете страни, британски флот под командването на Нелсън и Паркър бомбардира Копенхаген, потопи и превзе целия датски флот, за да се предотврати превземането на корабите от Наполеон!

Прусаците смятат грубата си честност за ценно качество на характера си, нещо, с което да се гордеят; но все пак това често ги води до цинизъм.

Италианците предпочитат умението и хитростта пред насилието. Кавур заявява, че „е направил много неща в интерес на страната си, от които би се срамувал, ако го правил за себе си “. По време на Първата световна война един италиански държавник популяризира израза „sacro egoismo“. В крайна сметка обаче не само италианците, но и всички останали народи следват политика на национален егоизъм.

По всяко време и на всички места целта и предметът на политиката е насърчаване на националното благосъстояние. Не може да бъде другояче. Ако днес, когато няма безпристрастен наднационален съд, правителствата действат по друг начин, те ще предадат интересите на милионите, които са им поверили съдбите си. Безкрайна похвала и възхищение заслужава човека, който се противопоставя на пламъците или вълните, за да спаси живота на ближния си. Но е държавник е истински престъпник, ако заради чужди интереси и права застраши съществуването на своята държава, това чудесно живо същество, работило, борило се и страдало поколения или векове, за да стане по-силно, по-благородно и по-съвършено, и днес, е главният работник в каузата на човешкия прогрес, за своя народ,. Никой държавник не е свободен да рискува с бъдещите възможности и жизненоважните интереси на своята нация. И не мога да си спомня нито един случай в историята за правителство, което доброволно и съзнателно да жертва собствената си страна в името на справедливостта или на правата на друга страна. Ако има разлика между моралния характер на действията на най-цивилизованите държави, това се дължи на характерите и концепциите на техните лидери, на ситуацията и наложителните обстоятелства, отколкото на разликата в постоянните моралната стойност на въпросните нации.

В този XX век войната е много по-страшна, отколкото в миналото, защото е свързана с много по-големи загуби. В днешно време се проявява много повече пацифистка дейност, през последните години е вложена много повече енергия, за да се осигури уреждането на международни спорове, конфликти и различия чрез подходящи институции. Досега обаче тази промяна, този напредък не е

дал особено решителни резултати. Всички държави са съгласни, че войната се превръща във все по-голямо нещастие всеки ден, но не и в най-голямото! Всяка от тях, е готова за арбитраж по второстепенни въпроси, но е непреклонно решена да извади меча за собствената си чест и жизненоважни интереси !

Жалко е, че германското правителство, с грубото и цинично поведение, винаги е било по-нежелано от всяка друга нация към всички усилия за запазване на мира. Следвайки стъпките на Бисмарк, те заявяваха с брутална откровеност, че „интересите на Отечеството са тяхна основна грижа".

За германците е въпрос на чест да подчертаят егоизма, който всяка друга държава също практикува. Но в това те сериозно се объркаха. Защото влязоха в конфликт с онези възвишени чувства и идеали, които трябва да вдъхновяват всеки човек и да ни водят към по-добро бъдеще за човечеството. Германците си навлякоха силна ненавист, която породи ожесточено антигерманско обществено мнение, без тяхната искреност да може да им помогне. Създаде се впечатлението, че германската мощ прави мира невъзможен и само удължава царуването на грубата сила.

Както в миналото така днес се обвинява Австро-Унгария в следване на агресивна политика, целяща разширяване към Солун; и се твърди, че Двойната монархия трябва да бъде разделена в името на мира. Подобно твърдение е не само невярно, но и нелепо. Всяко разширяване от наша страна е напълно изключено, че когато по едно време Германия искаше да получим някакво предимство и ни покани да предложим нещо, ние не можахме да предложим нищо друго освен запазване на статуквото на Балканите и предотвратяване на попадането на Дарданелите в ръцете на Русия. Това е странен вид агресивна държава, която може да се задоволи със запазването на статуквото в самия регион, където се твърди, че има планове. Никой от нашите външни министри никога не е помислял да окупира Солун. Двойната монархия обаче никога не е претендирала да бъде водена от по-чисти или по-благородни идеали от останалите. Тайната на нейната абсолютно миролюбива и консервативна политика е, че всички нейни водещи елементи бяха миролюбиви и консервативни. Нашият почитан монарх, от чиста умора и предпазливост, след няколко катастрофални кампании, не желаеше само да запази това, което имаше, и отхвърляше войната с цялото си сърце. Австро-германците отдавна бяха загубили предимството, на което някога се бяха радвали по времето на Йосиф II и Шварценберг. Те водеха толкова ожесточена борба със славяните си у дома в Австрия, че рискуват бъдещето си, като увеличават броя на чуждите си националности. Другата половина на двойната монархия, Унгария, също е абсолютно консервативна и се страхува от експанзия във всяка посока. Тя няма външен шовинизъм. Тъй като няма унгарска външна политика или дипломация и външно монархията запази австрийския си характер, унгарското обществено мнение е доста безразлично към повечето важни въпроси на престижа. Тя не копнее за политически победи. Националното самосъзнание и амбиция са насочени към въпроси на общия напредък и националните проблеми, вместо към външната политика, където интересът на Унгария е незначителен.

Външната политика е изключена от парламентарния живот и следователно не влияе на общественото мнение. Унгарският дух не се вълнува от популя-

ризиране на националната война. Войните на династията, независимо дали на Рейн или на По, в които унгарците се представиха с чест и показаха обичайната си храброст, нямаха силата да разпалят въображението на маджарите. Дори турските войни, чрез които беше възстановена целостта на Унгария, бяха непопулярни поради германския характер на водачите; и техните победи бяха безразлични за масите, защото тези които ни възвърнаха териториалната цялост, заплашваха националните ни свободи!

Когато през 80-те години на миналия век Бисмарк обвини Унгария в заговор за война срещу Русия, защото Железният канцлер подозираше всеки, чиито пътища противоречат на неговите. Унгарците не искаха война, те защитаваха независимостта на балканските държави[189], но се опасяваха че войната ще избухне, скоро, ако с лекомислието си насърчаваха руснаците да отправят претенции, които те (унгарците) не могат да подкрепят, и царят трябваше да знае предварително, че неговите искания ще доведе до война, която и той иска да избегне. Унгарците не желаеха завоевания, тъй като бремето, защото включването на чужди подчинени народи, е сериозна заплаха за позицията им в Двойната монархия, и в собствената им земя.

Единствената амбиция, възникнала във Виена след Берлинския конгрес, е окупацията и управлението на Босна и Херцеговина да се превърнат в анексия; но тази идея не беше нито обща, нито популярна. Тя остави обществеността в Австрия и Унгария напълно безразлична и по ползата от нея, беше поставена под въпрос от отговорни министри. Голуховски, например, беше против нея. Унгарското правителство я гледаше с недоверие. Много малко хора се интересуваха от промяната на мандатния договор, даден с всеобщото съгласие на Европа и приет от турците. И дори защитниците на тази идея се ръководеха единствено от консервативните си настроения, а не от желание за завоевания. Защото анексията не даде на Двойната монархия нито едно село, нито един войник, нито една стотинка.

Италия, най-амбициозният член на Тройния съюз, беше принудена, поради огромния си растеж на населението, да се да се разшири в Северна Африка. Италианските амбиции обаче не се осъществиха и Антантата не можеше да ги използва, когато обясняваше Световната война с агресивния дух на Централните сили, а Италия не зае наша, а тяхна страна срещу нас.

Самият факт, че Италия, членът на Тройния съюз, чийто глад за земя беше най-ненаситен си използва от Антантата за да я привлекат като съюзник, е достатъчен, за да докаже, кой имаше нападателен дух.

Разбираемо е, че сред опасностите и страданията, причинени от Световната война, ентусиазираните патриоти от двете страни осъждат с най-крайни думи и представяйки действията на „врага“ и неговите грешки в най-ярки цветове, за да подбудят омраза, да провокират и поддържат бойния дух на собствената си страна. В тяхното състояние на омраза е безполезно да очакваме безпристрастна преценка.

Днес обаче е време за спокойно пресяване на наличните доказателства и произнасяне на присъдата. Ако искаме да прогоним духа на омразата, породен

---

[189] Груба лъжа, точно унгарците са виновни за опортюнизма на Андраши спрямо резултатите от руско-турската война. (б. пр.)

от отминалата война, ако искаме да имаме трайна хармония и добросъседски отношения, нека прекратим взаимното разпространение на клевети, обиди, взаимни обвинения, нека изследваме миналото с обективен ум, с искрено желание да стигнем до истината. Само в този дух уважаващите себе си нации могат да си сътрудничат. Като постоянно оспорват взаимната си правдивост и добросъвестност, всяко сътрудничество е невъзможно.

Правилното разбиране и отношение към миналото е задължително условие за всеки опит за поправяне на настоящето и възстановяване на бъдещето върху здравата основа на справедливостта и мира.

край